БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Отделение за езикознание, литературознание и изкуствознание

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

ИЗВЕСТИЯ

НА

ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА

ЧИТАЛНЯ

Книга XVI

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Отделение за езикознание, литературознание
и изкуствознание

Пр 3208/65 Т 189

ПРОВЕРКА 1969 г.

ИЗВЕСТИЯ

НА

ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА

Книга XVI

ЧИТАЛНЯ

ПРОВЕРКА 2009 - 2010

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

ПРОВЕРКА 1979 г.

София · 1965

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ · София · БИБЛИОТЕКА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

СТОЙКО БОЖКОВ, БОНЮ АНГЕЛОВ (отговорен редактор),
ИВАН ЦВЕТКОВ, БОЯН НИЧЕВ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ · ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА
КНИГА XVI, 1965

НЯКОИ МОМЕНТИ ОТ РАЗВИТИЕТО НА СРЪБСКАТА ЛИТЕРАТУРА И ТВОРЧЕСТВОТО НА ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ

Соня Баева

Българската литература и нейната история имат свои особености, поради което не приличат на другите литератури. Както всичко живо, красиво и съдържателно, което съществуваше у нас по време на робството, така и тя, нашата литература, беше резултат на борбата за национално освобождение. Тя се роди, за да служи на народа, и поради това отрази неповторимото своеобразие на неговото историческо и национално развитие. Но нейното движение напред беше немислимо без благотворното влияние на близките до нас по историческо развитие, територия и език литератури.

Особено интересно е това взаимно влияние между славянските и балканските литератури през XVIII в. Както хърватската, така и сръбската, гръцката, руската и българската литература търпят общото влияние на европейския Ренесанс, който се проявява къде по-рано, къде по-късно в отделни заимствувания или подражания на едни или други образци. В същност това е закономерен творчески процес, който обхваща всички тези литератури и определя техните взаимовръзки.

Без едно внимателно и всестранно проучване на влиянията, които играят роля за развитието на новата българска литература, ние не бихме могли да проследим както нейното самобитно израстване, така и оня принос, който тя несъмнено дава в съкровищницата на славянската култура. Особено интересна в това отношение е ранната творческа дейност на Петко Славейков — неговата преводна и подражателна поезия. Тя бележи момент от най-плодотворното и ускорено развитие напред в българската литература. Не случайно още първите негови изследователи насочиха вниманието си към ранните му произведения, оценявайки повече или по-малко тяхното значение. Беше разкрита ролята на руската литература за формирането на Славейковото творчество. До голяма степен обаче беше омаловажена връзката на българския поет със сръбската литература. Тя се оценяваше като „случайна", „временна", „твърде незначителна" връзка, която заема „второстепенно място" в неговото развитие, защото през живота си и особено през първия период на своята писателска дейност поетът е бил в контакт само с второстепенни и третостепенни сръбски книжовници и образци. А от 1849 г., когато Славейков се запознава с руските поети, сръбската литература престава да упражнява върху него каквото и да е влияние.

Нашето изследване има за цел да покаже, че картината е значително по-друга.[1] Преди всичко Славейков се запознава почти едновременно с руски, сръбски и гръцки съчинения, ето защо разграничението, което се правеше досега, не отразява действителното положение на нещата. Тук определящ фактор не е личната възможност на поета да се запознае с една или друга литература, а потребността в дадения исторически момент на културното и литературното развитие в България. Дори до края на Кримската война важно значение за развитието на новата българска поезия имат гръцките и сръбските писатели заедно с някои от по-ранните представители на руската литература, като Карамзин, Жуковски и Батюшков.[2] В този първи период на Славейковото творчество по-съзвучна нему, по-близка до целите и стремежите му е сръбската литература; поради това, макар и да е далеч по-слаба от руската, нейното влияние се оказва по-плодотворно. Така например Славейков се запознава с Пушкин и Гогол още през 1848 г. Но какво заема от тях? От Гогол му допада „Тарас Булба" с неговата борческа, патриотична романтика, с народността и героиката, а от Пушкин превежда само едно-две стихотворения с ярко изразена близост до руската народна песен. Макар и почувствувал техния гений, до края на Кримската война в същност пред творческия поглед на Славейков стоят сръбската и гръцката литература с някои от техните най-характерни за момента образци.

С какво най-много допадат тези произведения на младия български поет? Преди всичко със своя народностен патос, със своя борчески, патриотичен, романтичен дух, със своя от нищо нестесняван сантиментализъм. Това са идеите, чувствата и стремежите, с които живее най-будната част от възраждащото се българско общество, младите български книжовници, самият Петко Славейков.

Спецификата на нашето литературно развитие в този момент се обуславя от националния подем и стремежа на народа да избегне насилствената асимилация, която все повече и повече застрашава неговото национално съществуване. Достатъчно е само да отбележим, че български език започва да се чува все по-малко в градовете, а литературен български език още не съществува. Но ако не при същите, то при подобни условия се развиват и останалите южнославянски народи, а също гърците, чехите и поляците. Така възниква своеобразната балканска и славянска взаимност през епохата на Възраждането. Трудностите по създаване на литературен език са големи. Често е трябвало да се заимствуват думи от родствени и най-близки по територия славянски езици, в това число и от руски, които влизат в литературния и говоримия език. Централно място в тия славянски взаимоотношения има високият национален подем. Той е в същност, който свързва нашите книжовници и писатели и с една чужда за тях по език и национална принадлежност литература като гръцката. Този национален подем е, който отправя погледа на Славейков към южнославянските литератури, към историко-патриотичните песни на Качич-Миошич или произведенията на Захари Орфелин, Йован Стерия-Попович

---

[1] Вж. по този въпрос и статията „Някои моменти от развитието на южнославянските литератури и творчеството на Петко Славейков", Литературна мисъл, 1964, кн. 3, стр. 89—92.

[2] Правилно е наблюдението на В. И. Злиднев, вж. Глубже изучать формы литературных связей, в сб. Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур, Москва, 1961, стр. 370.

и Доситей Обрадович. Нуждите на българската действителност тогава определят и характера на самите литературни връзки. Следвайки вътрешната логика в развитието на българската литература, Славейков съчинява любовно-сантименталните си песни — необходим етап от раждащата се българска поезия. Те я обогатяват със съдържание, което ѝ липсва, създават българския поетичен език, гъвкавост и изразителност на стиха. И още нещо. Те създават и българската читателска публика, на която тогава са допадали именно такива песни — романтични и „чувствителни".

Наистина колко верен е усетът на поета, колко тясна е връзката му с българския народ, колко ясно е съзнанието за духовно и културно развитие, за да може, след като не само познава статиите на Белински за реализма, против сантиментализма и романтизма в литературата, но е и напълно съгласен с тях, да пише сантиментални и романтични произведения! В това отношение близка нему е сръбската, гръцката и турската любовно-сантиментална лирика от 50-те години. Славейков не само обръща поглед към онези произведения, които стоят най-близо до нашето литературно развитие, но и взема от тях онова, което му трябва и което му допада. Той взема своето навсякъде, където го намери. Поради това може да се каже, той не превежда на български език Качич-Миошич, Стерия-Попович и Доситей Обрадович — той превежда рационализма, патриотизма и сантиментализма на сръбските писатели.

Славейков познава сръбската и хърватската литература не по второстепенни образци; той познава добре техните първи представители — Андрия Качич-Миошич, Христофор Жефарович, Йован Раич, Лукиан Мушицки, Захари Орфелин, Сима Милутинович, Вук Караджич, Йован Стерия-Попович. Връзката на българския поет със сръбската литература не е нито случайна, нито повърхностна. Поради това тя продължава да бъде плодотворна и след Освобождението. Това, разбира се, не намалява значението на голямото творческо въздействие, което упражнява върху него през всичките тези години руската литература, чието значение, особено за формирането на неговото художествено майсторство и идеология, става решаващо от шестдесетте години до края на живота му. Въобще ние нито може, нито трябва да отделяме едното влияние от другото.

Не могат да се нарекат „второстепенни" източници календарите и забавниците, които той чете, защото в тях най-рано и непосредствено е отразен народният дух, съвременните идеи, чувства и стремежи на народа. В тях живеят революционната романтика, сантиментализмът и критико-реалистичният дух на сръбското народно творчество, на националната сръбска литература. Там обнародват свои произведения най-изтъкнатите съвременни сръбски писатели. А, както ще видим, авторът на „Смешните календари", от които Славейков най-много се е ползувал, не е някакъв неизвестен Винко Лозич, както се смяташе досега, а оригиналният и културен сръбски писател, най-яркият представител на своето време Йован Стерия-Попович.

Проследявайки отблизо въздействието на тези източници върху ранното поетическо творчество на Петко Славейков, ние бихме могли да установим не само сходства и различия (което не е и най-съществено), но бихме могли да видим движението на творческата мисъл на поета и онова ново художествено откритие, което се ражда в резултат на съчетанието на дадена идея с цял ред специфични черти на нашия литературен процес.

ИСТОРИКО-ПАТРИОТИЧНА РОМАНТИКА
АНДРИЯ КАЧИЧ-МИОШИЧ

Първите сръбски книги, с които се запознава бъдещият български писател още като дете, са няколко учебника, между които и прочутата граматика на А. Мразович. От нея той учи още през 1835 г. по време на Велчовата завера. Намерил му я сам Велчо Джамджията, водачът на въстанието, обесен от турците през същата година. Между другото Велчо Джамджията се занимавал и с търговия на книги, които купувал предимно от Русия и Сърбия. През 1837 г. Славейков учи в Търново при даскал Иван Мерданчанина, сръбски възпитаник. Освен граматиката на Мразович този „високоучен" даскал предавал и някакво „человеконравие" — антропология, донесена от Белград. През 1840 г. прочита „Житие светаго Алексеа, человека божия" от К. Огнянович. Тази книга оставя незаличими спомени в неговата душа и дава тласък за по-нататъшното му развитие. Нейното съдържание иде от средновековната житийна литература, но предговорът ѝ съдържа идеи от „История славяноболгарская", което е една от причините за широката ѝ популярност в България. Авторът ѝ е сърбин, а и самата тя представлява в същност художествена преработка на едноименно съчинение от сръбския поет Викентий Ракич.[1] Поради това в нея изобилстват сърбизми. Под нейно влияние към края на 1844 г. Петко Славейков написал едно от първите си произведения — „Житие святаго Теодора Тирона.[2]

Съществена роля обаче за възраждането и националното обособяване на славянските народи и по-специално на двата съседни народа — българи и сърби — през осемнадесетия век е имала историко-патриотичната литература, която се твори почти едновременно в двете страни и оказва своето влияние за развитието на двете литератури — сръбската и българската. Историческите съчинения свързвали тези литератури с традициите на миналото и заедно с това им давали ново направление.

Когато прочел Паисиевата История през 1842 г., едва шестнадесетгодишен, Славейков се срещнал отново със старата българска литература, с нейните най-изтъкнати представители, които той познавал добре. В нея са намерили отражение произведенията на редица старобългарски писатели, от които Паисий почерпил толкова много, за да напише своето съчинение. Но не само това. Срещата на будния младеж със забележителното произведение на Паисий Хилендарски имала и друго значение — тя е била среща с литературата на южните славяни, с южнославянския ренесанс, отразен в произведенията на част от най-забележителните му представители, като Мавро Орбини с неговата „Jl regno degli slavi", с която той стана баща на идеята за славянско братство,[3] Андрия Качич-Миошич с неговото забележително произведение „Razgovor ugodni naroda slovinskoga", Павел Ритер Витезович с книгата му „Stematografia", преведена на славянобългарски език от Христофор Жефарович. И тези забележителни произведения на старата българска литература, и южнославянския

---

[1] Вж. Б. Пундев, Константин Огнянович, Сб. БАН, кн. XXXVI, 1942, стр. 217.

[2] Петко Славейков, Събрани съчинения, т. I, 1963, стр. 423—427.

[3] Ем. Георгиев, Паисий Хилендарски между Ренесанса и просвещението, в: сб. Паисий Хилендарски и неговата епоха, София, 1962, стр. 280.

ренесанс той видял в „История славяноболгарская“, отразени на фона на новото време, пречупени през погледа на Паисий, подчинени на една основна мисъл, на едно силно чувство. Онова, което за Мавро Орбини, за Качич-Миошич и Жефарович било общославянски патос, няколко десетилетия по-късно в книгата на Паисий добило строга национална насоченост. По този начин то станало оръжие за изпълнение на исторически неотложни задачи.

И още нещо. Ръкописът на „История славяноболгарская“, на който попаднал Славейков, бил направен от Дойно Граматик през 1784 г. Когато преписвал съчинението на Паисий, преизпълнен с патриотично чувство и любов към поробеното отечество, Дойно Граматик прибавил към него Стематографията на Жефарович с образите на българските царе и светии. Но и това не го задоволило. Той искал да прибави нещо по-силно, по-изразително за миналото величие на своя народ. Към текста на Историята той включил и две стихотворения от книгата на хърватския поет Качич-Миошич — песента за цар Крум и гръцкия цар Никифор („Песня за царя Крума болгарскаго и царя Никифора греческаго, составлена неким песнописцем. Сего ради по сербски язик писанаю“) и песента за Владимир и Косара, дъщерята на Самуил („Песня о царя Самоила и краля сербскаго Владимира и кралице Косаре, дъще царя Самоила. По сербски език“), вероятно преписани от някоя ръкописна песнопойка. Сам Дойно Граматик не знае автора им. За него той е „неким песнописцем“. Както изглежда обаче, известно му е било, че не е сърбин, че песента е преведена, защото отбелязва „сего ради по сербски написанаю“.

Така будният младеж и бъдещ български поет се срещнал за пръв път с произведенията на Качич-Миошич, които не само прочел и преписал, но те станали за него образец за художествено творчество. Освен тези две стихотворения в книгата на Дойно Граматик към Стематографията на Жефарович било прибавено едно тромаво и бездарно посвещение в стихотворна форма, написано от Павел Ненадович. Славейков и него преписал, като го променил и преустроил, за да възпее автора на „История славяноболгарская“, а и себе си заедно със своя приятел като нейни преписвачи и разпространители. Написано на лош език и лишено от каквито и да е поетически достойнства, това стихотворение ще е харесало на младия Славейков само с патриотичната си тенденция. Други чувства обаче събуждат у него двете стихотворения на Качич-Миошич. Те му допадат не само със съдържанието си, но и с художествените си качества. Тях той преписва внимателно на сръбски език. Това са първите художествени произведения със светска тематика, с които се среща бъдещият поет и които са изиграли забележителна роля в периода на неговото творческо оформяне.[1]

По времето, когато Качич-Миошич пише своята книга (само няколко години преди „История славяноболгарская“, през 1756 г.), Далмация се намирала в най-тесни връзки с Италия, където подобно на Западна Европа било създадено цяло течение за изучаване на народните песни. Този

[1] Въпреки че техният автор е известният хърватски поет Андрия Качич-Миошич, ние ги включваме в едно изследване за сръбско-българските литературни връзки поради това, че Славейков се е запознал с тези произведения чрез техния сръбски превод. В този случай, а както ще видим по-нататък, и в още много други сръбската литература е станала посредник и препоръчител за младия едва-що начинаещ български поет.

дух, това историко-героично и романтично влияние било възприето творчески от дубровнишките писатели, поради което техните произведения, въпреки че били повлияни от италианската литература, останали самобитни, създадени преди всичко на основата на богатия народен епос и говорим език.[1] Особено голямо значение придобила „Песнопойката“ (както я наричал народът) на Качич-Миошич за южните славяни — едни доскоро преживели ужаса на робството, а други и дотогава под робство.

Повечето от песните на Качич били исторически и юнашки, с точно придържане към духа и размера на народната сърбохърватска песен. Благодарение на това книгата добила широка популярност. Нейният автор достигнал до сърцето на народа, който обикнал песните му така много, че те станали за него жизнена нужда. В предговора към едно от многобройните издания на книгата (1862, Загреб) се казва, „че през всичките тези години, от първото издание на „Razgovor ugodni“, името на Качич-Миошич се прославяло от град на град, от уста на уста по Далмация, Хърватско, Славония, Босна, Срем, Бачка, Банат, Сърбия и България, с една дума, „из Посавието, Подравието и Подунавието, от Синьото море до Черното море, от Велебит до прастарата Витоша, по балканските и старите планини, по които някога славният старец Орфей пял, а Марица река с радост му пригласяла...“ А сам Качич отбелязва към своето издание, че написал книгата си, за да обезсмърти подвизите и патриотизма на южнославянските крале, банове и витези, заслужилите за славянския род юнаци. Тя трябвало да стане паметник за слава на дедите ни, пример за младите.

След като изброява имената на голям брой южнославянски или, както той ги нарича, „славянски“ царе, Качич включва в „Razgovor ugodni“ и много разкази за тях, събрани, както сам казва, „...iz knjigah latinskih, talijanskih i harvatskih, iz različitih pismah naretah, diplomah, ducalah, atestatah, devorijah i svodoćbe staracah, redovnikah i svatovnjkah“[2].

Това били в същност своеобразни исторически спомени и разкази, от които се ползували не само Паисий и авторът на Зографската история,[3] но и повечето от славянските историографи през XVIII в. След тях следвали песни за стари далматински, сръбски, хърватски и български царе и национални герои. Особено популярни станали песните, които засягали борбата на славяните с турските нашественици и поробването им от тях. Такива са песните за Юрий Кастриотич Скендербег и Янко Сибинянин, за защитниците на Цариград и разни далматински, унгарски и дубровнишки юнаци, показали необикновен героизъм в борбата против турските завоеватели. Тези песни са прослава на родолюбието и на смелостта. Интересно е още и това, че в тях има не само противотурска, но и противогръцка тенденция.

Из българското минало са дадени главно исторически разкази (за трима предводители и двадесет и девет крале). Освен тях Качич-Миошич е написал и четири песни върху моменти от българската история. Досега

---

[1] И. И. Голенищев-Кутузов, Проблемы влияния и национального своеобразия в славянских литературах эпохи Ренесанса, в сб.: Взаимосвязи и взаимодействие национальных литератур, Москва, 1961, стр. 224.

[2] Stari pisci Hrvatski..., kaj XXVII — Djela Andrije Kačića Miošića, kniga prva — Razgovor ugodni, m. matić, Zagreb, 1942.

[3] Вж. студията на Ю. Трифонов „Зографската история“, СбБАН, кн. 10, 1940.

се знаеше, че тези песни са само две. И Юрдан Трифонов,[1] и всички, които засягат след него този въпрос, говорят само за две песни с българска тематика — песента за цар Крум и песента за Владимир и Косара. А в същност, както казахме вече по-горе, тези песни са четири: 1) Pisma od kralja Vladimira; 2) Pisma od zënitbe kralja bulgarskoga; 3) Pisma od Oruna i Nicefora; 4) Pisma od Basilia cesara. Във втората песен „Pisma od zënitbe kralja bulgarskoga" се разказва за женитбата на Люба, дъщерята на Стефан Урош, със сина на българския крал. Не минала обаче и година след сватбата, въпреки че им се родил син, той залюбил друга. Тогава княз Урош изпратил сина си с войска срещу българите. Станала голяма битка, в която сърбите поробили цяла България и отмъстили за поруганата чест на кралската дъщеря.

Най-хубавата обаче от всичките четири песни с българска тематика е „Pisma od Basilia cesara". В нея е описана смъртта на Самуил след ослепяването на войниците му от Василий. Живо и картинно е предадена прочутата битка, в която Василий успява чрез предателство да победи безстрашната войска на Самуил. Българите се намирали до река Челинка. Предадени за триста жълтици, те били нападнати ненадейно през нощта. Тихо навлезли гърците „u zemlju bulgarsku", прикрити зад зелени клони, които носели в ръце. Стигнали до реката, където заварили българите да спят безгрижно. Напили се с хладна вода и „na bulgare mëcem udariše". Повечето изклали, а останалите завели в „bielu Carigradu", където им извадили очите („černi oči povadiše"). Слепи и окървавени ги изпратили в България. Когато Самуил видял ужасната картина, от жалост умрял. Така с предателство Василий успял да победи благородния и силен цар на българите Самуил.[2]

Само три години след като била отпечатана, през 1759 г., книгата на Качич-Миошич претърпяла ново, разширено издание, което било посрещнато от хърватския народ с още по-голям интерес от първото. В него бил увеличен броят на песните — 137, докато в първото издание били само 41. Качич направил това, защото сам видял, че песните са, които допадат най-много на народа, и че именно те изпълняват в най-голяма степен оная задача, която той искал да постигне със своята книга. Скоро второто издание се разпространило не само всред хърватите, но достигнало до сърби, черногорци и българи. А трябва да отбележим, че до края на XVIII и началото на XIX в. сърбите и православните хървати не знаели, че в Далмация и Дубровник има славяни. Първа книгата на Качич им разкрива това.

Едва през 1818 г. в Белград излязло първото кирилско издание на „Razgovor ugodni". Дотогава песните на Качич се разпространявали в Сърбия ръкописно. Множество преписвачи сами ги променяли, допълвали и превеждали на кирилско писмо. Първото сръбско издание на книгата имало заглавие „Песнословка илити повест о народу словенском" — из

---

[1] Вж. студията на Ю.Т р и ф о н о в „Зографската история", СбБАН, кн. 10, 1940, стр. 1—67.

[2]
Ja ću tebi karat za Bugare
moreš na nje noćas udariti.
Bugari su kod rike Čelinke.
vino piju, kako vuci viju,
u kolu su od jutra do mraka,
neboje se gërkah, ni turakah.

.....
Kada li je sunce počinulo,
podiže se goricom zelenom
i ulize u zemlju bulgarsku,
pria zore k ladnoj vodi dodje
i nahodi bugarske delije,

книге г. Андрија Качића изведена и по образу, вкусу и глаголу сербском Гаврјилом Ковачевићем устроена.[1] Ковачевич съкратил доста книгата. Издал само 20 песни, освен това направил някои промени в езика.[2] Оттогава книгата е преиздавана на сръбски език няколко пъти от Йован Стерия-Попович, Данило Медакович и др.

Дойно Граматик преписал Паисиевата История през 1784 г., когато още не е имало сръбско издание на „Razgovor ugodni". Явно е, че той е взел двете стихотворения от някой ръкописен превод на сръбски език. На тази мисъл ни навежда и фактът, че новият препис на Славейков показва известни различия в сравнение с текста в Еленския препис на „История славяноболгарская".

Досега се знаеше, че Славейков е превел от Качич-Миошич стихотворението „Първа здравица". Поради това, че не беше известно нищо за съдържанието на Самуилка, когато се говореше за първите стихотворни опити на поета, песента за Владимир и Косара беше останала незабелязана.

Ръкописите, на които попаднахме през последните години, ни помогнаха не само да разберем какво приблизително е било съдържанието на тази „безследно изчезнала" поема на Славейков, но и да установим, че тя е вдъхновена от песента на Качич-Миошич „Pisma od kralja Vladimira". От това става ясно, че в основата на първите Славейкови поеми „Крумиада" и „Самуилка" са залегнали двете стихотворения на Качич, записани в Еленския препис на „История славяноболгарская". Тези поеми Славейков започнал да пише около 1842 г. и работил върху тях до 1850 г. Те останали недовършени, а ръкописите им пропаднали.

Можем да си представим какво средище на българо-сръбско културно общуване е бил град Свищов през 1842 г., когато там учителствуват трима български просветители, тясно свързани с новата сръбска култура и литература — Неофит Хилендарски-Бозвели, Емануил Васкидович и Христаки Павлович. Там са се намирали техните библиотеки, в които освен черковнославянски и гръцки книги има, забележително за времето, издания на сръбската литература. Според думите на самия Петко Славейков „в частната библиотека на Неофит Бозвели се пазели всички сръбски издания до началото на 40-те години". В други свои спомени поетът разказва, че в библиотеката на Емануил Васкидович, до която имал постоянен достъп, се намирали „освен гръцки книги доста сръбски, словено-сръбски и словенски", и то с такова съдържание, каквото дотогава той не бил виждал. „Защото — пише той — не знаех дотогава, че има книги с нечерковно съдържание."

В Свищов Петко Славейков разширява значително не само своя кръгозор, но и своята художествена култура. Между онова, което вижда и

---

gdi spavaju kako i poklani,
tu se hladne vodice napiše. .
na bugare mečem udariše.

ter jih vode bilu Carigradu,
pak jim černe oči povadiše.
. . . . . .
kad je čuo kralju Samuele,
da su njima oči povadjene,
od žalosti k ćernoj zemlji padè,
k zemiji padè, bogu dušu dadè.

Гърците изклали двадесет хиляди българи, а онези, които хванали живи, им извадили очите:

[1] Fra Andrija Kačić Miošić na temelju novih istraživanja, Dubrovnik. Karlo Eterović. Също: O Andrije Čačića Miošića — Razgovor ugodni . . Zagreb, 1862. Вж. предговора.

[2] Stari pisci hrvatski. . . Вж. предговора.

прочита, поетът си спомня превода на Фенелоновия „Телемах“ от С. Живков. Той му помага „да се запознае с тогавашното сръбско наречие“. Както вече казахме, младият Славейков учи от сръбски учебници, от които вероятно е запомнил отделни думи и изрази. А като имаме пред вид близостта на двата езика в края на XVIII и началото на XIX в., можем да си представим, че в Свищов освен черковнославянските и руските книги той лесно е можел да ползува и сръбските. Познанията му по гръцки език, колкото и да били добри, не ще са били още достатъчни, за да може да чете и разбере цялостно едно художествено произведение. Тук за пръв път той се запознал със сръбския превод на Омировата „Илиада“, която му направила силно впечатление.

Както е известно, ранните поеми на Славейков „Крумиада“ и „Самуилка“ са загубени. До нас са стигнали само отделни откъси от най-ранните им редакции. Ония ръкописи, които представляват части от „Крумиада“, ни дават известна представа за нейното съдържание и стил. От тях личи, че стихотворението на Качич е дало само „идеята“ за написването на поемата. Освен историческия факт тук не е останало нищо друго от песента на Качич. Вдъхновен от темата на стихотворението, Славейков се опитва да създаде ново произведение — историко-героическа поема. Особено интересни за литературния историк са ония откъси от поемата, на които попаднахме, тъй като те ни въвеждат в творческата лаборатория на младия поет.

От кого освен от хърватския поет се е учил в тия години на идейно и творческо оформяне Славейков?

В библиотеката на Емануил Васкидович вероятно, а може би и между книгите, които чел по-късно, младежът открил руския превод на поемата на Торквато Тасо „Освободеният Ерусалим“[1]. В тетрадката, където са нахвърлени първите опити за създаване на „Крумиада“, той е преписвал отделни откъси от тази поема, по които е пригодявал своята „Крумиада“. В началото на страницата е написал „Военни изражения от Тасса“. Поезията на Торквато Тасо особено много допадала на писателите от славянското възраждане.[2] От него се е ползувал например украинският историограф Величко в своя Летопис, създаден в Киев през 1851 г. „Освободеният Ерусалим“ отразява хуманизма на италианския Ренесанс. От нея се влияли Гьоте, Байрон, Батюшков, който също бил близък и любим поет на Петко Славейков през годините на Кримската война.

Освен произведението на Торквато Тасо, когато работил върху поемата си, Славейков имал пред вид и забележителната повест на Гогол „Тарас Булба“. Между ръкописните фрагменти от „Крумиада“, „Първа здравица“ и други ранни историко-патриотични произведения на младия поет има бележка: „В една от поемите описанието на планината, както в Гоголеви Тарас Булба — описанието на степта“. Почеркът е същият, с който е преписано стихотворението на Качич-Миошич. Това е още едно доказателство, че около 1848 г. Славейков вече е познавал и Гогол. Изобщо още в първия период на своята творческа дейност Славейков е чел много повече, отколкото си спомня по-късно сам той в своите авто-

---

[1] Освобожденный Иерусалим, историческая поэма итальянского стихотворца Тасса. Преведена с французского Михайлом Поповым, год. I, Спб. 1772.

[2] Вж. А. Н. Робинсон, Историография славянского возрождения и Паисий Хилендарский, Москва, 1963, стр. 75.

биографични бележки. В тази тетрадка и в запазените още няколко ръкописа от най-ранния период на неговото творчество той е отбелязал също името на Шекспир, превеждал е откъси от Омировата „Одисея".

Така младият поет, изхождайки от „Песня за царя Оруна", се мъчи да създаде една историко-патриотична поема, черпейки опит едновременно от българската народна песен и от редица славянски и други писатели, с чиито произведения е имал възможност да се запознае. Тук обаче трябва да отбележим, че между множеството книги, които е видял и прочел още през 1842 г. в библиотеките на Емануил Васкидович и Неофит Бозвели, младежът е отбрал само онова, което наистина е влизало в златния фонд на европейската литература. Тънкият художествен усет, който е проявил, говори за неговия несъмнен поетически талант.

Както вече казахме, през 1842 г. Славейков започва да пише и „Самуилка". Първата и най-ранна редакция на поемата се загубила някъде в Букурещ, където младият й автор я бил изпратил за печат. По-късно, през 1849 г., той отново се върнал към нея и я работил до началото на Кримската война. Ръкописът, с който днес разполагаме, носи дата 18 март 1850 г., което значи, че е правен в Трявна. Той стои много по-близко до стихотворението на Качич, отколкото „Крумиада". Нещо повече, по съдържание напълно се покрива с него.

При разработването обаче на това свое съчинение (както и при „Крумиада") Славейков е ползувал повече източници. Най-напред българската народна песен („двамата лика-прилика, като два стръка иглика", „над гладко чело мраморно, от белий тъжец по-чисто", „хубост гиздава" и др.) Ползувал е също и Омировата „Илиада" (в сръбски превод).[1] Сам той разказва за впечатлението, което му направила тази велика творба на древногръцката литература. Като засяга тоя въпрос в едно свое изследване, Ал. Милев пише: „За съжаление двете поеми са загубени (става дума за „Крумиада" и „Самуилка") и ние не можем да знаем какво влияние е имала „Илиадата" при написването им"[2]. Б. Пенев пък смята, че Славейков се е повлиял само от заглавието на Омировото произведение, защото по него време, още незрял поет, той не можел да го разбере. А истината е, че Славейков останал възхитен от Илиадата, „с нея лягал, с нея ставал", както сам разказвал на своя син Иван.[3] Почувствувал нейните художествени достойнства, той дори се опитал да използува прочутия похват на Омир, когато говори за красотата на Елена, и като него, вместо да „описва" хубостта на Владимир, предава впечатлението, което сръбският принц направил на Косара. Когато го видяла, тя останала „смаяна от чудната му красота":

„Тя го е мълком гледала,
очи й не се насищат,
не може да се начуди. . ."

А Косара нарича „на хубост втора Елена". Разбира се, всичко тук е още съвсем примитивно, несръчно, първоначален опит.

---

[1] Вероятно става дума за Паневски Демелич Петар, Омирова Илияда, с еллинског преведена, I до III песма, Будим, 1832.

[2] Ал. Милев, П. Р. Славейков като преводач на първа песен от Илиадата, сп. Българска мисъл, год. XI, 1963, стр. 129—131.

[3] Ив. Славейков, Библиотеката на П. Р. Славейков, Български преглед, год. III, кн. 5, стр. 68.

Ние сме убедени обаче, че освен този вариант на „Самуилка“ Славейков е разработил и друг в съвсем различен план и тематика. Досега например ние попаднахме на около три различни по художествено изпълнение и форма преправки на „Песня о царя Оруна“ заедно с известния и обнародван от самия Славейков едва през 1879 г. превод. Защо да не предположим, че е имало и още няколко варианта на поемата „Самуилка“, още повече, че сам поетът, когато говори за тази своя поема, й приписва съвсем друго съдържание — именно героично и патриотично, а не любовно-сантиментално, каквото е съдържанието на този вариант, с който разполагаме днес.

Третата поема, която Славейков писал по същото време и озаглавил „Кралев Марко“[1], е разработена според българските народни песни и някои сръбски народни песни, взети вероятно от сборника на Вук Караджич. По-късно, около 1860 г., поетът отново е писал на подобна тема, което личи от един запазен ръкопис,[2] озаглавен „Крали Марко в българските и сръбски народни песни — Правота Маркова“. Той също останал недовършен.

Около 1848 г. Славейков превежда и стихотворението на Качич „Песня о царя Оруна и царя греческаго Никифора“[3]. В архива на поета е запазена тетрадката с преписа на стихотворението на сръбски език и първите опити на поета да го преведе на български.[4] Този препис, правен наистина около 1848 г., не се покрива с преписа в „История славяноболгарская“. Той е съкратен чувствително. Това ни дава основание да предположим, че шест години, след като е преписал ръкописа на Дойно Граматик с Качичевото стихотворение, Славейков е разполагал с нов препис на „Песня о царя Оруна“, попаднал му неизвестно откъде. Нещо повече, ние бихме могли да предположим, че по това време той вече е имал на ръка произведението на хърватския поет поне в сръбски превод, тъй като до 1848 г. то било издадено вече няколко пъти на сръбски език. На тази мисъл ни навежда и още един важен факт — идеята на поета към 1850 г. да съчини песни за славното минало на българите, които да накарат „и онзи, който не е похващал книга в ръка“, да научи историята на своя народ, идея, която така успешно беше осъществил още преди много години забележителният хърватски поет. Има обаче едно обстоятелство, което ни смущава. Ако наистина Славейков е познавал „Razgovor ugodni“, не е било възможно да не му направи най-силно впечатление песента за смъртта на Самуил. Този разказ за един от най-вълнуващите моменти в нашата история трогва всяко българско сърце. Не е могъл той да не привлече вниманието и на патриотично настроения младеж. Когато за пръв път разчетохме откъсите на „Самуилка“, ние останахме учудени, че тяхното съдържание съвсем не се покриваше с онова, което сам Сла-

---

[1] Всичко, което е запазено от трите поеми, е издадено от нас в студията „Поезията на П. Р. Славейков от периода на Кримската война“, Изв. Инст. за българ. литер., кн. VII, 1958.

[2] Арх. ПРС, п. X, тетр. 2, л. 1.

[3] То е обнародвано от поета по-късно, през 1879 г., със следната забележка: „Настоящата песен е едно от първите ми съчинения и превод от сръбски на 1848 още. Изпосле аз я бях поправил, но като изгоря последний текст, намерих настоящий у едного от старите си приятели и го обнародвам така, както си е, без да го поправям, за спомен на първите ми книжовни трудове“.

[4] Арх. ПРС, п. VI, тетр. 2, л. 2 — на корицата.

БАН Институт за литературата

вейков пише за своята ранна поема, а именно че в нея той възпявал „подвигите на Самуила". Това е един разказ за любовта на Самуиловата дъщеря Косара със сина на сръбския крал Владимир, който завършва с щастлива женитба. Не е ли този пръв вариант на поемата, направен по песента на Владимир и Косара, нещо различно от една по-късна разработка на същата поема, с друго патриотично съдържание, почерпено пак от песента на Качич? За съжаление обаче не сме попаднали нито на ръкопис от този по-късен вариант на поемата, нито пък на неин препис (какъвто предполагаме, че може да се намери в някои ръкописни песнопойки от епохата на Възраждането). Във всеки случай, както вече казахме, смятаме, че Славейков около 1850 г. е познавал книгата на Качич в сръбски превод. А сръбските издания не са пълни. Техните редактори често са ставали съавтори на Качич, съкращавали са стихотворенията му и са подбирали от тях само онова, което най-много би допаднало на техния народ. По време на краткото ни пребиваване в Белград имахме възможност да се запознаем само с изданието на Медакович от 1849 г. В него са поместени две от стихотворенията с българска тематика: „Pisma od kralja Vladimira" и „Pisma od zënitbe kralja bulgarskoga". Останалите две, именно по-характерните и героични песни, не са включени в сборника.

Как е превеждал и как се е ползувал българският поет от тези стихотворни източници?

Славейковият превод на „Песня о царя Оруна" е по-разгърнат. Разказът се „лее" плавно, както в нашите народни песни и приказки. Поетът си служи с изрази и обрати, взети от говоримия народен език и българските народни песни („пред боляри и пред господари", „похвали се, люто се закани", „туй, що думам, то ще и да стане", „да погубя и старо, и младо" и т. н.). Начеващият български поет е нарисувал по-конкретна картина. Нейният колорит иде от характерната за българския народен език поетична образност. А така, както е написано стихотворението на Качич-Миошич, то може да бъде отнесено за подобно историческо събитие, което се е случило не само в България, но и във всяка друга славянска страна. В него липсва националният колорит. И наистина първата строфа на стихотворението си Качич-Миошич взема дословно от една хърватско-далматинска народна песен, посветена на юначните братя Martincevici i Klarevici, които се били храбро с турските поробители:

Falio se Jmbro kapetane
u bijelu gradu Imoskomu:
„Pogubiću dva Martinčevića
i dva brata do dva Klarevića.[1]

Младият преводач прави тази картина по-конкретна и жива, като казва пред кого се хвали Никифор — пред болярите и пред господарите. Преди да погуби цар Крум и семейството му, той припомня, че ще трябва „да се сравни България със земята", „да погуби и младо, и старо", а това е вече друго. Тук участвуват и българите, и народът. Във втория стих Славейков вмъква един уместен епитет „ширен" към Цариград, който оживява представата за красотата на града и силата на Никифор.

[1] Stari piscihrvatski, Život i rad Andrije Kačića Miošića, Zagreb, 1942. Вж. предговора, стр. XXI.

Когато говори за България, Качич-Миошич свързва с нея само епитета „равна“, който не е точен, защото България е предимно планинска страна. И неговият млад преводач го поправя:

Да идему в равной Болгаріи,
да палимо села и градове

превежда

Та да минем скоро през Балкана
и да влезем в равна България.

Картината е по-правдива: за да стигнат до „равна България“, трябва да минат през Балкана.
Стиховете:

Отидоша к равной Болгаріи,
пред нима е Круна цесарева,
дочакаше Орун на планина,
все изсече, никто не утече.

са преведени:

Присрещна ги Каран на Балкана
и пътя им изотзад захвана.

Разказът е по-близо до историческата правда, която младият поет знае от истории и летописи. Стиховете

Никифора жива охватиша,
у той час му главу отсекоша

са преведени:

Никифора жив го уловиха
и както са самси той закани,
тъй имало със него да стане —
сам Каран му главата отряза,
високо я на вила набоди,
широко я низ войска разходи.

Картината е по-разгърната и по-образна. Нейният колорит иде не само от езика на преводача, съвсем близък до народния, но и от реалистичния начин, по който са предадени простодушната суровост и грубите нрави на времето. И за да смекчи и оправдае тази грубост, младият поет се опира на народната мъдрост „Който копае гроб на другите, сам пада в него“ — победата е на страната на справедливостта. Той показва царя на българите като неустрашим, но справедлив воин. И още — Крум издига главата на Никифор, набодена на вила, не на сабя. Тази вила загатва на читателя една съществена подробност — че победата над гърците е нанесъл самият народ, който е използувал за оръжие вили и овчарски тояги. Такава, селска е била българската войска.

И накрая младият поет променя завършъка на стихотворението. Вместо да накара българите да пият „руйно винце“, той ги показва как вдигат „здравица“. Така той свързва края със заглавието на песента. От друга страна, тук отново се подчертава тяхното юначество и ненавистта им към врагове нашественици като безумния Никифор. По този начин се получава едно художествено по-разгърнато и завършено стихотворение, с подсилен борческо-патриотичен акцент.

И ако в този добър за времето превод виждаме грапавини, не всякога отшлифован стих, недостатъчно художествени изрази, ние трябва да имаме пред вид, че това са недостатъци преди всичко на българския литературен език от онзи период, отколкото недостатъци на поезията. Ако песента беше издадена през 1848 г., когато е била написана, тя би била

нещо съвсем ново по форма и съдържание и никой тогава не би могъл да види в нея съществени недостатъци. Но макар и неотпечатана, тя е била разпространена в ръкопис, както и други ранни произведения на поета. Това стихотворение заедно с поемата на Добри Чинтулов „Двамата приятели", писана приблизително по същото време, създало представа за образа на цар Крум, такъв какъвто немного по-късно го нарисувал и Николай Павлович и го пресъздал в пиесата си „Възцаряването на Крум Страшний" Добри Войников. Така залегнал в народното съзнание този легендарен образ, който води началото си от стихотворението на далматинския поет Качич-Миошич.

Що се отнася до заглавието на „Крумиада", трябва да отбележим, че по онова време изобщо е било на мода да се поставят подобни на „Илиада" заглавия в руската и в южнославянските литератури. Както казва Белински,[1] през периода на лъжекласицизма в европейската литература са смятали, че до края на света всички епически поеми ще трябва да се пишат по образец на Илиадата, дори да започват не иначе, а само с „Музо, възпей" или „Пея". Та какво остава за нашия самобитен и саморасъл, както той сам се нарича, поет. В сръбската литература Негош написал поема „Слободиада", Сима Милутинович — „Сербиада". Защо и Славейков да не напише „Крумиада".

ПРЕВОДНИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПОСРЕДНИЧЕСТВО НА СРЪБСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Ако се запознаем с онова, което се е издавало в Сърбия през 50-те години на миналия век, ще видим нагледно една литература, която стои в голяма близост с нашата, при това достъпна в езиково отношение за българския читател. Разбира се, по него време и новата сръбска литература се намира още в началния стадий на своето развитие. Все пак поблагоприятните условия, при които тя се създава, ѝ позволили да се разгърне с по-широк размах — през 50-те години тя има вече значителни постижения в областта на поезията и художествената белетристика. Трябва да имаме пред вид обаче и друго. До 1850 г. в Сърбия била извършена вече една извънредно полезна и исторически необходима дейност, преведени били редица произведения от западните литератури — италианската, унгарската, — от гръцката и от почти всички славянски литератури. Това били отделни стихотворения или произведения на някои от най-добрите представители на класицизма, сантиментализма и отчасти романтизма. Те не само подпомогнали ускореното литературно развитие на нашите западни съседи, но допринесли много за развитието на сръбския литературен език, в една или друга степен станали образци за сръбските писатели. Изобщо чрез тези преводни произведения редица по-напреднали литератури упражнили стимулиращо въздействие върху литературния процес не само в Сърбия, но и у нас. Много естествено, несравнимо по-голяма е ролята, която е играла руската преводна литература за нас, но не трябва да се подценява и значението на сръбската преводна литература. Дори някои руски книги, особено учебни помагала, са проникнали в този най-ранен период на културно и литературно възраждане най-напред чрез сръбски

[1] В. Г. Белински, Избрани произведения, София, 1955, стр. 401.

преводи. По такъв начин сръбската литература станала за нас едновременно „посредник“ и „препоръчител“ на някои от най-необходимите произведения за развитието на българската литература.

Да вземем само един пример — статията на Павел Йосиф Шафарик „Rozkvět slovanského písemnictví v Bulharsku“, която представлява труд от основно значение за българската литература. В нея големият чешки учен описва славната епоха на цар Симеон, когато българската книжнина стояла начело на писмеността на всички славянски народи. Тази забележителна статия, публикувана през 1848 г., се явява още същата година в сръбски превод (от племенника на Шафарик).[1] На другата година тя бива преведена от сръбски и издадена у нас като отделна книжка.[2] Заедно с Паисиевата История, отпечатана от Хр. Павлович под заглавие „Царственик“, Стематографията на Хр. Жефарович, Историята на Йован Раич, книгите на Г. С. Раковски и произведенията на Юрий Венелин тя изиграла огромна роля за повдигане националното съзнание на българската интелигенция в този толкова важен период от нашето културно и историческо развитие.

Все чрез Сърбия у нас проникнали различни разкази и повести, жития на светци и апокрифи, чиито първоизточници трябва да търсим още във византийската литература. Такова е например житието на Алексей, преработено на български език от Константин Огнянович. От византийски то било преведено на руски, оттам на сръбски (от поета Викентий Ракич), а от сръбски на български език. В България житието получило необикновено голямо разпространение и популярност. Както вече казахме, то става повод за една от първите стихотворни прояви на П. Р. Славейков „Житие на свети Теодор Тирон“[3]. В своето детство Славейков навярно е чел още едно „житие“ от същия сръбски поет Викентий Ракич, а именно „Житије свјатаго и праведнаго Јосифа Прекраснаго“ (Белград, 1836). Между сръбските книги, на които е попаднал в Свищов или Елена (библиотеката на поп Андрей Робовски), той вероятно е чел същото житие, преразказано от Милован Видакович („Историја о прекрасном Јосифу на стихове составлена“, Београд, 1844). Основание за това предположение ни дава една бележка на самия Славейков, в която се говори, че неговият учител Пеньо Давидков наричал приятеля му Христо Драганов — Прекрасния Йосиф, защото бил кротко и хубаво русо момче, а него — Закхей, защото бил жив и немирен.[4] От тази бележка личи, че още преди да отиде да учи в Свищов, Славейков е знаел кой е прекрасният Йосиф и кой е Закхей, чиито имена станали нарицателни между учениците на Пеньо Давидков. Известна на бъдещия поет била и повестта за Варлаам и Йоасаф.

Между първите произведения, които Славейков успял да обнародва, са стихотворенията „Търновски втори пожар“, „Новий Велизарий“, „Смърт Петракия Шишмана Видинца“, „Басня“, „Гробни надписи“ „Надгробия“, „Елегия“ и др., отпечатани все в „Цариградски вестник“ между 1849 и

---

[1] Вж. В. Бехиньова, Чешка славистка в България през Българското възраждане, в: сб. Чехословакия и България през вековете, София, 1963, БАН, стр. 320.

[2] Цветообранние на старославенската книжнина..., Изд. Хр. Йоанович, Бялград, 1849.

[3] Петко Славейков, Събрани съчинения, т. I, стр. 423—427.

[4] Литературен архив, т. I. П. Р. Славейков, 1959, стр. 49.

1850 г. От същото време (годините от 1846 до 1850) в архива на поета се намират стихотворения за още един търновски пожар („Търновски голям пожар"), две елегии и няколко похвални оди (за Венелин, Априлов).[1] Не може да не ни направи впечатление, че на подобни теми са написани много съчинения и стихотворения в сръбската литература от 1800 до 1840 г. Там срещаме например книги със следното съдържание: „Спомен за потоп, кой е између 28 февруара и 12 марта 1830 многа преградіа Бечка потопіо" или тромави „стихотворения", в които се описват различни природни бедствия, доста много сантиментални „елегии" и „пастирски игри". Напълно в същия дух и стил е и „Елегия" на Петко Славейков, обнародвана през 1849 г. в „Цариградски вестник."[2]

През 30—40-те години в Сърбия била много популярна драмата на Марко Јелисејић „Велизарій"[3]. Известно е, че Велизарий бил византийски (а не римски, както е писано там) пълководец, един от главните поддържници на император Юстиниан и неговата политика за възстановяване на робовладелската Римска империя. През 532 г. той потушил жестоко въстанието на населението в Константинопол, водил войни против въстаналите срещу Византийската империя поробени народи. Прочул се със своята жестокост и деспотизъм. Ако в сръбската литература тази тема е проникнала вероятно чрез Русия, у нас тя е дошла чрез Сърбия. С името на този Велизарий младият учител патриот нарекъл търновския гръцки владика Неофит в стихотворението си „Новий Велизарий". Все тогава в Сърбия много обичали да пишат надгробни надписи и оплаквания. С тях признателният поет прославял делата на заслужили сръбски родолюбци, книжовници и полководци. Известният на Славейков Лукиан Мушицки съчинил „Ода блаженной жени Йоанна Раича" (1802). На същата тема писал и Ангел Стоянович „На смерт безсмертнаго Йоанна Раича". Познато е и едно друго стихотворение, което възпявало патриотизма на сръбския историк — „Цвет на гроб Йоанна Раића".

Подобно на споменатите сръбски писатели и Петко Славейков обича да пише стихотворения, в които възпява заслужили български патриоти и дейци. Той съчинява например стихотворение за видинския патриот Петрак Шишманов, дядо на Ив. Д. Шишманов, който имал големи заслуги като обществен деец в родния си град („Смърт Петракя Шишмана Видинца"), посвещава ода на Венелин, надгробно стихотворение на Априлов, песен за тревненския първенец Никифор Даскалов,[4] както и много надгробни надписи и надгробия. Ако обърнем кой да е сръбски календар от тези години, ще видим, че той започва и завършва с такива „стихотворения". Очевидно тогава те са били просто „на мода".

Тази „мода" идва и у нас от Сърбия или по-точно посредством нея. Образци за нашите доморасли книжовници били преводите на Йовановић — „Новият Плутарх"[5], или на Гаврил Попович (от немски език) — „Животоописание славни людій старог и новіег века" (1849), също пре-

[1] Арх. ПРС, п. VI, тетр. 1, л. 75.

[2] Един от първите варианти на стихотворението се намира в Арх. ПРС, п. VI, тетр. 1, л. 70 и 76 и носи заглавие „Зора" — елегия.

[3] Марко Јелисејић, Велизарій — Всадническое позориште у три действия. Из историята на Велизарий, римски военачалник, направена за театър, Будим, 1832.

[4] „На Никифоровата смърт", „Надпис на смъртта Венелина", „На портрета Априлова"; „На портрета Шишмана", „На гроба на Априлова" — всички в „Смесна китка" за 1852 г.

[5] Јевтимије Ивановић, Новый Плутархъ или кратко описаніе славнейши людій свію народа... По Бланшара свободно преведен и новыма біографіама умножен, Крагуевац, 1834.

водът от гръцки на „Чудесата на Пресвета Богородица“, различните „огледала“, като това на Димитрий Дарвар[1], „Историята на Синтипа философа“[2] и „Краледворският ръкопис“[3] (1851), „Историята на Александра Велики“ (1851) и др. Да не говорим за многобройните сантиментални повести и разкази, преведени от немски, френски и други езици, едно специално изследване на които би представявало интерес.

Кои измежду тези произведения, повечето от които Славейков е чел, са оставили трайни следи в неговото творческо съзнание? Това са преди всичко преводите на Доситей Обрадович, особено Езоповите басни, „Илиада“ на Омир и „Приключенията на Телемах“ от Фенелон.

Както вече казахме, Илиадата (в сръбски превод) му направила дълбоко впечатление. Научил я наизуст. Тя станала за него образец и източник за естетическа наслада. От нея той се повлиял и когато писал ранните си поеми от рода на „Самуилка“. Дори след Освобождението Петко Славейков обнародвал (през 1881 г.) по-голямата част на първа песен. „Не ми е известно от какъв език е сторен преводът“ — пише Боян Пенев. Това обаче била същата „Илиада“, която като младеж той чел с такова увлечение. И Боян Пенев правилно предполага, че преводът е правен по-рано от споменатата 1881 г.[4]

Една от първите книги със светско съдържание, която Петко Славейков прочел в сръбски превод заедно с Илиадата, била книгата на Фенелон „Приключенията на Телемах“[5].

Този политически и нравоучителен роман не случайно станал през XVIII в. най-много четената книга в Европа. В самата Франция той бил дълго време под възбрана, защото управляващите кръгове не без основание виждали в него остри сатирически аналогии с френския абсолютизъм от времето на Людовик XIV. Романът съдържал гневни тиради срещу „недостойните“ за своя чин, „необичащи истината царе“, утвърждавал превъзходството на закона пред волята на монарха. Поради това, когато бил преведен на руски език (от поета Тредяковски), той спечелил на преводача си омразата на Екатерина Велика. Тя започнала да осмива превода на Тредяковски като недодялан, направен на лош език от един бездарен стихоплетец. Отрицателните статии наводнили печата и мнението, че произведението е бездарно и отегчително, станало общоприето. Това „общоприето“ мнение обаче не се споделяло от Пушкин и Радишчев.[6]

---

[1] Д. Дарвар, Зерцало кристіанское содержащее мысли спасителныя..., 1801.

[2] Исторіа Синдипы философа, преведена с греческого на слав. серб. език, Будим, 1809. С няколко песни от Милован Видакович и една сръбска народна песен.

[3] Краледворски ръкопис. Превод у Златном Прагу, 1851, стр. 109.

[4] Този факт показва, че около 1881—1886 г., както ще видим по-нататък, Славейков се връща към някои сръбски източници, с които работил на млади години. Защо? Защото по него време той бил интерниран в Трявна. Там вероятно открил в някой сандък запазени свои ръкописи, а също и книги от най-ранни години на учителстването си. Това са онези тетрадки, които се пазят и досега в архива на поета, защото всичко друго е изгоряло в пожара на Стара Загора. Славейков бил вече не само на преклонна възраст, но и болен. Въпреки това мъката и разочарованието на поета от съвременната му обществена действителност го върнали отново към поетическото творчество и към някои от ранните източници, които били вече доста много остарели. Обаче тогава той нямал нито възможност за избор, нито време за губене.

[5] Приключения Телемака сына Улисеева, Фенелоном, 1814.

[6] История на руската литература в три тома. Том I, под ред. на Д. Д. Благой, София, 1960, стр. 476—478.

„Телемаха на Живкова", както я нарича Славейков, била негова любима книга. Той я пазил у себе си дълги години — едно необикновено, луксозно издание, собственост на Неофит Бозвели. Но тази книга се харесвала не само на Славейков. Може да се каже, че „Приключенията на Телемах" била едно от най-търсените произведения в едва-що започваща да чете България.[1]

Кое в този роман е допаднало най-много на любознателния младеж? Преди всичко предговорът му. Това личи от факта, че той нарича книгата „Телемаха на Живкова" — толкова тясно свързва с нея автора на предговора и преводач на книгата.

В началото на своя предговор Стефан Живкович цитира думите на Волтер, според когото най-ценното в романа било, че той поставял пред хората като най-висш идеал добродетелта. Но не само обикновени човешки добродетели е искал да възпита у подрастващото поколение на Сърбия Стефан Живкович, когато е решил да преведе „Приключенията на Телемах". Той е искал да вдъхне в сърцето на сърбина патриотична гордост, да му покаже, че и на неговия „прост" език може да бъде преведена такава забележителна книга. Когато обяснява на читателите кой е Платон — ученикът на Сократ, който се е прославил със своето съчинение „За Републиката", — той излага схващанията си за демократичното управление, за правата на народа. Изказва се и против самовластието. Сърбите, изтъква Стефан Живкович, нямат и не са имали книги като тази, а другите народи отдавна имат. Защо да няма и нашият народ? Той смята, че сръбският език може да изрази всяка мисъл. Онези сърби, подчертава той, които настояват да се пише на говорим сръбски език, имат право — само по този начин ще се умножат и книгите, и науката, и просвещението. А този език е и по-богат, той постоянно се развива. Да се създаде литература на сръбски език е голямо и трудно дело, то не може да се извърши за кратко време и от малко хора. Колкото и да е трудно обаче, това дело е важно и полезно. „Почнете поне вие — се обръща той към патриотично настроените свои читатели, — които имате ум и желание и които не гледате с презрение на бедността и сиромашеството на нашия език, защото той в същност е най-богатият извор." „И другите народи — продължава той — така са започнали. Не им е било лесно. А сърбите имат на помощ славянския език. Което няма в сръбския народен език, вие го вземете от славянския и го посърбете. Хората малко по малко ще навикнат на него и ще го научат. А защо да не употребяваме и някоя чужда дума, която вече е влязла в нашия език, а ние нямаме с какво да я заменим? Или елините, които имат своя език за най-чист и най-съвършен, нямат чужди думи в езика си, или в латински език няма елински, а в немски — латински? И все пак тези езици се смятат за съвършени." „Благоразумният читател — завършва той, — като чете „Приключенията на Телемаха", ще си спомни, че по това време, когато съм превеждал, не е имало правила за това, как да се пише книжовно на сръбски език, и ще прости недостатъците на превода. Аз не се срамувам, ако ги поправи, и дори моля да ми се каже, ако някъде текстът не звучи добре на сръбски език.

---

1 Да си спомним как Иван Вазов описва своята любознателна майка, седнала в неделен ден на шарения миндер до прозореца да чете Фенелоновия „Телемах". Романът заедно с няколко жития стояли на малка поличка до иконата.

В този мой маловажен труд аз ще се радвам само на едно—доколкото съм могъл да бъда полезен на сръбския народ. Правил съм го, за да покажа моята любов и ревност към просвещение и добро."

Този предговор е писан на 1 юни 1814 г. По онова време и в съседна България родолюбците се вълнували от същите мисли — и те търсели път, по който да поведат нашия народ, път към по-широко образование, трибуна, от която да възпитават националното самочувствие у поробените. Застрашавала ги голямата опасност на гърцизма, пуснал вече дълбоки корени в заможните среди у нас.

А през 1842 г., когато тази книга попада в ръцете на родолюбивите ученици на Ем. Васкидович, когато у Славейков остава дори онзи „Телемах", който бил собственост на самия Неофит Бозвели, мъченик и герой за обособяването на българската национална самобитност, можем да си представим какво впечатление му е направила тя със своя предговор. Същият въпрос е стоял и пред начинаещия български писател: к а к да да пише, н а к о й български език — на черковнославянския или на говоримия? Младежът бил съчинил вече един акатист на черковнославянски език, опитвал се да пише и житиета. Но позивът и примерът на сръбския патриот Стефан Живкович му допаднал повече. Той дошъл да подпомогне собствения му избор, да оформи едно решение, което вече зреело у него и за което ще е допринесъл и примерът на Вук Караджич. Защото, трябва тук да кажем, преди да отиде в Свищов, Петко Славейков не харесвал да се пише на „прост" език (разбира се, трябва да имаме пред вид, че тогава той бил само 15—16-годишен). В една негова автобиографична бележка се казва, че не му допаднал „простият" език на Паисиевата История, от който много по-хубав бил например изящният и риторичен език на Неофит Бозвели.

Не случайно Петко Славейков и до късна старост си спомня за тази „забележителна" книга, така навреме дошла, за да му покаже, че и други са минали през неговите съмнения, че и други са виждали неправди и деспотизъм и че пътят, по който той, младият български поет, е тръгнал, е правилен. Разбира се, през 1842 г. Телемах на Фенелон е останал вече доста далеч от съвременното европейско литературно развитие, а преводът на Живкович съвсем не бил толкова „забележителен". Но, както казва Белински, често пъти забележително е не само онова, което само по себе си е забележително, а понякога и онова, което, казано в най-подходящо време, служи на велика цел по какъвто и да е път и с какъвто и да е средства.[1]

В този момент, когато българските читателски среди не били подготвени за по-сериозно четиво, тъкмо такива романи били достъпни за тях — с интересно, приключенско съдържание, поучителни и сантиментални. Може смело да се каже, че именно на тия качества, които днес най-малко биха ни допаднали, се дължи голямото въздействие, което книгата е упражнила върху съвременниците на Петко Славейков, а и върху самия него. В сръбската литература тя имала значение на пионер, на книга, в която се утвърждава сръбският литературен език. Тя иде в услуга изцяло на момента, на нуждите на съвременната сръбска действителност и като такава изиграла блестящо своята роля.

---

[1] В. Г. Б е л и н с к и, Избрани произведения, т. I, София, 1955, стр. 429.

Не е случаен и фактът, че с превода на Фенелоновия Телемах се е градил не само сръбският литературен език, но преди това и руският.[1]

В ДОСЕГ С РАЦИОНАЛИЗМА
ЗАХАРИ ОРФЕЛИН И ДОСИТЕЙ ОБРАДОВИЧ

Както разказва в автобиографията си, след като напуснал Свищов, Петко Славейков започнал своите „скитнически години". Той обиколил селата около Търново и на север от Балкана, учителствувал в Севлиево, Ловеч, Враца, Берковица, откъдето го изгонил софийският владика Паисий, този път не „с лошо" — дал му 300 гроша и го помолил доброволно да напусне града. Щом се видял с малко пари в джоба, „нещо твърде необикновено", младият учител и смел патриот решил да продължи образованието си не другаде, а в Сърбия, която тогава била най-достъпна за него и чиято литература чувствувал най-близка. На път за Белград обаче го сварило писмо от майка му, която го молела да се върне в Търново, защото имала някакви семейни неприятности след смъртта на баща му. Така се осуетило това негово желание.

Ходил ли е Петко Славейков в Сърбия преди Освобождението? Сам той никъде не говори за това. В една бележка на Ал. Т.-Балан[2] се споменава, че „Славейков се отлъчвал в Сърбия или Австрия, за да търси наука". Въпреки че тази бележка е доста неопределена, нейният автор не греши. През пролетта на 1851 г., когато вече бил двадесет и четири годишен, Славейков ходил в Белград. В това ни уверява писмото му, отправено на 7. IV. 1851 г. от Трявна до негови приятели в Цариград: „Като се завърнах из Београд в Сърбия, намерих Търновото, любимото Търново, пусто, пусто, думам, не от жители, но от родолюбци ... Умивах улиците на речений град с кървавите си сълзи и потайни въздишания се тесняха в гърдите ми..."[3] Очевидно Славейков е бил развълнуван от националния и политическия подем на нашите съседи, до които полесно долитали тогава свободолюбивите идеи на осемнадесетия век.[4] Именно това говори подтекстът на неговото признание, че след завръщането му от Белград „любимото Търново" му се сторило „пусто от родолюбци"[5].

---

[1] В Русия книгата била преведена през 1766 г., в Сърбия през 1814, а у нас през 1845 г. — все с една разлика от около 30—40 години.

[2] Ал. Т.-Балан, Българска литература. Кратко ръководство за средни и специални училища, Пловдив, 1896, стр. 177.

[3] Писмо на П. Р. Славейков от 7. IV. 1851 г., Литературен архив, т. I, 1959, стр. 177.

[4] „Южные славяне — пише през 1853 г. Енгелс — являются единственными носителями цивилизации во внутренних частях страны. Они еще, правда, не образовали нации, но в Сербии они уже имеют сильное и сравнительно просвещенное национальное ядро." Цит. по доклада на Н. И. Кравцов, Роль народного эпоса в развитии сербской литературы, стр. 357.

[5] Впечатлението на Петко Славейков, че Търново по това време било „пусто от родолюбци", е в известна степен пресилено. През 1851 г. в града по повод на един нов данък върху лозята — дюлюмлюк — се надига народно движение против правителството, което според П. Кисимов имало „революционен характер". Властта разпръснала събралия се в двора на конака народ и изпратила към 20 души на заточение в Цариград заедно със Стоенчо Ахтар като подстрекател. Значи точно по това време пострадал любимият приятел на Славейков, честният родолюбец Стоенчо Ахтар. След няколкогодишно заточение го пуснали. Завърнал се болен и скоро умрял.

Най-близо до истината ни изглежда предположението, че през 1851 г. Славейков ще е ходил в Белград за отпечатване на „Смесна китка".

Белград Славейков посетил още веднъж през август 1886 г. на връщане от Виена, където се срещнал с Миклошич.[1]

* * *

Според сръбския литературен историк Йован Скерлич най-забележителни книжовници в Сърбия през XVIII в. са Доситей Обрадович, Йован Раич и Захари Орфелин.[2]

Трябва веднага да кажем, че и тримата тези писатели са били добре познати на Петко Славейков. Той е чел произведенията им. Техните идеи му са били близки преди всичко затова, защото са идеи и на българските писатели Паисий Хилендарски, Софроний Врачански и Неофит Бозвели. Близък му е бил и онзи свободолюбив дух през XIX в. у нас и в Сърбия, за развитието на който те немалко са допринесли. Тези трима сръбски писатели заедно с Христофор Жефарович, Андрия Качич-Миошич и Йован Стерия-Попович допълнят до голяма степен изворите на неговото художествено образование, литературен вкус и писателски похвати.

С тези трима сръбски писатели той се свързва преди всичко чрез историко-патриотичните си произведения и чрез някои от бунтовните си песни и поеми. Близка до едно от първите произведения на Захари Орфелин е темата за поробена Майка България. Разбира се, тази тема младият поет вижда разработена най-напред в произведенията на своя учител Неофит Бозвели. С нея обаче той се среща и в сръбската литература. През 1852 г. Славейков обнародва в „Смесна китка" стихотворението „Тя"[3]:

Вий чухте ли как плаче тя,
как дума, как нарежда,
с каква сърдечна тегота
към небо очи звежда?

Тази разплакана жена е Майка България, името на която поетът не смее да каже поради опасения от турската власт. За нея вече никой не мисли, „един не ще я помяне, един не ще я пожалей".

Около това време е написано и стихотворението „Раздумване", разпространено в ръкопис и обнародвано много по-късно (1871 г.):

Ти, майко мила, недей въздиша,
недей пролива сълзи кат киша;
аз зная, майко, че си много страдала,
живот спокоен не си познала.

Това стихотворение е било много популярно. Обичал го е и Бачо Киро. Той дори го допълнил с няколко стиха, които засилват революционната му насоченост.

Тези две, както и някои Славейкови стихотворения ни отвеждат към тематиката на Орфелиновото произведение „Плач Сербіи, еяже сыны в различныя государства разсеялися"[4], първата печатна сръбска книга с антиавстрийска тенденция, в която е отразена мечтата на народа за свобода.

---

[1] Арх. ПРС, т. XX.
[2] Й. Скерлич пос. съч., стр. 57.
[3] Писано на 8.IX 1951 г.
[4] З. Орфелин „(1726—1785) написал през 1761 г. „Плач Сербіи, еяже сыны

По същото време в Сърбия излиза още една книга на подобна тема от неизвестен автор — „Пѣснь историческая, како су сербли сь турци на Косовомь полю побили се, на коемь полю сербска майка княза Лазара сь многими сынми сербскими изгубивши, и державе сербске конечно лишивши се, горке сузе пролива“[1] (Венеция, 1762). Някои предполагат, че тя също е произведение на Захари Орфелин, но това не е доказано.

Споменатите ранни произведения на Петко Славейков показват родство и с поемата на Йован Стерия-Попович от 1825 г., озаглавена „Слезы, имиже Болгарія нещастіе лета 1374 сбившееся оплакивает“. В гръцката литература има също произведения с подобна тематика, написани от неизвестен автор. Така Михаил Арнаудов[2] сочи като преки извори за съчинението на Неофита редица гръцки и сръбски диалози, между които един печатан във Венеция през 1815 г., със заглавие „Мати Сербіа и Сын Сербіи. Сербіе плачевное паки поробощение, лета 1813, зашто и как?“.

Пред нас стои един въпрос — дали тези ранни произведения на двете съседни нам литератури — сръбската и гръцката — са повлияли върху Петко Славейков пряко или пък косвено посредством „Мати Болгария“, варианти от която той познавал в ръкопис още около 1842—1843 г. Ние предполагаме, че освен произведенията и писмата на Неофит Бозвели той е познавал, ако не всички, то поне някои от произведенията на Йован Стерия-Попович и Захари Орфелин на тази тема. Трябва обаче изрично да подчертаем, че дори и сега още, в началото на своята творческа дейност, когато пише тези недообработени и недовършени произведения, той запазва доста голяма свобода, като възприема само идеята и мотива на произведението. Всичко останало — език, стил, тенденция и съдържание — са подчинени на новата българска действителност и отразяват особеностите на нашия бит и мироглед. Това са неговите произведения, ако въобще може да се говори за тях като за произведения. Макар и съвсем незрели, те отразяват особеностите на Славейковото поетическо творчество и на едно ново историческо време, с по-изострени противоречия.

Захари Орфелин е бил в същност първият проводник на рационализма в Сърбия, предтеча на Доситей Обрадович и Вук Караджич по отношение на езика. Вук Караджич го поставял по значение пред Доситей Обрадович, а Йосиф Добровски писал, че сръбската литература започва със Захари Орфелин. Той бил самоук. Умрял беден и самотен. В своето произведение „Горестнный плач славныя иногда Сербіи...“ той ни запознава с тежката съдба на сръбския народ под робството на Австрия, разкрива вероломството на новите господари и народолюбието на сръбските героични старейшини. Напада сръбските йерарси, които от властолюбие и сребролюбие са занемарили сръбските национални интереси, проповядва народна просвета, държи за употребата на говоримия език.

в различныя государства разсеялися“, както и „Горестный плач славныя иногода Сербіи своих царей, князей, вождов, градовже и земель лишенныя, и на чужих пределех в жалостном подданстве седящыя“. Тези две произведения той издал по едно и също време във Венеция. Те в същност са еднакви. Само че първото е написано на говорим сръбски език, а второто на руско-славянски. Сръбската версия е по-ясно, по-свободно написана. И двете са излезли без подпис, с инициалите С. С. С. (Собствени Сын Сербији).

[1] Й. Скерлич, пос. съч., стр. 60.

[2] М. Арнаудов, Неофит Хилендарски, стр. 747; също Ив. Д. Шишманов, Нови студии..., СбБАН, год. XXI, стр. 588; А. Т.-Балан, Пер. сп., год. XVI, стр. 126.

Ето някои откъси от поемата, от които личи, че тя е съзвучна на Бозвелиевата „Мати Болгария“ и някои от ранните произведения на Петко Славейков:

Какѡ стаде Сербіа славна и угодна,
са множеством народа бывша плодна,
пресилними цареви и храбри солдати,
сад у робство другима морала дати,
. . . .
Плачући ах, прегорко плачем се дан и ноћ
мою терзам угроб, ер я неимам помоћ
кои су ми однайпре добри друзи были,
сад су ми се велики врази появили.
. . . .
Ах! на жалост горкуми оста я без славы
Сербске мое границе и земле ридают,
что храбри ми витези туд непроезжают,
разорени градови, сви пусти већ стали.
. . . .
Уви мени несрећной! Гди су цари мои,
гди войводе преславне са храбрими вои —
едне чада у турской, а по свуда друга,
стенют люто, жалостно, ах прегорка туга!
По толикой я Славы и моіой храбрости
поруганна сталасам, о мое жалости!

Критиката, която отправя поробена Сърбия към своите синове, не е остра, авторът само вижда, че те не милеят за нея, и оплаква съдбата ѝ.

Ако в това произведение на Захари Орфелин от 1761 г. за първи път в сръбската литература се чува плачът на поробена Сърбия, забравена от свои и чужди, то в поемата на Йован Стерия-Попович,[1] писана шестдесет години по-късно, ние се натъкваме на исторически реминисценции за поробена България, подсказани навярно от Историята на Йован Раич. В това негово произведение България се явява като „болгаров всѣх мати“. Тя, обърната към миналото, проклева Иван-Александър, загдето разделил царството и се оженил за еврейка. Поетът описва Търново през ония паметни години така:

О, пустое Терново! всех болгарских наших
до селе бо славою веліеи украшен.
Окрестными предели богатством укреплен,
От запада и востоку возносился еси
ныне, Шишман, с Турками сокрушил ти перси.
Плачете днес вси твари, холми и дубравы,
плачете дрва и горы, все селныя травы,
. . . .
Паде моя красота, утеха и слава,
угасися бо ныне Болгарска держава,
паде моя красота, паде солнце сіяйно,
паде моя надежда, сила и светило.
Докле аз нещастна с детми буду выши?
Призри на ме бедную, избави ми чада,
избави нас от сего врага ядовита...

[1] В тази поема се чувствува също осезателно влиянието на гръцката патриотична и революционна поезия.

Тази революционна вълна дошла тогава от Гърция, която седем години проливала кръвта на най-добрите си синове в неравен бой с Отоманската империя за свобода. Стерия-Попович не само бил гръцки възпитаник (баща му бил от гръцки произход), но превеждал и гръцки патриотични и революционни песни. В същата година, 1825, когато излязло от печат неговото произведение „Слезы имиже Болгарія нещастіе лета 1374...“, той обявил, че ще издаде сбирка от гръцки патриотични стихове, преведени от него с наслов „Седмостручны цветак борећим се грцима“ (Ј. Скерлић, стр. 156; Ј. Бошковић, Списак нештампаних дела Ј. Ст. Поповића, 1868). В неговите стихотворения от това време се чувствува влиянието на гръцкия поет Ригас Велестинлис (от когото се е влиял и Г. С. Раковски), както и на Адамантис Кораис. Мотиви от песните на тези гръцки поети звучат и в неиздадените бунтовни песни на Петко Славейков „Поема за робството“, „О, унуци цар Шишмана“, „Стари, станете“, „За бащини права свещенни“, „На прощаване“, и пр. Ако Захари Орфелин чрез своето творчество става за младия Славейков посредник на руското влияние, то Йован Стерия-Попович чрез ранните си творби е за него посредник на гръцкото.

Обърната към настоящето, Мати Болгария прави следната изповед за турските насилия:

Ныне турак жестоко мене угнетает,
чада моя яко волк овцы разхищает,
яко воду земную кров их проливает,
мечем, ножем, стрелами везде умерщвляет,
похищает державы, оскверняет деви,
попаляет огнем все, пленив гради, ниви...

Такава смела картина на турското робство през 1825 г. било невъзможно да се даде в печата у нас.

От кого поробена България да очаква помощ?

От кого ли надобно просити помощи?
Сестру мою Сербію едноутробну,
а також'и Грецію единозаконну?

Но те и двете „са загърнати от нощната мъгла". Те също са нещастни и не могат да ѝ помогнат. Едничката отрада намира Майка България в сълзите на своите деца, а едничката надежда в бога, когото тя моли да избави децата ѝ от ядовития враг:

Една ест отрада выну слезы лити.
Ах, плачете, вси дети, безпределно плачете,
непрерывно ланити слезами омывайте,
багряныя одежди ныне совлецыте,
облечени черными печали рыдайте,
плачи, рыдай, престоле, до днес кралей бывших,
о, пустое Терново!...[1]

Можем да си представим какво значение е имала тази поема на Стерия-Попович за патриотичното възпитание на българите, за повдигане на националното съзнание у нас. С ранните си произведения Петко Славейков е по-близък по дух до нея, отколкото до произведенията на Захари Орфелин. В недовършената творба на младия български поет, писана около 1850 г., можем да забележим някои сходни моменти с поемата на Йован Стерия-Попович:

Каква съм майка злочеста,
мойта ма рожба не слуша,
синове не ме познават,
дъщери не ме послушват,
един не мисли за мене,
засрамиха ми челото,
потъпкаха ми името!
....
Спете, вий, прадеди,
почивайте от теглата си
вий, които ни в рабство оставихте.
....
Ний просветихме Сърбия,
но сега нà сме за нея
кат догоряла свещица,
кат угаснало светило.

---

[1] Селзи, имиже Болгаріа нещастіе лета 1374 сбывшееся оплакивает. Іоанном С.-Поповић науки красноречія слышателем произведения. Иждивеніем же господара Паула Неделковића купца Вершаћкаго напечатани. В Будиме, 1825.

Ясно е колко далечна, почти незабележима е приликата между двете произведения — тя в същност се изчерпва само в приблизително еднаквата тема. Но родство личи и в духа на произведенията, и в тяхната идейна насоченост. Наистина ние не можем да кажем със сигурност, че през 1850 г. Славейков е познавал произведенията на Йован Стерия-Попович, но редица моменти дават голямо основание да предполагаме това. Вероятно той е познавал поемата на Захари Орфелин и не е изключено да е чел „Слезы имиже Болгарія нещастіе“...

* * *

Славейков е познавал много добре и произведенията на Доситей Обрадович. Досега се смяташе, че той се запознава с Доситей Обрадович след 60-те години на миналия век.[1] Но ние попаднахме на един неизвестен ръкопис на поета (част от неговата автобиография), който дава нови данни за живота му в Свищов. В него поетът сам пише, че през 1842 г. в библиотеката на Емануил Васкидович се запознал между другото и с произведенията на Доситей Обрадович: „Учител Манолаки освен в училището, дето се обхождаше доста вежливо с мене, често ме викаше дома си. Отвори за мене школската и своята библиотека, в която имаше освен гръцки книги, доста сръбски, словено-сръбски и словенски книги от такова съдържание, каквото досега не бях виждал. Това беше за мене откритие, каквото не бях сънувал. Защото аз не знаех, че има книги с нечерковно съдържание. Между книгите, що имах на разположение за прочитане, имаше много боклуци, но имаше и някои много полезни относително съвременната наука. Книгите на Доситей Обрадовича, Телемаха на С. Живкова... (тук листът е изцапан с мастило и не се разчита, б. а. —*С.Б.*), 12-томната всеобща история на Карамзина бяха ми настолните книги.“[2]

Ще рече, Петко Славейков не само е прочел съчиненията на Доситей Обрадович още когато е бил на шестнадесетгодишна възраст, но някои от тях, като „Живот и приключења“[3], „Совјети здраваго разума“ (Лайпциг, 1784), „Езопове и прочих разних баснотворцев басне“ (Лайпциг, 1788), „Собранија разних нравоучителних вешчеј“ (Виена, 1793) и др., са станали за него „настолна книга“.

Подготвен вече от произведенията на Паисий, Софроний Врачански и Неофит Бозвели, пламенният младеж възприема свободолюбивите и демократични идеи на забележителния сръбски просветител. Особено му допаднали простотата и естествеността, с които били написани книгите на Обрадович, тяхната съвременна и общодостъпна тематика, близкият до простонародната реч език. Той не бил виждал дотогава нещо подобно, не знаел, че в едно литературно произведение може да се пише за всекидневния живот на обикновените хора, че писателят може да описва сам своя живот, и почувствувал колко интересно за не-

[1] Б. Пенев, Доситей Обрадович у нас, СпБАН, кн. 3, 1912, стр. 105; Ил. Конев, пос. съч., стр. 73. Данните, които съществуваха досега, не даваха основание за друг извод.

[2] Арх. ПРС, п. XX, отделен лист.

[3] Живот и приключенія Димитрия Обрадовича, нареченога у калуђерству Досітеа, Лайпциг, 1783.

укия българин би било едно подобно четиво в сравнение с всички онія акатисти, житиета и апокрифи, написани на неразбираем за него език.

Колко правилно Славейков е разбирал творчеството на Доситей Обрадович, можем да съдим от статията, която написал във в. „Гайда" двадесет и четири години по-късно, като изтъкнат вече български писател и общественик. Наистина днес не може да не ни направи впечатление голямата проницателност, верният художествен и политически усет, които е проявил Славейков по отношение на писателите и техните произведения. И много правилно отбелязва Ил. Конев в своята книга, „че оценката, която дава Петко Славейков на Доситей Обрадович, представлява най-проникновената му характеристика не само в нашия, но и в сръбския възрожденски периодичен печат"[1]. Ето в що се състои според Славейков значението на Доситей Обрадович и поради кое той може да се нарече забележителен народен писател: „Голямата заслуга на Обрадовича се състои в това, че той сам разбрал и на работа показал как и с какво трябва да се пише за сръбский народ. Както що бе сам излязъл от народа, той всякога останал близо до народната точка на зрението, знаел народните нужди и недостатки и като разбрал отде трябва да се начене развитието на народните понятия, наченал да говори с този език, който бил право и непосредствено достъпен на народа... Той бил първият и непосредствен начинател на Сръбското възраждение. Началото било мъчно, но без да се гледа на противоречията, на Обрадович работата имала пълна сполука; всяка книга, написана по народен език, когото всякой разбирал, била новост и радост за народа и който имал някоя книга от Обрадовичевите, той я пазел като драгоценност."[2]

Най-важното за Доситей Обрадович според неговия български съмишленик е това, че той можал да намери истинския път към читателя, за което бил необходим покрай всичко друго и талант.

Колко правилен смятал Славейков пътя на Доситей Обрадович, личи по това, че през първия период на своето творчество сам застъпва почти същата тематика. Още в първите броеве на „Гайда" и по-рано в „Цариградски вестник" основоположникът на новата българска поезия обнародва части от своята забележителна автобиография. Подобно на Софроний Врачански той превежда и Езоповите басни.[3] Пак там, в „Гайда", Славейков пише поучителните разкази за дядо Дечо, които много напомнят по своето предназначение „Съветите на здравия разум". Да не говорим какво място заемат нравоучителните приказки в „Смесна китка" или многобройните му преводи и оригинални произведения на тази тема след това.

В произведенията на Петко Славейков, както и в обществено-политическата му дейност, особено до 1870 г., проличават съвсем ясно както модерните идеи на Обрадович за широка народна просвета, за освобождението на жената и женското образование, така и възгледите му за църквата и духовенството. Идеите на Обрадович за църковна реформа съвпадали с просветителските идеали на редактора на в. „Македония". Славейков никога не надценявал ролята и значението на черквата в ду-

[1] Ил. Конев, Българо-сръбски литературни отношения..., София, 1964, стр. 75.
[2] В. „Гайда", 1866, бр. 18.
[3] Басненик, 1852.

ховния живот на народа. За него черковната борба била борба за национално обособяване, школа за възпитание на обществени идеали у българския народ. Училищата според Доситей Обрадович в новото време имат много по-голямо значение от черквата, но тези учители и училища би трябвало да отговарят на духа на новото време: „Болје је много једну паметну и полезну књигу с коликим му драго трошком, дати се да се на нашј език преведе и наштампа, него дванаесет звонара сазидати...“, пише Обрадович. „Ный мислим и вервамы, пише Петко Славейков, че една книжка от „Бащин език“ на Манчева или един „Летоструй“ от Данова, турени в ръцете на народа, има да принесат и принасят на народа ни по-голяма полза, отколкото трима владици могат да му принесат.“[1] Гледището на Доситей Обрадович за калугерите споделя и Петко Славейков. Но то идва преди всичко от нашата действителност, от отношението на собствения му баща Рачо Казанджията и околната будна българска среда към тях. Идеите на Доситей Обрадович само изразявали онова, което вече живеело в душата на народа, където средновековните идеали отдавна били развенчани. Как са се пречупвали те през спектъра на българската действителност в Свищов, личи от една бележка на Петко Славейков към статията му „Много здраве от Гайдата до някои попове и кметове.“ „На 1843 г., когато бях на Свищов да се уча, през есента, бяха дошли няколко калугери от Троянский монастир и ходяха из махалата да просят милостиня, че просяли и чорапи за св. Богородица. Васкидов привиква тези свети просяци частно да ги съветвува да не ходят да се подиграват тъй с името на Божата майка и да не унизяват тъй званието си. Но те не само не зеха от дума, но излязоха и фанаха по вън да го хулят като еретик и безбожник. Г. Васкидов се принуди тогаз да каже в черква на народа да не се лъжат от тези божяци. „Кажете им — казваше той, — че света Богородица пастърма не яде, вино не пие, а на троенските калугери кажете да не правят калцуни на св. Богородица, защото там, в Балкана, е студено и с чорапи не може ходи...“[2]

Макар и да отразява едно по-късно състояние на Славейков, от тази статия може да се съди колко рано се оформят свободолюбивите и демократични идеи на младежа, какво значение е имала средата в Свищов, делата на честния възрожденски учител Емануил Васкидович. Възгледите, които Славейков по-късно развива и пропагандира с такъв публицистичен талант, се дължат не само на неговото дълбоко вникване в обществените и културните условия на нашия живот, но и на външно влияние, особено на смелата критика срещу нравствената развала в църквите и манастирите, срещу религиозния фанатизъм и паразитизъм на калугерството, които той видял в произведенията на Доситей Обрадович. През 1863 г. Славейков превежда една част от „Совети здраваго разума“ на Обрадович.[3] В нея се съдържа писмото на Доситей до Серафим, един калугер, недоволен от Доситеевите реформаторски и „разколнически“ възгледи.[4] В своето писмо Доситей осъжда заблужденията, невежеството и догматизма на Серафима. Той изтъква, че ако църковните обреди и це-

[1] Една златна дума, Читалище, год. III, стр. 285. Цитираме по статията на Б. Пенев.
[2] В. Гайда, год. I, 1863, бр. 6, стр. 47.
[3] Вж. за това Б. Пенев, пос. съч., стр. 84.
[4] Целокупна дела, IV. Совети здраваго разума, стр. 38—69.

ремонии не са свързани с нравственото възпитание на народа, те не са нищо друго освен суеверие. Според Доситей Обрадович религиозният морал трябва да бъде съгласен не само с евангелските истини, но и със здравия разум. Много показателно за това, че Славейков не само приема възгледите на Доситей Обрадович, но и сам от свой опит е достигнал до тях, са допълненията, които прави в своя превод. Той вмъква например един пасаж, какъвто няма у Доситей Обрадович, че решенията на вселенските събори не са и не могат да бъдат свети и неизменими. Хората служат на страстите, а не на бога — пише той, — защото не се придържат към християнското учение, изразено от Христа и апостол Павла, а признават онова, „което някои си събори така озаконили, че подир пак други инък за по-добре изменили". И завършва съвсем еретически: „Сега ся най-много слуша това, що е рекъл този папа или онзи вселенский Патрик"[1].

В своята студия, която е една от ранните му работи, Боян Пенев почти не забелязва връзката между Доситей Обрадович и основоположника на новата българска поезия. Без да предполага, че преводът е на Петко Славейков, Боян Пенев пише: „Той е доста волен, на места преиначен, и то тъкмо в духа на протестантското учение, но също и в свободолюбивия дух на новото време, на обществено-историческата обстановка в България по него време." Въобще, както ще видим по-нататък, всичко, което идва от нашите събратя и съседи, което ни допада поради своя нов, прогресивен, възрожденски патос, поради по-различните обществено-исторически условия у нас придобива нова, по-целеустремена насоченост. Идейният свят на Петко Славейков, намерил израз в неговото творчество, като започнем от „Смесна китка" и стигнем до в. „Македония", показва явно родство с Доситеевата практика, с просветителския, рационалистичен дух на неговите произведения. Наистина това са преди всичко идеите и духът на новото време, но все пак тях Славейков е видял най-напред и най-ярко въплътени именно в произведенията на големия сръбски просветител.

ЗАБАВНИЦИ, ПЕСНОПОЙКИ И КАЛЕНДАРИ

Освен произведенията на Доситей Обрадович в библиотеките на Емануил Васкидович и Неофит Бозвели, а по-късно в Габровското училище, в Търново и Елена, до библиотеките на които жадният за знания младеж е имал достъп, вероятно са се пазели и някои от така широко разпространените в Сърбия към 1850 г. календари и забавници. Те имали разнообразно съдържание: статии по въпроси из съвременната действителност (в предговора), съвети по благонравие, поучителни и „любопитни" разкази и анекдоти, патриотични примери, приключенски разкази, здравни съвети и накрая понякога стихотворения. Написани увлекателно, на говорим език, забавниците били в същност онова необходимо четиво за народа, което го извеждало от старата черковна литература към новата. Те били един вид дамаскини на новото време. Стихотворенията, поместени в тях, били близки по форма до народната песен, която предстояло

[1] Извод от советите на здравий разум, Цариград, 1863, стр. 17.

да играе решаваща роля в развитието както на новата сръбска, така и на новата българска литература.

Традицията да се издават календари със смесено съдържание се създава рано. Един от първите е бил широко разпространеният и у нас „Вечен календар“ на Захари Орфелин от 1789 г. в едно по-късно издание от 1817 г.; също „Календар сербский за лето 1795 с двеми особито важними и веселими песнами“; Јован Стејић „Забава за разум и срце“, Будим, 1831; „Календар за лето 1807, Будим, на крају има „Песњ на славу сербски јунака“; „Ружица, сербско-народний календар“ — излиза периодически. Със същото име по-късно Петко Славейков нарича първото българско списание за жени, което издава в Цариград; „Зимзелен, сербско-народный календар“ и т. н. От 1850 до 1860 г. в Сърбия се издават вече голям брой такива календари. Само Медакович редактира няколко: „Годишњак ¦велики календар српски“, Нови Сад; „Ласта, малки народен календар“, Нови Сад; „Даница, календар... с юначкым и забавным песнама“, Нови Сад; „Шаљиво календарче“ и мн. др.

Покрай онова забавно четиво, което ги прави достъпни за широките народни маси, в тези календари със смесено съдържание бил отразен духът на новото време, стремежът на народа към свобода и неговото високо национално чувство. Постепенно тяхното съдържание от „любопитно“, забавно и поучително се превръща във високо патриотично, облъхано с революционния патос на епохата. Така тези непретенциозни „календарчета“ в същност станали носители на най-съвременната, най-будната народна мисъл и чувство, на отношението, което имал сръбският народ към животрептящите въпроси на времето. Много неправилно е те да бъдат подценявани. Често пъти най-добрите поети са публикували в тях своите най-близки до народната душа стихотворения. Те станали средство за патриотично възпитание на народа и именно затова се приспособявали към неговите вкусове и изисквания: забавни, за да увличат, и достъпни, написани на говорим език, със съдържание възможно най-близко до мечтите и стремежите на обикновения сърбин. Постепенно тези календари и сборници със смесено съдържание все повече и повече започнали да изпълняват функцията на периодичен печат. И не случайно както в Сърбия, така и у нас най-жизнените от тях прерастват в периодични издания. У нас от „Месецослов за българската книжнина“ се роди списанието „Български книжици“, а от „Смешните календари“ на Петко Славейков — първият хумористичен вестник „Гайда“.

Ние нарочно подчертаваме тази особеност на сръбските календари от началото на XIX в., че са актуални и политически насочени, която досега е оставала като че ли незабелязана, защото тъкмо тя според нас е „повлияла“ най-силно на българския поет, тъй като се е оказала съзвучна на неговата душевна и мирогледна насоченост. Още по-интересно е да видим как у сърбите и у нас тази революционна романтика, съвсем закономерно впрочем, като се сблъсква с реалния живот, се охлажда с такава сила, че преминава в критика и дори в сатира. Така постепенно някои забавници и календари от поучителни и любопитни стават бунтовно-патриотични и накрая изпълват страниците си със сатирични произведения. Но за това ще говорим по-нататък.

Първите забавници у нас, които имат художествена стойност, са тези на Константин Огнянович[1] — „Забавник за лето 1845“ и „Забавник за 1846 г.“ Те подобно на сръбските са с разнообразно съдържание. Тук се намират и стихове, с които К. Огнянович поставя началото на даскалската поезия у нас. Въпреки че са подражателни и говорят за липса на художествен усет у техния създател, стиховете на К. Огнянович имат известно значение за развитието на българското стихосложение и за обогатяването на тематиката на тогавашната българска поезия. В „Забавниците“ на Огнянович са поместени стихотворения за миналата и новата година, разсъждения за човешкия живот, за един ослепен и хвърлен в кафез славей, стихотворения за пролетта, песен, посветена на един любител на виното — тематика, която срещаме във всички сръбски календари, както и в ранните произведения на Славейков. И тук, както в предговора си към „Житието на св. Алексей“, Огнянович засяга и социални въпроси. Стихотворението му „Смях и плач“ е едно от първите стихотворения у нас с гражданска тематика, подхванати след него така успешно от Петко Славейков.

В тези свои произведения К. Огнянович се влияе от Викентий Ракич, Лукиан Мушицки и гръцките поети А. Суцос и А. Христопулос.[2] Преобладаващо обаче е сръбското влияние. Както с „Житието на свети Алексей“, така и със своите забавници К. Огнянович се свързва пряко с Петко Славейков, той е негов предходник. Но въпреки че писателските начинания на К. Огнянович остават първи по време в историята на новата българска литература, той не успя да даде подтик, насока на новата българска литература, нито сам да създаде нещо по-цялостно и трайно, което направи Петко Славейков. Главна причина за това (освен липсата на талант) е, че Огнянович пренесе механично сръбската традиция у нас, че той беше просто подражател и колкото и да правеше всичко навременно, и колкото и условията в двете страни да си приличаха, той все пак не успя да проникне дълбоко в българската действителност.

Така започва българската традиция да се пишат „календари“ и „забавници“, оттук я поема Петко Славейков. Сръбският пример му влияе в две насоки — първо, с формата и идеята на календарите и, второ — пряко, чрез самите стихове и другите художествени произведения, поместени в тях.

Ще се спрем най-напред на някои от тези сръбски сборници, които според нас са най-типични и най-ярко отразяват сходствата и различията в двете съседни литератури. Интересно е и отражението, което имат те у автора на „Смесна китка“ и „Песнопойка“. Трябва да отбележим, че материалът, върху който сме правили своите наблюдения, не изчерпва тези сръбски източници — той представлява само онази част от тях, която имахме възможност да прегледаме по време на краткия си престой в Югославия. От друга страна, в архива на поета са запазени случайно до наши дни само две-три тетрадки с разни ръкописи на поета. Всички други,

---

[1] Преди него издава календар Сичан Николов, Месецослов или календар вечний, събран от различни други, Букурещ, 1840, с едно стихотворение в духа на времето — „Похвала на древните българи и на отечеството им“. Месецословът претърпял две издания.

[2] Вж. студията на В. Пундев, К. Огнянович, СпБАН, кн. XXXVI, 1914, стр. 211 сл.

несравнимо по-много на брой, са загубени, а заедно с тях са пропаднали и следите за връзките на поета с литературата на нашите западни съседи. Но все пак това, с което разполагаме, е достатъчно, за да очертае една нова, по-точна картина за връзките на младия поет със сръбската и хърватската литература от епохата на Възраждането.

Кои сръбски източници е познавал Петко Славейков между 1842 и 1856 г. според нашите наблюдения?

Преди всичко той е познавал „Вечният календар" на Захари Орфелин.[1] Особено интересен тук е предговорът, в който се изтъква, че неговият автор направил много за сръбския народ, но умрял в крайна нищета. Орфелин бил забравен от всички, „защото онези, които го обичат и биха искали да го почетат, сами се намират в голяма нищета, а онези, които могат — богатите, го ненавиждат така, както и той тях е ненавиждал". Макар и беден, се казва там, Орфелин искаше да бъде полезен на своя народ и пишеше книги не за учените, но за простите хора. Той не искаше книгите му да останат затворени в библиотеките и да се четат от единици, но да бъдат отпечатани и разпространени „за обща полза". Защото рядко се намира учен и богат, който би употребил перото си за обща полза, а някои от тях не могат и да търпят другите да знаят онова, което те знаят. Други пък са научили чужди езици и са посещавали „знатни" училища, където „почти мимоходом слушайки", започват да се мислят за много нещо, да мислят, че нямат равен на себе си, да гледат отвисоко на другите, а още повече на своя роден език, без да могат каквото и да е да съчинят или преведат на него. Простият народ, като слуша техните „високословия" или често хвалби, вярва, че петдесет години на Парнас между музите са учили или толкова години в атинските или лакедемонските дела са се упражнявали и републики строили. За народополезни дела те пари не дават. Ето защо настоящият календар на Захари Орфелин не е за тези, „които са във всичко изкусни", но за обикновените, неучените хора.

Каква точна и политически вярна характеристика е направена в този предговор на ранните представители на новата буржоазна класа в Сърбия! Написана приблизително преди сто и петдесет години, тази характеристика и днес звучи съвременно. Предговорът е на руско-славянски език и не се различава от езика, на който били написани много книги у нас.

Можем да си представим колко сроден е бил на българския поет този беден сръбски книжовник, който създава книгите си не за учените, но за простия народ, какъв отзвук са имали у него, възпитания в идеалите на Паисий Хилендарски и Неофит Бозвели, тези думи. Как те са разкрили и доизяснили онова, към което сам той е бил насочен с мисъл и сърце.

В същия календар, когато обяснява природните явления — гръм, буря, мъгла, — Захари Орфелин казва, че те не се дължат на някакви неизвестни сили, „защото всички въздушни явления са резултат не на друго, а на природата". Не друго, казва той, трябва да изучим, но „познанието на естеството", защото без него едва ли нашият живот би бил благополучен. „Без да бъде претенциозен, Календарът на Захари Орфелин е отразил в същност най-новото, най-съвременното за момента. Той е про-

[1] Вечный, тоесть от начала до конца міра трающій календарь, содержащій в себе..., написан Захаріем Орфелином, Будим, 1817.

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

никнат от рационализма на епохата. В него се дават също различни географски, физически, астрономически, химически и исторически познания, твърде интересни правила „за запазване на здравето“, които и до днес не са загубили своето значение. „Ако нямаш лекар, пише неговият автор, спазвай три правила — весело сърце, спокойствие на духа и умереност в яденето и пиенето, т. е. да ставаш винаги от трапезата полугладен.“

Не много по-късно, след като го е чел, сам Петко Славейков ще пише здравни съвети, ще разказва „приказки“ на учениците си за това, какво е необходимо да правят, за да бъдат силни и бодри, ще създаде в своя вестник „Гайда“ специална рубрика за полезни съвети. И неговата обществена и книжовна дейност ще бъде в съзвучие с мислите и делата на Захари Орфелин и онзи неизвестен книжовник, който така правилно го е оценил в цитирания по-горе предговор.

Както вече казахме, освен този календар Славейков е ползувал и голям брой други сръбски календари, песнопойки, годишници, както и най-добрите постижения на сръбската художествено-популярна литература между 1800 и 1850 г. С какво се характеризират те? Преди всичко със забавното си, поучително и научно-популярно съдържание. След това с множеството патриотични и бунтовни песни, написани в духа на народната песен, с любовно-сантиментални, както и хумористични стихотворения, загонетки, пословици, надгробия, похвални слова, басни и гатанки. Всичко това като тематика можем да намерим и в художественото творчество на Петко Славейков през първия период до 1865 г.

Особен интерес за нас представлява една книжка, за която сме убедени, че е била позната на Славейков през времето от 1845 до 1855 г. Това е т. нар. „Песмарница“ на Радован Примович.[1] Книжката започва с мото от Циприан Робер, в което се казва, че славяните имали хубави песни, но тъжни, защото в тях пеели все за своята национална беда. Тук са събрани сръбски историко-патриотични, революционно-романтични и сантиментално-любовни песни. Възпява се славянското единство, сръбският патриотизъм, красотата на отечеството, Белград, сръбският устав, сръбският революционен дух, който няма да позволи отечеството да бъде поробено и няма да засрами славата на сръбските герои, паднали за неговото величие. Всеки истински сърбин е „юнак“ и нека цяла Европа знае това:

Песма народне

Нек Европа сва се чуди,
нека мисле о том люди,
зашто звучи срба слава,
зашт'та слави Дунав, Сава;
што е србин храбар свак,
што е правый срб юнак

и т. н.

Друго стихотворение представлява диалог между Сърбия и сръбския юнак. Той ѝ обещава, че ще даде живота си за нейното преуспяване и свобода. Тук се намират и две стихотворения — „Сърбин“ и „Сръбкиня“, които са най-разпространени в песнопойките. Известни били като народни песни и претърпели най-различни редакции. Техен автор е Йован Субо-

[1] Песмарница — скупио и издао Радован Примовић, кн. I, у Београду, 1845.

тич.[1] Стихотворението „Сърбин“ е посветено на сръбската патриотична младеж:

Я сам србин, србскій син,
име м' Радивој,
првый ми е завет тай,
с србством падай, стой!
. . .
От отца ми остала
лепа дара три —
име срба, меч и крв,
што м'у срцу ври.
Од матере светый дар —
србскій език и олтар —
има свакій србскій сын,
правый србскій сын.

Въобще Славейков е познавал доста от произведенията на Йован Суботич, но по всичко личи, че той не му е допадал. У Славейков има стихотворения, сходни с неговите само по идея.[2]

Около 1849 г. младият поет се опитал да съчини стихотворение, подобно на Суботичевото „Сърбин“, но не го довършил:

Аз съм Пе́тко българин,
същий български син,
български ще да чета,
греческия го неща.
. . .
българи, от сън ся дълбок събудете,
вий момчета, търновчета . . . .

Следват още 11 стиха, които не могат да се разчетат.[3]

Стихотворението на Суботич „Сръбкиня“—тя е сръбкиня, майка ѝ е сръбкиня, баща ѝ — сърбин, приятелката ѝ — сръбкиня и любимият ѝ — сърбин:

И кад будем умрети,
кћер
њумою заклети,
нека люби србина,
славног србина!

Институт за литература БИБЛИОТЕКА

В Песнопойката на Радовен Примович има доста стихотворения с бунтовно съдържание, като „Глас србина“ — идва час за свободата, хвала на сръбския юнак, който ще я защити. Хубаво и поетично е стихотворението „Желя за домовина“ (има го и в други песнопойки). Далеч от родината младежът тъжи за нея. Погледът му гледа там на юг, където сега е затъмнено от сълзите, които нещастният народ пролива за милата си родина. Изпраща ѝ поздрав по леките облаци, които идат оттам, за да му спомнят за нея. Той ги пита дали и те се отделят с такава тъга от нея. Но облаците не отговарят. Тихо плуват по небето. Не знаят за какво тъжи, кое му е мило...

Подобни стихотворения има у Петко Славейков и някои от тях остават между най-хубавото, което е създал — „Татковина“, „Тъга за родината“, „Родина“, „Жалба“ и др. Без да имат пряка връзка с това стихотворение, те са отглас на едни и същи чувства, породени от сродна дей-

[1] Историја српске књижевности саставио Јован Грачић, у Новом Саду, 1903, стр. 191.
[2] Вж. Босиле, Стихотворения списанія Јована Субботића, у Будиму, 1843.
Арх. ПРС, п. IV, тетр. 1, л. 1.

БАН Институт за литература БИБЛИОТЕКА

ствителност. Стихотворението на непознатия автор, което ни напомня прекрасните Шевченкови произведения, е пропито с обич към Сърбия, от него лъха сръбски дух, а Славейковите стихотворения са преди всичко български — в тях като че ли се усеща дъхът на жито и хляб, на ябълки и прясна оран — дъхът на България.

Тук има и стихотворения, посветени на славянската взаимност и единство, като стихотворението „Браћа". Всички славяни са братя. Родила ги е една майка. Те в крепък съюз трябва да бранят смело своя род. Да се борим за нашия славянски род, за нашата сладка народност! В „Марш народний" поетът също подканя съотечествениците си да защитят с борба своята народност. Да не позволяват тя да бъде потъпкана. Патриотична е идеята на стихотворенията „Поздрав" и „Уздах". Нека всички се съберат на хоро и запеят за своята родина, която се простира от Драва до Тимок. Така само ще се отдели от тях тъгата. От врага те не трябва да се боят, а да си спомнят за героите, дали живота си за Сърбия.

Наистина близки до тях по дух и съдържание са стиховете, които Славейков пише около Кримската война. Те обаче никнат независимо и общото се обуславя от тогавашното сродно историческо развитие на южните славяни.

Все пак явни реминисценции свързват някои творби на българския поет от първия период на неговото творчество с произведения от тази сбирка, например стихотворението „Плач Србаля" и недовършената поема на Петко Славейков „Поема за робството":

Ярко нам е сунце за облаке зашло
и на века србску славу помрачило,
нит' нам више ће ведро небо быти,
ер звезде падоше, силно месец заће.
Ах! вечна нас тама турска обузела,
србске кћери деца надежда пропала.

. . .

Уздашу и туже у дни и у ноћи,
Отечество мило изгубисмо наше!
Плач'мо, дакле Срби плач'мо неутешно!
Ер погибел нашу видисмо навеки.
Плачете и ви кости и србски гробови,
сынови су ваши свуд сины робови,
Мила србска поля и потоци ладни. . .

В Славейковите стихотворения намираме места, които напомнят този „плач" за поробената родина, но се различават от него. Както в това стихотворение, така и в другите, написани на същата тема (а те са много), почти никъде не се отправя укор към синовете на поробената сръбска земя, укор към своите. Сърбите са само юнаци „истински сърби", най-храбрите, най-добрите. Напротив, укорът е основният патос на Бозвелиевите и Славейковите поеми и стихотворения, укорът към българската младеж, която е забравила родината си, престанала е да милее за нея, за нейната слава, забравила е за смелите си деди, страхува се да излезе срещу врага. Колкото и да са близки тези песни по основна идея и емоционално звучене, все пак в тях са отразени типични национални черти от психиката на двата народа — българския и сръбския. Единият винаги по-самокритичен, склонен повече към реализъм, а другият по-възторжено-оптимистичен, с „високо" самочувствие.

Бунтовната песен „Напред“ се свързва с една Славейкова песен, която се разпространява в ръкопис всред народа.

Напред

Хайде, браћо, хад', юнаци,
коняници и пешаци!
Брус' мо сабле, брус' мо косе,
нек се злобе с пуга носе!
Браћо свакій измеђ' нас,
нека чини роду глас!

Када страшна буре пуше,
да се стари расти руше,
србу мирно срце біе,
за народность крвца вріе!
Браћо, свакій измеђ нас
нека чини роду глас!
Србин никог сам нерани,
него само свое брани,
зато страха непознаде,
ан' свят проће на комаде.

Стихотворението на Петко Славейков е подобно:

Хади, братя, хад, дружина,
що чакаме, що седим,
съмна вече, нощ се мина,
има л'още ний да спим!
Дълги нощи пролежахме
потопени в тежък сън,
много назад ний остахме
и сега да н' останем вън.
. . .

Хад дружина, бързоконци,
тракиенци, македонци!

Прилика с цитираното сръбско стихотворение имат и други бунтовни песни на поета, като:

Стари, станете,
млади поведете —
тръгвайте, ергени,
синца обръжени!
Ето ви готови
с пушки и топове,
със саби и ножове
скъсайте окови!

Ако тук не можем да открием каквото и да е пряко влияние, а само далечна идейна прилика, то стихотворението „Здравица“ в Песнопойката на Радован Примович е послужило за един авторизиран превод на Славейков. Трябва обаче веднага да отбележим, че този превод е направен много по-късно, след Освобождението, по време на Стамболовия режим, когато поетът бил интерниран в Трявна. Както вече казахме, вероятно тук той попада на старите песнопойки, които е чел през първите години на своята творческа дейност, и нямайки нещо по-значително под ръка, е превел ония стихотворения, които са съзвучни на чувствата, които тогава са го вълнували.

Кралевић е Марко,
храбър юнак био,
него е и храбро
руйно винце піо.
Дакле и мы, браћо,
негови унуци
наследимо Марка
с чашама у руци.
Ніе зазуд Марко
руйно винце піо,
веч е њим за мейдан
срце слободіо.
Дакле и мы, браћо,
Маркови потомци
пимо и будимо
на мейдану момци
кад покуша злотвор,
биће нам обети
е нас соколове
у есрите спети:
Онда, браћо, онда,
Маркови потомци,
свет нек види, да смо
на мейдану момци!
Кад затруби трубля
у борбу за права,
када крвцу нашу
тражит буде слава.
Боже, живи Марка
у нашой памети!
Боже, и нас живи,
пимо, време лети!

Наша Крали Марко,
казват винце пиял,
но как се е жарко
за народа биял!
Хад и ние, момци,
Маркови потомци,
винце да попием
и бой да се бием!
Не е пиел Марко
вино от пиянство,
а посръбвал малко
да добий юнашство.
Когато народа
нямал веч свобода,
скочи връз тирани
права да си брани.
Хад и ние, момци,
Маркови потомци,
пийте, че да станим
права да си браним.
Който се наеме
нас, свободни мъже,
право да ни вземе,
в окови да върже,
нека знай и види,
че ако пиеме,
правата си търсим,
устава си ищем,
чудо ще извършим!
Устава! Устава!
Що да ни го спрете,
ако го не дават
със сопите удрете![1]

Стихотворението носи дата август 1881 г. По него време Славейков започва борба против Батенберг и Държавния съвет — крепост на реакцията и безправието в „освободена“ България. Поради това на 25 юни поетът бил интерниран в Трявна. Възмутен, огорчен и болен, той пише силно изобличителни стихотворения, с които подканя народа да се бие за правата си. Разпространява ги в ръкопис. Той не може да прости предателството на Батенберг, потъпкал българската конституция и изменил на Русия.

Тази тягост, тази болка,
що лежи над цял народ,
тази земя нажалена
като планина без свод
да ви тегне, да ви смаже,
място за гроб да откаже![2]

В тези години на утвърждаване капитализма у нас, на безскрупулен кариеризъм Славейков се връща пак към своите бунтовни стихотворения. Но и сега, както по време на робството, той не е свободен да ги издаде. Интересно е това, че сръбски писатели като Змай Йован Йованович например съчувствували на Славейков в неговата борба и пишели стихотворения, подобни на цитираното по-горе. Но за това ще говорим по-нататък.

В Песнопойката на Радован Примович се намира и песента Србія поодлазку Карађорђа.[3] Тази песен също била много популярна в Сърбия.

[1] Арх. ПРС, п. V, тетр. 8, л. 21.
[2] Пак там.
[3] Препис на същата песен на сръбски език намерихме в архива на поета, п. VI, тетр. 1, л. 55.

Ах, престайте певиње
окол'мене птичице,
ком'вы сада поете,
едали се ругате
Мени, Мени?
Я сам бедна Србія,
коя сам вам страдала,
где су мои сынови,
храбри они херои?
Пали, Пали!
Погледайте крваво
поле оно Косово,
погледайте с Авале
синов мои гробове
Свуда, Свуда.

Ах, младенци невини,
витлеемским подобни,
меч Ирода вас носи,
и крв мене свуд роси
Ваше, Ваше.
Ах! Я мати жалостна
у тамнину прибегла,
помочи се лишавам,
грозне сузи проливам
Овце, Овце.
Сестра моя Венгрия
мене помоћ не шале,
нит'велика Русія
чуе воздиханія
Моя, Моя!

Ето две стихотворения на Петко Славейков, много близки до тази песен, писани в най-ранния период на неговото творчество (около 1850 г.):

Млъкнете вие, птичици,
в гората щото пеете,
Ах, млъкнете!
Ви, буйни хладни ветрове,
в Балкана щото веете,
Ах, млъкнете!
Дано се чуе мой глас,
що плача жално всякой час,
Ах, за вази!
Аз съм една българка,
що съм много теглила,
Ах, от вази!
Ви сте мои синове,
що носите ядове,
Ах, таите!
В такваз омразна простота,
в такваз гнусна слепота,
Ах, стоите!
Дали не ви е срамота,
от край до край все в тъмнота,
Ах, лежите!
От сън станете, о деца,
и с огнени сърчица,
Ах, тръгнете!
Наука да добиетѐ,
слепота да умиете,
Ах, станете! и т. н.[1]

За Славейков през 1850 г. просветата е най-святата патриотична задача, поставена от родината пред подрастващото поколение. В ръкописите на Бачо Киро между песни от Петко Славейков има още една подобна песен. Всички те са без подпис.

Оплакването на България

Я се спрете, славеи,
що невинно пеете,
орли златоглави,
мене ли се смеете
Стига! Стига!
Аз съм бедна, пленена
турска стара робиня,
Жално! Жално!
Аз съм стара България,
всинца ви съм родила,
владала съм над гърка,
та съм вазе кърмила

Тъжно! Тъжно!
Где са мойте синове,
храбри, силни герои,
стотните им чинове,
буйни, тъмни порои
Мъртви! Мъртви!
Сестро моя, Сърбио,
що си ме забравила,
и ти велика Росио,
я чуй воздихание
Мое! Мое!

[1] Стихотворението се намира в тефтерчето на поп Койчо Витанов, където са записани оригинални школски стихотворения на Славейков от 1850 г., Арх. на Инст. за литер ф. 85, арх. ед. 1.

Ние предполагаме, че не само първата, но и втората песен е била написана от Петко Славейков. Едната той разпространявал явно. Другата обаче се преписвала тайно от ръка на ръка. Поради това тя се намира в тетрадките на Бачо Киро и приятелите му български родолюбци и революционери от Бяла черква. Колко варианта е имала тази песен в Сърбия, не ни е известно, но у нас тя станала популярна чрез авторизираните преводи на Петко Славейков. Той я е побългарил и направил оръжие в борбата за постигане на най-насъщната нужда за нашето развитие тогава — националното ни освобождение. Тази песен се намира в много български ръкописни песнопойки, и то в различни варианти. Наричали са я още „Песента на славеите". Тя била любимата песен на Васил Левски.

Вторият дял от „Песмарница" на Радован Примович съдържа любовни песни. Те са напълно в духа на времето, в духа на гръцките и турските любовни песни, в духа на Славейковите любовно-сантиментални стихотворения.

У нас досега се отбелязваше съвсем бегло сръбската струя в този модерен за времето жанр или съвсем не се отбелязваше.[1] Сам Славейков пише в писмата си, че освен турски и гръцки любовни песни превежда и сръбски.[2] За да се види колко общо има между Славейковата любовно-сантиментална лирика и сръбските любовни песни, които изпълват песнопойките от онези години, ще цитираме само някои от тях, поместени в книжката на Радован Примович:

Сећаш ли се оног сага,
кад си мени оно врага
беле руке савила
и крiюћи твое лице,
мени скоро неотице
тайну любов од'крила.

Од-кад с тобом се опрости,
одреко се све радости,
презен ми е цео свет,
ер без тебе нема мене,
као што без росе вене
у ливади младый цвет и т. н.

Или:

На левой страни крой срца
лежи ми люта раница!
Ах! Ах! Ах!
За тобом, мила, любезна,
за твоя уста медена
Ах! Ах! Ах!

. . .

Кад си ме, милна любила,
защо си ме оставила
Ах! Ах! Ах!

Ако не дословно, то по тон и съдържание Славейковите любовни песни приличат на тези сръбски песни точно така, както от своя страна тези сръбски песни приличат на гръцките любовни песни от онова време, а те на турските. Това е просто една вълна от нежност, от любов и

[1] Неотдавна обаче в своята книга „Българо-сръбски литературни взаимоотношения" Илия Конев засегна този въпрос: „По него време, пише той, балканските литератури си взаимодействуват и това взаимодействие у нас през 50-те години е отразено най-ярко в Славейковата любовна лирика", стр. 13.

[2] Вж. например книжката „Српска лира или варошке веселе, любовне и юначке песме", кн. I, Београд, 1847, в която има около 90 любовни песни.

сълзи, която заляла в началото на XIX в. балканските страни, а преди това Украйна и Русия. Необходимо било и ние да преживеем този период на сантиментализъм, да отпуснем сърцето и дадем простор на душата, притеснявана толкова дълго време от аскетизма на средновековието. Тук, в песните от книжката на Радован Примович, можем да срещнем цялата онази любовна терминология, целия „асортимент“ от сантиментални изрази, с които се рисувало тогава любовното чувство и любовните страдания.

Въпреки че тази ранна любовна лирика на Славейков притежава слабостите на едно „модерно“, преходно произведение, все пак у нея тук-там проблясват места, в които вече се чувствува поетът и неговият успех да създаде оригинален поетически образ. Значението ѝ се състои именно в нейния сантиментализъм, който за времето е бил необходим етап в развитието на българската поезия. За достойнствата и недостатъците на Славейковата любовна лирика ще говорим на друго място. Нашата цел тук е да посочим връзката ѝ с подобни песни в сръбската литература.

За нас е несъмнено, че освен „Песмарница“ на Радован Примович Славейков притежавал и някои от забавниците на Димитрие Давидович и по-специално неговия „Забавник“ от 1834 г.[1] Димитрие Давидович е издал девет забавника (от 1815 до 1836 г.)[2]

В ръкописите на поета намерихме преписано първото стихотворение от Забавника на Давидович, писано през 1834 г.:[3]

Нека грми, нека тутњи
сва Европа, цео свят

и т. н.

От същия Забавник поетът е преписал и стихотворението:

Вени, ветре милый,
и на златни крили
ти довей ми гласек
и мио, и сладак
да на моме краю
мир и слога траю

. . .
О, вей ветре сладак!
и веючи натраг,
отлети презнатно
у стиг поле златно

и т. н.

Подобна песен има у Славейков („Към вятъра“), но тя е получила съвсем друго съдържание и идея. Написана след потушаването на Дядониколовото въстание, тя изразявала мъката на поета от печалния край на Кримската война и от погасналата у народа надежда за освобождение. В нея звучи само нещо от музиката на сръбската песен, от нейното настроение. Срещаме същото обръщение към вятъра —„О, вей, ветре сладък! Подухни, о хладни!“

Ето как българският поет е разработил стихотворението, озаглавено в Забавника на Давидович „Песма IX“:

Онда весела а бывам
и мой рок боготворим,
света моим я сав называм
кад сам с другим я моим.

Що да тъжа и да жаля,
че на власт не се родих,
че не мога да се хваля
със имот отрупан, лих?

---

[1] Забавник за 1834 годину, сочиненіе Димитрија Давидовића у Крагуевац.
[2] Вж. Й. Грчић, Историја српске књижевности, 1903, стр. 120
[3] Арх. ПРС, п. VII, тетр. 1, л. 289 — препис от около 1849—1851 г.

Кући чекам ли га када,
све на прагу я стоим
и некрием, што сам рада,
быти с драгим я моим.

Што е другой не тегобу,
то я забавом држим
род наш, као-но уз любу
делим с драгим я моим
. . .

Не тражим я слава, злата,
то е у мом оку дым,
я сам срећна и богата,
кад сам с драгим я моим.

Кой каквото ще да става,
големец или богат,
нека се ядат за слава —
кой ще стане пръв, познат.

Нека се низят и пъчат
тез, що искат все имот —
мен съдбата ми наръча
друго щастие, друг живот.

Род и чувства ме отделят
от таквизи суети;
с малки братя, с мила челяд,
с тях ми щастие цъфти.

И неволи, и теглило
с тях, за тях добро и зло —
то ми драго, то ми мило,
веч било какво било.[1]

Стихотворението е писано около 1876 г., а може би и по-рано (във всеки случай не през първия период от творчеството на поета). Въпреки че то е така близко до сръбското стихотворение, неговата идея е друга. От една непринудена песен за искрената човешка дружба, за сърдечната обич Петко Славейков е създал стихотворение с гражданско-социална тематика, в което суетата и кариеризмът на новото, току-що създало се у нас гражданско общество със стремежа му да трупа пари и да властвува рязко контрастира с морала на „простия“ трудов живот на народа. Радостите, които предлага този живот, за лирическия герой на стихотворението са най-хубавите, най-желаните — в тях се крие човешкото щастие.

Славейков е притежавал и останалите забавници на Димитрие Давидович. Те са били за него източник на идеи и образци, които го подпомагали в неговото трудно дело на писател и общественик.

Освен тези стихосбирки Славейков е чел „Меч и перо“ — песни от Милош Попович.[2] Тук има няколко стихотворения, посветени на славянството. Най-характерно в това отношение е стихотворението „Прошлост славяне“, което започва с мото от А. С. Пушкин. Били са славяните сила, но днес те са разделени и слаби. От тях са бягали турци, татари и германци, а сега те сами са поробени. Имали са царе и войводи, храбри воини, език и свобода, сега турчинът им е отнел всичко. Но не се отчайвайте, славяни! Вие сте живи и пак ще бъдете онова, което сте били. Подобно е и стихотворението „У ноћи“. Тук са поместени доста преводи от чешки, руски и полски език. Повечето започват с мото от Пушкин, Мицкевич, Маха, Ленау, Колар, Доситей Обрадович. Милош Попович бил посредствен поет, но той имал голяма за времето ерудиция, познавал няколко славянски езика и превеждал от тях. Много добре познавал чешката, полската и руската литература.[3] В един кратък предговор към книгата Милош Попович пише, че Дубровник е наречен с право Атина на славяните. Той сам се учи от старите майстори на Дубровник, достигнали високо поетическо майсторство, което може да се мери само с гръцкото.

---

[1] Календарче, 1877, Пер. сп., 1898, кн. 57, стр. 102, със заглавие „То ми драго, то ми мило“.

[2] Меч и перо, Песни Милоша Поповића, у Београду, 1846.

[3] Вж. за него Й. Грчић, Историја српске књижевности, Нови Сад, 1903, стр. 349.

Но защо славяните не изпълниха завета на дубровнишките поети като Качич-Миошич? Защо не останаха единни, защо нямат една книжнина? Те трябва да се обединят и да се вдигнат всички като феникс от пепелта на своя собствен живот. Не трябва да им пречи религията. Те всички са част от едно тяло и са длъжни да бранят своята народност.

Петко Славейков е познавал и преписвал стихотворения от „Ураніа за годину 1837" под редакцията на Димитрие Тирол, издадена в Белград, и от „Ураніа за годину 1838". В ръкописите на Петко Славейков са запазени някои преписи от тях.[1] Това са два типични сборника със смесено съдържание, каквито имало тогава в Русия, в Сърбия и не много по-късно — у нас. Славейковата „Смесна китка" е подобна на тях, въпреки че в нея са поместени и няколко оригинални стихотворения на поета. В Урания има поучителни разкази като „Богатый индіанац", „Господар и роб", „Характерические черте живота В. Франклина", „Преступленіе из сыновне любови" и др. Има и стихотворения от Вукашин Радишич, Анастасий Христопуло, ода за Лукиан Мушицки и преводи от Хораций. В Урания за 1838 г. е поместено едно писмо от Лукиан Мушицки за сръбския език, което несъмнено е направило впечатление на българския поет. Според Мушицки (този пръв сръбски поет, представител на лъжекласицизма в сръбската литература) езикът на писателя трябва да има четири съвършенства: богатство, яснота, великолепие и благогласие. Езика го създава преди всичко народът. Той е негово огледало. Сръбският език има външно богатство — много думи, но вътрешното му богатство е малко, — на него са написани малко художествени произведения, а и тези, които са написани, не са на сръбски език, а на черковнославянски. Писмото е от 1817 г.

По своя дух някои Славейкови стихотворения („Родина", 1865 г., „Родина", Арх. ПРС, п. V, тетр. 3, л. 22, „Нова година") и особено неговите бунтовни песни напомнят стихотворенията „Пожуда домовине", „Отзив Јану Колару" и онези, които са писани за Нова година. Тук е поместено и стихотворението на Йован Стерия-Попович „Моя женитба", за което ще говорим по-късно. Има и едно доста слабо стихотворение от Вукашин Радишич „грчког езика професор", посветено на „высокоученме господину Исидору Стояновићу, поезіе професору" — „Бракоспев". Подобно произведение е писал Славейков след Освобождението, когато заедно с Петко Каравелов са водили борба срещу диктаторския режим на Стамболов. Посветил го е на Драган Цанков.[2] Тъй като и Славейковото стихотворение е слабо в художествено отношение, ние отбелязваме този факт само за да покажем още веднъж, че и след Освобождението Славейков е ползувал сръбски източници и дори такива, които вече били остарели както за сръбската литература, така и за българската, отишла несравнимо понапред.

В този сборник със смесено съдържание Славейков непременно е прочел и стихотворението на Сима Милутинович „Празна кеса-шальива попевка".

Славейков е познавал вероятно още множество сръбски календари и забавници, от които, както вече казахме, са му допадали най-много исто-

---

[1] Стихотворения от Вукашин Радишич „Урания наша сея" и др., Арх. ПРС, п. VII, тетр. 1, л. 304.

[2] Послание към Д. Цанкова, в. Независимост, 1882, бр. 36.

рико-патриотичните и бунтовните песни, някои забавно-хумористични стихотворения в духа на народната песен и любовно-сантименталните стихотворения.

Тематиката и духа на тези забавници можем да видим отразени в ранното творчество на поета. Това обаче е преди всичко тематиката и духът на времето, на епохата. Петко Славейков творчески преработва всичко, което му допадало, което отговаряло на изискванията на българската литература по него време, като не само го приближава до нашата действителност, но в известна степен променя и неговата идейна насоченост.

Характерно за Славейков в сравнение с всичките му предходници е това, че по неговите произведения можем да следим постоянното му развитие не само като поет, но и като човек, като характер. Стихотворенията, които той написал през тези години, се отличават по форма и съдържание от стихотворенията, написани по-късно. А това обстоятелство е важно. То говори както за неговия талант, така и за жизнеността на поезията му, която се корени в това, че нейната почва е самата действителност и винаги плодотворната „съвременна" идея. Така много скоро той преминава през школата на сръбските и гръцките песнопойки и забавници, през школата на тези нови сборници със смесено съдържание, в които покрай старото кълни вече новото и най-новото — онова, с което живеел народът и което още не било намерило отражение в творчеството на някой по-изтъкнат писател. Съвършено неправилно е да се подценява значението на тези сборници, особено през ония години, да се наричат те „второстепенни източници". Важното тук е да отбележим кое у тях е привлякло вниманието на българския поет, как той го е схванал и доразвил. Изхождайки от тях, само за няколко години Петко Славейков се насочил към нов начин на отразяване действителността, към друго различно и ново по форма и съдържание изкуство.

СМЕШНИТЕ КАЛЕНДАРИ НА ПЕТКО СЛАВЕЙКОВ И ЙОВАН СТЕРИЯ-ПОПОВИЧ

След Кримската война Петко Славейков издава една малка книжка която нарекъл „Нова мода календар за 1857 година. Астрономисан и написан от П. Р. Славейков". В своите спомени неговият приятел П. Киселимов разказва, че Славейков „съставил" този календар още в Трявна през 1856 г. „по подражание на един сръбски календар" (както той сам тогава му казал). „Тази книга, продължава той, направи епоха у нас и си създаде пословичен спомен." Самият Киселимов дал пари за отпечатването на книжката в Цариград, но не посмял да се подпише за спомоществувател, защото се страхувал „от този пълен с остроти и бичувания" календар. Впрочем опасенията му се оправдали. Върху Славейков с всички възможни средства се нахвърлили едновременно и гръцкият владика, и българските чорбаджии, които го представили пред турските власти като бунтовник.[1]

[1] П. Киселимов, Нашето книжарство и печатарство, Българска сбирка, год. V, кн. VI, стр. 506. Също в едно писмо до Н. Златарски Славейков пише, че в Цариград бил викан на разпит за „Нова мода календар", СбНУ, кн. XX, стр. 4.

В предговора към първото издание на „Избрани съчинения“ Пенчо Славейков отново засяга този въпрос, като съобщава и заглавието на сръбския календар — „Новый забавный календар у коем се свашта налази, али онога нема што се тражи, Будим, 1830 и 1835. Винко Лозич.“

Кой е авторът на този сръбски календар обаче не беше известно. Оказа се, че това са три малки календарчета от 1830, 1832 и 1835 г. Първият, от 1830 г., е подписан с псевдонима Винко Лозич, вторият с инициалите И. С. П., а третият има подпис Йован Стерия-Попович. В Историята на Скерлич не е отбелязано, че Йован Стерия-Попович е автор на подобни календари. В „Историја српске књижевности“ на Йован Грачић обаче пише: „1833 је Стерија уредио Винка Лозића, Забавни календар.“[1]

От това следва, че „Нова мода календар“ на Петко Славейков има за свой първоизточник не какъв да е сръбски календар, а именно този на Йован Стерия-Попович. И това не е случайно. Ние видяхме, че до 1857 г. Петко Славейков е познавал вече доста много сръбски календари и онези, които за своето време били най-добрите. През 1857 г. обаче неговото творческо развитие и нашата българска действителност оставили зад гърба си както революционната романтика на годините около Кримската война, така и сантименталзма и нежната мечтателност. Това било времето след войната, когато България загубила всичките си надежди и останала сама, разорена и онеправдана повече от всякога. За Славейков станало ясно, че не е възможна сега романтичната надежда за едно близко освобождение. Сам той не можел вече да пише бунтовни стихове, а и нямало кой да го слуша. Народът искал да чуе истината за своя живот. Необходимо било да се направи анализ на положението, да се разкрият приятелите и неприятелите на народа, да се потърси трезво реален начин за борба. Наистина не случайно на Славейков е допаднал именно Йован Стерия-Попович — „првог нашег модерног литерата у правом смислу те речи“, „један од књижевно најобразованијих и најумнијих људи који су на српском језику писали, најранијй реалист у српској књижевности“[2]. Впрочем никак не е чудно, че в творческия път на двамата писатели могат да се открият доста сходни моменти, изникнали съвсем независимо един от друг. Както Йован Стерия-Попович, така и Петко Славейков започват творчеството си със „сълзи“ за поробеното отечество. У Славейков виждаме същия интерес към историческото минало на своя народ, към народната песен. И Славейков се старае да пише на говорим език, споделя възгледите на Вук Караджич и налага в българската литература чрез творчеството си народния език. И Славейков изпитва силното влияние на „История славяноболгарская“ подобно на Йован Стерия-Попович, който чете и пресъздава в своите произведения Историята на Йован Раич. Например през 1842 г. оригиналният сръбски поет пише драмата „Владислав“, а Петко Славейков само няколко години по-късно съчинява поема със същото съдържание — „Самуилка“. И в двете произведения сюжетът е взет от Razgovor ugodni на Качич-Миошич. Йован Стерия-Попович пише през 1847 г. „Сон Кралевича Марка“, а Петко Славейков съчинява през 1853 г. недовършената си поема „Кралев Марко“.

Петко Славейков става основоположник на реализма в българската поезия.

---

[1] П. Кисимов, Нашето книжарство и печатарство, Българска сбирка, год. V, кн. VI, стр. 144.

[2] Й. Скерлич, пос. съч., стр. 166.

Самият талант на поета, неговата творческа сила се състои в умението за реалистично отражение на живота. Освен това силно е влечението на Славейков към хумора и сатирата. Има нещо подобно и у Йован Стерия-Попович. Романтик в историко-патриотичните си произведения, той е реалист в сатиричните. Към реализма Петко Славейков тръгва най-напред чрез своите „Смешни календари". Не случайно за мото на „Кратък месецослов" за 1857 г. поетът е написал: „Смей се, дядо, да се смеем, че дано се проумеем!" Творческият пример на Йован Стерия-Попович помага преди всичко в стремежа на българския писател да бъде съвременен, да отрази в произведенията си животрептящите въпроси на обществения живот. За него през 1857 г. това е задача от първостепенно значение.

Интересно е наистина да се види как Йован Стерия-Попович е повлиял върху основателя на реализма в българската литература, с какво „малката онази сръбска книжка с много забавни и стихотворни загадки" (както я нарича той в едно свое писмо) му е допаднала.

Преди всичко „Новий забавний календар" се отличава доста много от останалите сръбски календари и забавници. Тази малка книжка в подходяща форма осмива слабостите на тогавашното сръбско общество. В нея липсва както борческо-патриотичната романтика на множеството сръбски забавници, така и сантиментализма на сръбските песнопойки. Този календар бележи нов момент в развитието на популярната, народна литература. И все пак трите календарчета не представляват някакво особено постижение на оригиналния сръбски писател. При едно доста изостанало в културните си интереси общество той (както и Петко Славейков) е принуден да стесни темите на своята сатира, да внесе временни мотиви и тривиален хумор. Но за това ние днес нямаме право да го упрекваме. Той е платил дан на една висока цел — да заинтересува най-напред своите читатели с онова, което им е достъпно, а след това да ги поведе към по-сериозно идейно четиво. Точно така постъпва често и Петко Славейков.

Най-ценен от художествено гледище е третият календар на Йован Стерия-Попович (издаден в 1835 г.), именно онзи, за който поетът говори в писмото си до Цвятко Недев — „Трећій забавный календар, у ком се оно налази, што се не тражи — разумным во увеселеніе, глупим же во утеху написан".

Първият раздел е наречен „Године паметодостойны приключенія". В „Нова мода календар" има същата рубрика. И Йован Стерия-Попович, и Петко Славейков осмиват тук благодушно женската суета, новия градски морал, чуждопоклонството. Съдържанието на „Паметодостойни приключения" у Славейков не е преведено от сръбския писател. Еднаква е само идеята. Какви други „поуки" дава в своя календар Стерия-Попович? Той казва например, че не е нужно хората да бъдат възпитавани, защото по-модерно е да бъдат невъзпитани. Новогодишните знаци пък показвали, че когато търговският калфа се вози на каруца, господарят му пеш ще ходи. Или когато една девойка има много любовници, няма да вземе нито един мъж. Когато младежите често месят картите, на старост ще месят фасул и т. н. все в този дух. Най-сигурната титла според Винко Лозич е „капиталист". В рубриката „Имане и нямане на пари" той пише, че светът се дели на два вида хора — които имат и които нямат пари.

Останалите два календара са по-малко критични, но и тук на места писателят осмива отделни черти на тогавашното сръбско общество, например чуждопоклонството на „по-висшите класи“, и противопоставя на тях сиромасите. В същност хумора на Винко Лозич е насочен към човешките слабости на сънародниците му, а сатирата — срещу зараждащата се в родината му буржоазна класа с най-типичните ѝ недостатъци — алчност, лицемерие, кариеризъм, подлизурство, изгубване на всички човешки ценности пред силата на парите.

Какъв е кръгът на темите и начинът на осмиването в двата календара на Петко Славейков? Веднага трябва да кажем, че той усвоява както формата, така и маниера на Винко Лозич, но създава ново произведение, в което е отразена друга действителност и което е насочено срещу други слабости, към постигането на други цели. Когато четем остроумията на Винко Лозич, чувствуваме, че те са отправени към едно общество, в което хората живеят много по-спокойно, където все пак съществува човешко достойнство и човешка свобода. Противоречията в сръбското общество още не са така големи и нетърпими, докато националните, социалните и политическите противоречия у нас бяха много изострени. Поради това и критиката на младия български писател има по-друг характер. Тя предполага голяма гражданска смелост у този, който ще се реши да я направи публично.

Известно е, че всичко, което е издавал Славейков, се е ползувало с широка популярност, но особено много са допаднали на народа неговите смешни календари. Те наистина станали „епоха“ в развитието на нашата обществена мисъл. Всички ги знаели, всички говорели за тях. Харесвали ги от душа и ги мразели. С тях Славейков си спечелил много приятели и неприятели. Не допадали те не само на чорбаджии и гъркомани, но и на мнозина представители на българската интелигенция тогава.

„Странни хора! — пише по един такъв повод Белински — та тях им се струва, че поезията трябва да измисля, а не да бъде жрица на истината, да ги забавлява с дрънкалки, а не да тръби правдата!“ Точно така са мислили и нашите доморасли „критици“. Докато се сърдели на „развращаващите младото поколение“ любовни песни на поета, те просто се слисали от „Нова мода календар“. Той дотолкова ги възмутил, че любовните му песни не им се виждали вече така неприлични. Наистина не било възможно вече такъв писател да бъде препоръчван за учител. И останал Славейков отново без работа. Съвсем прав бил приятелят на баща му чорбаджи Минчо, който го учи да бъде лицемерен и прикрит, да не отива срещу силните на деня. „Туй ви разваля вас я, казвал той, езикът ви длъжък, а че кой ви е крив, гладувайте!“ И когато младежът го помолил да му намери работа, той го поучавал: „Абе, аз те зная, чувал съм за тебе, че си добър даскал, ама туй сега, че лошо име ти излязло, а на чиляка окото да му излезе, че лошо име да не му излязва.“ „Туй бе за мене, пише поетът по-късно в „Гайда“, когато разказва как теглил след издаването на „Нова мода календар“, най-голямата злочестина.“[1]

Още в „Песнопойка“ и „Смесна китка“ Петко Славейков поместил няколко сатирико-хумористични произведения, които издават у този меч-

[1] Гайдуничка. Как съм станал гайдар, в. Гайда, год. I, стр. 38.

тател и сантиментален поет един наблюдателен ум, един реалистичен усет, един общественик, загрижен за недъзите на своето време. Човек на мярката, на самообладанието, той се увлича и става сатирик само когато злото застрашава обществения напредък и свободата на родината му. Тези свои качества на писател, общественик и човек той отразява в „Смешните календари". Достатъчно е да цитираме само няколко места от „Нова мода календар" и „Смешния календар", за да видим колко различен е в същност Славейков от Стерия-Попович и колко по-друга е действителността, която той критикува. Тук тя е показана такава, каквато българският народ тогава още далеч не я е виждал.

Ето и някои извадки от „Нова мода календар":

„Гергьовден — три важни работи станали в България. Турили си нов чорбаджия, изпъдили един даскал, опопили един поп. Един чорбаджия продава селото си за две лули тютюн. Една врана изкълвала мозъка на няколко български чорбаджии.

Кълне се уж изпъден чорбаджия да му не дава господ да става още веднъж чорбаджия. Лош занаят било, казва, и пак се подмазва, черпи раята с медника, да ище него изедника!

Зарекъл се един вълк да не яде вече месо, намерил едно прасе, че се валя в един гьол: „Туй е, рекъл, сом" — и го изял.

За да бъде честит човек на този свят, трябва да има две пълни и две празни неща — празно сърце и празна глава, пълен стомах и пълен джоб.

Панаир без кражба, къща без кавга, село без кучета, гора без вълци, големец без лъжи — нито е било, нито ще бъде."

Въпреки всички злини, които се струпали върху непокорната му глава, Славейков издал през 1861 г. нов календар. Този път той решил да бъде по-внимателен. Но да изпълни такова решение се оказало почти невъзможно. Неговата „внимателност" сега се състояла само в това, че не споменавал името на гръцкия патриарх, а го наричал Г. Н., нито името на гръцкия владика, а го пишел Г. В.

„Тази година — пророкува авторът на календара — Г. Н. ще страда от българомразие, а Г. В. от българопъдие, което може да се превърне за тях на холера или чума. Чорбаджиите ще страдат от бълвомика, защото не ще може стомахът им да смели всичко, което са изяли от сиромасите. Даскалите (разумява се и списателите) — безпаричната треска ще остане у тях неизцелима. Богатите търговци ще добият настинка в родолюбието.

В Скопие българщината иска да писне, а на сърбизма се ревне да я притисне.

Един калугер направил завещанието си — ако не му откраднат другите калугери кемера от кръста, когато е болен, да му дадат жълтичките на дявола, защото за него ги е печелил.

Една овца ходила на хаджилък да я острижат и сега се връща, та се хвали, че ѝ олекнало.

„Дунавски лебед" иска да се прочуе като нов чудотворец, възкресява из мертвих падежи, причастия и наклонения.

Мъж е онзи, който върже гащи, а писател, който знай да дращи.

Някои родолюбци се провикват, комуто трябват голи съвети за полза на България, да дойде да му дадат колкото ище.

Чорбаджиите проповядват своите закони, основани на вълчешката правда в Езоповите басни."

Кратко, сентенциозно, осланяйки се често на народните пословици и народния фигуративен език, Славейков показва най-съществени страни от нашата обществена действителност, използува широкия си опит из България, познанията си на места, лица и отношения, за да осмее духовито или жестоко. В тези на пръв поглед невинни закачки е отразена в същност цялата политическа програма на момента — борбата на българския народ за национално обособяване, просвета, образование, за духовна свобода и социална правда. Тук приказките на народа се преливат със Славейковите остроумия, сенките на неговите познати герои прелитат над реалните, но пропити с ирония образи на калугери, чорбаджии, търговци, гъркомани, градска младеж, мними патриоти. Тук за пръв път виждаме събрано и изобличено цялото онова „общество", което по-късно оживя в Ботевата сатира. Взаимопроникването, връзката между общонародното и социално-типичното за момента представлява едно от главните достойнства на тези първи у нас публицистично-сатирични произведения. Нека не се забравя при това, че календа́рите на Петко Славейков се различавали рязко от книгите, които излизали тогава у нас. Повечето от тези книги били толкова тромави и сиви, че за тях не може да се помисли без прозявка. А тук искреност, сила на чувството, изразено в такава увлекателна форма.

В своите календари Петко Славейков се явява носител на нови идеи, а те изискват и нов език. Затова в тях търпи промяна и стилът му — той не е вече нито паисиевският, нито бозвелиевският, но не е и езикът на сантиментализма и романтизма. Още тук, в тези ранни негови произведения, може да се забележи какъв майстор на езика е Славейков. Нашата литература познава малко писатели публицисти с такъв изострен и чувствителен усет към езика, с такова проникнато от безупречен вкус „възпроизвеждане" на простонародния говор. Славейков, както Стерия-Попович, използува всички елементи на комичното — хумора на речта, хумора на характеристиката и действията. Служи си с игрословия, използува противоречията в смисъла на речта, неочакваното, гротескното. Той не превежда никъде сръбската художествена реч, а търси български изрази и словосъчетания, подбрани с тънък естетически вкус от българската народна реч. И най-остарели са в същност ония хуморески и каламбури, които стоят най-близо до подобни на тях в календарите на Стерия-Попович, а именно хумореските, посветени на модата, на жените, на любовната измяна.

По отношение на поетическите произведения в трите календарчета на Винко Лозич и тези на Петко Славейков могат да се направят следните наблюдения: В първия календар на Винко Лозич, издаден през 1832 г., има само едно стихотворение „Женидба Вінка Лозића". Подобно стихотворение Славейков е написал и издал в „Нова песнопойка за 1857 г." със заглавие „Застарял ерген", но освен темата между тези две произведения няма друга прилика. Стихотворението на Стерия-Попович се състои от 28 стиха, а това на Петко Славейков само от 8:

Што с'не женим сви ме псую,
ал'како ћу жалостан?
Да девойку себи узмем,
гди ћу наћи по вольи?
Удовица оће владу,
с'њом се сложит'не могу,
а да стару узмем? Красно!
празне кости да глођем,
да родкиня жена буде
ко бы глоту раніо?
С'неродкињом не бы племе
мое разпространіо.

Да вземе богата, тя ще иска моди, а със сиротата — ще умре от глад, невярната ще му изменя, а която ще го люби — и то е мъка. Но той иска да си бъде спокоен, нека се жени, който иска!

Ето какво е Славейковото стихотворение:

Застарял ерген

Да зема млада —
не ми се пада.
Да зема стара —
ще ми се кара,
а пък вдовица —
сгърни ръчица
слуга да бъдеш,
мухи да пъдиш. . .

Тук дори и основната идея на оригинала е променена. Докато в стихотворението на Стерия-Попович е отразена философията на „вечния ерген", който обича безгрижния живот, в стихотворението на българския писател, напротив, е показано колко лошо е човек да не се е оженил навреме, да е останал „стар ерген". Тук също Славейков си е послужил с народни изрази, като „а пък вдовица — сгърни ръчица", с които изказва кратко и образно мисълта си.

В Забавния календар на Винко Лозич от 1834 г. има една рецепта „За лепу жену", написана в проза, от която Петко Славейков е взел идеята за своето стихотворение „За хубостта на жените", поместено в „Залъгалка" от 1862 г. Рецептата на Йован Стерия-Попович е написана в проза. Тя е доста шаблонна и тривиална. По нея Славейков е създал едно от „най-свободните" си стихотворения, слабо в художествено отношение и подходящо за вкуса на „най-модерните" градски читатели.

В „Календарчето" за 1830 г. има няколко стихотворения. Едно е за виното — всеки човек трябва да знае, че за рибата най-доброто е водата, а виното всякога крепи човека! Друго е стихотворението „Люта неволя". Немотията е най-лютата неволя за човека. Няма пари, няма тютюн, няма хляб и сирене, дрехите му скъсани, дъжд го вали, вятър го праши — люта неволя... И още едно стихотворение е поместено там „Песма за веселу дружбу". Най-добре е да имаш приятели на този свят, да си здрав, вино да пиеш и сто години да живееш!

Подобни стихотворения у Славейков има, но те са различни от Стериевите и са обнародвани най-много в „Залъгалка" от 1862 г.

В Славейковите календари стихотворенията са повече и от по-друг характер. Те имат по-висока идейна и художествена стойност. Това са известните негови стихотворения „Момче, ума си събери", „Песен на паричката ми", „Не слави мойта муза лъжливий глед", „Честитене на Новата година", „Нова мода календар", „Баща и учител", „Паметодостойни приключения", „Свойщина на жените", „Префаджии", „О, колко, колко са ергени". В най-добрите от тези стихотворения се срещат вече образи и картини, изразени с цялата оригиналност на българския ум и на българската реч. Тези стихотворения бележат едновременно първите стъпки на поета към реалистичното творчество и първите успехи на неговия нов художествен метод.

Както по съдържателност, така и по значимост на поместените в тях стихотворения „Смешните календари" на Петко Славейков надминават сръбския образец. В тях е отразен жив момент от развитието на нашата литература — нейният стремеж към реалистично изобразяване на живота, на действителността. По този начин „Смешните календари" зако-

номерно прераства в първия български хумористичен вестник „Гайда“, а Славейков става основоположник на художествената сатира в българската литература.

ЗМАЙ ЙОВАН ЙОВАНОВИЧ

Близък, познат и любим на Петко Славейков е бил плодовитият сръбски поет Змай Йован Йованович. Шест години по-млад от него, той творил почти в едно и също време със Славейков и бил един от представителите на романтизма в сръбската литература. Той също както Славейков живее дълго, много пише, най-вече поезия. Започва своята творческа дейност около 1849 г., по време, когато сръбската литература преживявала тежка криза[1] — старата поезия вече не била пригодна за нуждите на новото време, а нова още нямало. Змай бележи с творчеството си момент от развитието на сръбската поезия, създава и развива нейния език. Любовта му към народната песен и стихотворенията, които пише в неин дух, го правят близък на Петко Славейков. Неговата гражданска сатира осмивала слабостите на хора из народа и изобличавала враговете му, а любовната му лирика се четяла с най-голяма наслада. Той бил и първият детски поет. Най-после Змай извършил за сръбската литература онова, което направил Петко Славейков за българската — той разширил нейния обхват чрез преводи и подражания на редица от най-изтъкнатите съвременни европейски и източни поети. По този начин Змай Йованович успял до голяма степен да постави изостаналата дотогава сръбска литература в крак със съвременното ѝ литературно развитие. Може да се каже, че между най-хубавото в поезията му се нареждат преводите и заимствуванията му от немски, английски, руски и източни поети. С избора на стихотворенията и с начина, по който ги превежда, той сближава сръбската поезия със западната и прави ново завоевание в историята на нейното развитие. В това отношение, както вече казахме, той особено много прилича на Петко Славейков, чиято преводна и подражателна поезия изразява момент от най-силното и плодотворно движение напред в новата българска литература.

Както Петко Славейков следи внимателно онова, което пише известният сръбски поет, така и Змай е в течение на борбите, които води Славейков, на статиите и стиховете, които пише. И което е най-важното, между тях двамата съществува единомислие както по отношение на това, какво трябва да бъде гражданското поведение на един писател, така и по отношение на животрептящите въпроси на съвременните им национално-политически и социални борби. Но трябва да отбележим, че тази връзка се забелязва ясно едва към 1860 г. и особено след Освобождението.

Без да сме попаднали на конкретни примери, ние смятаме, че в тематиката, духа и формата на стихотворенията между двамата писатели може да се забележи несъмнена близост. Около 1864 г. Змай пише романтично-сантиментални стихотворения, които издава в стихосбирките „Ђулићи“ и „Ђулићи увеоци“. Те са съзвучни на Славейковите любовни

[1] Й. Скерлич, Историја, стр. 285.

песни, издадени доста по-рано, през 1852 и 1864 г. Например стихотворенията „Тихо, ноћи, мое сунце спава“ или „Откуд се сунце раћа“, „У ноћ“ „У гори“, „Дан“ и др. От 1861 до 1872 г. Змай обнародва в списанието „Даница“, „Комарац“, „Явор“, „Летопис“, „Омладински календар“ за 1871 г., „Жижа“ редица патриотични и сатирични стихотворения, до голяма степен близки на онова, което пише през тези години редакторът на в. „Гайда“.

Така че след Йован Стерия-Попович, взаимовръзката между двете съседни литератури продължава своето развитие в творчеството на Змай Йован Йованович и Петко Славейков — типични представители на тези литератури през разглеждания период.

Около 1875 г. Змай пише стихотворение за храбростта на българина Лука Филипов, който успял да хване жив един турски паша. През 1877—1878 г. той редактира заедно с Пера Тодорович списанието „Ратна илустрована кроника“ (Нови Сад), в което са публикувани много репортажи за освободителните боеве при Плевен, Търново, Шипка и други места на бойния фронт. Почти едновременно с това списание у нас започва да излиза подобно списание „Славянско братство“ под редакцията на Р. Блъсков. Един от най-дейните негови сътрудници е Петко Славейков. В „Славянско братство“ за пръв път били обнародвани част от бунтовните песни, които поетът написал през 1875—1876 г. в Стара Загора. Интересно е, че между тях има една, която е много близка до песента на Змай „Бойна песма“.[1]

Тези песни са писани в бурното време на Априлското въстание, когато Петко Славейков се връща към своите бунтовни стихове от времето на Кримската война. Той учи тайно младежите в Стара Загора да ги пеят.

Когато избухва Руско-турската война, той посреща заедно с учениците си освободителните руски войски със специално написани за целта песни. Тях българският народ пее по време на войната и дълго след това. Те заедно с някои руски песни станали първите бойни и патриотични маршове на новоосвободена България.

През 1882 г. А. Хаджич издава в Нови Сад събраните произведения на Змай под наслов „Певанија Змај-Јована Јовановића“. Ние предполагаме, че Славейков се е сдобил с книгата веднага след излизането ѝ, защото през 1883 г. откриваме у българския поет цял цикъл от преводи и преработки на Змаеви стихотворения.

През 1883 г., както е известно, Славейков обнародва в „Календарче“ за 1883 г. едно от най-известните си стихотворения „Ода на празната кесия“. Стихотворението е писано през 1882 г.[2] Пръв Пенчо Славейков е отбелязъл, че е по Змай Йованович.

Наистина преводът на „Ода праздној кеси“ не е автентичен, дословен. Нещо повече. Той не може да се нарече и авторизиран, защото и тук, както в повечето Славейкови преводи от сръбски и хърватски поети, основната мисъл на произведението е развита така, че да се засили преди всичко нейното идейно съдържание и художествено въздействие. Славейковата „Ода на празната кесия“ е по-реалистично, по-изобличително сатирично произведение от стихотворението на Змай. Празната кесия за Славейков не е само „беда голяма“, „грозно нещо, студено нещо“, но тя

[1] В. Србадија, илустровани лист за забаву и поуку, 1876, бр. 15. Вж. Ил. Конєв, цит. съч., стр. 87.

[2] Арх. ПРС, п. V, тетр. 9, л. 42—43.

е най-често доказателство за неподкупна съвест, за проявена обществена доблест и смелост в борбата с недъзите на представителите на новозараждащата се буржоазна класа у нас. По-различно звучи поради това и финалът на двете стихотворения. У Змай той е хумористично-шеговит, а у Славейков — сатирично-изобличителен. В него проличава предпочитанието на авторовия лиричен герой да си остане беден, но честен, готовността му да сподели целия си живот с тази своя близка „дружка“ — празната кесия, в името на по-високи граждански идеали. Докато Змай се обръща към своята празна кесия с молба да не му се сърди, че я възпява в хумористично стихотворение, то Славейков, напротив, й казва, че „ще я слави от рода в рода“, защото тя не е срам за поета, а негова „крепост, сила и слава“.

Нито темата за празната кесия, нито начинът, по който я разглежда Змай, са нови за Славейков. Ние бихме могли да започнем своите наблюдения още от петдесетте години, за да можем последователно да проследим развоя на отношението, което има Славейков към темата за парите. Откъде се е взела наистина тази тема по времето, когато той пише своите любовно-сантиментални стихотворения? Разбира се, преди всичко от съвременната действителност, от личния му житейски опит. Петдесетте години, когато се е формирало своеобразното съдържание на неговата поезия, са му наложили и тази тема и са му внушили да я тълкува така, а не другояче — както например той би я виждал през осемдесетте години. Разбира се, за капитализъм тогава у нас въобще не е можело да се говори, но все пак ясно се чувствувало, че започва нещо ново, че недочакала още Освобождението, у нас се ражда млада, макар и съвсем своеобразна, допотопна „буржоазия“, че у нас от ден на ден расте „търговско съсловие“. Дори думата „буржоазия“ не била влязла още в нашия език, но в градовете вече се установили нови, по-свободни нрави, диктувани почти изключително от парите. Това било нещо като авангард на приближаващия се у нас с такова голямо закъснение буржоазен строй. За тези хора парите били всичко — и здраве, и сила, и красота, и свобода, а безпаричието — позор и срам.

Още през 1854 г. във „Веселушка“, в тази „безобидна“ песнопойка Славейков написал на заглавната страница едно кратко стихотворение

Недей се кахъри,
защо ти са пари!
Как да живеш —
все ще умреш!

Голей и пей,
търпи, живей,
заспи, умри
и без пари!

Тук настроението на поета е по-друго. То още не е гордост от честно отстоявани граждански идеали, а по-скоро горчивина, дори възмущение. Това ясно се чувствува зад привидно философското му примирение, зад хумора, който не е в състояние да прикрие обидата на младия поет от несправедливата действителност. За него не е ясно как може в едно време, когато пред българския народ стоят високите идеали за национално обединение и свобода, да не бъде най-достоен, най-почитан онзи, който се труди за тяхното постигане, а оня, който има пари.

Само три години по-късно, през 1857 г., в „Нова песнопойка“ срещаме друго стихотворение на подобна тема — „Без пари“:

Ето Великден наближава
и комуто ръка дава,
дрехи прави, пари пръска
за по Великден да се лъска.

Ами ази? Ах, горкана,
нито котка ми остана!
Сичката ми баш сирмия —
празен джоб и празна кесия...

Ах, орисниче проклета,
че що ли ме тъй ориса,
без парички по земята?
Дето ида: „Хад, махни са!
Учен бил си, кой те бръсне —
кой те срещне, все те блъсне.

О, парице, о, душице,
о, всесилная царице!
Кой те има, той те слави
и каквото иска, прави,
а пък дето тебе няма —
там е тегота голяма!

Тук прозвучават първите акорди на прочутото Славейково стихотворение „Песен на паричката ми", което впрочем, както вече знаем, има за първоизточник подобно гръцко стихотворение.[1] Немалко стихотворения на подобна тема се срещат и в сръбската литература през тези години. Тази тема е любима на Йован Стерия-Попович, на Змай Йован Йованович, на нея пишат и други поети. Така в Ураніа за годину 1837, която била позната на Петко Славейков, е поместено стихотворението „Празна кеса — шальива попевка".[2] Авторът на стихотворението е Сима Милутинович. По времето, когато се заражда капитализмът в Гърция, Сърбия и у нас, тази тема започва да се налага, тя се разработва и в трите литератури, като всеки писател влага в нея покрай онова, което е прочел, и свое съдържание, свой смисъл, в зависимост от жизнения опит и обществено-историческия момент, който преживява неговата родина.

Не може обаче да не забележим, че Славейков разкрива в тези стихотворения своята ненадмината способност да долавя същината на социалните явления, едва зараждащи се в тогавашна България. Не можем да не забележим колко „наши", колко български и колко съвременни са и „Песен на паричката ми" (писана още в 1861 г.) и „Ода на празната кесия". Въпреки че имат своето начало в произведения от гръцката и сръбската литература, те отразяват една по-друга, по-късна действителност.

---

[1] К. Младенов, Първообразът на стихотворението „Песен на паричката ми", Език и литература, XV, 1960, кн. 3, стр. 216—218.

[2] А ох! куго, моя празна кесо,
моя бриго, неволь, жалости,
гроз у тебе сав се громскій стрес'о,
у теби су све мое ядности!

Верно срдце любвом устрелено
мане с'мучи, толик'се нежаса,
негли мое окце оскрблено,
кад опази да е празна кеса.

Нечіе се ручице потресу,
муня г'шибне, сграби тролетница...
пуну свою кад' извади кесу,
да му с' новцы наслади зеница.

Ал' се мое и очи занесу,
ум изчезне, преузму се руке,
кад' я мою празну виднем, кесу,
још све адске тад ме снађу муке.
. . .
Тек знам да сам я без новца ништо,
па кад' іоште дуг ишту плаћати
. . .
Под свим небом и на оба света,
за ме нејма живота ни мира,
нит' ме любав, ни надежда срета,
празна кеса, то ми све затира...

През 1883 г. Петко Славейков превежда две стихотворения от Змай Йованович — „Полето“[1] и „Що е любов“.[2] Интересно е това, че хърватският поет Петър Прерадович е написал стихотворение на същата тема, което много наподобява стихотворенията на Змай и на Петко Славейков.[3]

Близки са двамата поети и в песните, които пишат за деца. Например стихотворенията на Змай „Пчелица“, „Дъжд“, „Божич“, „Зима“ са подобни на Славейкови стихотворения, писани по-рано. Или пък авторът на първото детско списание у нас е превел, пак около 1883 г., стихотворението на Змай „Вятър“.[4]

Около 1881 г. както Петко Славейков, така и Змай следят внимателно сръбския и българския периодичен печат. И най-важното е това,

---

[1] Читанка за второ отделение, Пловдив, 1883, стр. 78.

Полето

Ой, ти поле, поле,
ой, ти, равно поле,
пролет ти са ниви
тихи, мълчаливи,
а кога през лято —
буйни и шумливи,
кат' вълни в морето...

[2] Календарче, Пловдив, 1884.

Що е любов

Кажете ми, речете,
туй любовта какво е?
Навести ме тя вече,
как мога я нарече?
Искам да я похваля,
но защо ме разпаля?
Да я кажа, добро е,
що ми сърце ранява?
А да кажа, че зло е,
що ми живот влудява?...

и т. н.

[3] Što je ljubav

Što je ljubav (u slatkoj nježnosti
ti me pitaš), koja svjetom vlada:
Je li iskra nebesne svjetlosti,
Je li klica zamaljskoga sâda?
Što je ljubav, kad niezini gosti
plaču bolnis nenasitna glada:
suze roneć bezbrojnih radosti,
suze roneć bezbrojnih jada?
Ljubav dušo na zemlji je tajna,
božji pečat čovječjih povelja,
koga stoprv naša smrt otvara.
Ljubav ovdje samo j'duda sjajna,
koju sunce, milost stvoritelja,
kadkad s kišom naših suza stvare!

[4] Читанка за второ отделение, Пловдив, 1883, стр. 62—63; Арх. ПРС, п. V, тетр. 3, л. 6; п. V, тетр. 9, л. 47, ръкопис от 1888 г.

Вятар

Я сам ветар, дижем прах,
зер вас није, децо, страх!
Сад сам дете као ви,
поћарлијам које гди.
Сад сам вихор, момче хало,
играм коло каоколо,
сад вам цичим као гуја,
сад сам ветрић, сад халуја.
Затворете прозор, врата,
да вас ветар не замлата;
ја сам ветар, дижем прах,
зер вас није, децо, страх!

Вятър

Аз съм вятър, дигам прах
и на всички давам страх.
Между шумки кат се крия,
шушна, шиткам като змия,
тон менявам всякой час,
вея тихо ил' със страст,
скитам се от храст на храст
ил' кат вятър — момък охол,
завъртявам се наокол.
А кога река да духна,
като буря да избухна —
все, що срещна, ще превърна,
бъчкам, фъчкам, що завърна.
Вий прибирайте децата и
притварйте вратата...
Аз съм вятър, дигам прах,
кого не е от мен страх!

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

че те двамата стоят на еднакви позиции. Славейков, който по него време се намира в изгнание, защото е вдигнал глас против Батенберг, пише стихотворения, с които подканя българския народ да се вдигне на борба против новите поробители. Тези стихотворения, както вече казахме, се разпространявали в ръкопис. Змай Йован Йованович пише в своя хумористичен вестник „Стармали" по повод събитията в България статия,[1] озаглавена „Посланије с блгарскоу-ту земљу на блгарског-то кнеза", в която пита българския народ защо търпи, защо не се вдигне за правата си. Или прави това само за да има княз? Защо го не махне? Известно е, че в своите статии и стихотворения Славейков отправя към българския народ същия призив.

В същия вестник, бр. 18, Змай пише стихотворения пак за Батенберг. Подиграва българите, че вместо да гледат своите интереси, искат да угодят едновременно и на европейските сили, и на себе си, което е невъзможно. Осмива нашите продажни управници Греков и Стоилов. Това са едни от най-върлите политически врагове на Славейков.

Важна заслуга обаче на Змай Йованович за нас е тази, че той, както вече казахме, подбира и превежда прекрасно на сръбски език редица произведения от най-добрите за времето немски, английски, френски и източни поети. Чрез него Петко Славейков се запознава с тях и сам препревежда или преработва ония произведения, които най-много му харесват, които най-много допадат за нуждите на българската литература през тези години.

В изданието на А. Хаджич, за което говорихме по-горе, се намира един цикъл от стихотворения, преводи от азърбайджанския поет Мирза Шафи Вазех — „Песме Мирза Схафије". Стихотворенията на талантливия азърбайджански поет Змай превел още през 1871 г. от немския превод на Боденштет. По-вероятно е обаче Славейков да ги е прочел през 1882 г. от изданието на Хаджич. Както изглежда, те много му допаднали, защото превел доста от тях. Досега беше известно, че Петко Славейков е написал стихотворението „Мой човек" по Мирза Шафи,[2] но се предполагаше, че е използувал руски превод. Сега може да се установи, че от Мирза Шафи чрез Змай Йованович Петко Славейков е превел няколко стихотворения. Една част от тях той изобщо не е успял да издаде, а другите е издал приживе. Те са следните: „Разпознаване", „Не търси високо", „Кой що желае", „Критикаш", „Боле милост без песен", „На думи и на дело", „Започнеш ли тъй да учиш", „Изтрошил бих всичките окови".[3]

[1] Стармали, хумористично-сатиричен лист, 1881, бр. 15.

[2] В Арх. ПРС, п. II, тетр. 1, л. 2 — е направен препис на стихотворението от Ив. Славейков. Под заглавието Пенчо Славейков е написал Мирза Шафи. Обнародвано е в Избр. произв., 1954. В коментара към стихотворението е съобщено погрешно, че се касае за Мирза Шафи Гештеан, персийски езиковед и писател, който няма нищо общо с автора на „Мой човек".

[3] „Разпознаване", обнародвано през 1883 г. в „Читанка за първо отделение"; „Не търси високо", обнародвано през 1883 г. в „Читанка за първо отд."; „Мой човек", обнародвано в „Календарче" за 1884 г., а преведено през 1883 г.; „Кой що желае", Родолюбец, 1889, обнародвано за пръв път; „Критикаш", преведено през 1883 г., обнародвано в Избр. произв., т. I, 1954; „Боље милост без песен", обнародвано в „Календарче", 1884 г., преведено 1883 г.; „На думи и на дело", обнародвано в Избр. произв., т. I, 1954; „Започнеш ли тъй да учиш", обнародвано в „Славейче", 1964 — „Поука и пример", така както го е озаглавил и приготвил за детско издание сам поетът; „Изтрошил бих всичките окови", обнародвано в Избр. произв., т. I, 1954. По-подробно за преводите на тези стихотворения вж. в статията „Петко Славейков и азърбайджанският поет Мирза Шафи Вазех", сп. Език и литература, кн. 6, 1964.

За разлика от останалите преводи на Петко Славейков тези стоят доста близо до образеца. До известна степен авторизирани са само „По какво се познава“, „Кой що желае“, „Критикаш“, „На думи и на дело“, но и тук промяната се отнася повече до „побългаряването“ на стихотворението, до приближаването му до нашата действителност, отколкото до промяна на идейното или художественото му съдържание. Така например в стихотворението „Кой що желае“ Славейков е заменил везира с български чорбаджия. И докато везирът желае злато, българският чорбаджия иска „да го питат, да го славят и почитат“. Преводът на „Критикаш“ и „На думи и на дело“ е по-разгърнат. Картината, която рисува Славейков, е по-широка и много характерна за нашата действителност. В същност тя не може да се отнесе за друга действителност. Финалът на стихотворението „На думи и на дело“ е свободен. Тук Славейков е олицетворил сполучливо онези свои сънародници хора, „с умствени потури“, които се обявяват за негови противници, без да разбират, че в същност той се бори за тяхната свобода. Славейковият превод не само е съобразен със заобикалящата го действителност, поради което в стихотворението се чувствува българска атмосфера, но е и по-емоционален. Той носи яркия печат на Славейковия темперамент, особено в последния стих: „Хей, вий с умствени потури, я се вижте, вий сте щури! В този финал се чувствува и възмущението, и болката, и увереността на поета в правото дело, на което той служи, докато в оригинала завършъкът звучи по-спокойно и философски отвлечено.

Обикновено, когато работи със сръбски източници, Славейков усилва, доизяснява идейната тенденция на произведението. В преводите от Змай Йованович обаче, като изключим „На думи и на дело“, не може да се открие нещо подобно. Дори в „Критикаш“ той е накърнил изобличителната сила на оригинала, като е променил стиха, в който Мирза Шафи казва, че „бедният е свикнал да го доят“. Славейков е превел „бедният обича да го жалят“.

ПЕТЪР ПРЕРАДОВИЧ

След Освобождението, около 1881—1886 г., Славейков работи върху някои стихотворения на хърватския поет Петър Прерадович. Досега беше известно (съобщено от Пенчо Славейков), че от него той е превел стихотворенията „Зеница“ и „Сватбата на певеца“[1]. Към това, което не е съобщил синът му, можем да добавим още, че Славейков е написал по Прерадович баснята „Ружка и теменужка“, която не издал приживе.[2]

---

[1] За пръв път ги обнародва Пенчо Славейков, който съобщава и годината на превеждането им, 1884. Не сме попаднали досега на техни ръкописи в архива. Не е изключено Петко Славейков да е притежавал някаква антология, от която да е правил тези преводи все около 1883 г.

[2] Ruža ljubica

Tužila se ljubica
posestrimi ruzi:
Blago tebi, sestrice,
na visokom lusu,

Ружка и теменужка

Жалила се теменужка
на посестрима си ружка:
— Хвала, сестро, и блазе ти!
Какви ти са стройни ветви

В поезията на Петко Славейков има също едно прекрасно малко стихотворение, което не е нищо друго освен близък и много сполучлив превод на стихотворението на големия хърватски поет, озаглавено „Laku noć“.[1] Преводът му е правен след Освобождението, около 1883—1884 г.

* * *

Значението, което имат редица забележителни представители на хърватската и особено на сръбската литература от края на миналия век за развитието на Петко Славейков, основателя на реализма в българската литература, е несъмнено. В тях българският поет открил онова звено, което свързвало миналото и настоящето на двата народа, видял художествени образци за изразяване на обществената мисъл през преходния период от феодализма към капитализма, за отразяване новите тенденции на националното и социално-политическото развитие на двата народа. Но онова, което научил от най-добрите им представители, не отишло напразно. Славейков използувал някои техни достижения за създаване на свой собствен стил и художествена форма, станал основоположник на нов художествен метод в българската литература. И докато интересното и оригинално творчество на един Йован Стерия-Попович остана изолирано явление в развитието на сръбската литература дълго време след смъртта му,[2] защото тогава там разцъфтяваше романтизмът и нежната поезия на Бранко Радичевич, у нас поради различните, доста по-сложни и тежки обществено-исторически условия реализмът намери благоприятна почва за развитие. Ето защо той даваше вече първите си плодове много по-рано, отколкото това стана в Сърбия.

Въпросът за взаимодействието между отделните славянски и неславянски литератури трябва да се разглежда в цялата му пълнота и бо-

---

teško meni siroti	и каква си ти напета!
u travici niskoj,	Тежко мени, що съм клета,
oko tebe lepiri	все заглъхнала в тревата
svoje kolo vode,	изпровирам си главата...
oko mene gušteri	На теб кацат пеперудки,
и т. н.	весело те поздравляват
	и т. н.

Обнародвано в Избрани съчинения, т. I, 1954.

[1]

Laku noć	Лека нощ
Sunce zade, mrak proteze	Мръкна, сленцето залезе, мрак
po obzoru svoju moć,	доби пак власт и мощ, простря
sanaz spušta svoje mreze	сънят свойте мрежи, обвзе всичко —
i sve hvata — laku noć!	лека нощ!
Opet jedan danan prode,	Ден един се пак измина,
kao šta će i svi proć	повърни го, ако мож,
dosvati ga nitko ode	но не слуша исполина,
već ne može — laku noć!	не се връща—лека нощ!
Dan se danom tako dine,	Ден след ден така ще гине,
natajuć nam život proć	тоз добър, а онзи лош.
i poslednje dok nemine	дор последний да пристигне,
i smrt reče: laku noć!	да ни каже — лека нощ!

Обнародвано в „Славейче“, 1964, стр. 34.

[2] Вж. Й. Скерлич, История на сръбската литература, стр. 166, а също М. Милисавац, Значај сатире за развој реализма у српской књижевности.

гатство. Само така в тази разнообразна и неочаквано противоречива понякога за предварително „сигурния“ в своите изследвания литературен историк картина ще се оформи едно ръководно начало — въздействието на социално-историческото развитие за дадена литература и нейната национална специфика. Само така, в общия исторически опит на тези славянски страни, чиято съдба до голяма степен е еднаква, в тяхната борба за освобождение може да се види как крепне съвременната литература и какво е значението на нейните взаимоотношения. Защото без една такава постановка на въпроса, основана на ново разбиране на литературния процес в неговото непрестанно развитие напред, в неговата обусловеност от социалните и идеологическите фактори, от развитието на естетическата мисъл, въпросът за взаимоотношенията и взаимовръзките би се свел до едностранчиво разбиране на „влиянията“ като повторение на едни и същи теми и мотиви, които се „предават“ от една литература на друга пряко или като редица паралелни „типологически“ връзки, игнорирайки живия процес на историко-литературното развитие. А да установим, че един поет усвоява „мотиви“ от друг поет, още не значи, че се касае до най-важното, защото това не засяга и не обяснява художествения процес. Едно широко, основано на правилна методология изследване на взаимоотношенията между славянските и балканските литератури от края на XVIII и началото на XIX в. би могло да допринесе за задълбоченото познаване спецификата на нашите национални литератури в тяхното историческо развитие, би издигнало теоретико-литературното изследване до уровена, отговарящ на съвременните задачи на нашата наука. До такова разгърнато изследване на взаимодействията при зараждането и създаването на новата българска литература още не можем да достигнем. Тази студия е само скромен принос към дружните минали и особено бъдещи изследвания за връзките на новата българска литература в периода на нейното зараждане със славянските и съседните нам литератури.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ · ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА
КНИГА XVI, 1965

ИВАН ФРАНКО — ПРЕВОДАЧ НА БЪЛГАРСКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

Н. Д. Малярчук (Лвов)

Иван Франко е работил с еднаква страст както в областта на теорията на литературата, историята и политическата икономия, така и в областта на фолклористиката и етнографията. Неуморен събирач на народни умотворения, майстор преводач на художествена литература,[1] Иван Франко е живял с нестихващ интерес към фолклора на индоевропейските и на много неиндоевропейски народи, има значителен принос в славянската фолклористика с научните си изследвания. Неговите великолепни преводи на народни умотворения дали възможност на украинския народ да опознае фолклора на своите славянски братя и да го обикне.[2] И не само това. Иван Франко е използувал фолклора на останалите славянски народи като оръжие в революционните борби за социално и национално освобождение на изстрадала Западна Украйна.

Дълготраен и дълбок интерес е имал Франко и към културата на южните славяни. Той е оставил трудове върху старата българска литература, българската етнография и българския фолклор.

Първа проява на Франковия интерес към българския фолклор в печата са неговите преводи на четири хайдушки песни, поместени в „Зерна, літературно-науковий додаток до „Буковини“ за рік 1888“, Чернівці, 1888, стр. 30—41.[3] Цикълът е озаглавен „Из болгарських пісень народних. I. Пісні гайдуцькі“ и е снабден с кратък предговор, написан от самия Франко. В предговора се дават вести за историята на България и за тогавашното нейно положение.

Дотогава в Украйна има публикации на български народни песни,[4] а също така българският фолклор се използува в сравнителни научни трудове по фолклористика,[5] но не е имало никакви преводи, които да

---

[1] За преводите на художествени произведения на Иван Франко вж. Т. І. Пачовський, Іван Франко — перекладач Мицкевича, „І в. Франко, збірник п'ятий“, Львів, 1956, стр. 309—325.

[2] В юбилейната си реч през 1898 г. Франко заявява: „На всички нас като нация нищо няма ди ни дойде даром и не трябва на ничия любов да се надяваме. Само онова, което ще добием със свой труд, то ще бъде наистина наша придобивка; и само онова от чуждото културно богатство, което ще усвоим също със собствен труд, ще стане наше богатство. Поради това аз се старая да усвоявам за нашия народ културните придобивки на другите народи и да запознавам другите с нашия живот“ (Іван Франко, Твори, т. I, стр. 31).

[3] Вж. І в. Франко, Твори, т. XIV, стр. 62—70.

[4] Вж. А. П. Стоилов, Български фолклор в чуждата литература, сп. Училищен преглед, 1924, отделен отпечатък, стр. 5—8.

[5] Историческія пѣсни малорусскаго народа с объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова, т. I, Київ, 1874, 336 стр.

запознаят украинския читател с българските народни песни. Иван Франко отдавна вече е познавал българското песенно творчество. През най-тежките години от живота си, намирайки се в затвора, Иван Франко пише поемата си „Сурка“ под влияние на български народни песни. За това той съобщава в свое писмо до М. Драгоманов: „Тя („Сурка“)[1] е написана в затвора през най-трудните години... Тъкмо в този момент ми попадна под ръка разказът на крадеца на коне Гершон за Сурка, аз го взех като от живота и го преработих в стихове по български народни песни.“[2] Наистина поемата „Сурка“ е написана в размер 3+5 — много разпространен размер в българските епични и хороводни песни, интонационно и стилистически поемата наподобява твърде много този вид български песни и може да се смята, че Франко сполучливо е решил една творческа задача — да намери подходящ стил за монолога на една жена от народа, която разказва за своя трагичен живот.

Песните, обнародвани в „Зерна“, Франко е взел от съчиненията на Любен Каравелов[3] и „Сборник за народни умотворения, народопис, наука и книжнина“[4]. В „Зерна“ Франко придружава преводите с кратка статия, в която дава сведения за хайдушките народни песни на българския народ. Статията е написана страстно, в нея личи любов към българския народ, възторг от неговото героично минало, добро познаване на неговата история и неговия фолклор. За да влее повече увереност в съзнанието на своите читатели, че свободата на угнетения украински народ може да дойде след упорита борба, за да изрази своята ненавист към онези украинци, които с угодничество към австро-унгарските поробители утежняват още повече положението на народа, Франко пише: „Тежка беше съдбата на българския народ под турско, още повече, че самите българи никога не са забравяли славното си минало и националната си самостоятелност; те никога не са престават да предявяват по един или друг начин своите права за свободен живот и човешко достойнство.“[5]

Франко подчертава, че българският народ сам е извоювал свободата си, че е политически зрял народ: „Най-доброто доказателство, че сегашната им свобода не им е дошла даром, не им е паднала от небето, а е била в значителна степен тяхна собствена заслуга, плод на кръвта им, на дългогодишни домогвания и как е станало това, ние се надяваме да покажем по-нататък с думите на самите български песни и дадените към тях забележки.“[6]

Франко запознава читателя с прерастването на българското хайдутство в организирано народно освободително движение. Той сравнява българските хайдути с украинските опришки, които са преследвали същите цели в освободителната борба на украинския народ. Разбирайки значението на хайдутите, Франко отбелязва, че хайдушкото движение е съществувало през цялото робство.[7]

---

[1] Ів. Франко, Твори, т. X, стр. 211—219.

[2] Матеріяли, т. I, стр. 362 (П-мо от 15. XI. 1891).

[3] Съчинения на Любена Каравелова, т. I, под редакцията на З. Стоянов, Русе, 1886.

[4] Иван Франко притежава някои томове на „Сборник за народни умотворения, народопис, наука и книжнина“ още от началото на 80-те години.

[5] Ів. Франко, Твори, т. XIV, стр. 446.

[6] Пак там.

[7] Пак там, стр. 447, срв. У П. Динеков, Български фолклор, ч. I, София, 1959: „Хайдушкото движение започва още през XVII в., но то се развива главно през XVIII и първата половина на XIX в. От тоя период са и хайдушките песни“ (стр. 188).

Интересно е, че за превод на украински Иван Франко е избрал от сръбския фолклор песни с по-друго съдържание, например „Зрада і жінки Груя Новаченка“, с мотив семейна изневяра (историческа песен), „Мати святого Петра“, в която се осъжда скъперничеството, „Найбібільші гріхи“, със социалистическа тематика, и „Невдячні сини“, в която се издава присъда над отцеубийството.[1]

По отношение на реда на песните у Каравелов Франко се отнася с известна свобода. Той им дава своя подредба, поставя им заглавия съобразно със съдържанието, като изтъква хайдушкия характер на песните: „Сирота йде в гайдуки“[2] („Сирак отива хайдутин“). „Чого хотіли гайдуки?“[3] („Какво искат хайдутите“), „Скривджений слуга шукає правди в гайдука“[4] („Онеправдан слуга търси правосъдие при хайдутите“) и „Дівчина сприяє гайдукові“[5] („Мома крие хайдутин“).

В превода както на тези песни, така и на песента „Мома войник“, която помества в монументалното си изследване „Студії над українськими народніми піснями“[6] със сравнителна цел, Франко е постигнал голяма точност, успял е не само да предаде адекватно, с майсторство съдържанието, да запази емоционалността, но също така да отстрани някои неточности в българския текст, да го подобри музикално. Преводите на Франко не са педантични, не страдат от буквалност. Напротив, стремейки се да даде пълноценен (адекватен) превод, Франко успява да постигне функционална точност. За тази цел той си служи превъзходно с изразни средства от украинските народни говори и свободно използува поетическия арсенал на украинската народна песен, като запазва същевременно в цялост национално-българската същност и предава редица специфично български детайли така изискано, че никъде не се наблюдава наивна „украинизация“.

За илюстрация на тази оценка ще предам успоредно двата текста — българския и украинския — на всички преведени от Франко песни, като направя съответен анализ, за да посоча съответствията, които водят до тази оценка. За Франко не е било особено трудно да прибягва към дословен превод на много места поради известни генеалогични и типологични общи черти между българското и украинското народно творчество. Като имаме пред вид изследванията на Франко върху народните преводи на български народни песни, извършени на украинска почва, не сме далеч от мисълта, че Франко се е съобразявал и с народната преводаческа практика.

---

[1] Ів. Франко, Твори, т. IV, стр. 71—84.

[2] Песента у Каравелов няма заглавие, а започва с думите „Остана Ненчо сираче“ (пос. съч., стр. 150 сл.); О. І. Дей не е успял да поправи печатната грешка, допусната в „Зерна“: Кенчо вм. Ненчо, вж. Ів. Франко, Вібрани статті про народну творчість, Київ, 1955, стр. 255; срв. с автографа на Франко в Твори, т. XIV, приложение между 64 и 65 стр. (преводачът употребява две думи от оригинала — „самодива“ и „кадия“, като дава превода им под линия).

[3] Песента е „Мургаш планино, планино...“, у Каравелов също без заглавие (стр. 146—147).

[4] У Каравелов озаглавена „Страшил войвода“ (стр. 163—165).

[5] У Каравелов без заглавие, започва с думите „Помамила са Тодорка“ (пак там, стр. 153—154).

[6] Ів. Франко, Студії над українськими народніми піснями, Записки наукового товариства імени Шевченка, т. XXVIII, кн. 4, стр. 103—104; българският текст на тази песен вж. в Сборник за народни умотворения, народопис, наука и книжнина, кн. XV, 1896, стр. 24, записана от Н. Стойков.

Тряова да се подчертае, че преводите на Франко на тези народни песни може да служат за образец на съвременните преводачи. Не само това, тези преводи представляват материал, твърде интересен за общата теория на превода. Франко умело решава редица особено трудни за превод случаи и сам има напълно съзнателно отношение към своята преводаческа дейност. Отделни, доста многобройни в същност случаи биха послужили и на теоретиците на превода за образци как могат да бъдат решавани трудни преводачески задачи, които в различни теории за превода получават колебливо решение. Такъв подход би засилил дескриптивното направление в теорията на превода. Това е още един мотив, който ни подтиква към по-подробен анализ на преводите на големия украински поет.

По-нататък ще използуваме следните означения: у (украински), приписано към арабска цифра, означава, че се посочва даден стих от украинския текст; б (български), приписано към арабска цифра, означава, че се посочва даден стих от българския текст. Ако липсва подобно означение, а са дадени арабски цифри в скоби, читателят трябва да проследи по посочения ред съответните стихове и в двата текста — както в украинския превод, така и в български оригинал. Като правило българските текстове са предадени в съвременен български правопис, като е запазена пунктуацията на оригинала — почти така, както е у Каравелов, респективно у Стойков. Редукцията на неударените гласни като лишена от особено значение (функция) за поетическото звучене на текста не се отразява. Например стихът „струвани дъ струвам“ се предава „струване да струвам“, „жина“ се предава „жена“, неударено ѫ се предава като *а* или *ъ* в зависимост от сегашния български правопис. Обаче всички особености в звученето на ударените гласни и в употребата на съгласните съм се стремил да предам така, както са в оригинала.

Сирота йде в гайдуки

Български текст	Украински текст
Остана Ненчо сираче	Остався Ненчо сирітка
на половинка годинка;	Всього півгоду від роду,
без майка Ненчо, без баща,	Остав без тата, без мами.
че расте Ненчо, порасте	Росте нам Ненчо сирітка
до дванаесе години;	До дванадцятого року.
а няма нийде никого	Ніде нікого немає,
кой да си Ненча научи,	Хто б Ненча зволив навчити,
да оре Ненчо, да копа	Як має поле орати,
бащини нивя, бостане,	Батьківські ниви справляти,
бащини, още дядови.	Тай ще дідівські баштани.
Сядал ми Ненчо при дола	Сів Ненчо,[1] сів край долини
под върба, под самодивска,	Під самодивів вербою,
сам си са чудил и мае:	Почав він думку гадати:
накъде Ненчо да иде,	Куди дорогу держати?
какъв гурбетлък да хване,	Яку роботу робити?
как да си къща отхрани,	Чи хліб робити на полі?
как да си челяд отгледа.	Глядіти челядь в господі?
Трепна са Ненчо, подскокна	Здригнувся Ненчо, підскочив,
и ми са тогава усети,	На інше діло рішився:

[1] Във всички преводи на Франко се дава строфично оформяне на текста, което в българските оригинали не се среща.

да иде Ненчо хайдутин,
да сече глави читашки,
да роби турски робини.
Посъбра Ненчо дружина,
кой няма майка, ни тейко,
кой няма брата, ни сестра,
който са от кръв не бои,
не знае рана как боли.
Па тръгнал Ненчо, отишъл
на тая Витош планина.
Ходил ми Ненчо, що ходил,
ходил ми девет години,
спечелил много имане;
никой за Ненча не знае
ни паша, ни баш кадия,
ни цар Сюлиман вов Стамбол.
Узнал е Ненча владика
на тая града София,
па при пашата отишъл
и на пашата думаше:
„Бре, пашо, турски заптию,
знаеш ли или не знаеш,
за Ненча, за воеводата,
че води Ненчо юнаци,
развива Ненчо байряци
и коли турци читаци,
събира жълти жълтици
по тая Витош планина;
събрал е Ненчо имане,
имане без довършване,
петдесет и пет кесии.“
Паша ми събрал сеймене,
сеймене, билюкбашии,
низаме, делибашие,
па ги е пратил на Витош
да хванат Ненчо войвода.
Пукнале пушки бойлийки,
блеснали сабле френгийки;
много са турци паднале,
ала са Ненча раниле,
на сяка става по рана,
на клето сърце две рани,
че стана Ненчо, отиде
в голямо село Габрово,
у Йонка механджийката,
у Йонка посестрима си,
че си на Йонка думаше:
„Йонке ле, посестримке ле,
бъди ми майка и сестра,
да ми раните изцериш,
подбрадник ща ти нанижа,
подбрадник жълти жълтици,
косатник ситни рупии.“
Йонка на Ненча думаше:
„Ненчо ле, побратиме ле,
аз ще ти рани изцера,
ако са, холан, отречеш
от този пусти хайдутлук
— да купиш чифте биволе,
да ореш черно угаре.“
Ненчо са Йонки кълнеше,
че ще си Йонка послуша,
ще хвърли тоя хайдутлук,

Піде він, Ненчо, в гайдуки,
Сіктиме лоби турецькі!
И скликав Ненчо дружину:
В кого ні тата, ні мами,
В кого ні брата, ні роду,
Кто не лякається крові,
Не чує болю від рани.
І рушив Ненчо із ними
На Витошеву планину.
Вони літ дев'ять ходили,
Багато скарбу набрали.
Ніхто за Ненча не знає,
Ні паша, ані той кадій,
Ні цар Солиман в Стамбулі.
Прознав про Ненча владика
Із того міста Софії,
Пішов владика до паші.
— Ей, пашо, владо турецька,
Чи знаєш ти, чи не знаєш
Про того Ненчо войводу?
Що водить Ненчо юнаків
І розбиває хороми,
Турецьких коле жандарів,
Громадить жовті дукати
На Витошевій планині?
Згромадив скарбу богато,
Згромадив скарбу без ліку,
Що буде міхів з півсотні.
І скликав паша жандари,
Заптії, та яничари,
Та нізами, та сіпаки
І шле на Витош-планину,
Велить ім Ненча спіймати.
Ой, загриміли пищалі,
Ой, заблищали шаблюки,
Богато турків упало,
Та поранили ж і Ненча:
На кожнім ставці по ранці,
А на серденьку дві рани.
Узявся Ненчо тікати
В село велике Габрово
До тої Йонки-шинкарки,
До Йонки, своі посестри.
Прийшов до Йонки, та й каже:
— Послухай, Йонко-посестро,
Будь ми за маму й сестричку,
Аж ми ті рани погоіш!
Як ми ті рани погоіш,
То ти нанижу намисто,
Намисто з жовтих дукатів,
Кісники з рупій турецьких.
До Ненча Йонка говорить:
— Ой, Ненчо, мій побратиме!
Я ти ті рани погою,
Лиш відречися навіки
Сього страшного гяйдуцтва!
Купи ти волики сиві,
Ори ти ниву родючу!
І Ненчо Йонці поклявся,
Що ради тої послуха,
Що те гайдуцтво покине,
Що купить волики сиві
І буде поле орати.

ще купи чивгар биволе,
Да оре черно угаре.
Ала е пушка пукнала,
в Неготин, града голяма:
сърбски са момци станале
да колат турци кръвници,
и еничерски далие.
Не можа Ненчо да търпи,
та па си грабна пушката,
и си на Йонка думаше;
„Йонке ле, посестримо ле,
не може юнак без рана,
не може юнак да оре,
не може лозе да копа!“
Та па е Ненчо отишъл
в хайдут Велкова дружина.

Аж ось загримали стрільби
У Наготині великім:
Се сербськи хлопці повстали
Колоти турків кривавих
І яничарів поганих.
Не може Ненчо стерпіти,
Хапає цівку з клиночка,
Та й так до Йонки говорить:
— Гей, Йонко, люба посестро:
Юнак не втерпить без бою!
Не юнака річ орати
І голе поле копати! —
І рушив Ненчо в дорогу,
В гайдука Велка дружину.

Анализ

(2): Характерното за българските народни песни постоянно словосъчетание (формула) „на половинка годинка“, съдържащо в себе си съзвучие, е преведено функционално с постоянната украинска формула „всього пів году від роду“, което е не по-малко музикално (срв. трите ударени „о“ в (2у).

(3): „без майка Ненчо, без баща“. — В украинската народна песен също така се срещат предложни конструкции от типа предлог + съществително + предлог + съществително, т. е. повторение на предлога.

(4): Това, което в българската народна песен придава народния стил, а именно повторението „расте... порасте“, намира в украинския текст функционален превод само в стилистичен план чрез т. нар. етичен дателен (dativus ethicus). Интересно е, че броят на повторенията, общо взето, се запазва, макар в редицата от употребените съществителни, тъй като Франко е повторил думата „сирітка“, която се среща и в (1у): „Остався Ненчо сирітка“ ... Росте нам Ненчо сирітка.“

(7у): „хто б Ненча зволів навчити“. — „Зволів“ липсва в българския текст, но стилистично „зволів навчити“ е издържано в народен дух и компенсира по естествен начин необходимата дължина на стиха.

(8—10у): „як має поле орати | батьківські ниви справляти | тай ще дідівські баштани“. — Трите стиха в съвкупност предават българските (8—10б): „да оре Ненчо, да копа | бащини нивя, бостане | бащини, още дядови“. Франко обаче вместо към съчетанието „ниви, бостане“, както е в българския текст, е разпределил епитетите „батьківські“ и „дідівські“ към всяко от съществителните поотделно. Това е похват, срещан както в украинската народна песен, така и в българската. Откъм художественост текстът не губи, тъй като в случая паралелизъм се превежда с паралелизъм[1] въпреки алогизма, понеже такива алогизми (че нивите са ба-

[1] За значението на граматичните и смисловите паралелизми в поезията, за тяхната художествена функция, вж. у Р. О. Якобсон, Структура на последното Ботево стихотворение, Език и литература, кн. 2, 1961, стр. 1—14. Якобсон вижда в особеното разпределение на съдържанието спрямо граматичната, образуваща паралелизми форма, секрета на поетическото въздействие. Вж. Цв. Боров, Върху някои особености на фолклорната поетика, Език и литература, год. XVIII, 1963, кн. 3, стр. 71—77.

щини, а бостаните са дядови) се срещат и в други народни песни. По-важно в случая е естетическото въздействие, тъй като общият смисъл на внушението — за родово-наследствената връзка на героя със земята, която той обработва — е запазена.

(11у): „Сів Ненчо, сів край долини". — Ето в този стих Франко компенсира ефекта на повторението в (4б) „расте Ненчо, порасте" с повторението, изградено в народен стил. Така се компенсира и повторението на предлог „под" в (12б): „под върба, под самодивска", повторение, каквото липсва в украинския текст по-горе.

(13): „сам си са чудил и мае" — „почав він думку гадати". — Тук изразът „думку гадати" е функционално-стилистичен еквивалентен на българския израз „сам си са чудил и мае"; смислово се внася реалистичен момент („се чуди и мае" е формулен израз, произтичащ от инертността на народнопесенната лексика), който е в съответствие с цялостното съдържание на песента. Психологически погледнато, тук Ненчо няма за какво да „се чуди", но трябва да размишлява, да решава. Редакцията на Франко в същност внася подобрение в текста на песента в духа на едно реалистично изграждане на образа на Ненчо.

(14у): „куди дорогу держати". — В духа на украинската народна песен се изгражда типичен паралелизъм: „думку гадати" ... „дорогу держати", с което украинският текст печели откъм изразителност.

(15): „какъв курбетлък да хване" — „яку роботу робити". — Избягната е чуждицата „курбетлък" („гурбетчийство") и текстът е славянизиран, т. е. адаптиран е към славянски, с помощта на словосъчетанието „роботу робити". В същност това е една етимологична фигура (figura etymologica), каквито има твърде често в народните песни.

(17): „как да си челяд отгледа" — „Глядіти челядь в господі?" — Трябва да се подчертае, че тук Франко е преосмислил по твърде интересен начин текста на песента. Докато в българския текст срещаме израз, в който героят се характеризира като човек с намерение да създава семейство („как да си челяд отгледа"), в превода той е представен като ратай — без такава перспектива. Той има възможност да гледа само чужда челяд („Глядіти челядь в господі?"). За Франко Ненчо е обречен на робия и на наемен труд селянин. Социалният момент, определящ съдбата на героя, е засилен напълно в духа на политическите схващания на Франко.[1]

(18—22): „Трепна се Ненчо, подскокна | и ми са тогаз усети | да иде Ненчо хайдутин | да сече глави читашки | да роби турски робини" — „Здригнувся Ненчо, підскочив, | на інше діло рішився: | піде він, Ненчо, в гайдуки, | сіктиме лоби турецькі". — Тези стихове правят впечатление със сход-

---

[1] Срв. също така с „Хайдути" на Ботев. У Ботев малкият Чавдар е аргатин и бави „копилето" на вуйчо си:

Да имам баща войвода
. . . . . .
А аз при вуйча да седа —
при тоз сюрмашки изедник!
Копилето му да бавя!

У Ботев тезата за гурбетчийството като средство за прехрана е изразена в пряката реч на майката на Чавдар: „Майце си писма да пишеш, | кога на гурбет отидеш ..." Не е изключено тук да имаме по-късно разширение на значението на думата „гурбет".

ството си с Ботевите стихове в „Хайдути“: „Рипна ми Чавдар от радост, | че при татка си ще иде | страшни хайдути да види | на хайдушкото сборище“. — Вероятно Ботев е познавал тази песен и я е използувал или я е имал в съзнанието си, когато е работил върху „Хайдути“. Интересът на Франко именно към такива песни не е случайно явление. По дух и по идеология Франко е близък на българския поет революционер, автор на безсмъртната поема „Хайдути“.

(21): От семантична гледна точка съпоставката на „да сече глави читашки“ със „сіктиме лоби турецькі“ е интересна. Буквалният превод води до неестетични изживявания у украинския читател. Фразеологично тук украинският израз е постоянно словосъчетание. Вероятно тази фразеологична разлика произтича от различните бойни оръжия, използувани от двата народа, и е добре доловена от Франко.

(22б): „да роби турски робини“. — Този стих е изпуснат от Франко преднамерено. Той отстранява тази черта от образа на хайдутина — хайдутинът не може да поробва, той е борец за свобода. Тук Франко преосмисля етиката на героя (вероятно мотивирана с оглед на най-ранния период на хайдутството) на едно по-високо етично равнище.

(23—25): Посъбра Ненчо дружина, | кой няма майка, ни тейко | кой няма брата, ни сестра“ — „І скликав Ненчо дружину: | в кого ні тата, ні мами, | в кого ні брата, ні роду“. — Трите стиха превеждат синтактичния паралелизъм напълно и, може да се каже, блестящо. За превода на тези три стиха може много да се говори: в музикално отношение украинският текст не отстъпва на българския (българския текст „а й“, „е й“, повторението на „н я м а“; акцентуваните срички в „б р а т а“ и „с е с т р а“ имат почти еднакъв състав). Франко е предал това звучене чрез преобладаване на думи с ударено „ò“: „К о̀ г о“, „к о̀ г о“, „р о̀ д у“. Смислово „роду“ вм. „с е с т р а“ дава по-голяма обобщеност и доразвива чувството за самотност на героя на песента, а същевременно е в стила на украинската песен.

(26—27б, 25—26у): „Който ... не знае рана как боли“ — „Хто ... не чує болю від рани“. — Украинският израз има предимство пред буквалния превод — тук имаме фразеологично съчетание, характерно за народния украински език.

(29б, 28у): „на тая Витош планина“ — „на Витошеву планину“. — Интересно е, че Франко не се е спрял пред образуването на прилагателно от първата част на съчетанието „Витош планина“, което в български изглежда повлияно от турски словообразувателен и синтактичен образец. Докато на някои места Франко е използувал украинския синтактичен образец, на други места в същата песен е оставил словосъчетанието, както е в българския (вж. напр. 51 у: „і шле на Витош-планину“).

(34б, 33у): „ни паша, ни баш кадия“ — „ні паша, ані той кадій“. — В украинския текст е изпусната думата б а ш от съчетанието б а ш к а д и я, което е неразбираемо за украинеца; буквалният превод с украинска дума (напр. „головній“) би нарушило народнопесенния стил.

(40б, 37у): „Бре пашо, турски заптию“ — „Ей, пашо, владо турецька“. — Навсякъде и в превода на останалите песни изразът т у р с к и з а п т и ю е преведен в л а д о т у р е ц ь к а. Това говори за системна подготовка на Франко за превода на песните и за провеждане на единна система от съответствия навсякъде в преводите. Тук се проявява характерното за Франко научно отношение към превода и се очертава стремежът

му към единен преводачески стил. Този превод е несъмнено сполучлив. Замяната с жандарм или друго неточно съответствие в украински ще влезе в противоречие с времето и мястото на действието (срв. и другите изрази в песента, които локализират по време и по място събитията: „ні паша, ані той кадій, | ні цар Солиман в Стамбулі"; „із того міста Софії" и пр.). Изборът на владо турецька произтича и от особеностите на украинската народна песен, и от Франковия преводачески стил, който не само допуска, но дори изисква преосмисляне на дадения образ в духа на една революционна, дълбоко социална мотивировка. „Владо" в случая разкрива по-дълбоко правните отношения. Освен това се внася психологически реализъм в този израз. Така в българския текст обръщението „бре, пашо, турски заптию", реалистично погледнато, не може да бъде произнесено от владиката, пред вид на подчиненото социално и национално негово обществено положение, което изисква почтителност (бълг. заптию звучи в това отношение като съвременното стражаре, докато изразът владо турецька не съдържа никакъв пейоративен елемент и е напълно възможен и характерен в дадената с образната система на песента ситуация.

(41у): „І розбиває хороми". — Тук се натъкваме на изолирано отклонение от текста на българската песен; свободният превод на Франко обаче не нарушава нито по стил, нито по обективно съдържание системата на песента. В същност и тук има едно задълбочаване на психологическия реализъм, за което се спомена по-горе. Но той подхожда твърде много за клеветническата реплика, изречена от владиката.

(47у): „що буде міхів з півсотні". — Преводът на кисии с міхів („мехове") е по-изразителен. Замяната на петдесет и пет (срв. 49б: петдесет и пет кесии) с півсотні е също така функционална. Известно е, че бройните числителни в народната песен са функционални (често пъти символни) — седемдесет и седем, три, девет и пр. Такава функционалност има и украинското числително бройно „півсотні", т. е. формулообразуващо числително.

(50—52б, 48—50у): „Паша ми събрал сеймене, | сеймене, билюкбашии, | низаме, делибашие" — „І скликав паша жандари, | заптії, та яничари, | та нізами, та сіпаки)". — Предавайки умело синтактичната структура на българския текст и съдържанието му като цяло, в тези три стиха Франко е избягнал непознатата за украинския народ система от изброяване на турски йерархични военни названия: „билюкбашие" и пр. Но в замяна на това е вмъкнал яничари — широко известна дума, използуваща се и в украинския фолклор, а също така и сіпаки („палачи"), която дава поярка характеристика на турската войска, нелишена обаче от субективност, както е например по-горе в коментираното „бре, пашо, турски заптию" в българския текст (40б).

(56—57б, 53—54у): „Пукнале пушки бойлийки, | блеснали сабле френгийки" — „Ой, загрімили пищалі, | ой, заблищали шаблюки". — Издържан е в духа на украинската песен и е засилен емоционално с анафората „О й ... о й ..." в началото на всеки стих. Същевременно Франко е обърнал внимание на римата „бойлийки — френгийки" и е превел в същност и тази особеност на структурата, като е създал вътрешно повторение в стиха: „пищали — заблищали".

(61б, 58у): На мястото на постоянния епитет „клето“ за сърце Франко е въвел сполучливо друг характерен народнопесенен формант — умалителна форма, която е много по-често изразно средство за украинската народна песен, отколкото за българската: (срв. 61б „на клето сърце две рани“ — 58у „а на серденьку дві рани“).

(61у): „до тої Йонки-шинкарки“. — Употребата на показателното местоимение „т о і“, чието съответствие липсва в българския текст, също така говори за познаване на синтаксиса и стила както на българската, така и на украинската народна песен. Тук волността се обуславя от синтактичната система на песенното творчество на двата народа, което съдържа не една обща черта, и фактически престава да бъде волност. Срв. „на тая Пирин планина“ и други подобни изрази в български народни песни.

(67—68б, 64—65у): „Йонке ле, посестримке ле, | бъди ми майка и сестра)“ — „— Послухай, Йонко-посестро, | будь ми за маму й сестричку“. — И тук Франко използува компенсационния похват, който беше посочен по-горе за (53—54у), а именно функционално разрешение в рамките на повече от един стих. Умалителното (гальовното) п о с е с т р и м к е е преведено с неутралното п о с е с т р о, но в замяна на това в следващия стих се появява умалителната наставка -и ч к у в думата с е с т р и ч к у.

(70—71б, 68—69у): „подбрадник ще ти нанижа, | подбрадник жълти жълтици“ — „То ти нанижу намисто, | намисто з жовтих дукатів“. — Анафоричното повторение в българския текст на думата „подбрадник“ е заменено в украинския текст с епаналептично повторение на думата н а м и с т о, което дава по-друга, но напълно в духа на народнопесенната традиция паралелна конструкция. Това заместване е предизвикано, за да се избегне евентуалната инверсия при анафорично решение на конструкцията: „Намисто то ти нанижу | намисто з жовтих дукатів“.

(76б, 74у): „ако са, холан, отречеш“ — „лиш відречися навіки“. — В украинския текст се наблюдава адаптация, като е изпусната неславянската дума „х о л а н“.

(78—79б, 76—77у): „да купиш чифте биволе, — да ореш черно угаре“ — „Купи ти волики сиві, | ори ти ниву родючу!“ — Запазвайки синтактичния паралелизъм, Франко е превел функционално „чифте биволе“ с „волики сиві“, като по този начин се доближава до читателя. В украинското селско стопанство биволът изобщо не се използува; това решение повлича след себе си и замяната на ч е р н о у г а р е, образуващо смислов паралелизъм в българския текст с „чифте биволе“, с н и в у р о д ю ч у, израз, който естествено се асоциира на украински с „волики сиві“, и по този начин се налага и в (82у) да се въведе п о л е о р а т и вместо да ореш ч е р н о у г а р е.

(89б, 87у): „и еничерски делие“ — „і яничарів поганих“. — Българското (от тур., със съответната чуждоезична стилистична окраска) д е л и е в значение „луди, разюздани“ е избягнато. Пак имаме адаптация в славянски дух, в резултат на което се появява епитетът п о г а н и х, а той — както се вижда вече — функционира в украинския превод на Франко от български като постоянен епитет.

(91б, 80у): „та па си грабна пушката“ — „хапає цівку з клиночка“. — „З к л и н о ч к а“ е предизвикано от фразеологичните разлики между украински и български (в украински винаги изпъква представката за з а к а ч а н е и о т к а ч а н е на пушката, а не за нарамване).

(94б, 92у): „Не може юнак без рана“ — „юнак не втерпить без бою“. — И тук имаме се настъпваме на фразеологични съчетания; преводът е функционален.

(94—96б, 92—94у): „Не може юнак без рана | не може юнак да оре, | не може лозе да копа!“ — „Юнак не втерпить без бою! | не юнака річ орати | і голе поле копати“. — Франко наистина навсякъде проявява своя гениален поетически усет, дори и в такива явления: съдържащото се в българския текст анафорично повторение, което по лексикални причини не би дало добър превод в украински и освен това би предизвикало изменение в ритмиката на стиха, Франко успява да предаде с епифорично повторение. Като вид епифорично повторение тук можем да разглеждаме (в рамките на една по-обща теория за повторенията) хомойотелеутона (еднаквите завършъци, римите) в о р а т и — к о п а т и. Сравни също така римуването г о л е п о л е в (94у), което тук е важна за музиката на стиха структура.

Чого хотіли гайдуки?

	Български текст	Украински текст
	Мургаш планино, планино,	Гей ти Мургашу-планино,
	много си, Мургаш, хубава,	Багатий в пашу Мургашу,
	за паша, за зимовище,	І для зімівлі ти добрий,
	а за хайдуте най-много!	А для гайдуків найліпший!
5	Тръгнал ми Дончо войвода	5 Там рушив Дончо-войвода
	да шета през гора зелена,	
	да пие вода студена,	
	да води момци юнаци.	
	Дончо е юнак войвода,	
10	че го българка родила,	його болгарка родила,
	с българско мляко доила,	Болгарськов груддю кормила
	и на сина си думала:	І так до сина казала:
	Дончо, българско коляно,	— Гей, Дончу, плем'я болгарське,
	я си запаши саблята,	10 Я тобі шаблю зготою,
15	и си нарами пушката,	На плечі цівку повішу, —
	па иди в гора зелена,	Іди ти в гай зелененький,
	събери момци юнаци —	Збери ти хлопців-молодців,
	удряйте пусти читаци,	І бийте турків-поганців:
	да си земята отнемем,	15 Щоб р і д н у з е м л ю в і д б и т и,
20	да си децата откупим,	Д і т е й з н е в о л и в е р н у т и,
	да си жените избавим,	Ж і н о к в і д г а н ь б и в х и с т и т и,
	да си бащите поменем,	Б а т ь к і в с ь к у с л а в у з г а д а т и,
	да си за майка отмъстим.	Н е щ а с н у н е н ь к у п о м с т и т и.

Анализ

(1): „Мургаш планино, планино“ — „Гей ти, Мургашу-планину“. — „Г е й т и“ дава на преводния текст встъпление, характерно за много украински песни, без да бъде в противоречие с песенните особености на българското народно творчество. Срв. напр. 131 у Братя Миладинови: О й т и, Д и м а н о, Ж е л н а Д и м а н о с о й еквивалентно на украинското г е й; 139 (пос. сб.) — с а й т и, еквивалентно на украинското г е й. Срв. 141 (пак там), където българското и украинското междуметие са и фонетично най-близки: Хей Маріо, гиздава девойко!, 176, Е й Д а ф и н о, т и, Д а ф и н о (с повторение на обръщението и употреба на личното местоимение „ти“, както в украинския текст и др. под. Колкото се от-

нася до думата планино, тя е предадена от Франко в българското ѝ звучене, като се придава на преводния текст съответният националновокален, български колорит. В украинския език има близко съответствие полонина със значение 1) „равнина в планината, родина, плато"; 2) „планина". Второто значение се среща по-рядко. Но текстът е напълно разбираем и в българската фонетична форма, без пълногласието.

(2б, 2у): „много си, Мургаш, хубава" — „багатий в пашу Мургашу". Първите три стиха са преведени като цялост така, че да се запази повторението на Мургаш. На съзвучието (асонанса) много си — зимовище съответствува в украинския текст друго съзвучие, по-ярко, а именно пашу — Мургашу (пълна рима); така се запазва музикалната плътност на дадените стихове. Франко успява добре да предаде музикалната структура на българския текст, не само това, той засилва тази музикалност почти навсякъде и в много отношения украинският текст, запазвайки народнопесенния стил, представлява по-силно въздействуващо поетическо произведение, отколкото оригиналът, въпреки, а може би и тъкмо затова, че се доближава по вътрешна хармония до личното поетическо творчество.

(6—9б): „Да шета през гора зелена, | да пие вода студена, | да води момци юнаци" — (в украинския текст тези стихове липсват). — Тук Франко е нарушил в известен смисъл формата на българската народна песен, като е съкратил тези стихове, но така песента е станала по-сбита и по-изразителна. В първите четири стиха на песента имаме рядко хубаво, просто великолепно лирическо встъпление, в което се разкрива планинският пейзаж така, както той се отразява в съзнанието на хайдутина — в случая съответствуващ на лирическия герой. В 6-и—8-и стих на българския текст имаме по-скоро едно повторение, което доразвива образа от това лирическо встъпление в епически план. Тези три стиха по-скоро конкретизират слабо онова, което е дадено във встъплението. Като изпуска тези три стиха, Франко дава възможност да бъде засилено въздействието на лирическото встъпление, което в украинския текст функционира вече самостоятелно, и така се подсилва лирическият характер на песента. Трябва да се отбележи, че в същност въвеждането на повече епитети във финалните стихове на песента, което Франко прави напълно целенасочено (вж. 15—18у), е в съгласие със същата идея — да бъде засилен лиризмът в тази прекрасна хайдушка песен.

Това не изменя съществено композицията на песента, в чиято постройка се запазва основното — ретроспективното развитие, състоящо се в следното: най-напред се съобщава фактът, че Дончо войвода е тръгнал хайдутин, че е войвода, а после, след двустишната възхвала на българското юначество на Дончо (6—7у), се предава сбит, сведен до пряката реч на майката разказ за това, как Дончо е тръгнал хайдутин. Песента в украинския текст се свежда до „епична композиция" на две изцяло лирически части — встъплението и пряката реч на майката.

(11б, 7у): „с българско мляко доила" — „болгарськов груддю кормила". — Замяната на българско „мляко" с „груддю" е сполучлив похват. Украинското фразеологично съчетание „груддю кормила" е наложено от съответната езикова практика в украински.

(13б, 9у): „Дончо, българско коляно" — „Гей, Дончу, плем'я болгарське". — Българската дума коляно няма тази употреба в украинския, т. е. плем'я е функционален, единствен еквивалент.

(14—15б, 10—11у): „я си запаши саблята | и си нарами пушката“ — „я тобі шаблю зготую, | на плечи цівку повішу“. — В духа на украинската песенна романтика е засилена от Франко още повече героическата характеристика на българската майка. Докато в българския текст тя само приканва Дончо да запаше сабля, да нарами пушка, в украинския преводен текст сама ще му приготви саблята, ще му окачи пушката.

(15б, 11у): „и си нарами пушката“ — „на плечі цівку повішу“.—Във Франковия текст леката „корекция“ е в зависимост от функционирането на съответния фразеологизъм в украинския.

(16б, 12у): „па иди в гора зелена“ — „іди ти в гай зелененький“. — Така, както е в украинския текст „гей зелененький“, е по-добре. Докато в българските песни прилагателното зелена (гора зелена) не се среща в умалителна форма, в украинските народни песни това е нещо обикновено не само в народната лирика, но и в народния епос.

(17б, 13у): Постоянното съчетание „момци юнаци“ намира точно съответствие в украинската народнопесенна формула „хлопців-молодців“, с която Франко го превежда навсякъде и в останалите песни.

(18б, 14у): „удряйте пусти читаци“ — „і бийте турків-поганців“. — Тук Франко се е отнесъл по-свободно към българския текст, като е изоставил постоянния български народнопесенен епитет „пусти“. В замяна на това той е избягнал трудността с непреводимото и неславянско читаци и е засилил националния момент в съдържанието, внасяйки верски елемент, присъщ на украинското народно творчество: вм. пусти читаци — турків-поганців. В същност той е превел граматичната форма напълно, запазвайки срещу съществителното — съществително, срещу епитета — епитет, обаче съществително, а не прилагателно, за да изгради паралелизъм с „хлопців-молодців“. Българският текст ни предоставя по-слаб паралелизъм в момци юнаци — пусти читаци.

(19б, 15у): „да си земята отнемем“ — „щоб рідну землю відбити“. — Епитетът рідна, макар да е непривичен за българската хайдушка народна песен (мисля, че епитетът родна се появява едва през Възраждането в българската поезия), в украинския текст е оправдан както поради присъствието му в много украински народни песни, така и защото преосмисля превода в духа на една националноосвободителна възрожденска идеология в съгласие със задачата, която си поставя Франко, публикувайки българските народни песни в „Зерна“.

(20б — 23б, 15у — 19у): „да си децата откупим, | да си жените избавим, | да си бащите поменем, | да си за майка отмъстим.“ — „ щоб рідну землю відбити,| дітей з неволі вернути, | жінок від ганьби вхистити, | батьківську славу згадати, | нещасну неньку помстити“. — Від ганьби е обосновано в украинския текст с оглед на съдържанието по същия начин, както появата на рідна в (15у), но също така и като синтактичен паралелизъм на з неволі от (16у). Не е трудно да се забележи, че Франко е успял да внесе структура, наистина различна от структурата на българската песен (в последните пет стиха), която обаче е издържана както в духа на народната песен, така и в своите вътрешни отношения. Тя съответствува и на смисловото единство на тези финални стихове, които обединява в стилистичен план.

Би могло да се каже същото и за израза батьківську славу згадати (срв. 22б — „да си бащите поменем“). Докато в основата на 22б лежи славянско-верска, езическа мотивировка, батьківську славу згадати (18у) е преобразувано в семантично съответствие с една националновъзрожденска идеология. В синтактичен план (18у) образува паралелизъм с (15у) (Щоб рідну землю відбити): епитет, съществително във винителен падеж, инфинитив, както и със следващия стих (19у): нещасну неньку помстити.

Последните пет стиха са курсивирани от Франко. Така той още по-ясно подчертава предназначението на превода си; този курсив акцентира синтезиращия, революционен по съдържание финал на песента.

Скривджений слуга шукае правди в гайдука

Български текст

Остана Димчо сираче,
без майка, Димчо, без баща;
хвана се Димчо аргатин,
при плевенския кадия.
Седял е Димчо, служил е,
тъкменко девет години.
Димчо си хака поиска,
а кадия му думаше:
„Димчо ле, момче глупаво!
Кой та е, Димчо, научил,
от мене пари да искаш?“
Димчо кадии думаше:
„Никой не ма е научил.
Научила ма службата,
научила ма работа,
научиле ма теглилки:
девет години как седя
и на кадия слугувам,
спечелих девет стотини,
парите да ми заплатиш.“
Кадия Димчо думаше:
„Я седи, Димчо, та служи,
доде си младо, глупаво —
ниде не са е видяло
кадии пари да плащат!“
На Димча жално дожаля,
че стана, Димчо, отиде
на троянската планина
и са високо провикна:
„Уйчо ле, уйчо Страшиле,
Страшиле, страшна войводо,
де си ми, уйчо, да дода,
ядове да ти разкажа.“
Де стоя Страшил, зачу го!
Па на дружина думаше:
„Дружина вярна сговорна!
Бърже ми Димча найдете,
при мене нека да дойде.“
Дружина бързо отиде,
из гъста гора бродила,
Димча в долина намери,
при Страшила го завела.
Страшил си Димчу думаше:
„Димчо ле, дете сестрино,

Украински текст

Остався Димчо сирітка,
Без мами Димчо, без тата.
Пішов мій Димчо на службу
До плевненського кадія.
Служив там Димчо недовго,
Недовго, лиш дев'ять років.
І просить Димчо заплати,
А кадій так йому каже:
— Ей, Димчо, хлопче дурненький,
Хто тя на теє направив
Від мене грошей просити? —
А Димчо кадію каже:
— Ніхто мене не направив, —
Направила м'я робота,
Та моя служба тяженька,
Що свої волі не має.
Я дев'ять літ уже служу,
На тебе, кадію, роблю,
І дев'ять сотень жадаю,
Щоб ти віддав мені гроші!
І каже кадій до Димча:
— Не ворохоб ми ся, Димчо!
Дурний ти хлопець, зелений!
Ніде ти, хлопче, не бачив,
Щоб слугам платили каді.
І жалко Димчові стало.
Зібрався Димчо в дорогу
На ту троянську планину,
З гори він крикнув до яру:
— Гей, вуйку, вуйку, Страшиле,
Страшиле, страшний войводо!
Озвися, най к тобі прийду,
Свою ти кривду розкажу!
Зачув го в ярі Страшило
І до дружини говорить:
— Дружино вірна, присягла,
Біжіть там, Димча найдіте,
І приведіте до мене!
Побігла живо дружина
Великим бором-чагаром,
Ведут вже Димча вдолину,
Перед Страшила приводять.
И каже Димчу Страшило:
— Ну, Димчу, ну, мій сестринче,

що ходиш, Димчо, из гора?
Защо ли търсиш уйча си?“
Димчо Страшилу думаше:
„Уйчо ле, уйчо Страшиле,
дойдох да ти се оплача:
девет години слугувам
на плевенския кадия —
девет ми пари не даде.“
Страшил си Димча попита:
„Знаеш ли, Димчо, да кажеш
отде се врати отварят
на кадийските конаци?“
Димчо уйчу си думаше:
„Девет години слугувам.“
Страшил дружини думаше:
„Дружино вярна събрана,
стягайте скоро колане,
на пушки бели кремици,
на цървулите ремици,
па в Плевен града да идем,
плевенски турци да бием,
кадия да си уловим.“
Във Плевен ми са отишле,
кадия ми са хванале,
с тежък го топуз биеха,
с остри ножове колеха.
Страшил дружини думаше:
„Земайте, момци-юнаци,
със оки жълти жълтици,
със шиник кара грошове,
тие са пари кървави,
от вдовици са вземани,
от сираци са грабнати.“
Кадия дума Страшилу:
„Страхиле, страшна войводо,
недей ми троши костите,
халал да ти са парите.“
Страшил кадии думаше:
„Ако останеш сиромах,
то ще да глобиш децата.“
Па му главата земале,
на планина я занесле.

Чого прийшов ти в ті гори?
Чого ти вуйка покликав?
І каже Димчо Страшилу:
— Гей вуйку, вуйку Страшиле,
Прийшов я к тобі на скаргу:
Отсе літ дев'ять служив я
У плевненського кадія —
Не дав ми й дев'яти грошей.
Питає Димча Страшило:
— А вмів би ти нам сказати,
Як одчиняються брами
Від кадійськоі палати?
А Димчо вуйкові каже:
— Таж дев'ять літ там служив я?
Страшило й каже дружині:
— Дружино вірна, присягла,
Хапайте живо топірці,
На стрілюби свіжі кремінці,
В постоли добрі ремінці,
Ходімо в город у Плевну —
Плевненських турків побити,
Та ще й кадія зловити!
І в Плевну в город упали,
Кадія живо спіймали,
Обухом в плечі гримали,
Та ще й шпигали ножами.
Страшило ж каже дружині:
— Беріте, хлопці-молодці,
Дукати жовті мірками,
А мідні гроші шапками!
Бо тії гроші криваві,
З удов убогих надерті,
Сирітським потом нажиті.
І каже кадій Страшилу:
— Страшиле, страшний войводо,
Бери си гроші й що хочеш,
Лишень пусти м'я живого.
Страшило кадію каже:
— Живий останеш, а бідний,
То будеш дерти ще вдвоє.
Йому головку зрубали
І в полонину забрали.

Анализ

(2): „без майка, Димчо, без баща“ — „без мами, Димчо, без тата“. — На украински формите без мами... без тата звучат по-интимно, отколкото без майка... без баща в съответния български стих. Но те компенсират други форми в българския текст, които на свой ред звучат интимно, срв. тъкменко девет години в (6б). Подобно компенсиране в рамките на няколко стиха беше посочено и по-горе в другите преводи на Франко.

(3): Тук наблюдаваме адаптация; тъй като аргатин е неславянска дума, Франко използува славянската дума служба, която и без това се среща по-нататък в българския текст „(Научила ма службата“) (14б). Така адаптацията се оказва не случайна, но е подчинена на целта да бъде постигнато единство в стила и структурата на целия поетически текст.

(5—6): Срещу особената конструкция в българския текст „Седял е Димчо, служил е | тъкменко девет години“, т. е. глагол, име, синонимен

глагол, обстоятелствен израз, Франко използува епаналепсис на обстоятелствен израз и с това запазва в рамките на двата стиха народнопесенната структура: Служив там Димчо недовго,|недовго, лиш дев'ят років. С лиш Франко засилва иронията в текста.

(7): Тук Франко пак избягва чуждица — думата „хак"; заплата звучи народно в украинския текст и функционално-стилистично преводът не страда.

(9): „Димчо ле, момче глупаво" — „Ей, Димчо, хлопче дурненький". — Дурненький е напълно в стила на украинската песен, която съдържа повече умалителни; освен това засилена е иронията в пряката реч на кадията, с което се внася напълно оправдан реалистичен детайл в образа на кадията. С подобни похвати Франко подобрява художественото произведение в духа на психологическия реализъм, характерен за неговите собствени поеми.

(11): „от мене пари да искаш" — „від мене грошей просити?" — Пари и грошей са напълно еквивалентни думи в плана на двата езика.

(12): „Димчо кадии думаше" — „А Димчо кадію каже". — Сегашното време в украинския текст (каже=дума) е възможно, както и в българските народни песни, въпреки преобладаването на минало време навсякъде в текста.

(13); „Никой не ме е научил,|научила ма службата,|научила ма работа,|научиле ма теглилки" — „Ніхто мене не направив,|направила м'я робота|та моя служба тяженька,|що своі волі не має". — Тук Франко запазва само едно от повторенията: епаналепсиса направив — направила м'я, размествайки местата на работа и служба, но като вмъква същевременно думата воля. Нейният български еквивалент свобода изглежда, че се появява в българската поезия във връзка с националноосвободителната идеология през Възраждането; поне в досега преглежданите от мен български народни песни тази дума не се среща.

(22): „Я седи, Димчо, та служи" — „Не ворохоб ми ся, Димчо". — Франко е намерил сполучливо украинската народна дума ворохобитися — „подскачам, перча се", която в пряката реч на кадията подчертава бруталността в характера му; така — не ворохоб ми ся е емоционално оцветен израз със значение „стой си на мястото".

(27): „че стана, Димчо, отиде" — „зібрався Димчо в дорогу". — Придава народен колорит; изразът има формулен характер, както е „стана... отиде", т. е. по-близко е до постоянните словосъчетания.

(29): „и са високо провикна" — „з горі він крикнув до яру". — З гори се асоциира с представата за „висок глас" (от високо се вика „силно", в каквото значение е българската дума високо в (29б). Ако се разгледа внимателно българският текст от 26 до 28, ще се види, че има няколко съзвучия (асонанси), съдържащи ударено *а*, например: жàлно — стàна — троянската; и ударено *и*: планѝна — провѝкна. Дословният превод би оставил дорòгу съвсем изолирано в звуково отношение, но в текста на Франко се образува съзвучието дорòгу — з гòри, което превежда музикалността на българския текст (звукова еквивалентност).

(30): „Уйчо ле, уйчо Страшиле" — „Гей, вуйку, вуйку Страшиле". — И тук Франко използува многозначността на украинското гей за превод на ле, което няма точно съответствие в украински. Или, с други

думи, едно от значенията на л е в украински е г е й. Тази забележка тук е оправдана, защото въз основа на такива анализи на преводите на Франко ние разкриваме редица съответствия между български и украински, което има важно значение за украино-българската лексикография.[1]

(33): „ядове да ти разкажа“ — „свою ти кривду розкажу“. — Психологическото понятие я д о в е е преведено с правното „к р и в д у“; По този начин Франко прави да изпъкне социалният подтекст на песента.

(34): „Де стоя Страшил, зачу го“ — „Зачув го в ярі Страшило“. — Тук и в (29у) се разкрива интересна транспозиция на визуалния образ на ситуацията. Докато в българската песен Димчо е в „долина“, вж. (41б), в украинския превод той се провиква „з гори“, а Страшил се намира в долина (укр. я р). Явно е, че едното и другото разположение не водят до съществени по отношение на цялото съдържание и композицията на песента различия. По-съществено се оказва противопоставянето — единият да е на високо, а другият да е на ниско. По такъв начин се запазва художественото въздействие, но се разкриват и възможности за адекватно предаване на други (в плана на синтаксиса и стилистиката) важни за художественото въздействие детайли. Случаят представлява голям интерес за общата теория на превода.

(40): „из гъста гора бродила“ — „великим бором-чагаром“. — Интересно е, че тук Франко си е послужил с по-конкретно (по-тясно по обем и по-богато по съдържание) понятие б о р о м - ч а г а р о м, за да предаде по-схематичното и з г ъ с т а г о р а. Представата за пространственост на гората, която извиква българският текст, тук се създава от епитета в е л и к и м. Трябва да се отбележи, че образът става много по-ярък, без да губи ни най-малко народнопесенния си стил.

(55): „отде се врати отварят“ — „як одчиняються брами“. — Тук се внася по-голяма конкретност. В същност българският стих допуска двусмислие: „откъде и как“ се отварят вратите. Франко прибягва към поиздържано в художествено отношение решение, отколкото ако беше употребил украинското я к в і д к р и в а ю т ь с я б р а м и. Също така б р а м и вместо (укр. д в е р і) е несъмнено по-издържано в зависимост от съдържанието на песента, тъй като кадията живее в к о н а ц и, т. е. неговият дом ще трябва да има голяма двукрилна врата. Срв. бълг. (от тур.) к а п и и.

(61): „стягайте скоро колане“ — „хапайте живо топірці“. — Т о п і р ц і внася нов детайл във въоръжението на хайдутите, като същевременно образува паралелизъм — и в звуковия план на песента, и в плана на съдържанието — с к р е м і н ц і и р е м і н ц і в следващите два стиха. Това е в същност и компенсация на анафоричното повторение на предлога н а в (62 и 63б).

(63): „на цървулите ремици“ — „в постоли добрі ремінці“. — Франко е превел думата ц ъ р в у л и напълно сполучливо с украинската дума п о с т о л и. Озадачава ни твърде много разсъждението на В. Д. Андреев в статията му „За превода от български на руски език“[2] върху непреводимостта на българската дума „цървули“ на руски език. В. Д. Андреев правилно отбелязва, че преводът на тази дума у редица преводачи на художествена българска литература с л а п т и е съвършено несполучлив,

[1] Това разкрива нова тема, която не следва да бъде разработена тук, и затова се ограничавам само с тази забележка.

[2] В. Д. А н д р е е в, Некоторые вопросы перевода на русский язык болгарской художественной литературы, Теория и критика перевода. Издательство Ленинградского университета, 1962, стр. 139.

тъй като лаптите имат друга конструкция: Той пише: Достаточно перевести болгарское слово „царвул“ (вид самодельной крестьянской обуви из кожи) русским словом „лапоть“, что сделано во многих переводах, как сразу исчезнет национальный колорит, болгарский крестьянин будет одет в несвойственную ему, нетипичную для него обувь. „Царвули“ с „лаптями“ имеют только одну общность — их тоже надеветают, но в художественном переводе передать только это их функциональное назначение явно недостаточно.“[1] Това наистина е така, но В. Д. Андреев, кой знае защо, смята българската дума „цървул“ за реалия, а не вижда славянската общност в бита на украинския, руския и българския народ, която и тук се проявява — този вид кожени изделия са разпространени и на север от Черно море и затова имаме дума със същото значение като цървули (рус. постолы и укр. постоли). Вж. у Даль: постолы, ж. н. юж. зап. (нем. Bestelen?), поршни, кожанцы, каличы, сандаліи, гнутая из сырой кожы, лимаршины, либо шкуры съ шерстю обувь, ступни.“

(70): „с остри ножове колеха“ — „та ще й шпигали ножами“. — Запазвайки художествена мяра, Франко предава броя на съзвучията в българския текст и при редицата „упали — спіймали — шпигали“, скрива в средата на стиха последната съзвучна глаголна форма „шпигали“ и в края на стиха остават само две съзвучни думи. В българския текст благодарение на смяната на минало несвършено време с минало свършено — аорист (срв. отишле — фанале, но: биеха — колеха) не се получава неестетично натрупване на еднакви окончания в края на всеки от въпросните четири стиха. Шпигали вместо кололи: отбягната е буквалността, като е въведено съответно по употреба и честота украинско фразеологично съчетание.

(73): „със оки жълти жълтици“ — „дукати жовти мірками“. — Дукати за жълтици на пръв поглед е чувствително отклонение от текста на българската песен. Обаче докато в български дукати изисква постоянен епитет бели, за украински е възможен и епитетът жълти. Думата дукати има в украински по-широко значение,[2] докато жълтици няма друго съответствие. Вж. също (67) към песента „Сирота йде в гайдуки“.

(73—77): „със оки жълти жълтици, | със шиник кара грошове, | тие са пари кървави, | от вдовици са вземани, | от сираци са грабнати“ — „Дукати жовті мірками, | а мідні гроші шапками! | Бо тії гроші криваві, | з удов убогих надерті, сирітським потом нажиті“. — Франко доразвива конструкциите на (76—77), които съдържат епитети, като добавя епитет и към удов (убогих) и българското сираци изразява със словосъчетанието сирітським потом, което също така съдържа епитет. Така се получават пет стиха с аналогична синтактично-граматична конструкция, които образуват система от паралелизми помежду си.

---

[1] В. Д. Андреев, Некоторые вопросы перевода на русский язык болгарской художественной литературы. Теория и критика перевода. Издательство Ленинградского университета, 1962, стр. 139.

[2] Вж. у Б. Гринченко, Словник української мови: „Дукат=1 ист. дукат[1] (Дукатів всипав повну чарку (І на одну поставив карту) (Фр.);[2] женское украшение в виде монеты (Довге намисто червоніло на дочвій шиї, на душі блищав великий срібний дукат) (Мирн.)

Дивчина сприяє гайдукові

Български текст

Помамила са Тодорка
сутрин и вечер за вода,
до първи петли в градина,
дано си либе завари,
Илия Сливнелията
из Савовата дружина.
Три дни ходила Тодорка,
ала си либе не найде,
ами завари Ахмеда,
Ахмеда, турско копеле,
Ахмед на камък седеше,
кървава сабля триеше,
дълга си пушка миеше
и на Тодорка думаше:
„Тодорке, мома хубава,
нещо ща да та попитам,
правичко да ми обадиш:
доожда ли ви Илия
из Сливен, града голяма?
Пашата ми е обрекъл
цял шиник жълти жълтици,
ако му хвана Илия,
ако го на кол набия."
Тодорка дума Ахмеду:
„Ахмеде, турски заптию,
секи ден виждам Илия,
секи ден, сяка утрена,
че е приятел с баща ми,
с баща ми още с стрика ми.
Хайде да идем у дома
в нашите тъмни зевници,
па да измамим Илия,
да го във зевник заведем,
да му ръцете вържеме,
вов Ямбол да го водиме,
шиник жълтици да земем
и двама да ги разделим."
Нарами Ахмед пушката,
па стана Ахмед, отиде
в Тодорините зевници,
в темно са кьоше криеше
и си Илия чакаше.
Тодорка по двор ходеше
и на Ахмеда думаше:
„Ахмеде, турски заптию,
аз ще на пътя да ида,
да си разгледам друмове,
дали ми иде Илия,
Илия луда гидия".
Па си зимника затвори,
на врата кофар закачи,
па на Илия думаше:
„Либе Илия, Илия,
сам ти е дошъл вов двори!"
Свикал Илия дружина,
па са Ахмеда хванале,
назад му ръце вързале
и на кол са го набиле.

Украинси текст

Впронадилася Тодорка
Щорано й вечір по воду
Аж там за місто до броду.
Там з своїм милим стрічалась,
З Ільком із города Сливна,
З дружини Сави-войводи.
Три дні ходила Тодорка,
Три дні Ілька не застала,
Лишень застала Ахмеда
Що був турецький жандарин.
Сидить Ахмед на каменю,
І чистить саблю криваву,
І миє цівку довжезну,
І до Тодорки говорить:
— Тодорко, гарна дівчино,
Щось тя ся маю питати,
Тільки скажи ми всю правду.
Чи в вас Илько не буває,
Із Сливна, славного міста?
Пообіцяв мені паша
Капшук червоних дукатів,
Коли Ілька му спіймаю,
Щоби на паль го всадили. —
Тодорка й каже Ахмеду:
— Ахмеде, заптій турецький,
Щодень Ілька я видаю,
Шодень божистий, щорано;
Він батька мого приятель,
І батька мого ще й стрия.
Ходи зо мною додому,
Сховайся в темно пивницю,
А я Ілька там покличу
І заманю го в пивницю,
Там йому зв'яжемо руки
І відведемо до паші,
Капшук дукатів дістанем,
Пополовині розділим. —
Ахмед взяв цівку на плечі,
Зібрався, рушив щодуху
В Тодорчиную пивницю.
Сховався в темнім задвірку
І став Ілька дожидати.
Тодорка ходить по двору
І до Ахмеда говорить:
— Ахмеде, заптій турецький,
Піду я ще на гостинець
Та подивлюся по шляху,
Чи там Ілько не надходить,
Отой поганий разбійник? —
От і замкнула пивницю,
Ще й двері ковбом підперла
Та й на Ілька погукнула:
— Гей, Ільку, Ільку мій милий,
Сам тобі ворог спіймався! —
Ілько покликав дружину,
Вони Ахмеда спіймали,
Назад му руки зв'язали,
Його на паль посадили.

(2—3): „сутрин и вечер за вода, | до първи петли в градина“, — „щорано й вечір по воду | аж там за місто до броду“. — В българския текст съществува неяснота по отношение на мястото на действие. Срв. за вода, т. е. предполага се някъде по-далеч от къщи, на кладенеца, за да бъде оправдан началният израз помамила се, а също така и следващото развитие на действието. От друга страна, тук имаме в градина, т. е. някъде близо до къщи, или пред (зад) къщи. Франко отстранява тази неправдоподобност, като изпуска до първи петли (формула, която тук е попаднала от друга песен); той извежда героинята извън града: аж там за місто до броду — на реката. Съзвучието градина — дружина (3 и 6б) не е третирано от Франко като случайно (видяхме в песните по-горе как той успява да долови изтънко музикалния състав на стиха и да го предаде умело в украинския текст) и е предадено сполучливо в съзвучието во̀ду — бро̀ду (2 и 3у), а по-нататък, в (6у) имаме и войво̀ди, което е достатъчно близко, за да се възприема като рима.

(7—8): „Три дни ходила Тодорка, | ала си либе не найде“ — Три дні ходила Тодорка, | три дні Ілька не застала“. — Двата стиха в украински печелят стилистично и музикално с въвеждането на анафората три дни... три дни... Тук наблюдаваме същия компенсационен похват като в другите преводи: Ахмед... Ахмед... от (10 и 11б) бива сполучливо компенсирано в духа на народната песен. Същевременно естественото за български натрупване на съюзи от типа ала, ами (8 и 9б) в украинския текст се избягва чрез безсъюзно свързване на седми и осми стих, където буквалният превод на съюзите би звучал тежко и непохватно като проза.

(10б, 9—10у): „Ахмеда, турско копеле“ — „... Ахмеда | що був турецький жандарин“. — Допълвайки характеристиката на Ахмед с турецький жандарин, Франко избягва определението в българския текст — турско копиле.

(15—17): „Тодорке, моме хубава, | нещо ща да та попитам, | правичко да ми обадиш!“ — „Тодорко, гарна дівчино, | щось тя ся маю питати, | тільки скажи ми всю правду.“ — В пряката реч на Ахмед в българския текст има умалителна форма правичко, която се компенсира в украинския текст с умалителната форма дівчино — пак в неговата пряка реч.

(23): „ако го на кол набия“ — „щоби на паль го всадили.“ — На паль... всадили е функционално съответствие на българското на кол набили. В същност паль е оръдие, подобно на търнокопа. На острата част на търнокопа биват набивани врагове от украинските народни мъстители; този начин за наказание е бил използуван твърде често от поробителите на украинския народ.

(25): „Ахмеде, турски заптию“ — „Ахмеде, заптій турецький“. — Сравни с бележката към (67) в песента „Сирота йде в гайдуки“. Тук обаче Ахмед действително е заптия и нямаме това противоречие, което се наблюдава в (67) от посочената песен („Бре, пашо, турски заптию“). Впрочем буквалният превод тук в „Дівчина сприяе гайдукови“ подкрепя изказаните съображения в анализа на „Сирота йде в гайдукі“ за съответния стих.

(21): „цял шиник жълти жълтици“ — „капшук червоних дукатів“. — Тук дукатите са червони, което е явно отклонение от българския текст, но в съгласие с украинската песенна традиция (формулен израз) заедно

с „капшук“, функционално съответствие на „шиник“. Срв. (74у) в „Скривджений слуга шукає правди в гайдука“.

До тази модулация Франко е прибягнал, воден от своя поетически усет, отстъпил е в същност от стила на българската песен. Но като цяло (20—23у) предават функционално българския текст. Силата на образа не е накърнена. Нещо повече — представата за кървава сабя (която чисти Ахмед) се свързва добре с червони дукати. И тук можем да търсим пак уклона на Франко към една дообработка на текста в духа на психологическия реализъм.

(51): „на врата кофар закачи“ — „ще й двері ковбом пидперла“. Вероятно кофарът ще се е сторил на Франко много модерно приспособление, затова е въвел украинското ковб (дърво, дънер, с който се подпира вратата), реалистичен детайл в духа на украинското народно творчество, съответствуващ на украинския бит.

(54): „сам ти е дошъл вов двори“ — „сам тобі ворог спіймався“. Очевидно в българския текст има непълнота. Липсва подлогът. Франко сполучливо вмъква ворог, съответно на душманин, в българските народни песни.

Дівчина воячка

Български текст	Украински текст
Събор са бяре в Цариград,[1]	Зібрався збір в Царгороді:
кой има сина да прати,	Хто має сина, хай вишле,
кой няма, сам да си иде.	А хто не має, сам піде.
Никола сина нямаше,	Микола сина не має,
Най има до три дъщери	А тільки має три дочки
и тях ги люто кълнеше:	І так клене їх сердито:
— Да даде господ, синку ле,	„А дав би господь, дітоньки,
ф един гроб да ва заровя,	Щоб в один гріб вас поклав я,
ино струвани да струвам,	Справляв за вами поминки,
третини и деветини	Третини і десятини
и петтях чистях недели.	Й пропої в чисту неділю!“
Най-малка Радка бизимка.[2]	Найменша Радка-мізинка
Радка тяйну си думаше:	Отак до батька говорить:
— Я мълчи, тейно, не плачи,	„Мовчи-бо, татку, не плачся,
на билберина ма заведи,	Зроби мені переміну:
руса ми коса обръсни,	Зріж мою косу русяву,
че ме в чаршия заведи,	Ходи зо мною на ринок,
купи ми мъжка премяна,	Купи там мужеське вбрання,
купи ми калпак самурен,	Купи колпак соболевий,
купи ми конче раняну,	Купи коня там баского,
раняну, невъзсядано,	Баского, нев'іжденого,
и дълга пушка бойлия,	І довгу пушку німецьку,
и остра сабя френгия.	І гостру шаблю французьку“.
И баща й я поведе,	І батько вволив їй волю,
на билберня я заведи,	Обрізав косу русяву,
руса й коса избръсна,	Пішов із нею на ринок,
че я в чаршия заведи,	Купив колпак соболевий.
купи й калпак самурен,	Купив їй мужеське вбрання,
купи й мъжка премяна,	Купив коня їй баского

[1] Нормализацията тук засяга неударените гласни. Записът отразява пълна редукция в говора, слушан от Каравелов. Диалектните особености, които засягат съгласните и ударените гласни, запазвам.

[2] У Каравелов под линия „бизимка“ е преведено с „мизимка“.

купи й конче раняну,
раняну, невъзсядано,
купи й пушка бойлия,
и остра сабя френгия.
Наложи мъжка премяна,
Наложи калпак самурен,
възседна конче раняно,
раняно, невъзсядано.
Най-напред Радка вървеше,
най-добро конче яздеше,
че й с войската отишла.
Седели малко, ни млого,
царица царю думаше:
— Царю ле, царю честити,
честити и доброчестити,
какъв съм сън сънувала:
жена ти има в войската.
Я си войската поведи,
през бахчия я преведи,
че има вошка сякаква.
Жена й за вошка лакома,
у вошка ще се улови,
по туй штеш да я познаеш.
Царят си войска пуведи,
през бахчия я преведе.
Най-напред Радка вървеше,
най-добро конче яздеше,
ено си зрънце откъсна
на четири го разряза,
на четирма го пудари.
Не можле да я познаят.
Царица царю думаше:
— Жена ти има в войската,
я си войската изведи,
през чаршия я преведи,
че има урки писани,
у урка ша са улови.
По туй штеш да я познаеш.
Царят войската поведе,
през чаршия я преведе.
Най-напред Радка вървеше,
най-добро конче яздеше,
не са у хурка улови,
най са у кавал улови,
със меден кавал засвири.
Не можле да я познаят.
Царица царю думаше:
— Царю ле, царю честити,
жена ти има в войската.
Я си войската изведи,
че га на хамам поведи,
войската да си изкъпеш,
по туй щеш да я познаеш.
Царя си войска поведе,
че я на амам заведе.
Най-напред Радка вървеше,
най-добро конче яздеше.
Радка на царя думаше:
— Царю ле, царю честити,
честити и доброчестити,
недей си къпа войската,
че има болки всякакви –
войската ще си разболиш.
Назад се войска върнала,
не можле да я познаят.

Баского, нев'іжденного,
Купив ій пушку німецьку
І гостру шаблю французьку,
Убрав у строї мужчинскі,
Колпак ій дав соболевий.
На коня сіла баского,
Баского, нев'іжденого, —
Найперша Радка гасала,
Коня найкраще водила.
Тоді до війська прибула.
Минуло часу немного,
Цариця мовить цареві:
„Ой царю, царю шановний,
Шановний і доброчесний,
Який то сон мені снився:
Що в війську жінка тут служить.
Веди ти військо рядами
Та й переведи садами,
Що мають плоди усякі,
Жінка на плоди лакома,
На плід вона і спіймасс,
По тім ії ти й спізнаєш".
Веде цар військо рядами
І переводить садами.
Наперед Радка чвалас,
Конем найкраще гасає, —
Один горішок зірвала
Та й той на штири розбила,
Штирьом воякам вділила, —
Не могли ії пізнати.
Цариця мовить цареві:
„Веди ти вийсько рядами,
Веди його по базару,
Де веретена різьблені,
На веретено піймаєсь,
По тім ії ти пізнаєш".
Веде цар військо рядами
І переводить базаром.
Наперед Радка чвалає,
Конем найкраще гасає,
До веретена й не ткнеться;
Лиш за флояру хапає
І на флояру всім грає, —
Не могли ії пізнати.
Цариця мовить цареві:
„Э жінка в війську твойому!
Веди ти військо рядами,
Веди на купіль у річку,
Нехай все військо купаєсь,
По тім ії ти пізнаєш".
Веде царь військо рядами,
Веде на купіль у річку.
Наперед Радка чвалає,
Конем найкраще гасає,
Цареві Радка мовляє:
„Ой царю, царю шановний,
Шановний і доброчесний,
Не вели війську купаться,
Бо тут всілякі хороби,
То заразиш ти все військо".
І військо назад вернулось,
Не могли ії пізнати.

(1—8): В първите осем стиха Франко е успял да даде адекватен превод на българския текст както запазвайки същия брой на думите, така и давайки срещу всяка българска дума съответна украинска, т. е. успял е същевременно да даде дословен (дума срещу дума) превод. Привидно изключение е укр. „сам“ срещу бълг. „сам си“. Запазен е напълно стилът на българския текст, като е останал същевременно народнопесенен, т. е. украинските изрази не излизат от рамките на украинския народнопесенен стил. Запазени са паралелизмите, като е предадена същата поетическа структура и почти същият словоред. Това показва колко е близък в същност украинският народнопесенен стил до българския (личи успоредността в системите). Разбира се, трябва да се държи сметка и за стихотворния размер. В случая българският стихотворен размер на „Мома войник“ е типизиран сполучливо. Срещу всеки стих на песента има съответно по един стих и в украинския текст, с разлика по-нататък в песента, но не в тези 8. Размерът е 5 плюс 3 или 3 плюс 5; Франко използува в преобладаващия брой стихове размерът тристъпен дактил с женска клаузула. Повечето от отклоненията у Франко от тази схема в същност дават по-голяма близост с оригинала.

(4): „Никола сина нямаше“ — „Микола сина не має“. — Срещу българското Никола Франко дава Микола; в противен случай на украински Никола или Николай би звучало официално, а не народно, както изисква песента изцяло.

(7): Срещу българското синку ле виждаме в украинския текст дітоньки. Обръщението синку ле в българския текст изглежда странно (тъй като е употребено единствено число вм. множествено — дъщерите са три!), но не е необяснимо явление. Това е най-вероятно калка от турското „oglum“, в други песни „олум“, което е употребимо като обращение и към дъщери, и към синове.

Дословният превод на тази особеност в българския текст би предизвикал недоумение у читателя украинец. Затова Франко сполучливо превежда израза функционално, отчитайки неговата гальовност, като дава в превода си дітоньки.

(9): „ино струвани да струвам“ — „справляв за вами поминки“. — Бащата се обръща с ирония към своите дъщери. В думите му има горчивина. Тази особеност на българския текст е останала непреведена от Франко и това е един от редките случаи, в които преводът не му се е удал достатъчно добре.

(12—13): „Най-малка Радка бизимка: | Радка тяйну си думаше:“ — „Найменша Радка-мізинка | отак до батька говорить:“. — В българския текст се наблюдава разкъсване на 12 от 13 стих в две самостоятелни изречения въпреки пунктуацията на Стойков (двоеточие, което е неуместно!). В украинския превод двете изречения се свързват синтактично помежду си със съюзната дума „отак“. Това е подобрение на текста, тъй като го усъвършенствува композиционно.

(15б): „На билберина ма заведи“. — Тук има известна несъобразност в българския текст. Ако бащата ще изпраща дъщеря си във войската тайно, тогава е опасно да я води на бръснар (на билберина). В преводния текст тази несъобразност е отстранена. Затова Франко дава обоб-

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

щителен израз „зроби мені переміну“ (15 стих) и след това го конкретизира в следващите стихове, които са преведени много добре.

(16): „руса ми коса обръсни“ — „зріж мою косу русяву“. — Зріж безспорно е по-поетично, отколкото в българския текст „обръсни“. Представата за бръсната глава на девойка е драстична и неестетична за съвременния читател. Но не може да се отрече, че по този начин Франко е унищожил важна етнично-битова подробност, тъй като песента ни осведомява за изискването на дадена епоха новобранците да си бръснат главите. Явно тук Франко етнографът е отстъпил пред Франко поета. Тази констатация ни навежда на мисълта, че е вероятно Франко да е готвил този превод не за своите „Студии“, а за някое списание, за широка публика, но нямайки възможност да го отпечата другаде, е предпочел да го помести за илюстрация на своето изследване в „Студиите“. Засилването на украинско-българските фолклористични връзки е давало възможност на специалистите да се обърнат, ако е необходимо, и към източника на Франко — „Сборник за народни умотворения“, откъдето Франко е взел оригинала.

(22): „и дълга пушка бойлия,“ — „і довгу пушку німецьку“. — Франко въвежда німецьку, тъй като се чувствува свободен от задължението да употребява навсякъде постоянни епитети. Но в замяна на това той изгражда синтактично-смислов паралелизъм, като въвежда това прилагателно: срещу шаблю французьку в (24у) имаме пушку німецьку в (23у).

(38б—37у): „Най-напред Радка вървеше“ — „Найперша Радка гасала“. — Гасала въвежда конкретност и художествена образност срещу абстрактното вървеше в българския текст. За такъв превод дава възможност украинският език и украинските народнопесенни формули. В украинския език има повече глаголи за движение с кон, отколкото в български.

(39б — 38у): „най-добро конче яздеше“ — „коня найкраще водила“. В българския текст, в стила на една приказна идеализация, Радка язди „най-добро конче“. В замяна на това, без да намалява силата на художественото въздействие, като запазва идеализацията, Франко използува друго, по-близко до реализма средство: „коня найкраще водила“.

(47—49б, 46—48у): „Я си войската поведи, | през бахчия я преведи, | че има вошка сякаква“ — „Веди ти войска рядами, | та й преведи садами, | що мають плоди усякі“ — Множественото число садами в украинския текст участвува в граматически паралелизъм с плоди и се появява именно в резултат от появата на множественото число в последната дума (плоди). Трябва да се отбележи, че в българския текст „вошка“ явно е събирателно понятие (както е изобщо в много от източните български диалекти). И така вижда се, че преводът у Франко е адекватен. Освен това се наблюдава пак подобрение, защото множественото число садами вместо бахчия дава представа за по-голямо пространство и така войската, която ще мине през градините, изглежда по-голяма.

(62б): Този стих не е преведен от Франко. С това се нарушава „композиционният ритъм“, който се наблюдава в българския текст на песента вследствие на повторението на стиха „Жена ти има в войската“.

(65б, 63у): „че има хурки писани“ — „де веретена різьблені“. — Украинската селянка не познава хурката, така че преводът е функционален.

(73б, 71у): „най са у кавал улови“ — „лиш за флояру хапає“. — Флояр е дървен музикален (народен) инструмент, който има конструкция, подобна на българския кавал (с напречен резонаторен отвор).

(72—73б, 71—72у): „не са у хурка улови, | най са у кавал улови“ — „лиш за флояру хапає | и на флояру всім грає“. — И тук Франко държи сметка за музикалното и синтактичното съответствие по отношение на оригинала. Епифората в българския текст с повторението на у л о в и тук се компенсира с римуването на х а п а є с г р а є. Освен това тези думи се свързват музикално и с ч у в а л а є — г а с а є по-горе в (68—69у).

(74б—72у): „със медєн кавал засвири“ — „і-на флояру всім грає“. — Тук Франко оживява образа с прибавката на в с і м, с което, може да се каже, отново прилага компенсационния похват, за който стана дума по-горе: в българския текст виждаме постоянния епитет м е д е н, който е непреведим на украински, но създава определени художествени свойства на българския стих (74б).

(77б): Както в случая с (62б), Франко изпуска този стих. А „царю ле, царю честити“ с повторението си на различни места в песента създава определен, характерен за народната песен композиционен ритъм. Склонен съм да предположа, че Франко е изпуснал тези стихове по-скоро за да печели място в едно научно издание, където песента е приведена само за пример и не се прави никакъв коментар на българския текст. Просто Франко ги е съкратил, за да спечели няколко реда при печатането, и толкова. Едва ли могат да се посочат някакви литературно-художествени съображения, които да са предизвикали тази редакция.

(80б — 77у): „че га на хамам поведи“ — „веди на купіль у річку“. — Вместо н а х а м а м (араб.-тур. hamām) „на баня“, царят води войската си у р і ч к у. Тази редакция на Франко прави песента по-поетична; тя е в духа на редакцията в (38у, 46—47у), в духа на славянския народнопесенен стил изобщо. В някои български варианти (както е и в украинския вариант, посочен от Франко в съответната студия върху „Мома войник“) наистина имаме р е к а вместо б а н я.

* * *

От направения дотук анализ, а също така като се вземат под внимание и други допълнителни данни, главно из литературно-критическия материал от творчеството на Франко, могат да се направят следните заключения:

I. Потвърждава се, че Иван Франко познава твърде добре българския език, установява се, че той е отличен познавач на българската народна песен и нейните структурни и стилистически особености. Той успява да вникне добре в съдържанието на българския песенен текст, в граматичната му структура, има тънък усет за стил, разбира добре функцията на всяко изразно средство от арсенала на народната песен. Франко долавя умело музикалността на българския народнопесенен стих, неговата звукова организация, неговата песенна хармония. Франко добре познава бита, който лежи зад текста на българската народна песен, т. е. бита, който е отразен в съдържанието ѝ, в употребените названия, проявявайки и добри познания по историята на българския народ — неин създател. Франко тънко предава езиковите особености на песенния текст,

което показва, че той владее не само официалния стил на българския език, но и неговите народни и народнопесенни разновидности (трябва да се вземе под внимание и това, че превежданите песни са от различни български диалекти).

II. Франко се е стремил да даде адекватен превод, какъвто е постигнал във висока степен в следните отношения:

а) по отношение на представяното съдържание на песните;

б) по отношение на художествената им структура, художествената им организация;

в) в чисто количествено отношение, когато става дума за брой на думите в текста, дължина на текста, отношение между броя на частите на речта в плана на двата езика и пр., за броя на редица типични за народната песен конструкции и т. н.;

г) по отношение на силата на поетическото въздействие, което впрочем е резултат от адекватността, а също така е в дълбока връзка с факта, че Франко превежда образ с образ.

Колко много Франко е държал на количествените показатели като средство за сравнение на превод с оригинал, личи от следното негово изказване по повод на превода на собственото му стихотворение „Каменари" на полски език от Д. Твердохлиб: „Мисля, че след този анализ — пише Франко — внимателният читател ще може да си изработи мнение за моето стихотворение и за неговия полски превод."[1] Сравнявайки строфа по строфа своя оригинал с превода му на полски, Франко обобщава: „Аз ще се ограничa с това, че ще дам още някои наблюдения за разликата между оригинала и превода. В оригинала са употребени всичко 388 думи, в превода 426, т. е. с 27 думи повече.[2] Разликата, както виждате, е доста голяма, тъй като стига до обема на цяла една строфа, която има горе-долу 35 думи. В оригинала съществителните са 109, прилагателните 46, а глаголите 49; а в превода съществителните са 114, прилагателните 59, а глаголите 57. Както виждаме, разликата в съществителните е твърде значителна, защото преводачът твърде често замества простите изречения със сложни... Като изчислим процентните отношения между съществителните, прилагателните и глаголите към общото число на думите в двете произведения, забелязваме, че в оригинала съществителните съставят 25,37 %, прилагателните 11,56 %, а глаголите 12,38 %, докато в полския превод съществителните съставят 33 %, прилагателните 13,84 %, глаголите 13,38 %. Ако съберем броя на думите от тези три категории в едно, ще видим, че в оригинала те съставят почти половината от общия брой на думите (49,24 %), докато в превода съставят почти две трети от цялото количество на думите, или 60,88 %. Останалото и в единия, и в другия текст се пада на допълващите думи, като местоимения, наречия за място и време и съюзи. Докато думите от първите три категории съставят главната основа на словесното произведение, придавайки му съдържание и действие, то думите от втората категория са по-скоро за предаване на отсенки, както в живописта, което оживява картината и й придава пластичност. Когато в превода преобладават така много думите от първата категория над думите от втората категория,

[1] Ів. Франко, Твори, т. XVI, стр. 408.

[2] Тук е допусната печатна грешка. В оригинала думите са точно 399 на брой.

както беше отбелязано при анализа на превода, това претоварва съдържанието на стиха, затъмнява картините и понякога фалшифицира очертанията. В това трябва да се съглеждат главните недостатъци на превода, на който в крайна сметка не може да бъде отречена талантливостта, смелостта и това, че той притежава голяма образност и богата изразителност."[1]

Трябва да се отбележи, че още в началото на века (1911) Франко прибягва към статистически средства, за да даде характеристика на един превод по отношение на чертите на оригинала. В преводите си от български език Франко показва твърде голяма привързаност към своите принципи. Едно подобно сравнение между българския текст и украинския превод на Франко ни дава възможност да видим, че той сполучва да предаде съвсем точно съотношението между частите на речта, каквото е в оригинала — в българската народна песен, която превежда.

Отношенията между частите на речта в оригинала („Мома войник"), с означение „Б", и отношенията между частите на речта в превода („Дівчина-воячка"), с означение „у", изразени в брой и в проценти, са представени на следващата таблица:

Част на речта	Брой		Разлика	Проценти		Разлика
	Б	У		Б	У	
Съществителни	101	98	—3	27,8/	26,8/	—0,7/
Глаголи	84	82	—2	22,6/	22,2/	—0,4/
Прилагателни	36	39	3	9,8/	10,5/	0,7/
Числителни	6	6	—	1,6/	1,6/	—
Наречия	7	21	14	1,8/	5,8/	4,0/
Местоимения	39	41	2	10,6/	11,2/	0,6/
Съюзи	28	26	—2	7,6/	7,3/	—0,3/
Предлози	28	26	—2	7,6/	7,3/	—0,3/
Частици	39	28	—11	10,6/	7,3/	—3,3/
Всичко	368	367				

Така изложените данни и без специално тълкуване дават възможност да се разбере колко Франко е близко до отношенията между частите на речта в оригинала. Общият брой на думите в оригинала е 368, а в украинския превод 369. У Франко има три стиха по-малко: в българския текст стиховете са 94, а във Франковия превод 91; на какво се дължат разликите, беше отбелязано в съответния анализ. Ако Франко беше превел и тези три стиха, разликата в отношенията между частите на речта в превода и оригинала щяха да бъдат още по-незначителни. Трябва да се отбележи също така, че изчисленията са направени въз основа на броя на думите в „Дівчина-воячка" така, както са в „Студиите", където частицата с я се пише разделено. По-големият брой частици в български език се дължи на аналитичните форми (с частица д а) срещу инфинитива в украинския език и на частицата щ е, щ а т срещу синтетичните форми за бъдеще време в украински.[2]

[1] Ів. Франко, Твори, т. XVI, стр. 408.

[2] Колкото се отнася до функцията на частиците в текста на народната песен, вж. у Л. Андрейчин, Старина и традиция в изразните средства на народното творчество, сб. Език и стил на българските писатели. Изследвания и очерци, кн. I, София, 1962, стр. 22. Авторът на студията подчертава тяхната ритмообразуваща функция: частиците „получават и ритмична функция, бидейки често използувани за дотъкмяване на броя на сричките".

Най-голяма разлика (4,0 %) наблюдаваме в броя на наречията, напълно в духа на изказването на Франко, че различните наречия се използуват за нюансиране на текста, за доизмайсторяване; както се вижда от анализа, Франко е подобрил забележимо оригинала, оставайки верен на образната система, идейното съдържание и стилистичните особености. Всички останали разлики са под един процент по отношение на общия брой на частите на речта (думите) в текста. Пълнозначните части на речта (съществителни, глаголи, прилагателни) в българския текст заемат 59,6 %, а в украинския текст са 59,2 %, т. е. разликата е само в 0,4 %. Следователно увеличеният брой на наречията е за сметка не на пълнозначните думи, а за сметка на служебните части на речта. Колко по-различно е това положение, отколкото положението в превода на Твердохлиб, където разликата между тези две категории думи е значителна — цели 19,64 %, докато у Франко е (както се каза) само 0,4 %.

Изследването на преводите на Франко от различни езици в статистическо отношение може да даде твърде важни за теорията на превода (по-специално на художествения превод) резултати.

Изследването на подобни материали за съжаление не се използува от теоретиците на превода, които предпочитат, изглежда, да строят своите разсъждения въз основа на сравнение на откъслечни примери или съвсем априорно.

III. Там, където Франко е „отстъпил" от оригинала, той си е послужил предимно с функционален превод. Функционалният превод е мотивиран от следните условия и се свежда до следните няколко случая:

а. Липса на съответната дума в украински, когато в оригинала има реалия (напр. х у р к а — в е р е т е н о).

б. Когато в оригинала има дума, която се среща в украински, но означава предмет, чужд на украинския бит; в такъв случай, за да не бъде внесен неукраински национален елемент в творбата, Франко прибягва към заместване на самия предмет (напр. ч и ф т е б и в о л е — в о л и к і с и в і; дума буйвол има в украински, но биволът не е характерен за тамошния бит). В по-нови преводи на народни песни се предпочита да бъде запазен чуждонационалният колорит. Обаче Франко запазва по този начин народнопесенния колорит, който е по-важен за него.

в. Когато в оригинала имаме неславянска реалия: „билюкбашия", „баш (кадия)" и пр.; в такъв случай Франко прибягва до адаптация на текста (адаптацията най-често има вид на славянизация, украинизация); рядко Франко прибягва до изпускане на думата (до отказ от превод).

г. При превода на образи — запазвайки само опозицията между два елемента на образа, като разменя местата им (срв. ситуацията в „Скривджений слуга...", когато Димчо вика вуйчо си).

д. В граматичен план (умалителността в „правичко", която преминава в сестричко.

IV. Франко отдава голямо значение на граматичните паралелизми в песента — както в синтактичен, така и в морфологичен план. Той най-често превежда дадената конструкция; ако това е невъзможно в рамките на дадения стих, Франко превежда конструкцията в рамките на система от стихове, а често прибягва и към компенсационен превод на конструкцията, например епифора с епаналепсис, анафора с епифора, епифора с анафора, епифора с рима (хомойотелеутон) и пр.

V. Франко превежда вътрешните съзвучия (алитерация, асонанси, рими и др.), като проявява тънък усет и художествена мяра. Примерите са многобройни. Че това е напълно съзнателно у Франко, свидетелствуват и негови изказвания за музикалната организация на поетичната реч, срв. например следното: „В последна сметка не трябва да се забравя, че поезията от памтивека е умеела да използува ония музикални ефекти, които й дава самата реч. Още у Софокъл намираме стиха *„Τυφλὸς τα τ'ὦτα, τὸν νοῦν, τὰ τ' ὄμματ' εἶ"* (Ті сліпий на уха, на розум і на очи),[1] в който именно се чувствува сподавен гняв и заплаха в устата на слепия старец за този тътен, който немците наричат Stottern"[2]. А също така: „Всяка реч, и поезията, извиква в нашия организъм същите тези изменения, каквито и музиката..."[3] В своите „Студии", характеризирайки свойствата на речта в народното поетично творчество, Франко отбелязва: „За размера на нашата песен Потебня е намерил да каже само, че той е „обикновен в малоруските песни"... Рима няма, макар тук-там да се забелязват уловими за слуха асонанси и алитерации: чему смутен, *три роти ту стоят*, стрілками стріляют, в волоскій ми роті Ш(тефана) воєвода. Към музикалните особености на песента принадлежат също така и повторенията на отделните й синтактично важни думи, като Дунай, Штефан, дівонька."[4]

VI. По изключение Франко допуска свободен превод (в преведените от него песни това може да се каже само за три стиха).

VII. Франко, в интерес на революционните и просветителските задачи, които си поставя, умерено, с проява на голям художествен усет и чувство за мярка си позволява на някои места своеобразно (целенасочено) редактиране на текста в духа на една революционна, националновъзрожденска идеология. За това има влияние и украинската народна песен от по-късно време.

VIII. Във всички останали случаи Франко запазва съответствие в смисъл на един дословен (дума срещу дума) превод на оригинала.

IX. Само в песента „Чого хотіли гайдуки" Франко си позволява значителни съкращения, за да изтъкне лиризма на песента. Незначително съкращение (което обаче не се отразява върху композиционния ритъм) има при превода на „Мома войник" — само три стиха. Но тъй като текстът не е предназначен за широкия читател, а се привежда в научно съчинение за пример, това е обяснимо като принудително съкращение.

X. Франко успява да типизира почти изцяло ритъма на българската народна песен, като се стреми да проведе навсякъде най-често срещания ритъм (преобладаващата ритмична структура), която се наблюдава в българската народна песен. Така например, като запазва осемстишната структура на стиха в „Сирота йде в гайдуки" (5+3), Франко успява да изгради целия свой превод в размер двустъпен амфибрахий с двусрична анакруза, срв.:

---

[1] Ти си сляп с уши, с разум и с очи.

[2] Іван Франко, Твори, т. XVI, стр. 276—277.

[3] Пак там, стр. 271 ; вж. също така забележките за паралелизмите на стр. 279, където става дума за народната песен.

[4] Іван Франко, Студії над українськими народними піснями, Записки наукового товариства імени Шевченка, т. XXV, г. 1907, кн. 1, стр. 26—27.

Сів Ненчо, сів край долини ⏑ / ⏑ ⏑ / ⏑ /⏑
Під самодивів вербою, ⏑ / ⏑ ⏑ / ⏑ /⏑
Почав він думку гадати : ⏑ / ⏑ ⏑ / ⏑ /⏑
Куди дорогу держати ?
Яку роботу робити ?
Чи хліб робити на полі ?
Глядіти челядь в господі ?

Българската песен е изградена в различни размери, обаче преобладаващият размер е двустъпен амфибрахий с двусрична анакруза, а именно ⏑⏑/⏑/⏑/⏑/. Тази структура имат четиридесет и осем стиха от всичко 98, или 49 %. Останалите стихове са изградени по друг начин, при което съотношението помежду им се очертава така:

Структура	Брой	Процент
Анакруза + амфибрахий + анапест	9	9,18
Анакруза + анапест + амфибрахий	8	8,16
Анакруза + амфибрахий + дактил	7	7,14
Анакруза + дактил със свръхсхемно ударение + амфибрахий	7	7,14
Анакруза + анапест + анапест	2	2,04
Анакруза + дактил със свръхсхемно ударение на втората сричка + амфибрахий	4	4,08
Анакруза + дактил + амфибрахий	3	3,06
Анакруза + три безударни срички + амфибрахий	2	2,04
Анакруза + анапест + дактил	2	2,04
Анакруза + амфибрахий + анапест със свръхсхемно ударение на втората сричка	1	1,02
Анакруза + три безударни срички + дактил	1	1,02
Анакруза + амфибрахий + три безударни срички	1	1,02
Анакруза + дактил със свръхсхемно ударение на втората сричка + дактил	2	2,04
Анакруза + дактил + анапест	1	1,02

При така разчлененатa песен се очертава следното: още 42 стиха от останалите съдържат поне по още един амфибрахий, което съставя още 42,84 % от цялата песен. С други думи, като се изключи една анакруза от две срички към всеки стих, цялата песен може да бъде представена в размер, състоящ се от по две трисрични стъпки, 70,42 % от които се оказват амфибрахий — стъпката, която е прокарана от Франко в целия преводен текст. Така трябва да се разбира твърдението, че Франко типизира преобладаващия в българската народна песен размер.[1]

XI. Последната особеност в превода на българските песни от Франко, която заслужава да се отбележи, е типизацията на песента (редактирането) в духа на един психологически реализъм. В същност Франко се стреми да даде психологическа правдоподобност на представно-образното съдържание на песента (срв. по-горе стр. 111—112 и 126—127).

XII. Освен за теорията на превода преводите на Франко от български имат важно значение за историята на лексикографията в плана на отношенията между български и украински; Франко дава твърде много примери как да се превеждат от български на украински редица съюзи, частици и други части на речта.

[1] Върху тенденциите към силаботоничен размер в българската народна песен вж. Е. Георгиев, Ритмичните основи на българското народно стихосложение, сб. Езиковедско-етнографски изследвания в памет на академик Ст. Романски, БАН, София, 1960, стр. 793—811, и М. Янакиев, Българско стихознание, Изд. „Наука и изкуство", София, 1960.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ · ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА
КНИГА XVI, 1965

САРАЦИНСКА (АРАБСКА) МИСИЯ НА КИРИЛ ФИЛОСОФ[1]

Йордан Иванов

За нея житието разказва, накъсо речено, следното: агаряните, наричани сарацини, били подигнали хула срещу учението за света троица и подканили християните да им изпратят мъже, които да влязат в прение с тях и ако могат, да ги оборят. Арабите недоумявали как така християните, които, като вярвали, от една страна, в едного бога, от друга страна, обръщали бога на троичен, казвайки, че има отец, син и свети дух. Царят (разбира се Михаил III) свикал съвет и повикал Кирила Философа, който бил на 24-годишна възраст, и му възложил мисия да отиде при арабите и защити християнското учение за света троица. За помощник на Кирила бил даден асикрит Георги. Като стигнали (казано е тамо), забелязали, че за поругание отвън на къщните врати на християните били поставени дяволски образи. Арабите запитали Кирила дали разбира защо са тези образи. Той остроумно отговорил: „Виждам демонските образи и мисля, че вътре в къщите живеят християни, защото демоните, като не могат да живеят с тях, бягат навън от тях; а гдето няма отвън такива образи (т. е. на арабските къщи), демоните са вътре заедно с хората". После седнали на обяд и арабските учени влезли в разговор и прение с Кирила за християнството и мохамеданството, за света троица и други особености на двете религии. Засегнати били и светски въпроси, пък станало дума и за измаилското царство и за римското, като всяка от спорещите страни защищавала преднината на своето. После те показали на Кирила една чудна висяща градина, чиято направа обаче той им обяснил; показали му богатствата и красотата на къщите и заключили колко голяма била силата и богатството на техния амерумни, сарацинския владетел. Кирил отговорил спокойно, че няма нищо за чудене, а трябва да отдадем слава и хвала на бога, който е създал всичко това за утеха на людете. Арабите, като не могли да оборят Кирила, в озлоблението си му дали да пие отрова, но той останал невредим и благополучно се върнал в своята земя.

Известни места на разказа, като липса на точни посочвания на лични имена, места, дати и пр., будят недоумение у изследвачите. Оттам иде и различието в мненията на учените относно разказа. Така напр. Ламански не допуска, че мисията е била поверена на Кирила, който според житието тогава бил на 24 години, т. е. към 851 г. Той приема, че ми-

[1] Изследването на проф. Йордан Иванов е взето из неговия архив, съхраняващ се в Българската академия на науките. Не са запазени последните страници на издирването. — Редакцията

сията е била изпратена по-късно, че главната ѝ задача не е била богословска, а политическа, че сам Фотий, означен като асикрит, ще я е ръководил и че Кирил ще да е участвувал в нея като ученик на Фотия и като познавач на езика на славяните, каквито живеели в Мала Азия и дори в арабските области. Освен това Ламански намира, че пренията с мохамеданите са били внесени по-късно в житието, нейде в Северна Русия или по-вероятно в земите южно от Дунава.[1] Ю. Трифонов пък приема, както е казано в житието, че Кирил е бил изпратен от византийския император да защищава догмата за троеличността на бога при арабите в Багдат, а част от пратеничеството начело с патриция Георгий била оставена в Киликия за размяна на пленници. Това било през 855—856 г. както се знае от арабски източник, а не към 851 г., както би се приело според житието, когато Кирил бил на 24 години.[2] Фр. Дворник смята, че мисията е била изпратена, както е в житието, т. е. към 850—851 г., че Кирил не е бил първото лице на пратеничеството, а някой си Георги Полаша (т. е. палатин, *παλατῖνος*, дворцов чиновник или офицер). В пратеничеството вземал участие и някой си асикрит, който ще да е сам Фотий, бъдещият патриарх. Що се отнася до разказа за догмата на света троица, той според Дворник ще да е бил сглобен от житиеписеца, който е знаел за писмата, пращани от арабите до Михаила III за опровержение на тази догма, както и за защитата на догмата, написана от Никита Византийски по заповед на императора.[3] Има учени, които гледат още понедоверчиво на житийния разказ за мисията у арабите. Такъв е напр. Ал. Брюкнер. Той смята, че Кирил може да е участвувал в пратеничеството, но никаква ръководна роля не е изпълнявал. Разискванията, които Кирил ще да е имал с някой арабин или грък по религиозни въпроси, онова, което е знаел за тогавашните гръко-арабски отношения, както и прочита на Никитовото опровержение на мохамеданството, всичко това с било отразило в разказа на житието.[4] Английският византолог Бъри, без да влиза в подробности, изказва още по-голям скептицизъм спрямо разказа за арабската мисия и дори заявява, че мохамеданският епизод в житието не бил исторически.[5]

Явно е следователно, че както по цялостния въпрос за арабската мисия на Кирила, тъй и по неговите подробности не се е дошло до еднакви схващания. Необходимо е ново претърсване. Аз ще бъда честит, ако мога с моите наблюдения да допринеса нещо било за закрепване на изказани вече мнения, било за отхвърлянето им, било най-сетне за прокарване на ново гледище по въпроса. Досега въпросът е бивал разглеждан въз основа на текста в Кириловото житие и въз основа на един негов коректив — арабското известие на Табари, като се е давала преднина на единия или на другия. Някои се изказаха, както видяхме, недо-

---

[1] Вл. Ламанский, Житие святого Кирилла как религиозно-эпическое произведение и как исторический источник (ЖМНП, 1903, март—апрель, стр. 349, 355, 356, 359).

[2] Ю. Трифонов, Константин Философ (свети Кирил) като царски пратеник при сарацини и хазари (Сборник в чест на проф. Л. Милетич, София, 1933, стр. 307 сл.).

[3] Fr. Dvornik, Les Légendes de Constantin et Méthode. Prague, 1933, стр. 85, сл.

[4] A. Brückner, Die Wahrheit über die Slavenapostel. Tübingen, 1913, стр. 26.

[5] J. B. Bury, A History of the Eastern Roman Empire from the fall of Jrene to the accession of Basil I (A. Д. 802—867), London, 1912, стр. 487 сл. Бъри е знаел за Брюкнеровото мнение от 1906 г. (Archiv für slavische Philologie, XXVIII, стр. 186 сл.), а за гледището му във Wahrheit от 1913 г. не е могъл да знае.

верчиво към самия житиен текст, смятайки го за интерполиран във втората му част — пренията с арабите, и с това подкопаха косвено самата цел на арабската мисия на Кирила, тъй както е дадена в житието.

В защита на първичността на житийния текст ще приведем едно-две свидетелства, на които досега, доколкото ми е известно, не е било обърнато внимание. Климент Охридски знае за мисията на учителя си Кирила у сарацините и за пренията, които е водел с тях. В своето похвално слово за Кирила той изрично казва: „И у хазарите, и у сарацините, като се намери на събранията им, гдето се подигна прение за светата вяра, той [Кирил] засия като слънце с трисветли зари и разпръсна всичките им бледословия“ (вь Козѣрѣхъ же и Срацинѣхъ о стѣн вѣрѣ въ сьборѣхъ обрѣтаѧ са трьсвѣтлами заремн ꙗко сльнце сиаѧ, вьсѣкъ блъдн ихъ разарѣа...).[1] Старата служба на свети Кирила, съчинена от негов ученик, знае също за Кириловата мисия у сарацините и дори поменава за една случка — опита на сарацините да отровят Кирила. Не казвам, че случката отговаря на реалността, но за нея се говори и в житието. В реченатa служба, по преписа ѝ от XII в., четем в една стихира: „Кой може да изкаже чудесата, които бог направи чрез славния Кирила, когото избави от сарацинската отрова? (Кто можеть исповѣдатн чюса гдѣ, ꙗже сътвори слав'нымь сн Кирломь, ѿ ꙗда срацинньска избавн).[2] Ще каже, авторите на току-що приведените известия като ученици на Кирила и Методия ще да са знаели от тия последните за Кириловото пратеничество и за прения, водени от него с арабите. Следователно разказът за арабската мисия трябва да се смята неотемлена част на първичната версия на житието. Друг е въпросът, доколко разказът в своите подробности отговаря на реалността.

За коректив на някои от тия подробности ще ни послужи, както се рече, арабското известие на Табари. Абу-Джафар Мохамед, известен с прозвище Табари, по името на областта Табаристан, южно от Каспийско море, гдето той бил роден, е оставил една много ценна хроника. След своите пътувания по мохамеданския Изток Табари се установил в Багдат, гдето учил, работил и умрял. Роден бил на 839 г. и се поминал на 923 г. Като съвременник на събитията от Кирило-Методиево време неговите вести имат първостепенно значение и за въпроса, който ни занимава. Хрониката на Табари бе издадена от прочутия холандски ориенталист Де Гуе (M. J. de Goeje) и от негови сътрудници. Руският византолог и арабист А. А. Василев даде извадки в руски превод от Табари и от други арабски хроники за гръко-арабските отношения от 820 до 959 г. в двутомната си книга „Византия и арабы“, Спб., 1900—1902.

От Табари узнаваме, че за времето, когато би могло да се отнесе мисията на Кирила у арабите от Багдатския халифат, са станали между друго следните събития:

845 г. размяна на пленници между византийци и араби на река Ламус в Каликия, на тогавашната граница между Византия и халифата.

---

[1] Й. Иванов, Български старини из Македония, София, 1931, стр. 330.
[2] И. Срезневский, Сведения и заметки, XXVIII, стр. 78.

851 г. летен поход на арабите в Мала Азия.
852 г. „ „ „ „ „ „ „
853 г. „ „ „ „ „ „ „
855 г. Византия напада Аназарба в Източна Мала Азия и взема пленници от арабите.
От 19 ноември 855 г. до 6 март 856 г. примирие между византийци и араби.
856 г., февруари, размяна на пленници между византийци и араби на река Ламус.
856 г., през лятото, поход на арабите срещу византийците в Мала Азия.
856 г., в края на лятото, поход на византийците в Източна Мала Азия.
859 г., началото на юни, византийско пратеничество начело със стария дипломат Атрубилис отива при халифа Мутавакил да преговаря за размяна на пленници.
860 г. размяната на пленниците закъсняла поради нови крайгранични стълкновения. Тя станала в края на април или началото на май.

Следователно за времето от 845 до 860 г. е имало примирие и размяна на пленници между византийци и араби всичко три пъти: през 845 г., през 855—856 г. и 859—860 г. През другите години на тоя период отношенията между Византия и халифата са били враждебни. Понеже само при мирна обстановка е могла да става среща между християни и мохамедани за водене на религиозни прения, то и Кириловата мисия е могла да съвпада с едно от горните три примирия. За първата дата, т. е. 845 г., това трябва да се изключи, защото тогава Кирил е бил едва 18-годишно момче и не е било възможно да му се възлага толкова деликатна задача. Също трябва да се изключи и третата дата, 859—860 г., когато начело на византийската мисия е стоял старият дипломат Атрубилис (вероятно Константин Трифилий, поменаван още през царуването на Теофила, 829—842 г.) и когато Кирил Философ е бил в Цариград и после при брата си Методия на Олимп. Остава само примирието през 855—856 г., когато при една политико-военна мисия е могла да се присъедини и една религиозна, каквато е била Кириловата. А че Кириловата мисия трябва да се постави през това време, за това имаме и едно по-положително свидетелство, което се повтаря и в текста на житието, и в известията на Табари. То е името на Георгия, който е един от началниците на гръцката мисия както в славянския, тъй и в арабския извор.

Да приведем прочее това арабско известие на Табари, толкова повече, че то ще ни осветли и за някои подробности, засягащи Кириловото пратеничество. У Табари[1] четем (в български превод): „241 година от хегира (=22 май 855 — 9 май 856 г.). В тая година размяна на пленници между мюсюлманите и гърците...

Разказва се, че Теодора, гръцката царица, майка на Михаила, пратила един човек по име Георгий, син на...,[2] да иска да бъдат разменени мюсюлманите, които се намирали в гръцки ръце. Мюсюлманите били приблизително двадесет хиляди. Мутавакил[3] изпратил пратеник от

[1] А. А. Васильев, Византия и арабы. I, Приложения, стр. 53—54.
[2] Непрочетливо име. Василев предполага да не е Карбеас, известният павликянски главатар.
[3] Халиф.

шиитите,[1] по име Наср-ибн-ал-Азхар-ибн-Фарадж, който ще узнае точно кои от мюсюлманските пленници се намират в гръцки ръце и да заповяда да бъдат откупени. Това било през месец шабан същата година (15 декември 855 — 12 януари 856 г.). И след това престоял Наср известно време у гърците, отишел си.

И разказват, че Теодора след отиването на Насра заповядала да се прегледат нейните пленници, които били отстъпили от християнството; и за онези от тях, които приели християнството, да служат за пример тези, които били приели християнството до тогава; и който се отказвал, да бъдел убит. И казват, че тя била избила дванадесет хиляди пленника. Разказват, че каниклието,[2] който бил евнух, ги убивал без нейна заповед.

И пристигнало писмо от Мутавакила до управителите на сирийската и месопотамска гранична област за това, че евнухът Шениф вече бил влязъл в преговори с Георгия, великия гръцки пратеник, по въпроса за размяната и че те били вече дошли до съгласие. Георгий поискал примирие от петия ден на месеца реджеб 241 г. до 22-ия ден на месец шевал същата година (=от 19 ноември 855 до 5 марта 856 г.). Размяната станала (т. е. почнала) през деня на разговяването[3] тая година.

И тръгнал Георгий, пратеникът на гръцката царица, към пограничната област в събота, 22 реджеб (=6 декеврий 855 г.), с наетите за него седемдесет мулета. Заедно с него излязъл и Абу Кахтаба, магрибиец[4] от Тортоза,[5] за определение деня на разговяването. С Георгия пристигнали много патриции и слуги, около петдесет души. И тръгнал евнухът Шениф за размяната в половината на месеца шабан (=15 декември 855 — 12 януари 856 г.). С него били сто конника: тридесет турски, тридесет магрибийски и четиридесет наемни конника.

И Джафар-ибн абу-ал-Вахид, който бил главен съдия, помолил да му бъде позволено да присъствува при размяната, като оставил свой заместник, който да изпълнява неговата длъжност. Било му дадено разрешение и заповядано да даде помощ сто и петдесет хиляди и храна за шестдесет хиляди; и той назначил за заместник сина си Абу-ш-Шеварибa, който бил тогава твърде млад. И тръгнал Джафар и стигнал Шенифа. Тръгнали (също) и богати люде от населението на Багдат.

Разказват, че размяната била извършена в гръцката област, на река Алямис, в неделя, 12 число на месец шевал 241 г. (=23 февруари 856 г.). Пленници мюсюлмани имало 785 человека, от които 126 били жени."[6]

Нека се спрем сега на някои подробности от Кириловото пратеничество у арабите. Според житието Кирил бил изпратен от византийския

---

[1] Последователи на Али, зет на Мохамеда.

[2] Думата е за логотета и каниклия Теоктиста, покровител на Кирила Философа. Прозвището каниклий идело от думата κανίκλειον, т. е. мастилницата, в която се държало светеното червено мастило (киновар) за царски подпис. Царският кабинет, гдето ставало подписването, също носел това название. Оттам и длъжността κανίκλειος означавала държавния секретар и канцлер, който поднасял на императора книжата за подпис. Срв. Ив. Малышевский, Логофет Теоктист. Киев, 1887, стр. 13.

[3] Т. е. денят, когато мохамеданите след постите през рамазана почват да ядат, или първия ден на байрама. А тоя ден през 241 г. се е паднал на 1во число на месец шевал, който държал от 12 февруари до 11 март, или на 12 февруари 856 г.

[4] Западен арабин.

[5] Град в Испания.

[6] Васильев, Византия и арабы, I, прилож. стр. 53—54. Според Масуди размяната на мюсюлманите трае седем деня. Васильев, I, прилож. 73.

император (Михаил III) у арабите да се състезава с тях и да брани християнската догма за света троица. Табари съобщава също, че прекият повод за една мисия у арабите през 855 г. дошла от Византия, от царица Теодора, майка на император Михаила, която пожелала да се разменят пленниците между двете дотогава враждуващи страни. В същност прав е Табари, че не самият император, както е в житието, а майка му изпраща мисията. Знае се, че царица Теодора е управлявала Византия от 842 г. до 856 г. вместо малолетния си син Михаил. Авторът на Кирилovото житие си служи с термина „цар" вместо „царица" и при една попредишна случка, когато „царят" изпраща Кирила да води прение с иконоборeца патриарх Янис. При друга пък случка, когато логотет Теоктист докладва в двореца, че младият Кирил не желае да остане в светския живот, а тегли към духовния, в преписите на житието срещаме ту думата цар, ту царица. Как е било в оригинала на житието, не е известно. Както и да е, от взаимната смяна на тия две думи не бихме имали право да виним автора, че не е знаел за малолетството на цар Михаила и за регентството на Теодора, защото и византийските хронисти често приписват събития на царя вместо на царицата, пък същото правят и арабските историци, включително и Табари, който при събития от 845 г., когато цар Михаил е още дете, приписва на последния изпращането на пратеници при арабите.

По-важна е една друга подробност в житието, че Кирил е бил началник на мисията у арабите и че той имал още един или двама помощника (единият е поменат — Георгий), когато у Табари ръководител на гръцката мисия е Георгий, а за Кирила не се говори нищо. Житийното известие не е еднакво във всички преписи, поради което учените го тълкуват различно. Така в двата югославянски преписа на Владислава Граматика от 1469 и от 1479 г. стои: прнпослаше же съ ннмь асїг'крнта н Гєѡргїа полашоу, т. е. „изпратиха с него (Кирила) асикрита (секретаря) и Георгия Полаша" (?). Това дава основание на Дворник да приема двама сътрудника на Кирила — единият асикрит и другият Георгий Полаша. Асикритът бил бъдещият патриарх Фотий, а Георгий бил дворцов (παλατῖνος — полаша) чиновник.[1] Обяснението на Дворника за някой си Георгий Полаша е неприемливо. Формата палашоу е затруднявала и някои от преписвачите на житието, които в ресавски или в сръбски правопис са предавали среднобългарското послашѫ (старобългарско послаша) с по(с)лашоу. В руските преписи, пак от XV в., четем правилно: прнставнша же къ немоу (т. е. Кирила) аснкрнта Гєѡргїа, н послаша а.[2] Тук ясно се разбира, че към Кирила присъединили асикрита Георгия и ги изпратили (двамата). Формата послаша а е правилно в двойно число, отнасящо се до Кирила и до асикрита Георгия. Такъв е смисълът и на други руски преписи от XV и по-късни векове: прнставьше ємоу асукрнта Георгїа, послаша же с нїм' а'сукрнта Георгиа и др.[3] Следователно в житието Кири-

[1] Dvornik, op. cit., стр. 93 сл.

[2] О. Бодянский в Чтения в Импер. общ. истории и древн. росс. при Моск. университете, 1863, стр. 8.

[3] О. Бодянский, Чтения, 1869, стр. 44, Чтения, 1863, стр. 72.

лово става дума не за трима, а за двама пратеници: Кирил и асикрит Георгий.

Друга трудност, кой е бил този асикрит Георгий? В гръцките извори от тая епоха не се поменава за асикрит Георгий. Да не би под това име да се крие някой от Георгиевците — единият дякон и кувуклисий, другият дякон и ксенодох, третият дякон и орфанотроф, четвъртият хартофилакс, всички патриаршески чиновници, с които патриарх Фотий е бил и в преписка.[1] Последният от тях, Георгий хартофилакс, бил ръкоположен от Фотия за архиепископ в Никомидия и след падането на Фотия търпял лишения и страдания, но му оставил верен приятел. При второто възкачване на Фотия Георгий бил възстановен на митрополитския си престол. На събора в 879 г. личи и Георгий между видните участници. Георгий Никомидийски е виден църковен писател, панегирист и химнограф.[2]

През същата епоха срещаме името и на един пети Георгий, висш администратор, замесен в политическите събития при края на царуването на Михаила III. В 856 г. бива убит същинският управител на Византия кесар Варда, брат на царица Теодора и вуйчо на малолетния още император. Убийството бива подклаждано от бъдещия император Василий. В заговора взема участие зетят на Варда — Симбатий. На Симбатия било обещано кесарското достойнство, но след прогласяването на Василия за съимператор в 856 г., 26 май, той останал измамен. Трябвало да се задоволи с друга пак висока длъжност — стратег на Тракийската тема. Домогванията на Василия след убийството на Варда да отстрани от престола и Михаила III (който също бива убит от Василия през 867 г.) породили враждебно настроение у измамения Симбатий. Той заедно със своя приятел Георгия, който бил стратег на Опсикийската тема, дигнали бунт срещу Василия. Бунтът бил потушен и Симбатий и Георгий били ослепени и заточени. Този Георгий с прозвище Пигани е наречен от Константина Багрянородни стратилат на Опсикия, а у продължителя на Хамартола — Георги Пигани стратилат. Възможно е следователно тоя стратег на Опсикия да е бил онзи Георгий, който по-рано е бил другар на Кирила в арабската му мисия. За него, като политическо лице, по-приляга арабското съобщение на Табари. Думите на Табари за „Георгия, великия гръцки пратеник", изпроводен от царица Теодора, сочат за видно политическо или военно лице на Византия. Ако бащиното име на тоя пратеник, споменато в арабския текст, да можеше да се дешифрира задоволително, тогава може би щяхме да се доберем до нещо по-положително относно Георгия. Арабският текст خورجس بن فرامس се чете ясно в първите му две думи — Джоржиос-ибн- (т. е. Георгий, син на...),[3] но при името на бащата липсват надредни или подредни знакове към третата буква; и първата буква не е сигурна, дали е *ф* или *к*, пък и ней липсват речените знакове. Василев допуска четенето Карбеас, но се съмнява. Името на Карбеас се среща още на две-три места у Табари, под 242 г. от хегира

[1] Срв. Писмата на Фотия в Patr. gr. m. 102, s. v.

[2] Срв. Ф. А. Ч. (=Филарет арх. Черниговский), Исторический обзор песнопевцев и песнопения греческой церкви, изд. 2, Чернигов, 1864, стр. 345 сл.

[3] Срв. Васильев, Византийско-арабские отношения и пр. в ЖМНП, 1899, ч. 324, юль, стр. 26.

(т. III, стр. 1434) и под година 246 (т. III, стр. 1449). Василев не е съпоставил тия написания на името, та да се види в какво си приличат или различават. Ние не разполагаме с арабското издание на Табари. Против четенето Карбеас (? баща на Георгия) говорят следните обстоятелства. Ревностната християнка царица Теодора преследвала сурово павликяните, които живеели в източните малоазийски области. Когато павликянинът Карбеас (*Καρβέας*), който бил на византийска служба като протомандатор при Теодота Мелисин, стратег на темата Анатоликон, узнал за свирепото избиване на неговите едноверци павликяни, между които бил и неговият баща, избягал при мелитинския емир заедно с 5000 павликяни, станал съюзник на арабите и бил приет радушно от халифа. В сражението при Самосат в 858 г. той щял насмалко да плени императора Михаила. Покъсно бил убит от гърците в 862 или 863 г.[1] Бягството на Карбеас ще да е станало при царуването на царица Теодора, най-късно следователно до 856 г., когато тя е била отстранена от управлението. Предполагаемият син на Карбеас — Георгий при речените обстоятелства не е могъл да бъде ръководител на гръцка мисия при арабите през 855—856 г. Не се знае дори Карбеас да е имал син, а се говори за негови дъщери.

Следователно при невъзможността да установим кой от горепосочените Георгиевци или друг някой със същото име е взел участие с Кирила в арабската мисия, ние трябва да се спрем на другия въпрос, кой именно, Кирил или Георгий, е бил началник на византийското пратеничество у арабите. Като се има пред вид характерът на житията, които представят съответния светец в идеализуван вид, да го изтъкнат все на предна линия или, както е случаят с Кирила, който се учи с царчето Михаила, води прения с патриарх Яниса, среща се с царе, патриарси, хагани, папи и пр., не може да се приеме за достоверно съобщението на житието Кирилово, че последният е бил изпроводен от царя да води прения с арабите, а негов помощник бил асикрит Георгий. В случая арабското съобщение на Табари, което така подробно говори за мисията и за лицата, участвуващи в нея от гръцка и арабска страна, и посочва, че Георгий, великият гръцки пратеник, е бил глава на мисията, трябва да се приеме за достоверно, историческо свидетелство. Кирил, който по време на мисията е бил на около 29-годишна възраст, а не на 24 години, както твърди житието,[2] ще да е участвувал в гръцката мисия, която, както говори Табари, се състояла от много патриции и слуги, всичко около 50 человека. Целта на мисията според Табари е била политико-военна — размяна на пленници в пограничната гръцко-арабска област, на река Алямис. Мисията била подготвена още през 855 г. и приключила своята работа на февруари следната 856 г.

---

[1] За него сведения у Theoph., Cont. IV, гл. 16, стр. 116, у Кедрин, II, стр. 153. Срв. още F. Laurent, L'Arménie entre Byzance et l'islam, Paris, 1919, стр. 252 сл.; Васильев, I, стр. 182.

[2] В своите университетски преподавания аз отдавна посочвах съмненията си относно цифрата 24. Пък и други изследвачи, като Огиенко, Трифонов, правят същото. Лесно е било бройката к҃ф (29) да е заменила в стар някой препис на житието с близката по начертание к҃д (24). И наистина през време на мисията през 855—856 г. Кирил ще е бил на 29 години. Кирил се е поминал през 869 г., на 42-годишна възраст. Ще рече, бил роден през 827 г. А 827 + 29=856 г., година на мисията.

Преди да говорим за отиването на Кирила у арабите, нека кажем две думи и за предполагаемото участие в същата мисия и на Фотия, Кирилов учител, приятел и по-късно цариградски патриарх. Основавайки се на едно писмо на Фотия до брата си Тарасия, учените отдавна знаеха за това, че Фотий е бил проваждан с дипломатическа мисия у арабите. Така напр. още Фльори през XVIII в. в своята Църковна история говори за това.[1] Кардинал Хергенрьотер в капиталната си монография за Фотия посочва и годините, през които е могла да стане тая мисия, 855 или 856 г.[2] За мисията на Фотия поменава и Крумбахер[3] и др. В реченото писмо до брата си Тарасия, което е като предговор към така наричаната Фотиева библиотека или Мириовивлон, Фотий казва, че по решение на сената и на царя бил натоварен с дипломатическа мисия у асирийците (*Ἐπειδὴ τῷ τε κοινῷ τῆς πρεσβείας καὶ τῇ βασιλείῳ ψήφῳ πρεσβεύειν ἡμᾶς ἐπ' Ἀσσυρίους*)[4] и че преди да замине, рекъл да изпълни молбата на брата си, като му предаде бележките си за ония четени и разглеждани от Фотия писатели в присъствие на любознателни мъже, при което Тарасий не е могъл да участвува. С това Фотий искал, на първо място, да утеши брата си при тяхната раздяла и, второ, да му даде една представа за речените прочетени книги, на брой близо триста. Тук под думата асирийци се разбират арабите от Багдатския халифат, защото византийските писатели от желание да архаизират имената на земи и народи си служеха много често със старинските названия. Багдатският халифат заемаше тъкмо някогашните области на Асирия. Понеже глаголът *πρεσβεύειν* има значения „да преговарям, да сключвам, да началствувам в пратеничество, да съм пратеник", не е ясно за какво е бил делегиран Фотий, дали е бил само член на мисия или неин ръководител. Оттам и различните възгледи на изследвачите по Фотиевото пратеничество. Така Ламански приема, че Фотий е бил асикритът, означен в житието, и че той е бил ръководител на политическа мисия, а неговият ученик Кирил го е придружавал като познавач на славянски език, говорен от преселниците славяни в малоазийски и арабски области. Дворник поддържа приблизително същото. Под името асикрит в житието ще трябвало да се разбира именно Фотий, който е бил назначен за протоасикрит още към 850 г. А че името на Фотия не било поменато изрично в житието, то се дължало на лошата репутация на Фотия сред западното християнство и на отрицателния резултат на мисията му, та и гръцките извори премълчавали изобщо за византийско-арабските отношения.[5] Предположението на Ламански и Дворник, че думата асикрит в житието се отнасяла до Фотия, не може да се поддържа. От по-горния разбор на текста приставиша ѫ къ немоу (Кирила) асикрита Георгїа, и послаша а видяхме, че става дума за двама — за Кирила и за асикрита Георгия. Също така не може да

---

[1] Fleury, Histoire ecclesiastique (изд. по останалия ръкопис на Фльори), Paris, 1855 т. III, стр. 556.

[2] J. Hergenröther, Photius, Patriarch von Constantinopol. Regensburg, 1867, т. I, стр. 342—343.

[3] Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur, 2e aufl. München, 1897, стр. 517.

[4] Обнародвано у Migne, Patr. gr., 103, стр. 41.

[5] Dvornik, стр. 96—97.

се поддържа и обяснението, какво името на Фотия било премълчано като неудобно, тъй като в същото житие по-горе се говори за ученията на Кирила именно при Фотия.

Участието обаче на Фотия в мисията може да се поддържа не с думата асикрит, а със свидетелството на самия Фотий за пращането му у арабите, което, както се видя, се отнася тъкмо до времето, когато е бил отивал там и Кирил; пък може да се поддържа и със съобщението на Табари, че в гръцкото пратеничество освен Георгия участвували и мнозина патриции. Между тия патриции ще е бил и Фотий, който по рождение, по положение и сродство с цариградския двор е припадал към цариградската аристокрация.

От изложеното дотук и главно въз основа на свидетелството на Табари трябва да се приеме, че ръководството на така наречената сарацинска мисия през 855—856 г. е било поверено на патриция Георгия, а Кирил е участвувал в нея заедно с други видни гръцки представители, и че приписваната в житието ръководна роля на Кирила в пратеничеството се дължи на хагиографския характер на известието, което, за да идеализува светеца, дава му преднина и при редица други случаи, разказани в същото житие. Да се отрече обаче всякакво участие на Кирила в пратеничеството не ни позволява, както се каза по-горе, видът на Кириловото житие, което спада към така наричаните съвременни жития, писани от ученици или близки почитатели на един божи угодник, гдето изнесените епизоди могат да бъдат разукрасени, преувеличени, но в основата им има някаква историческа правда.

Не може да се приеме, че мисията през 855—856 г. е била богословска, нито пък да се допусне, че изобщо при царуването на Мутавакил (847—861 г.) гръцко официално пратеничество е отивало в столицата на халифата за религиозен диспут с мохамеданите. Във византийските извори няма ни помен за богословска мисия през онова време, нито пък хрониката на Табари говори за нещо подобно. Табари, който отбелязва подробно всички събития и други дребни случки на гръко-арабските отношения, и то година по година, не би пропуснал да хроникира едно тъй важно събитие, каквото може да бъде една богословска мисия. Халифът Мутавакил, известен със своето ортодоксално мохамеданско настроение и с жестоката си враждебност спрямо друговерците, не е могъл да допусне да се оспорва правотата на мохамеданското учение, да се брани християнството или да се изтъква първенството на византийската държава пред арабската, както това четем в пренията на Кириловото житие. При Мутавакила били затворени много християнски църкви или еврейски синагоги, други били обърнати в джамии; християните бивали облагани с удвоени данъци; явното християнско богослужение не било позволявано, нито пък изтъкването на кръста се позволявало; християните бивали карани да носят жълти кърпи на дрехите си, да си служат с дървени стремена на седлата или дори никак не им се позволявало да яздят на кон; отвън на жилищата им бивали окачвани дървени фигурки, изобразяващи дявола, и пр.[1] Малко време преди Мутавакила, в 845 г., бяха погубени 42-ата аморийски мъченици — видни византийски военачалници и някои от тях сродни на цариградския двор, пленени при превзе-

[1] Срв. Veil, Geschichte der Chalifen. Mannheim, 1848, т. II, стр. 354.

мането на града Амория още през 838 г. Според житието на тия мъченици сам халифът присъствувал на тяхното посичане, след като ги принуждавал да приемат мохамеданството. Телата им били хвърлени в Тигър. Това събитие, както и избиването на няколко хиляди християни при падането на Амория, един от първите градове на Византия, родина на аморийската династия, разграбването на имотите им и отвеждане в робство на жените и децата им, направило потресно впечатление сред християнския свят. Това впечатление се предавало и на следващите поколения под влиянието на разните версии жития на тая тема. Враждата между християнския и мохамеданския мир растяла все повече и повече и не минавала година да се не изрази тя във войни и погранични стълкновения между Византия и халифата. Нещо повече, ненавистта между двата религиозни мира се пренесла и в полемичната богословска литература, част от която е отразена и в пренията на Кирила Философа с арабите и със защитниците на мохамеданството у хазарите. Публично прение обаче във време на Мутавакила между християни и мохамедани, особено пък в столицата на халифата, не е могло да има.

Как да се обясни тогава епизодът в житието за пренията, водени от Кирила с арабите по верски въпроси? Едни учени, като напр. Малишевски и Ю. Трифонов, приемат тоя епизод за достоверен; други, като Бъри, го отричат; Ламански смята, че епизодът е прибавен по-късно в житието; Брюкнер допуска Кирил да се е обяснявал по верски въпроси с някой арабин или с грък и това обяснение, разукрасено под влиянието на полемичното съчинение на Никита Византийски против мохамеданите, да е било вместено в житието; Дворник не взема явно становище по въпроса, но напира на това, че житиеписецът на Кирила е знаел за гръко-арабските контроверси по верски въпроси през IX в. и ще да ги е използувал при изложението на епизода.

Видяхме, че единствената мирна среща между араби и византийци, в която Кирил е могъл да участвува, се състояла през 855—856 г. Тя е била военно-политическа — размяна на пленници. Размяната станала на границата между двете трактуващи държави, на река Лямис в Киликия. Изхождайки от тия данни, питаме се възможно ли е било така наречената в житието богословска мисия на Кирила да се включи при политическата. Твърдим, че туй е било не само възможно, но че тъй е и станало. Нашите основания са следните. Исторически е засвидетелствувана само политическата гръцка мисия, нейната дата и място, с главен неин ръководител Георгий. Ако да е имало специална богословска мисия на Кирила, както разказва житието, това нямаше да остане незабелязано в гръцките или арабски извори, както е отбелязано при други дори по-малки случки от подобен богословски характер. Така хронистът Теофан разказва как халифът Валид II през 743 или 744 г. заповядал да отрежат езика на митрополита на Дамаск (тогава столица на халифата) и го изпратил на заточение в Арабия, загдето си позволил явно (*ἀναφανδόν*) да изобличава безчестието на арабите и манихеите.[1] Същият Теофан говори по-подробно за последователя на речения митрополит, съименника му Петра, владика на Маюлеа (в Палестина). Петър водил верско прение с близки свои араби, но бил заклан, защото между друго си позволил да

[1] Theophanis Chronographia, Ed. de Boor, I, стр. 416.

анатемоса Мохамедовото учение. Това негово деяние било прославено в едно похвално слово от Йоана Дамаскина.[1] Посичането на поменатите по-горе 42 аморийски мъченици било предизвикано, както се рече, от отказа да приемат мохамеданството и особено от обидата, нанесена от едного от мъчениците — протоспатар Теодор, с прозвище Картер, на самия халиф, който при пререканията бил наречен „зло куче". В житието на свети Теодора Едески е поместен разказ за прението, водено от неговия ученик монах Михаил с един учен евреин и после с персийския цар Адрамелех в Ерусалим. Михаил посрамил своите противници и когато царят не успял да го склони да приеме мохамеданството, дали му чаша отрова, но тя не му подействувала. Тогава царят заповядал да обезглавят Михаила.[2]

Но че при политически мисии като тая от 855—856 г. са присъствували и духовни лица, това знаем от Табари и от Масуди. Така при размяната на пленници, пак на река Лямис, през 845 г. във време на халифа Ватик (842—846) освен упълномощените от арабска страна политически ръководители в тяхна помощ били изпратени и духовни лица, които да проверят доколко пленените от гърците мохамедани са запазили чиста своята религия. Понеже халифът Ватик държал за рационалистичното, либералното учение на шиитите, последователи на Али, зет на Мохамеда, то и при разпитване на пленниците през 845 г. се искало от последните да споделят шиитското верую за Корана и за задгробния живот. Според това шиитско верую Коранът не бил изконен, вечен, а после сътворен, и че човек на оня свят не може да види бога, който изобщо е невидим. Който пленник твърдял противното, т. е. както учели сунитите, ортодоксални мохамедани, именно че Коранът си съществувал открай време при бога, че бог го диктувал на Мохамеда или че му го съобщавал от време на време на отделни листове, както и това, че на оня свят праведните мохамедани гледали бога и пр., такъв пленник не се откупвал и оставал в гръцки ръце.[3] Комисията, що разпитвала за вярата, се състояла от: Яхя-ибн-Адам с прозвище Абу-Рамл, който бил от багдатското предградие Керх, Джафар-ибн-Хадаа и Талиб-ибн-Давуд. Масуди (X в.), като разказва за същото събитие от 845 г., добавя, че тогущо поменатото първо лице на комисията — Абу-Рамл действувало от името на главния съдия Ахмед-ибн-Абу-Давуд. Ще рече разпитването за вярата на пленниците е било поверено на представител на духовната власт, на съдията на съдиите, кадия или кади'л кадат, както го зове на арабски Масуди.[4] При размяната в 855—856 г., на която е присъствувал и Кирил, също взел участие и арабският главен съдия Джафар-ибн-абд-ал-Вахид. За него говори и Масуди и го нарича кадия, т. е. духовен съдия, който присъжда по мохамеданското религиозно право, по шериата. За арабската мисия, казва Табари, тръгнали и богати люде от багдатското население.

При гореизтъкнатите обстоятелства, гдето в срещата между византийци и араби участвували освен военни още и духовни, и граждански лица

[1] Theophanis Chronographia, Ed. de Boor, I, стр. 416—417.

[2] Теодор Едески живял през IX в. Неговото житие издаде Помяловский, Спб., 1892. Рецензия от А. А. Васильев в ЖМНП, 1893, кн. 3, стр. 201—210. Анализ от Лопарев в неговите „Греческие жития" и пр., стр. 410 сл., за Михаила, стр. 413 сл.

[3] Васильев, I, 159, прилож. 48.

[4] Пак там, прилож. 73.

и където са разпитвали и за вярата на пленниците, естествено е било да станат между двете страни ако не официални, то поне частни разговори и полемики за правотата на християнската или на мохамеданската религия. При такава именно среща трябва да поставим и епизода за Кирилovото прение със сарацините (арабите).

Известно е, че главната догматична разлика между християнството и мохамеданството е учението за света троица. На това различие се основавали и устните или писмени прения по онова време между византийци и араби. Същата тема е вложена и в основата на прението на Кирила. В житието Кирилово четем: „И пак (агаряните) го (Кирила) запитаха: как така, бог който е един, вие го славите в три (божества)? Ако знаеш, обясни. Наричате го отец, и син, и дух. Ако прочее говорите така, дайте му тогава и жена, та да се разплодят от него много богове." Философът им отговори: „Недейте приказва така безчестни хули, защото ние добре сме се научили от пророците, от отците и от учителите да славим троицата: отец, слово и дух — три лица в едно същество. Словото се въплъти в дева и се роди за нашето спасение, както свидетелствува и вашият пророк Мохамед, пишейки така: „Изпратихме нашия дух в дева, като изволихме да роди" (Коран, сура 19, стих 17). От него ви давам доказателство за троицата." Поразени от тия думи, агаряните обърнаха разговора на друго."[1]

И тъй в защита на догмата за света троица Кирил привежда само един стих от Корана[2] и се позовава на пророците, отците и учителите, чиито доводи обаче не посочва. Явно е, че житиеписецът, като поставя, от една страна, учението за света троица като цел на мисията на Кирила, а, от друга, като се задоволява с бегли доводи от два-три реда, не е представил отбраната на троичната догма в нейната убедителна пълнота. Напротив, житиеписецът се спира по-обстойно на други въпроси в защита на правотата на християнството пред мохамеданството и в защита на византийската култура и държава пред арабската. Текстът следователно за сарацинската мисия на Кирил само пътем засяга въпроса за троичната догма и, изобщо взет, той представя кратък сбор от въпроси от областта на арабско-византийските отношения за вяра и държава. На Кирила или на неговия житиеписец ще са били известни гръцките полемични съчинения против мохамеданите и доводите, приведени в тях за защита на християнството и оборване на мохамеданството. Такива са например: 1) Прение между сарацинин и християнин (*Διάλεξις Σαρακηνοῦ καὶ χριστιανοῦ*) от Йоана Дамаскина, където става дума главно за въплъщението на бога слово чрез дева Мария и където се упътва християнинът как да

---

[1] Наистина, в посочената сура (глава) на Корана, озаглавена „Мария", в стих 17 се чете: „Тогава изпратихме (казва бог) в нея (Мария) нашия дух: пред нея той се яви във вид на човек." Срв. напр. в стария превод, от XVII в., на Корана от André du Ryer, L'Alcoran de Mahomet, traduit de l'arabe. Nouvelle édition, Amsterdam et Leipzig, 1775, т. II, стр. 184; или в по-новия превод на Г. Саблуков, Коранъ. изд. 2. Казань, 1895, стр. 257.

[2] Тоя стих се обезсилва с друг стих на Корана, където изрично се изтъква мохамеданското гледище против света троица: „Говорете за бога само истината. Месията Исус, синът на Мария, е само пратеник на бога, негово слово, низведено от него в Мария, негов дух. Вярвайте в бога и в неговите пратеници и не говорете, че боговете са троица... Бог е само един... Не може той да има деца" (сура 4, стих 169). В превода на A. du Ryer, I, стр. 471, е казано, че Исус е „пророк и пратеник".

отговаря на запитванията на арабите;[1] 2) Опровержение срещу агарянин (*Ἔλεγχος ἀγαρηνοῦ*) от Вартоломея Едески;[2] 3) Против Мохамеда (*Κατὰ Μωαμέδ*) от анонимен писател;[3] 4) Опровержение на лъжовно написаната книга от арабина Мохамеда (*Ἀνατροπὴ τῆς παρὰ τοῦ ἄραβος Μωάμεδ πλαστογραφηδείσης βίβλου*) от Никита Византийски;[4] 5) Изложение на християнската догма... и опровержение на писмото, изпратено от агаряните до цар Михаила, син на Теофила, за хула на християнската вяра (*Ἔκθεσις... τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος ... καὶ ἀντίῤῥησις τῆς σταλείσης ἐπιστολῆς ἐκ τῶν Ἀγαρηνῶν πρὸς Μιχαὴλ Βασιλέα υἱὸν Θεοφίλου ἐπὶ διαβολῇ τῆς τῶν χριστιανῶν πίστεως*) от същия Никита Византийски;[5] 6. Опровержение и събаряне на второто писмо, изпратено от агаряните до цар Михаила, син на Теофила, за хула на християнската вяра (*Ἀντίῤῥησις καὶ ἀνατροπὴ τῆς δευτέρας ἐπιστολῆς...*) от същия Никита Византийски;[6] 7. Опровержение на Мохамеда (*Ἀπάντησις πρὸς Μωάμετ*) от Еводия[7] и други по-късни от IX в.

Двамата последни полемисти са били съвременници на патриарх Фотия. Техните опровержения обаче не са били известни на Кирила. Никита Византийски написал по поръка на цар Михаила и на съуправителя му цар Василия три съчинения против мохамеданството. В първото се опровергават някои от главите (сури) на Корана и на някои положения на исляма. Двете други са отговор на писма, изпратени от арабите до цар Михаила и се отнасят до християнската догма за света троица. Издадени са в Patr. gr. 105, кол. 669—841. Вторият полемист Еводий (*Εὐώδιος*) работи през средата и третата четвърт на IX в. В съчинението си е използувал Опровержението на Никита. Срв. Лопарев, стр. 84—85...

---

[1] Patr. gr. 94, кол. 1585 сл.
[2] Пак там, 104, кол. 1384 сл.
[3] Пак там, 104, кол. 1448 сл.
[4] Пак там, 105, кол. 669 сл.
[5] Пак там, 105, кол. 808 сл.
[6] Пак там, кол. 821 сл.
[7] Части от Еводиевото Опровержение са приведени в Паноплията на Евтимия Зигавин (XI—XII в.), в Patr. gr., 130, кол. 1341 сл.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ · ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА
КНИГА XVI, 1965

КЪМ ВЪПРОСА ЗА АВТОРСТВОТО НА ПРОСТРАННИТЕ ЖИТИЯ НА КИРИЛ И МЕТОДИЙ[1]

Константин Мечев

Дискусията на кого от старобългарските или старославянските писатели принадлежат и где — в коя страна — са написани изключителните по своето значение за славистиката и частно за българската литературна история пространни жития на братята Кирил и Методий е почти връстник на славянската филология. Едни изследвачи предположително или със сигурност отдават Кириловото житие на Климент; колкото до Методиевото житие, съществуват много резерви и то да се причислява към Климентовите произведения. Задръжката иде от някои хронологически неточности, главна от които е посочването в Житието, че при първото си посещение в Рим през 867 г. двамата братя били посрещнати от папа Николай I, по това време вече покойник.[2]

Със сигурност отдават на Климент и двете жития руските учени В. М. Ундолски и П. А. Лавров, а също и чешкият изследовател Вацлав Вондрак. Последният в обемистото си проучване „Studie z obzoru cirkevnoslovenskeho pismenictvi" (v Praze, 1903) привежда обилни сравнения в полза на своята теза; той прави паралели между сигурно Климентовите поучения и похвали и двете жития. От българските учени за Климентови творби смята житията Велчо Велчев; към такова мнение, общо взето, се придържат Александър Теодоров-Балан и Минко Генов. П. Шафарик пък пише, че ЖК е дело на Климент, докато ЖМ е написано от моравеца Горазд. В една или друга степен към такъв възглед се придържат още М. Погодин, А. Е. Викторов, отчасти О. Бодянски. Резервирано отношение по въпроса заемат и Петър Динеков и Емил Георгиев. Проф. Динеков преценява, че Климент е взел участие при работата над ЖК, а ЖМ е вероятно негово. Проф. Георгиев е още по-предпазлив в заключенията си — според него ЖК и ЖМ са писани от близките ученици на двамата братя. Колкото пък се отнася до ЖК, то е създадено в Моравия при съдействието и участието на Методий. Полският учен Тадеуш Лер-Сплавински

---

[1] Предлаганата статия е трета глава от непубликуваната работа „Климент Охридски писателят", в първата част на която са разгледани поучителните, а във втората похвалните слова на Климент.

[2] Вж. Ал. Т.-Балан, Кирил и Методий, I, София, 1920, стр. 89 и стр. 101, бел. 1 към „ставка" IV, където авторът изказва мнение, че „тук текстът ще да е накърнен; липсуват изречения, които да отбелязват промяната, настала на папския престол со смъртта на папа Никола — 13. XI. 867 година".

е привърженик на тезата, че двете жития са писани от моравец, та затова те нямат отношение към старобългарската литература. А словенският литературен историк Франц Гривец отнася появата и авторството на двете житийни биографии в Панония. От своя страна украинският учен Иван Огиенко застъпи преди повече от 30 години схващането, че двете жития са възникнали в България. Но кой е техният автор — по този въпрос Огиенко не взема определена позиция: авторът (авторите) на житията според него са славяни, а не гърци. Последното становище — че авторите са гърци — досега е застъпвано от Франтишек Дворник и косвено от А. Воронов, който в обширното си изследване „Главнейшие источники для истории свв. Кирилла и Мефодия" (Киев, 1877) се изказа, че най-напред житията били написани на гръцки, а след това преведени на славянски език.

Напоследък В. Сл. Киселков в статията си „За авторството на пространните жития на братята Кирил и Методий" (Изв. Инст. за литер., кн. XI, 1961) изказа възглед, че двете жития са компилации от началото на XIII в. и че техен автор бил търновският архиепископ (патриарх) Василий от времето на царете Асен, Петър и Калоян. Този възглед на д-р Киселков не е съвсем нов. Против старинността и историческата достоверност на житията той е писал и в книгата си „Славянските просветители Кирил и Методий" (София, 1946, стр. 57—59) и в сводния си труд „Проуки и очерти по старобългарска литература" (София, 1956, стр. 44 сл.), където е казано: „Панонските жития не са Климентови произведения. Те не са дело и на негов съвременник, а са от по-късна епоха". За късни компилации счита двете жития и проф. Рикардо Пикио в статията си „Значението на житията" (в. Литературни новини, 22. V. 1963 г.). Като отговор на тези твърдения е статията на проф. Иван Дуйчев „Към тълкуването на пространните жития на Кирила и Методия" (сб. Хиляда и сто години славянска писменост, София, 1963, стр. 98—117). Авторът обобщава наблюденията си така: „На трудния и много разискван въпрос за авторството на житията може да се даде само приблизителен отговор, и то в смисъл, че като най-вероятен техен автор трябва да се посочи Климент Охридски, най-големият книжовник измежду Кирило-Методиевите ученици"[3].

*

Въпреки стилния шаблон в нашата средновековна литература големите стилни прилики между двете пространни жития на братята Кирил и Методий и онези произведения, които със сигурност се отдават на Климент Охридски, пораждат необходимостта от едно по-дълбоко вникване в тяхната художествено-литературна структура. В стилно-езиково отношение тази работа е свършена с голяма добросъвестност от чешкия учен Вацлав Вондрак. Затова тук ще бъде направен един опит за анализ предимно в литературно-идейна насока. За целта ще бъдат приведени като сравнителен материал някои места и тълкувания на тия места от похвалните и поучителните слова на Климент.

---

[1] Цитатите от двете жития са по изданието на Ал. Т.-Балан, Кирил и Методий, I, София, 1920. Житието на Кирил е поместено на стр. 29—67, а Житието на Методий — на стр. 79—97. Нататък страниците ще бъдат посочвани в текста.

Основна тема на Климентовите поучения, независимо от техните „конкретни сюжети", е да се покаже необикновената ревност на „създателя" да настави хората към такъв живот, че те подир смъртта си да наследят „царството небесно". В този дух са и встъпленията към двете жития.

Житието на Кирил започва така:

„Богъ мілостивъ и щедръ, ожидаѥ покаанїе чловѣчьско, да выше вьсѣ съпасенн быѧн и въ разоумь истиньныи пришьѧн (Тим. 2, 4) — не хощеть бо съмьрти грѣшьникоу, нъ покаанню и животоу . . , не оставлаѥть чловѣча рода отъпастн ослабленнѣмь и въ съблазнь непрїаазнноу прнитн и погыбноутн, нь на каѫжде лѣта и врѣмена не прѣстаѥть благодѣтн творе намь много, ако непрьва даже и до нына, патрїарьхы же прьвѣе и отьцн, и по тѣхъ пророкы, а по снхъ апостолы и моученикы, . . . нзбнраѥ нхъ отъ многомалъвьнаго житнѧ сего" (стр. 29).

В увода на Методиевото Житие пък е следното:

„Нъ не оставн богъ великою мілостню и любъвью до коньца чловѣкъ, нъ на коежде лѣто и врѣма нзбьра моужа и ѩвн людьмь дѣла нхъ и подвнгъ, да сѧ тѣмъ подобаще, вьсн на доброе оустнан" (стр. 83).[1]

Колкото и шаблонни да са от агиографско гледище, приведените уводни думи към двете жития напомнят за Климент, църковния оратор и опитен проповедник, който добре знае как да се приспособи и да спечели симпатиите на новопокръстените български славяни от IX и началото на X в. За божието милосърдие говори Климент почти във всичките си поучения. Но особено силно тази мисъл е подчертана в поучението в памет на апостол или мъченик, където е казано: „Братнѧ, прнсно жадаѧ спасеннѧ нашего, господь богъ нашь прнсно прнзываѥть ны..."[2]

I. ЖИТИЕТО НА КОНСТАНТИН-КИРИЛ

Неискреността в литературното творчество от страна на писателя е голям враг на непосредното и взаимно удовлетворяващо общуване между автор и читател. Ние днес например не сме съгласни със съдържанието на Климентовите поучения, но неговата гореща вяра, мимо нашия атеистичен реализъм, стопля сърцата ни, защото съставителят на тези поучения е искрен, когато зове да бъде идейно последван. С топлота, която подкупва, се говори и в ЖК: „Ѥже сьтворн (бог — б. н.) и въ нашь родь, вьздвнгъ намь оучнтела сего, нже просвѣтн ѥзыкь нашь" (стр. 30). Тази патриотична радост, че „бог в нашето поколение ни издигна този учител, който просвети нашия народ", не е ли еднаква с възвишения патос на Похвалата за Кирил, чиято принадлежност към Климентовите творби никой не оспорва? Естествено, степента на възторга е различна — в похвалата Кирил е наречен „учител и наставник на многоплеменния славянски народ", но едното съчинение е патетична похвала-прослава, а

[1] По изданието на това поучение у П. А. Лавров, Климент, епископ словенский. Труд В. М. Ундольского, М., 1895, стр. 5.

[2] Ползуваме превода на В. Киселков, Жития на светите братя Кирил и Методий (Панонски легенди), София, 1933.

второто — житие, спокоен разказ, изложение на факти от един живот в тяхната естествена последователност. И въпреки това сходството е много голямо.

От историята знаем, че през IX и X в. нашият народ е бил в състояние на всестранен напредък. По това време се укрепила българската държава, определени са били в голяма степен етническо-държавните ни граници, България става християнска страна, която по икономическа, военна, а донякъде и по културна мощ започва да съперничи на съседна Византия. Но както пак свидетелствува историята, до тези постижения се идва чрез упорит съзидателен труд на целия народ, на неговите държавни и духовни водачи. С този устрем — изпълнен, разбира се, с много противоречия, изразяващи се в центробежни и центростремителни тенденции — се съгласува и призивът на житието: „Да иже хощеть, то се слыше подобнть се немоу (на Кирила — б. н.) — бьдрость прнемлє, а лѣность отьмѣтає“ (стр. 30). Този призив много приляга за българските условия от края на IX и от началото на X в. Ако е вярна тезата за възникването на Кириловото житие в Моравия, с не по-малка правдоподобност може да се предполага, че то е редактирано и приспособявано към българските условия от Климент подир идването му в България. Едно такова предположение добива сила с оглед на обстоятелството, че призивът е не толкова църковен, колкото граждански-обществен. А в битността си на български епископ в югозападните български предели Климент е бил не толкова църковно, колкото държавно лице.

И така още от първите редове на Житието ни облъхва атмосфера, която е твърде българска — и то от епохата, когато нашият народ се намира в състояние на голям държавно-културен подем. При това в тая атмосфера има твърде много и проповеднически елементи, което подсказва за един автор, „трениран“ в тази област. За писател, привързан към навика да проповядва и да поучава, подсещат и онези епизоди от Житието, в които се разказва, че като пеленаче Кирил отказал да бъде кърмен от чужда гръд и че още седемгодишен си избрал за сестра и съпруга премъдростта... Независимо от това, дали в тези епизоди се преразказват реални факти или се касае за „изобретения“ на едно религиозно въображение, съществената е в нравствената идея, която авторът извлича и внушава: славянският първоучител е белязан със знака на величието още от майчината си утроба, още от най-нежна детска възраст. А именно с такова преклонение и благоговение към личността и делото на Кирил се отнася Климент в похвалното си слово, което му е посветил.

В Похвалното слово за Кирил неговият образ е изграден така, че чрез отречението си от земния живот той още по-дейно и полезно му служи. Правдивостта на това привидно противоречие идва оттам, че като пренебрегва личното си благоденствие, Кирил по този начин става възможно най-полезен за другите. В аналогична посока са и разсъжденията и изводите на житиеписеца, когато разказва за желанието на младия Кирил, още докато бил в Солун, да изучи всички науки и специално граматиката от дошлия в града странник, познавач на тази наука. И ако в Похвалата Кирил се е отказал от всички родни и от богатство, за да се

усъвършенствува духовно („Пребываѧ ... въ повѣчнѣ доуховнѣ“, стр. 110)[1] в Житието Кирил казва на упорстващия да му предаде знанието си граматик: „Възьмн вьсоу мою честь отъ домоу отьца моего, неже мн достоитъ, а наоучн ме“ (стр. 32). Налице е аналогия и по смисъла на казаното, сходство има и в жизнения детайл. Разбира се, може да се възрази, че имаме влияние от страна на Житието върху Похвалата — така е било възприето в средновековието, похвалното слово да се съставя по данните и смисъла на пространното житие. Но тук сходството по дух и насока на мисълта е толкова голямо, че по-право би било да се мисли за единно авторство на двете произведения, посветени на Кирил.

Колкото и в Похвалата за Кирил жизнено-фактичният материал за него да е преправен при поетическо-химничната му обработка, въпреки това остава впечатлението, че знанията на автора за Кирил не са от втора ръка. Същия извод потвърждава и онзи епизод от Житието, където се казва: Ѥдиного же отъ дѣнии, іакоже обычан ѥсть богатьствомь, глоумѧѥнніе творнтн ловитвою, нзнде съ нимн на поле, крагоун свой вьзьмь; н іако поусти н, вѣтрь се обрѣтъ по съмотреннію божню, вьзеть н занесе іего“ (стр. 31). Тази любопитна жизнена подробност, колкото и да напомня по форма приказките и легендите, чиито елементи намират тъй широк прием в агиографията, все пак оставя чувството за нещо преживяно от житийния герой, за нещо, научено от автора на житието от непосредствени източници. Би могло да се каже, че агиографите са били твърде свободни в „подбора“ на фактическите данни, въз основа на които градят своите „житийни повести“. Но все пак, колкото и въображението на Кириловия житиеписец да е било волно, то не може да си позволява безгранично самоволие.

От поученията и похвалите си Климент е познат като писател, който изгражда творбите си в единен план. Така например в своето поучение за безплътните сили и за техните архистратези Михаил и Гавриил той само в десетина изречения успява да нарисува картината на световното развитие — естествено в библейски смисъл. Но важното в случая е не съдържанието, а постигнатият стилно-художествен резултат. Такъв стремеж към стройност на изложението се забелязва и при постройката на ЖК. Жизнените обстоятелства в житийния разказ са наредени така, че да способствуват за осъществяване на Кириловите замисли. Ако в Солун граматикът-странник отблъсва съблазнителното за себе си предложение на ученолюбивия юноша, в Константинопол логотетът Теоктист — или, както добре авторът на житието превежда това звание на български, „царев строител“ — му създава всички необходими условия, за да усвои толкова желаното знание. И Кирил усвоява желаното с една методичност, като при това „оукланѧѥ се отъ оукланѧющнхъ се въ стрьпьтн“ (стр. 33). Тази етична формула твърде много се схожда с казаното пак по повод на Кирил в посветената нему от Климент похвала: „оукланѣѧ сѧ н оубѣгаѧ отъ жнтенскынхъ сластей“ (стр. 110). Макар от характеристично-художествена гледна точка двете фрази да са твърде шаблонни, сходството им все пак не бива да се отминава без внимание.

[1] И извадките от Похвалата за Кирил са по изданието на Ал. Т.-Балан, Кирил и Методий, I, София, 1920.

В хода на житийната повест има някои моменти, които характеризират не толкова Кирил, а повече автора на неговата биография. От такова естество е епизодът, в който се разказва за желанието на логотета Теоктист Константин да му обясни що е философия. Младият богослов дал, разбира се, отговор в духа на християнството. Оценявайки този отговор, житиеписецът казва: „вь малѣхь словесехь велико оумь сказавь“ (стр. 34). Проучването на Климентовите поучителни и похвални слова показва, че именно в този принцип — дълбоки мисли да се изказват в малко думи — се състои неговият писателски похват. Така например в похвалното си слово за възкръсналия след четиридневна смърт Лазар,[1] за да бъде максимално достъпен за интелектуалното равнище на онния, за които е предназначена неговата проповед, Климент се стреми към една съвсем обикновена наглед, а в същност синтетична предметност. Според неговия разказ, преди да отиде на Лазаровия гроб, Исус плаче. Ето само този акт — че дори „синът божи“ не е лишен от чувствата на обикновените смъртни — показва умение с една-едничка дума да се прикове вниманието на слушателя към темата, предмет на проповедта. Що се отнася до споменатото място от Житието, би могло да се допусне, че неговият автор е знаел тази способност на Кирил от непосредствен контакт. Нека във връзка с това си припомним съобщението в Житието, че в Цариград Кирил предавал философия на местни лица (гърци) и на чужденци. Допустимо е Климент да е бил един от тези чужденци, защото, както свидетелствува неговото житие от Теофилакт Охридски,[2] той от най-ранна възраст е следвал Методия. И напълно възможно е, след като Методий е забелязал неговите интелектуални качества, да го е изпратил при брат си на учение в Цариград. Че е възможно Климент да се е учил в Цариград и да е бил ученик на Кирил там, подсеща и начинът, по който в Житието са назовани учителите на Кирил: „Н наоучи се... оу Льва и оу Фотиа дналекснцѣ и вьсѣмь философиискымь оученіемь“ (стр. 33). За Лъв и за Фотий тук се говори с тон, сякаш авторът на Житието лично ги познава. Може да се възрази, че това най-приляга в устата на Методий. Но силата на това възражение намалява, като си припомним, че каквото и да е — ако Методий е автор на Житието, — той не би наричал брат си, при всичката почит, която може да храни към него, свой учител!

В полза на тезата, че вероятно Климент е автор на ЖК, може да се приведе още един аргумент, извлечен из композицията на житийната биография. За диспута между Кирил и свалення патриарх иконоборец Йоан (Анис) Граматик се съобщава, след като вече е известно на читателя, че Кирил е назначен в Цариград за преподавател по философия. А разговорът и идейното поражение на Йоан Граматик са станали преди това. Намерението на автора е приблизително такова: да внуши на своите читатели, че Кирил, който се е превърнал в учител и наставник на хиляди, се е отличавал още от юношеска възраст с необикновена начетеност по най-висшата за средновековието наука — богословието. Така се подчертава патриотичното начало в живота на Кирил: учителят на славяните

[1] Това похвално слово у П. А. Лавров, Климент, епископ словенский, стр. 18—22.

[2] Това житие е издадено от Ал. Милев, Жития на св. Климент Охридски, София, 1961.

е човек с изключителни качества. Тази радост за славяните, че и те са се покръстили, е лайтмотив на повечето от Климентовите похвали и поучения, тя е идейната сърцевина на Похвалата за Кирил.[1]

Константин се е много отличил в Цариград с учеността си и затова бива изпратен от царя при агаряните, „нарицаемн сарацнни", които хулели светата троица. Като му нарежда да отиде на препирня с тези „неверници" и да ги обори, царят казва на Константин, че той отива там „ꙗко дроугаго Давнда" (стр. 36) да води бой с Голиата. При същите обстоятелства (проповед на християнството с неверници) в общата Похвала за Кирил и Методий[2] двамата братя също са сравнени с Давида преди неговия бой с великана Голиат. Възражението, което може да се противопостави, ще е, че ПКМ черпи образност от ЖК и от ЖМ. Обаче може би по-справедливо ще е да се види в тези детайли едно непосредствено знание на трудностите да се проповядва християнското учение сред люде, които не го познават. Така зад библейския образ прозира действителният живот и трудностите на първите християнски проповедници сред славяните, обстановка така добре позната на Климент от личния му опит, особено след 885 г., когато той се завръща в България и наскоро застава на челно място в културния живот на страната.

За един автор, искрено вярващ в правотата и истинността на християнската религия, който при това е искал тя да стане мироглед на тия, които четат ЖК, говори следното изяснение на „божията същност": „Богъ нашь ꙗко н поучнна нсть морскаꙗ; пророкь же глаголнть о немь: родь его кто нсповѣсть? Вьземлеть бо се отъ земле животь его (Исая, (52, 8). Сего же ради нскающе мнози въ поучнноу тоу вьходеть, н снльнии оумомь помощию его богатьство разоумьное прнемлюще, прѣплавають н вьзварщають се, а слабии, ꙗко в сѣгнилѣхъ корабланхъ покоушающе се прѣнти, ови нстапають се, а ови съ троудомь ледва отдыхають, немощьно лѣностию влающе се" (стр. 37—38). Това изяснение на „божията същина" показва степента на богопознание, до която са били достигнали съвременниците на автора: едни са били дълбоко запознати с християнството (те са преплували морската глъбина и са се обогатили), втори — едва са намерили пристан и като спасени корабокрушенци размишляват върху превратностите на живота и затова търсят брод към истината, и трети— те плуват върху прогнили кораби (най-вероятно касае се за езическите вярвания) и ако все още не са потънали, ще потънат, ако не се осъзнаят. С голяма доза вероятност може да се предполага, че тази троичност на богопознанието отразява съвремието на автора, който ще е живял в страна, чието население е поемало път из безбрежното и непознато море на новата вяра. А такива през IX и X в. са били най-вече българските славяни. Следователно не ще е неправомерен изводът, че автор на ЖК е най-вероятно Климент Охридски, който е заварил в новопокръстена България твърде неустановено положение. Във връзка с това заслужава да се на-

---

[1] Във връзка с това срв. интересната мисъл на проф. Ем. Георгиев, Разцветът на българската литература в IX—X в., София, 1962, стр. 76, че за Климент, както и за другите Кирило-Методиеви ученици просветната работа в България е била дълбока радост и вълнуващо преживяване, което е влияело положително върху творчеството им.

[2] Вж. А. Т.-Балан, Кирил и Методий, I, София, 1920, стр. 125.

помни опитът на княз Владимир от 893 г. да възстанови езическата религия на прабългарите като официално вероизповедание в държавата.

С мисловна и стилистическа оригиналност е предаден в Житието и начинът, по който приключва диспутът между Константин и мохамеданите (сараците): „Чловекь нѣкои, — казва Константин — почрьпь въ морѣ водоу мѣшьцѣ, ношаше ю, и грьдѣше се, глаголе къ страньникоу: Видите ли водоу, неже никьтоже не имать, развѣ мене? Пришьдь же единь моужь поморьникь, рече къ немоу: — Нѣистовь ли се дѣешн, хвале се тькмо о смрьдещимь мѣшьцѣ, а мы сего поучиноу имамы. Тако и вы (т. е. мюсюлманите — б. н.) дѣете . . .“ (стр. 39). Без да изтъквам образността на този откъс, която е негов основен белег, ще се спра само на един детайл — за вмирисаната в меха вода. Употребата на това определение подсеща за Климентовото поучение за четвородневния Лазар, който бива възкресен от Христа.[1] В двата случая с посоченото определение се постига по различни пътища един и същ ефект: възвеличаване на бога. При Лазар това се постига чрез победата над смъртта, олицетворена в неговото вмирисано, а след това оживено от Христа тяло, а при меха с вмирисаната вода бог се величае, защото според Кириловия биограф християнството и мохамеданството са несъизмерими, както са несъизмерими един мях, пълен със замирисала вода, и безкрайната, бездънна и всякога свежа морска шир... Така между поучението за четвородневния Лазар и ЖК могат да се установят идейно-асоциативни успоредици, които едва ли са случайни.

Когато се установява авторството на ЖК,[2] особен интерес представлява онази част от Житието, където се казва, че Кирил намерил в Крим евангелие и псалтир, написани с „росьскы писмены“ (стр. 42), а също и човек, който говорел на този език. След като разговарял с този човек и усвоил неговия език, Кирил разделил гласните от съгласните („разлоучи писмена“, стр. 42) и започнал да чете и говори на „росьски“ език. Без да засягаме въпроса, какъв език е бил „росьският“, за нас е важно, че житиеписецът обръща внимание на граматиката. Че интересът у него към този предмет не е случаен, се разбира от пояснението, което дава за дейността на Кирил в Херсон: като пристигнал тук, християнският проповедник веднага изучил и еврейския език и книги, превел осемте части на граматиката и с това умножил своя разум. (И Херсона дошьдь, наоучи се тоу жидовьскѣи бесѣдѣ и книгамь, осмь честии прѣложь граматикиѣ и отъ того разоумь болии въсприемь, стр. 41). Подбирането на този епизод, чрез който Кирил безспорно се възславя като вещ граматик и познавач на чужди езици, подсеща за автор на Житието, комуто занятията с граматика също не са били чужди. А Климент е бил и на Запад, където е трябвало да изучи латински, и на Изток — в пределите на Византийската империя, където е изучавал гръцки. Така че на него може да се припише авторството на Житието, защото той добре е

[1] П. А. Лавров, пос. изд., стр. 18 сл.

[2] Да се доказва авторството на ЖК, значи косвено или пряко да се разсъждава и за авторството на ЖМ, защото, както и многократно е изтъквано в науката, двете жития по съдържание се допълват и затова могат да се мислят за дело на едно лице.

знаел колко трудно и от каква лична и обществена полза е да се изучи един чужд език. Освен това, когато се разказва за необикновената образованост на Кирил, по този начин косвено се дава и един злободневен за нашия културен живот през IX—X в. съвет — християнските проповедници да се равняват по оня, който им е дал писмо в ръцете. Тази линия на поведение Климент се е стремил да следва, свидетелство за което е неговата обемиста литературна продукция и споменът за неговата личност, преживял смъртта му в продължение на столетия.

Белег за свеж спомен от IX в. се съдържа и в разговора на Кирил с „лукавия и пакостлив" хазарин, който провокационно пита цариградския пратеник: „Како вы зьль обычан имате и ставите цар ины в много места от иного рода..." (стр. 43). Кирил обяснява и оправдава този обичай с библейския пример за снемането на цар Саула от престола и замяната му с угодилия богу Давид. С това той оправдава честите правителствени (императорски) промени, които в живота и дейността на двамата братя (60-те години на IX в.) вземат особено драматична форма. Тогава кесарят, преди това царски коняр, Василий Македонец убива благодетеля си, император Михаил III, и се провъзгласява за император.

Че ЖК е написано от близък на Кирил човек, но не и от брат му Методий, се разбира и от съобщението на Житието, че пренията си в Хазария Кирил бил описал подробно, но житиеписецът ги използувал не в гръцкия им оригинал, а в старобългарски превод, направен от Методий:[1] „Отъ многа же и мы оукрашьше въ малѣ положихомъ селико паметь ради; а ниже хощеть свьршенынхъ сихъ бѣсѣдъ искати истинѣ, въ книгахъ его обрещеть и, елико прѣложи оучитель нашь архиепископъ Методие..." (стр. 52).

Ако се приеме тезата на д-р Киселков, че ЖК и ЖМ са били написани в началото на XIII в. от търновския архиепископ Василий, то нему, когото като автор не познаваме, трябва да се припише и признае голяма изобретателност, от рода на изобретателността на патриотите фалшификатори от края на XVIII и началото на XIX в. на „древни фолклорни творби" (Макферсон в Англия например). А за какво на Василий е било необходимо да съчинителствува, че за своята хазарска мисия Кирил е оставил специален отчет? В IX или X в. съобщението за този отчет има свое, така да се каже, политическо оправдание. Българските и изобщо повечето славяни през IX—X в., а и по-късно, макар и да са покръстени формално, все още не са възприели напълно християнското вероучение. И затова запознанството им с Кириловите прения по много от догматичните тънкости на християнството е било практическа потребност. Практическа потребност е било тогава разгромяването на противохристиянските възгледи изобщо. Затова и Методий е превел отчета за тези прения на старобългарски, а биографът на Кирил обилно го е използувал. А имало е причина и от друго естество да се посочи съществуването на тия Кирилови книги: да се покаже, че макар и млада, славянската писменост има безценни съкровища, патриотична мисъл, която пронизва от начало до край Похвалата за Кирил. Да се правят такива намеци по времето на цар Калоян не е било нужно, защото българите са имали зад

[1] Срв. А. Т.-Балан, Кирил и Методий, стр. 76, бел. към гл. X на Кириловото житие.

себе си неоспорима вековна литературна традиция. А в IX и X в. „самоизтъкването“ на славяните и частно на българските славяни се е налагало по много причини: идейни, граждански, политически и др.

При преният на Константин с хазарите никъде не виждаме в тях да взема участие или най-малко да присъствува Методий. И ето известнаж, когато цариградските религиозно-политически мисионери поемат обратния път от Хазария за Византия, път, по който се спират при фулския народ, научаваме, че и Методий е заедно с брат си. Узнаваме, когато жадните пътници попадат в едно блато с горчива като злъч вода. А те са много жадни и искат да пият. Повечето се пръснали да търсят наоколо чиста вода, а Кирил останал заедно с брат си при блатото. Кирил казал на Методий, че ще пие, защото не може повече да понася жаждата. Братята пили и намерили водата сладка и студена, „чудо“, за което прославили бога.

А защо не се говори за реалното, практическо участие на Методий в това тъй важно пратеничество, е законният въпрос, възникващ пред всеки изследвач на ЖК и ЖМ. Защото — бихме дали отговор — авторът, ако не в първия вариант (ако ЖК е било написано, докато Методий е бил още жив),[1] то в по-сетнешните преработки, така е организирал фактическите данни, отразени в двете жития, че онова, да речем, което е пространно описано в ЖК, да не се споменава в ЖМ и обратно. А по стечение на жизнено-историческите обстоятелства така близък на братята е бил, та по тази причина е познавал много отблизо живота им, ученикът им Климент, първият български епископ от българска народност. При това името на Климент — гражданското му име тъй си е потънало в мрака на историята — също е едно от доказателствата за неговата тясна близост със двамата солунски братя. С най-голяма вероятност може да се предполага, че той е наречен Климент по името на римския първовсвещеник Климент I, чиито „мощи“ били намерени от Кирил край Херсон и сетне част от тях пренесени в Рим. При първото и последното отиване на Кирил в Рим от неговите и на брат му ученици били ръкоположени „трн попы и два анагноста“ (стр. 89). Климент е вероятно измежду тези трима. И вероятно е бил наименуван Климент, защото е бил любимец на своите учители — инак не би бил удостоен с честта да носи името на римския първовсвещеник Климент!

Едно от интересните явления в ЖМ, а то се отнася в голяма степен и за ЖК, е учтивият тон към римския папски престол[2] — обстоятелство, което кара Киселков да мисли, че този тон е израз на униатските тенденции по времето на цар Калоян. На нас пък ни се струва, че този тон не противоречи, а подкрепя тезата за Климентово авторство на пространните жития. Заедно с обективните причини — че не се е било стигнало до окончателен разкол между папския католически Рим и патриаршеския източноправославен Константинопол — Климент е имал и чисто

---

[1] Вж. Ив. Дуйчев, Приноси към проучванията на старославянската и старобългарската литература, Изв. на Инст. на за бълг. литер., кн. XI, София, 1961, стр. 210; също История на българската литература, т. I. Старобългарска литература, София, 1962, стр. 70.

[2] Вж. по-подробно съображенията на В. Киселков, За авторството, стр. 43. Срв. също А. П. Лебедев, История разделения церквей, Москва, 1900, стр. 1—301, където убедително е показано, че през IX в. въпреки различията между Западната и Източната църква единството им не е нарушено напълно и помежду им има търпимост.

субективни съображения да не е настроен зле спрямо Западната църква. Там, в Рим, както се каза, той ще е бил посветен в свещенически сан, там, сред духовници католици или с католическа ориентация, той е преживял повече от 20 години — от 863 до 885—886 г. А можел ли е да забрави Климент и това, че след близо тригодишно заточение в Швабия неговият учител Методий е бил освободен по застъпничество и настояване на папата? Накратко с дейността на Климент сред западните славяни, които всякога са признавали духовно-църковното върховенство на папата, е била свързана неговата младост, възраст, спомените от която всякога топлят сърцето. Но заедно с хубавите спомени Климент вероятно е бил гнетен и от мисли за притесненията, на които е бил подлаган от западните духовници учителят му Методий, а сетне и той самият. Тази естествена и закономерна противоречивост на чувствата се долавя и в двете жития. Ето как се изразява тя в ЖК, когато авторът оценява дейността на Кирил в Моравия и съпротивата срещу тая дейност от страна на немското католическо духовенство: „Богъ же възвесели се о семь и дїаволь постыдѣ“ (стр. 59). Но дяволът, т. е. немските католически духовници, които беснеят от завист и омраза против славянските учители, е само посрамен, но не и победен, поради което „нспрьва проклетын дїаволь, не трѫпѣ сего добра, нь вьшьдь вь свое сьсоудн, начеть многы вьздвнзати, глаголе нмь: — Не славнть се богъ о семь; аще бо бн немоу снце годѣ, то не бн ли могль сьтворнтн, да бнше н снн нспрьва, пнсмены пншоуще бесѣды свое, славнлн бога“ (стр. 59). „Дяволът“ тук не е никак маскиран: неговите вместилища и съсъди са не само немските католически епископи, които се гневят на братята, че проповядвали в „тяхна област“, а и прословутите триезичници, които считали славянския език за див и варварски. Въпреки това житиеписецът не именува конкретно дяволовите съсъди, защото вероятно не желае неговото съчинение да служи като източник за раздори между християните. И все пак почти неприкритата нападка показва, че авторът на Житието чрез нея се е освобождавал от товара на неприятни спомени. Същото настроение, само че художествено по-съвършено трансформирано, е ярко отразено и в Похвалата за Кирил.

За Климент, майстора на точното и динамично слово, ни напомня и описаният най-вероятно от натура епизод за нападките на триезичниците във Венеция срещу Кирил, които със задъхани от гняв гърла го питат: „Чловѣче, ськажн намь, како ты несн сьтворнль нынна словѣномь книгы н оучнши не, нхьже нѣсть никьтоже нпь пръвѣе обрѣль нн апостолн, нн рнмьскын папа, нн богословь Грнгорне, нн Нероннмь, нн Авьгоустнпь! (стр. 60—61). На този провокационен въпрос Кирил отговаря с редица уместни контразапитвания: „Не ндеть ли дьждь отъ бога на вьсе равьно? Нлн сльньце такожьде не снлеть на вьсе? Нн ли не дыхаемь на анерь равьно вьсн? Н како вы не стыднте се трн езыкы мѣнеще тьчню, а прочнимь вьсѣмь езыкомь н племенемь слѣпомь велеще н глоухомь бытн? Ськажнте мн, бога твореще немощьна, нако не могоуща датн, нлн завнстьлнва, нако не хотеща“ (стр. 61). Несъмнено най-характерното в този

тъй популярен откъс е вътрешното напрежение, чиито главни подкладки са две: непосредността и живостта на личния спомен и дълбокото непоклатимо убеждение на автора, че славяните имат неоспоримо право на своя родна писменост, имат право да вървят по свой самостоен път на културно развитие. А такъв е основният смисъл на Похвалата за Кирил, едно от безспорните Климентови произведения. Затова би могло да се предполага, че ЖК и ПК са написани от едно и също лице. И то не толкова, че идеята и на двете произведения е една и съща, тази идея биха могли да изразяват и изповядат и двама души, а в неукротимото подводно течение на славянския патриотизъм, облагороден от един широк поглед за света.

Към Климент насочва и използуваното в Житието евангелско пожелание: „Шьдше вь мирь вьсь, проповѣдите евангелие вьсей тварн!“ (стр. 62). Този демократизъм много е подхождал за условията, при които Климент е работил в България, а също и сред западните славяни. Когато го виждаме, постулиран в Житието на неговия учител, ние днес, без да щем, отправяме мисъл към Климент, който, като църковен и обществен деец в България, не е имал основания да измени на това демократично начало.

При това този демократизъм е намерил ярко отражение и в Похвалата за Кирил, по-специално в нейното начало, където с подходящо християнско смирение и патриотична славянска гордост е казано: „Се въсна, христолюбци, свѣтозарнаѫ памать прѣблаженаго отца нашего Кирила, новаго апостола и оучителѣ всѣмъ странамъ“ (Балан, пос. съч., стр. 109). Сходството е в мисълта, че всеки народ, който и какъвто и да е, има право да се просвещава, да върви по свой самостоен културен път. С този подход към проблема на библейската тематика се придава исторически смисъл. И затова едно предположение, че Климент може да е автор и на ЖК и в него да отразява именно тези първи крачки на славянството и частно на българските славяни по пътя на самостойното културно развитие, не ще е пресилено.

Към най-забележителните по съдържание части на Житието се отнася разказът как славянската делегация, начело с Кирил, била посрещната в Рим през 867 г. Смисълът тук е освободен почти напълно от агиографски елементи, в разказа се редят факт след факт: Прнѣмь же папа книгы словѣньскые, освѣтн и положн е вь цркви светые Марие, ѩже нарицаѥть се Фатань, и пѣше надь нимн светоую литоургию. По семь повелѣ папа двѣма епископома, Фоурмосоу и Гондрихоу, светити словѣньскые оученикы; и якоже светише се, абие пѣше литоургию в цркви светаго апостола Петра словѣньскымь езикомь. И вь дроугын день пѣше вь цркви светые Петронилы; и вь третын дьнь пѣше вь цркви светаго Андрее. И отъ тоудоу пакы вь великаго оучителя вселенскаго Павла апостола цркви. И вьсоу ноць пѣше, славословеще словѣньскын и на оутрѣн пакы литоургию надь светынмь гробомь его, и моуще на помощь Арсенна епископа, еднаго соуща от седмн епископь, и Анастасна вивлиотикара“ (стр. 64—65).

Сякаш четем извадка от примерно и внимателно воден протокол. И той едва ли е бил воден от Кирил или Методий, а от някой измежду техните придружници, който е изпълнявал секретарска длъжност. А Климент, както се каза, по това време е бил заедно с братята в Рим. Там той ще да е получил свещенически сан и името си, с което е останал паметен в историята на нашия народ. А като човек, удостоен да носи името на един от първите римски първосвещеници, би било логично да се предполага, че именно той е бил „техническият секретар" на славянското културно-църковно пратеничество, дошло в Рим на обяснителен разговор.

Колкото до това, че авторът на житийния разказ не споменава нищо за противопоставяне от страна на папата на славянското писмо, тази благосклонност или по-точно позиция на изчаквателен неутралитет е задоволително обяснена: Кирил донася в Рим мощите не на кого и да е, а на загиналия римски първосвещеник мъченик Климент. („Светаго Клименьта мощи несоущоу", стр. 64).

В ЖК Методий се появява отново, когато иска от папата тялото на мъртвия Кирил, за да го погребе според майчиния им завет в техния (на братята) общ манастир. И това, както е изтъкнато още от руския учен А. Воронов[1] и от други изследователи след него, не е случайно, а израз на единен план при съставяне на житията; онова, което е казано в ЖК, да се пропуска в ЖМ и обратно. Споменава се съвсем лаконично за Методий и когато Кирил отива при него в планината Олимп: „Вь Олнвь же шьдь къ Методню братоу своемоу... тькмо книгамн беседоуе" (стр. 41). А Кирил отишъл там, защото предварително знаел, че в манастира брат му се занимава с книжовен труд — радост и мъка на Кирил през целия му кратък, но дълбоко съдържателен живот. В ЖМ пък е казано за Методий: „Н шьдъ вь Олнмвь... постнгъ сѧ, облѣче сѧ в чьрны ризы... а книгахъ прилежа" (стр. 87). Така че който признава за автор на ЖК Климент, не може да не мисли същото и по отношение на авторството на ЖМ. Но за това повече след малко.

В научната книжнина обикновено се изтъква, че Климент е български славянин от македонските предели.[2] Че това е така, се потвърждава от всеотдайността, с която той служи за просвещението на македонското славянско население цели тридесет години: от 886 до 916 г. Обичта на Климент към родния край дава основание да се направи още едно предположение в полза на неговото авторство на пространните жития на Кирил и Методий. Онзи, който е обичал така родината си, не е можел да остави без набожен помен, без възторжено описание на живота им двама нейни видни синове, при това негови учители и наставници, дали му път в живота.

---

[1] А. Воронов, Главнейшие источники, стр. 27, 31 и др.

[2] Срв. М. Генов, Климент Охридски, сп. Просвета, год. I, 1935—1936, кн. 1, София, стр. 11, също: История на българската литература, т. I. Старобългарска литература, София, 1962, стр. 96.

При сравняването на двете пространни жития прави впечатление сходството в композицията на двете творби: най-напред философски увод, подир който в строг хронологичен ред се излагат най-важните според средновековните религиозни представи събития в живота на прославения славянски учител.

По обем сравнително с ЖК философското встъпление към ЖМ е твърде пространно и от него може доста да се съди за „творческия натюрел" на съставителя. Както и трябва да се очаква, по съдържание този увод не представлява нещо оригинално; той се движи в кръга на библейските мисли и съждения. Оригиналното и интересното е, че фразата в този увод се лее свободно, без да е скована от ограниченията на цитата. А една от съществените отличителни черти на Климентовите поучения и похвали се съдържа именно в тази свобода при преразказване на евангелските предания и наставления. В този дух са съставени поученията за четвородневния Лазар, поучението за архистратезите на безплътните сили Михаил и Гавриил, поучението за Преображение. В тези поучения, като не се нарушава по същина съдържанието на евангелските „разкази", речта също се лее просто и свободно, пригодена към психиката на една слушателска аудитория, която не борави с много мисловни представи. Накратко в едно само поучение Климент успява да каже толкова, колкото на десетки страници се повествува в евангелията или в някоя друга от библейските книги. Аналогия се забелязва и в ЖМ: сбито, без това да уврежда на яснотата, в увода към житийния разказ е представена цялата история на „богоугодните мъже" — от Еноха до апостолите Петър и Павел, а също историята на някои от решенията на шестте вселенски събора.

Ако разгледаме двете биографии като две части от едно цяло, полесно и същевременно по-приемливо ще можем да обясним и обемната разлика в уводите им. Докато в началото на ЖК се набляга общо върху божията милост и желание всички хора да се покаят и да се спасят, то в увода към ЖМ е разказана почти цялата история за „богоугодните мъже". Защо е тази разлика? Според нас тя идва оттам, че в ЖК се набляга най-вече върху учителската дейност на Кирил сред славяните и се отстоява тяхното право на културна самостоятелност; затова е необходимо да се изтъква божията милост и желание всички хора да се просветят, да познаят бога на свой език. Житието, писано наскоро подир смъртта на Кирил — и както изглежда в Моравия, — отразява славянската културна история именно в този неин етап и аспект.

След 15—20 години положението е променено. Извършеното от двамата братя в Моравия в България вече има здрави, почти непоклатими основи. И затова в ЖМ, съставено не много след Методиевата смърт[1] — и то както изглежда в България, — е показана с родолюбива увереност, че двамата братя са приемници на апостолите, Христовите ученици, понеже са извършили подвиг, равен на техния. Така както в много произведения на Климент и особено в неговата Похвала за Кирил, и в ЖМ ни среща силното ехо на историята, на борците, възделенията

[1] Вж. История на българската литература, стр. 70.

и повишеното самочувствие на славяните, и по-специално на българските славяни, от втората половина на IX и началото на X в. В това отношение ЖМ се схожда с ЖК, за чиито белези в този смисъл се говори по-горе.

Подир това високопатриотично от всеславянска гледна точка въведение започва действителният разказ, повестта за живота на самия Методий. Но читателят отново е облъхнат от същия патриотичен дух, защото авторът на Житието е овладян изцяло от обхваналото го в началото на Житието настроение. Той казва: „По сихъ же въсѣхъ богъ милостивъıи, иже хощеть да бъı въсѣкъ человѣкъ спасенъ бъıлъ и въ разоумъ истиньнъıи пришьлъ, въ наша лѣта языка ради нашего, о немь же са не бѣ никътоже николиже попекълъ, на добрън чинъ въздвиже нашего оучителиа, блаженаго Методиа, егоже въса добрьıа дѣтелн и подвигъı прилагающе сихъ оугодьницѣхъ по едномоу не постъıднмъ са“ (стр. 85—86). И за да затвърди окончателно убеждението, че Методий е равен на апостоли и мъченици, житиеписецът казва, че на едни от тях (богоугодните мъже) той е равен, от малцина — по-малък, а от другите — по-голям. Хората на делото е надминал със слово, а на словото — с дело. Като се уподобил на всички, той давал пример на всички.[1]

Наистина какво високо и дълбоко славянско самосъзнание има в тези мисли! Методий, славянският учител, учител на един изоставен и забравен до него народ (о немь же са не бѣ никътоже николиже попекълъ), е като човек и като деец на просветата нещо невиждано, неговите добродетели са неизмерими и несъпоставими с познатото, обикновеното. Тази възторжена характеристика може да се мери само с преклонението, с което Климент се отнася към учителя си Кирил в специално написаната в негова чест Похвала, където казва, че Кирил е нов учител и апостол на всички страни, в чието сърце божията премъдрост си е съзидала храм, а на езика му, като херувими, почива светият дух.[2] Ала все пак изтъкнатото сходство, колкото и голямо да е, може да се тълкува така или иначе. От особено значение за установяване автора на ЖМ е оня момент от цитираната по адрес на Методий мисъл, където се казва, че в „наше време“, т. е. във времето на житиеписеца, за нашия народ, за който „никой никога не беше се погрижил“, бог издигна за учител Методия. Кой е този изоставен народ? Този изоставен народ са всички славяни, които през IX и X в. са били неведнаж, а почти постоянно обект на политически и верски домогвания от страна на своите мощни съседи: византийци на изток и франколатини на запад. А известно е от Теофилактовото житие, че Климент от личен опит е знаел всичко това. И го знаел особено добре от опита си като църковен деец в България.

Когато се установява авторството на ЖМ по преките указания, които се съдържат в него, заслужава да се обърне внимание на още две щрихи от житийния разказ. Съобщава се, че телесният образ на Методий показвал неговото доброчестно потекло. („Бѣ же рода не худа обоюдоу, нъ вельми добра и честна... якоже и тѣлесньнъın его образъ явлаше са“

---

[1] По превода на В. Киселков, Жития, стр. 35.

[2] Срв. Похвалата в изданието на Ал. Т.-Балан, Кирил и Методий, София, 1920, стр. 109.

(стр. 86). Тук имаме отглас не толкова на агиографска схема, колкото няколко думи, казани сякаш нехайно и затова може би вярно отразяващи личните възприятия на житиеписеца, който, ако изказаната мисъл е точна, е имал възможност да лицезре своя герой. Едно такова мнение намира подкрепа в известието — втората щриха, за която се спомена по-горе,— че манастирът Полихрон, на който след дълги увещания от страна на високопоставени особи Методий приел да стане игумен, имал 24 снуда злато и повече от 70 монаси („Манастирь) Полихронъ, ѥмоуже ѥсть съмѣра к̄ н д̄ споудове златa, а отьцъ овнле б̄ въ нѥмъ ѥстъ“ (стр. 87). Числата никак не приличат на измислени; със своята определеност те навеждат на мисълта, че са чути от автора на Житието от устата на самия Методий, или пък че той (авторът) ги е знаел от личен опит. Такова предположение не е лишено от основания, като се вземе в съображение Житието на самия Климент от Теофилакт, където се казва, че Климент още от малък бил заедно с Методий[1] — значи може да е бил заедно с него и в манастира Полихрон. Във връзка с това заслужава да се напомнят и други Теофилактови думи: че в своя живот Климент си поставя за образец великия Методий.[2]

Към съобщенията на Житието, които издават автор много близък до Методий и като че ли негов земляк, е всеизвестното обръщение на император Михаил III към двамата братя: „Вы бо ѥста селоунаннна да селоунане вьсн чисто словѣньскы бесѣдоуютъ“ (стр. 88). На македонския българин Климент подхожда да казва това с такава увереност; и не само с увереност, а и с нескривана гордост!

Изключително популярното предсмъртно обръщение на Кирил към брата му: „Се брате! Вѣ сопроуга бѣховѣ, ѥдинoу браздоу тѫжаща, и аз̀ на лѣсѣ падаю, свон дьнь съкончавъ, а ты любишн городъ вельми; то не мозн горы ради оставитн оученнїа своѥго“ (стр. 89) по дълбочината на своя основен смисъл — всеотдайността на Кирил да служи до последен дъх на славянската християнска просвета — и по дълбочината на своята емоционалност може да се съпоставя и мери само с Похвалата за Кирил. Но докато в Похвалата това е показано чрез авторски коментар, в Житието читателят е в съприкосновение с едно развълнувано сърце, което не се бои от смъртта, защото знае, че неговите завети имат защитници и продължители. А когато Кирил умира в Рим, Климент е бил там и не е никак невероятно той да е бил при него и брат му, когато Кирил се е намирал на смъртния одър. При това този Кирилов завет се превръща впоследствие за Климент в жизнена програма, която със себеотрицание осъществява.

Живо и динамично е предаден в ЖМ и спорът на Методий с немските католически епископи, които го уличават в грях и престъпление, най-тежкото от които е, че проповядвал християнството в техните предели. Атаката е силна, но и Методий умело се брани. Ако знаех, казва

---

[1] Вж. Житието на Климент в книгата на Ал. Милев, Жития на св. Климент Охридски, София, 1961, стр. 107.

[2] Ал. Милев, пос. съч., стр. 107.

той, че тази земя е ваша, нямаше да проповядвам, ама тя е на св. Петра. Този отговор вбесява немските духовници и те недвусмислено предупреждават своя противник: „ѣаро глаголюще, зла довоудѣшн!“ (стр. 91). И как да не са ядосани немските епископи, когато Методий им се присмива, че искат с костен череп желязна планина да разбият — „Хотяще желѣзноу гороу костанъмь тѣменьмь пробнтн, мозгъ вашь нзлѣюте“ (стр. 91). Тази мисъл трябва да се има пред вид, когато се говори, че авторът на ЖМ бил близък до Западната църква; за нейните дейци приятел така не би се изказал. И ако все пак този довод може да изглежда недостатъчно устойчив, то неговата доказателствена сила се подкрепя и от неудобното положение, в което е поставен княз Светополк, който по времето на съда над Методий казал: „Не троужанте моего Методнѣ, оуже бо сѧ есть, ѣако н прн пещн оупотнлъ“ (стр. 92). А Методий от своя страна отговорил: „Єн владъіко, фнлософа потьна ннъгда сърѣтъше людне, рѣша емоу: Чьто сѧ потншн? Дѣюѣтъ онъ: — Съ гроубою сѧ чадыо прѣхъ“ (стр. 92). Може ли при наличието на тези данни да се мисли, че моравец или привърженик на Западната църква ще оприличи сънародниците си, в това число и самия княз, с простаци? И не подхожда ли такова отношение най-добре на Климент, който сам най-добре е знаел в какво в същност се състои невежеството на Светополковите хора и на самия Светополк. Не може също така деец с ориентация към Западната църква да нарича Методиевите противници привърженици на йопаторската ерес.

Афористичността на разменените между немските епископи и Методий реплики говори за непосредност в две направления: че една изострена, нажежена атмосфера може да предизвика такъв диалог и че такава нагорещена атмосфера оставя трайни впечатления у всички, които са я изживели. В този диспут освен това идейната победа е отдадена на Методий. Това не е случайно — тази победа е възмездие за мъченията, на които бива подложен Методий след разговора — бива изпратен на тригодишно заточение в Швабия. Такова възмездие много подхожда на Климентовото перо, комуто се наложило по-късно да пострада не по-малко от същата немска католическа партия, която е преследвала учителя му.

В най-съвършените си в художествено отношение творби, като Похвалата за Кирил и Поучението за архистратезите Михаил и Гавриил, Климент Охридски се изявява като писател с многоцветна мисловно-емоционална палитра, която подхранва своите свежи бои предимно от околния свят. В тези две, пък и в други свои произведения Климент с лекота отвежда своя читател от образ към образ, буди мисълта му към работа, към действие. В Житието на Методий при раздялата на последния с хората, когато бива изпратен на заточение, се казва: „Людне же, ѣакоже есть обычан чловѣкомъ, вьсн печаловахоу сѧ н жалмахоу сѧ, лншаемн пастыра такого н оучнтела, развѣ слабъінхъ, ѣаже льсть (льстець) двнзаше ѣако се вѣтрь лнствне“ (стр. 94). В този пасаж Методиевият биограф се показва като вещ психолог. Освен това в тази нравствено-философска преценка има и нещо още по-интересно — и то се отнася до положението на Методиевите ученици след неговото заточение. Касае се

за нестабилното положение на славянските просветни дейци в Моравско, които в по-голямата си част, подобно на Кирил и Методий, са били пришълци в тази земя. Тази неустойчивост, както е известно от историята, Климент е имал нещастието да види превърната в цяла разруха. Затова логично е да се приеме, че именно отзвуци от тези негови впечатления, размисли и преживявания се срещат в ЖМ, което вероятно е писано при спокойно положение, когато Климент се е намирал в България. При това този не е единственият исторически намек и отглас в ЖМ, та неговото извличане из текста ни се струва да е правомерно.

За автор южен славянин мисли изследвачът, когато чете, че след като Методий превел за шест месеца от гръцки на славянски цялата Библия (псалтирът, евангелието и апостолът били преведени по-рано от Кирил и Методий) освен Макавеевите книги, въздал хвала и слава на Димитър Солунски, акт, който говори за голямата почит на двамата солунски братя към този светец, патрон на родния им град.[1] Както е известно, по-после и самият Климент написва поучение в чест на този светец. Взаимната обич и почит на учител и ученик към един и същи светия — патрон на Солун — подсказва не толкова влияние на първия върху втория, а е едно косвено указание за общо месторождение и продиктувани от едни и същи причини родолюбиви чувства.

След всичко казано дотук по-особено трябва да се погледне на молитвата, с която завършва ЖМ: „А ти, света и честита главо, от небесната висота с молитвите си приглеждай нас, които копнеем за тебе! Избавяй от всяка напаст учениците си и чрез тях разпространявай [Христовото] учение и преследвай ересите“ (В. Киселков, Жития, стр. 42). Тя не бива да се смята за молитва изобщо, защото, както много други места от Житието, косвено отразява ред събития след Методиевата смърт,[2] най-важното от които е гонението, на което били подложени учениците на славянския първоучител. Указание за това е призивът на молитвата от небесната висина Методий „да приглежда“ учениците си. Не е общо пожелание и призивът чрез молитвите си на небето пред бога Методий да измоли неговите ученици да разпространяват Христовото учение. Като учител и епископ в България, съответно след 886 и 893 г., Климент именно с това се и занимава. Колкото до желанието на житиеписеца, отправено до неговия покоен учител, да бъдат преследвани ересите, насилено ще е да се предполага, че се касае за ранни богомилски прояви у нас, както се произнасят някои. По-вероятно е да се мисли, че тука като еретици са не съвсем ясно фиксирани гонителите на Методий и на неговите ученици, които гонители и чрез молитвите на покойника —

---

[1] По този въпрос вж. подробно у Б. Ст. Ангелов, Из старата българска, руска и сръбска литература, София, 1958, стр. 20—35, където е публикуван и самият Канон на Димитър Солунски, приеман в науката за Методиево произведение.

[2] Любопитно е, че на погребението на Методий според неговото житие дошли: „Н богатнн, н оубозн, свободьнни н рабн, въдовнца н сиротъı, странънни н тоземьцн, недоужьнни н съдравнн“ (стр. 96). Редът, по който се изброяват различните социални категории, е почти еднакъв като в много Климентови поучения и най-вече в неговите „Наставления в чест на празници“. Но още по-интересно е, че се говори за „странници“ и че те са поставени пред местните жители (тоземьцн). Ето защо допустимо е да се касае за един неосъзнат и затова толкова по-естествен намек от битието на автора на Житието — Климент.

както е било и когато той е бил жив — да бъдат сразени, да получат възмездие за своята „хулна многоречивост“ спрямо „угодилия във всичко на бога“ Методий. А угодил е във всичко на бога Методий, защото с апостолско себеотрицание е работил за благото на славянството — такъв е естественият извод от преценката на житиеписеца. Ето защо днес почти не се намират изследователи, които да подкрепят мнението на А. Воронов, че ЖК и ЖМ били написани най-напред на гръцки, че тогава преведени на славянски език. Техният дух, съдържанието им противоречи на тази хипотеза.

*

Пространните жития на славянските първоучители Кирил и Методий са книжовни паметници с изключително значение за историята на старославянската и частно на старобългарската литература, защото в тях е въплътен устремът на славянството да се освободи от всякаква чужда опека в културната област. А както е известно, в това се състои основният патос на Похвалата за Кирил, едно от произведенията на старата ни книжовност, за което не се води спор, че принадлежи на Климент Охридски. Ето защо правдоподобно е да се предполага, че те са написани именно от този наш средновековен книжовник.

В двете жития има ред намеци за факти и събития, отнасящи се до живота на славянството през IX—X в. Отделно в ЖМ има ред указания, че то е възникнало в България, когато славянската култура е имала зад себе си дълга и установена традиция. Свежият спомен за Кирил, многобройните живи и непосредни сведения за неговия живот, съдържащи се в Житието му, дават основание да се предполага, че това произведение е възникнало наскоро след смъртта му в Моравия, като е възможно впоследствие да е било редактирано отново в България. Но въпреки това двете жития оставят трайното впечатление за нещо цяло, единно: онова, което относно живота на един от братята е казано в ЖК, го няма в ЖМ и обратно. Това не може да е израз на случайност, а на преднамерен план, който е можел да състави и най-вече да изпълни само близък ученик на братята, отблизо и детайлно запознат с живота и литературната им дейност. В светлината на тези факти и съображения хипотезата на В. Киселков за късно произхождение на житията изглежда необоснована, защото, колкото и даровит книжовник да е бил архиепископ Василий, той не би могъл да бъде толкова изобретателен при съставяне композицията на двете житийни биографии.

За единен план в постройката на двете жития говори и тяхната фактическо-литературна форма. Така когато изгражда образа на Кирил, авторът още от детска възраст му отрежда мъдростта на старец. По-друг е жизненият път на Методий. Той изпитва върху плещите си и огромните тежести на „земния живот“, преди да поеме „истинския път“ на Христа. Но не само реалните жизнени факти са предопределили и насочили обработката на материала в посочените две насоки. Върху тия разлики в живота на двамата братя е наблегнато и по чисто „художествени“ съображения — читателят да не се уморява да чете едни и същи моменти в двете биографии. Това е допустимо, защото вероятно в средновековието двете жития най-често са били включвани в едни и същи сборници и са били четени заедно.

В двете жития има много намеци — по-преки и косвени, — които подсказват, че техният съставител е бил много близък до двамата солунски братя. Той постоянно се обръща към тях като към свои учители и наставници, моли ги за небесна закрила подир смъртта им. Съпоставени с данните, които предлага Житието на Климент от Теофилакт Охридски, тези молитви зазвучават не само като отражение на една дълбока религиозност, а като отгласи от живота в славянския Юг и Запад през IX и X в.; а в тези земи по това време е живял и работил нашият именит сънародник Климент.

Пространните жития на Кирил и Методий бележат началото на оригиналната старославянска и най-вече старобългарска книжнина. Изследвани досега предимно в исторически аспект, те чакат своя изследовател литературовед, който да ги разкрие в истинското им величие като творения на славянството и на нашия народ, показал големи дарби още в началото на своя самостоен културен път.[1] Направеният тук скромен опит за анализ в литературно-идейна насока цели да подпомогне проучванията от това гледище.

[1] Напоследък изследване в този смисъл на ЖК направи Д. Петканова-Тотева, Литературни особености на Пространното житие на Константин-Кирил, сб. Хиляда и сто години славянска писменост, София, 1963, стр. 127—154.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ · ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА
КНИГА XVI, 1965

МАТЕРИАЛИ И НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

СВЕДЕНИЯ ЗА ЕДНО СТАРО КНИЖОВНО СРЕДИЩЕ В БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

Бистра А. Цветкова

При условията на османската феодална система манастирите в българските земи, които оцелели по време на завоеванието или възникнали по-късно, получили различен статут. Особеностите на този статут дори и за най-забележителните манастири са сравнително слабо изяснени досега. Това се дължи до голяма степен на недостатъчното познаване на официалните турски документи, в които най-точно е отразен режимът на различните манастири в рамките на османския феодален ред. Проучването на този режим в светлината на автентични османски източници без съмнение би обяснило известни особености и прояви в развитието на самите манастири, ролята им като будни средища на духовен живот през робството.

Османската феодална власт, ръководена от политически съображения, обезпечила известна самостоятелност и фискални облекчения на някои по-големи манастири, като Рилския, Бачковския и пр. Затова пък по-малките манастири били включени в обсега на едни или други спахилъци (тимари, зиамети, хасове) или на султански хасове. Обичайните за всеки манастир стопанства са били доходни обекти за османската феодална власт — нейните фискални органи най-грижливо ги издирвали и обхващали при всяка поземлена регистрация. В документите на тия фискални регистрации се откриват понякога интересни данни за икономическото положение на различни манастирски средища.

В източник от този род, един дефтер от третата четвърт на XV в.,[1] намираме сведения за състоянието на изчезналия вече манастир Ястреб,[2] в който през XVI в. работил книжовникът Петър Граматик.

Дефтерът, за който е дума тук, принадлежи към категорията на т. нар. mufassal defterleri. Това са подробни описи на различни феодални владения със сведения за населените места, включени в тия владения, поименни списъци на жителите им, имената на местните господари и вида и размера на феодалната рента, наложена на раята. В дефтера са отразени данни за обхвата и структурата на редица спахилъци в тогавашната нахия Търново, която териториално се простирала и в земи, спадащи днес към Габровския и Ловчанския район. Сред тия регистрирани тук спахийски владения фигурира и тимарът на някой си Али, син на Мехмед Гевхерджили. Към този тимар е зачислено селото Коршуна с 27 турски домакинства и 17 неженени турци при 17 български домакинства, 13 незадомени българи и една вдовица. Общият доход от това селище възлизал на 4571 акчета. Между приходоносните обекти в Коршуна е регистриран и един манастир вътре в самото село, обложен в полза на спахията с глобална сума (макту) от 100 акчета. Като част от същия тимар регистраторът е описал манастира Ястреб.[3] Описът на манастира е кратък.

---

[1] Регистърът се съхранява в Ориенталския отдел на НБКМ под сигнатура Тн 31/10. Той не е датиран, но известни податки позволяват да се отнесе към третата четвърт на XV в.

[2] Това е манастирът Св. Богородица, наречен Ястреб, в местността Сливек, на север от Ловеч. Днес той не съществува.

[3] Ориенталски отдел на НБКМ, Тн 31/10, стр. 12—13.

При все това той заслужава внимание, защото хвърля светлина върху непроучения досега статут на този манастир и представлява един от най-ранните познати нам описи на манастирски владения в системата на османския феодален строй.[1] В бележка към името на манастира, административно зачислен към нахия Търново, е отбелязано, че той е бил вече вписан „в първия стар регистър". Няма никакво съмнение, че в случая става дума за най-ранната регистрация на манастира след установяването на турското господство. Като се има пред вид, че поземлените регистрации се извършвали на 20—30 години веднаж,[2] може с основание да се предполага, че за пръв път манастирът Ястреб е бил обхванат като приходоносен източник от органите на османската феодална власт през началните години на XV в.

Ако се приеме версията, че Ловеч е завладян едва в началото на XV в. поради упоритата си съпротива,[3] трябва да се предполага, че тогава е бил включен в обсега на османската спахийска система и близкият до Ловеч манастир, за който е дума тук. В нашия опис са изброени поименно събраните в този манастир монаси: Петрони поп[4], Рафаил поп, Никодим поп, Мандарим поп, Осим поп, друг Никодим поп, Калаудин поп. Те са 7 души. По тия оскъдни сведения е ясно, че в манастира Ястреб през третата четвърт на XV в. било съсредоточено малобройно манастирско братство. Народността на монасите остава неизвестна — само въз основа на монашеските имена е трудно и несигурно да се правят категорични изводи по този въпрос. Като право на тимариота Али, син на Мехмед Гевхерджили, към чийто спахилък е спадал манастирът Ястреб, регистраторът е отбелязъл глобалната сума (макту) от 130 акчета „от десятъка върху ширата, кошерите, плодовете и водениците".

За разлика от обикновената рая манастирското братство било обложено само с десятък, и то изчислен върху ограничения поземлен добив. Очевидно местният спахия нямал право да изисква от монасите никакви други раятски данъци, като испенче, десятък върху добива от зърнени култури, обичайните за това време даждия „сено и дърво", „кокошка и погача", откуп за извършване на принудителен труд, глоби и пр. Разпределена върху всеки от монасите, сумата 130 акчета — размера на феодалната им рента към спахията,— се пада приблизително по 18,5 акчета на човек, докато само данъкът испенче на едно обикновено българско домакинство от раята възлизал на 25 акчета.[5] Освен това според османските закони монасите били освободени от данъците, числящи се към група avariz-i divaniye ve tekâlif-i örfiye.[6]

Ясно е впрочем, че на манастира Ястреб, макар и подвластен на спахийско владение, били обезпечени известни фискални облекчения. Тия условия, както и обстоятелството, че манастирът се намирал настрана от селището Коршуна, където пребивавал вероятно местният спахия, и от Търново, административен център на цялата нахия, заслонили това средище от феодалния произвол, обезпечили му сравнително по-голямо спокойствие и сигурност. Няма съмнение, че този именно статут на манастира Ястреб е създал известни предпоставки, благоприятни за развитието на книжовна дейност в него през XVI в.

Тук именно е работил около средата на XVI в. книжовникът Петър Граматик. И по това време благодарение на своя по-специален статут и уединеност манастирът Ястреб се

---

[1] Неотдавна в Ориенталския отдел на НБКМ бе намерен при класирането на неописани още документи един откъс от кратък тимарски регистър от 1475—1476 г. за спахилъци във вилаетите Видин, Тимок и Загория. В този регистър към тимара на някой си Мурад, син на Коджа Салих, е вписан някакъв манастир във Видинско, зачислен с 3 ханета и доход заедно с испенчето 290 акчета. Името на манастира се дешифрира като „Свети Ех"(?)

[2] H. Inalcik. Hicrî 835 tarihli sûret-i defter-i sancak-i Arvanid. Ankara, 1945, s. XIX—XXI; H. Inalcik. Ottoman methods of conquest. Studia islamica, II, 1954, p. 107—111.

[3] Срв. напр. Б. Караканов ски, Превземането на град Ловеч от турците в 1474 г. Сборник Ловеч и Ловчанско, II, София, 1930, стр. 96—99.

[4] И в други османски феодални регистри монасите са вписани със сана „поп" (Срв. напр. откъс от регистър на гр. Видин от 1542 г., Ориенталски отдел на НБКМ л. 4а—6б). Османската фискална регистрация обозначавала така всички духовни лица от православно вероизповедание без разлика на положението им в църковната йерархия с изключение, разбира се, на най-висшите духовни чинове.

[5] Срв. Kraelitz, Greifenhorst, Kanunname Sultan Mehmed des Erobers. Die ältesten osmanischen Straf- und Finanzgesetze, Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte, B. I, H. 1, S. 28; I. v. Hammer, Des Osmanischen Reiches Staatsverfassung und Staatsverwaltung, I, Wien, 1915, S. 284, 312.

[6] Б. Цветкова, Извънредни данъци и държавни повинности в българските земи под турска власт, София, 1958, стр. 200.

запазил като по-спокойно убежище въпреки нарастващия гнет на османския феодален режим. Това добре се долавя от една приписка, в която поменатият вече граматик се оплаква от ужасите на страшното девширме. Неговите деца, макар и маловръстни, били подгонени от събирачите на еничарския данък и потърсили спасение в самия манастир.[1]

По сведенията от XV в., които срещаме в нашия регистър, личи, че в манастирското стопанство на Ястреб имало ограничено селскостопанско производство. Тук били застъпени преди всичко лозарството, пчеларството и овощарството, тъй като десятък се предвижда само от производството на тия стопански отрасли, а така също и от манастирските воденици — вероятно повече от една на брой.[2]

Макар и оскъдни, набелязаните тук сведения създават известна представа за особеностите в развитието на манастира Ястреб, засвидетелствуван през XVI в. като огнище на книжовна дейност.

---

[1] Срв. Б. Цонев, Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София, I, София, 1910, стр. 24—27; Ст. Станимиров, Из черковната история на гр. Ловеч. Сб. Ловеч и Ловчанско, II, 1930, стр. 11—12; Г. Иванов, Исторически известия и предания из Ловешко. Изв. Истор. друж., IV, София, 1915, стр. 210.

[2] За характера на манастирските стопанства има и други данни от XV в. Така в един феодален регистър (ОАК 83/35) към тимара на чауш Мехмед чауш на румелийския мир-и миран, е описан доход от монасите на манастира Зограф, спадащ към Айнерос (Атон): десятък от лозята — 78 акчета, данък от пчелни кошери — 198 ак., от воденици — 90 ак. (лист 6а). Манастирът Иваро̀з (!), спадащ към Айнерос, е регистриран с десятък от маслинови дървета — 10 акчета и данък от пчелните кошери — 66 акчета. Към тимара на Юсуф, син на Бейлу, е зачислен с два чифлика манастирът Ексиома (?), спадащ към Айнерос; записани са десятъците му от пшеница — 17 килета=204 акчета, ечемик-3 к.=21 ак. овес — 1 к.=5 ак., бакла — 30 ак., нахуд — 1 к.=12 ак., уровко — 7 ак., върху пчелните кошери — 50 ак., върху лозята — 38 ак. Всичко — 377 ак. От манастира Рус, спадащ — към Айнерос, са отбелязани: десятък от лозята — 48 ак., доход от пчелните кошери — 66 ак. (лист 7а).

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ · ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА
КНИГА XVI, 1965

РЪКОПИСЕН СБОРНИК ОТ НАЧАЛОТО НА XIX В.

Георги Данчев

Преди няколко месеца библиотеката на Висшия педагогически институт „Братя Кирил и Методий" — В. Търново се сдоби с интересен ръкописен сборник от 30-те години на XIX в. Предаде го 73-годишната Иванка Хаджимихайлова от гр. В. Търново, в чийто дом той е пазен като ценна семейна реликва — спомен от прадядото Михаил Попович, свещеник в Севлиево.

Сборникът се състои от 203 запазени листа, формат 14 × 19 см. Общата пагинация е направена по-късно, след подвързването му, като до 31 лист включително е номериран с мастило, а след това друга ръка е довършила номерацията с молив. Между 168 и 169 лист е пропуснат един лист неномериран. Ръкописът е бил подвързан с дървени кори. Езикът на сборника е новобългарски — с диалектизми от Севлиевския говор и с турцизми. На отделни места се срещат думи, характерни за западните диалекти. Ония произведения в ръкописа, които имат тясно богослужебен характер, са написани на черковнославянски език. Писмото, макар че не е особено красиво, е добре четливо. Някои заглавия, отделни изрази, думи и букви са написани с киновар. Книжовникът се опитва в началото и в края на различните произведения да нарисува винетки, които са неумели и издават една непохватна ръка.

Преди общата подвързия сборникът е представлявал няколко отделни книги, които по подобие на късните дамаскини имат твърде разнообразно съдържание. Към първите две книги има приписки, които категорично посочват годината, когато са писани те (1834—1835). След тях са записани и други съчинения, някои от които вероятно са влизали в състава на втората книга или са представлявали самостоятелни книги. В по-голямата си част сборникът е дело на Михаил Попович от Севлиево и е писан през 1834 г. и през следващите години. На няколко места в ръкописа се явяват почерци и на други ръце — в повечето случаи прибавки от по-ново време.

Името и сведения за преписваческата дейност на неизвестния досега севлиевски книжовник Михаил Попович откриваме още в първата книга на сборника. Сред петте приписки в нея само една посочва името на друг книжовник, а останалите са оставени все от „рука Михайлова":

На 17 л. — „Р8ка Михайл8ва Поп8въ".

На 19 л. — „Р8ка Михайл8ва".

На 39 л. — „Рока Михаила Поповичъ".

На 61 л. — „Рока попа Ниделкова ҂а҃ѡ҃л҃д (1834)."

На 91 л. — Рока Михайл8ва, синъ попъ Ниделк8въ, сине ҂а҃ѡ҃л҃д (1834)".

И петте приписки са поставени на гърба на посочените листове, на страничното бяло поле — отвесно на текста. Последната от тях разкрива връзката между двамата книжовника. Явно е, че пред нас стои едно явление, родило се в книжовната практика през XVIII в., когато двама или трима наши преписвачи работят над една и съща книга.[1] Тоя случай с колективната преписваческа дейност на Михаил Попович и неговия баща поп Неделко показва, че същото явление продължава и през 30-те години на XIX в.

Една по-обширна приписка, която намираме във втората книга на сборника (на гърба на л. 139), съвсем определено посочва, че синът Михаил Попович продължава книжовните

[1] Вж. Б. Ст. Ангелов, Съвременници на Паисий, София, Изд. БАН, 1963, стр. 88, 109.

си занимания и през следващите години. От нея научаваме къде и кога е работено над втората книга от ръкописа. Ето и цялата приписка:

„Тази книга ѧ исписахъ сос бжиѧ дарба азъ смиренный и недостойнїй Михайлъ Поповичъ. Който са оулѕчи да ѧ кѕпи или да ѧ читѣ, да поменѕйте и мене нѣдостоиный пред бга сос ваша молитва. И ако намеритѣ нейди нѣкѕи збаркаѕ или на словата или на дѕмитѣ, заради това молѧ ви са да wправите сос дхъ смиреннїй и мене да прѕщавате. Защотѕ тѕкѕ идинъ гдъ, детѕ ни їзгрешава, и немѕ са пада честъ и поклонение всегда и вовеки. Амин.

И наченахъ да ѧ пиша въ лѣта wт Хрта ,ѧѡѧє 1835, мца wктомврие, 28 дн въ Сивлиювѕ."

В сборника са включени над 20 различни по характер и големина съчинения, чийто размер се движи от обикновеното стихотворение до обширната Александрия. В него са поместени последователно следните произведения:

I. Александрия. Преписът заема повече от половината сборник — 115 запазени листа. Това е нов, неизвестен досега на науката новобългарски препис на Александрията. От посочените по-горе приписки се вижда, че над него са работили през 1834 г. двама книжовници. Освен тях на лист 43 около 30 реда са написани от трета ръка. Ръкописът на Александрията е запазен почти изцяло — с унищожени 1—2 листа в началото и края.

Преписът на Александрията потвърждава големия интерес към нея по време на Възраждането.[1] На унищожените крайни листове вероятно е имало бележки, от които би могло да се видят изворите, използувани от двамата преписвачи. Едно бъдещо изследване ще хвърли светлина както по тоя въпрос, така и по проблема за разпространението и преводите на Александрията у нас по време на Възраждането. Предварителното сверяване на текста от нашия ръкопис с публикуваните досега новобългарски ръкописи на Александрията показва известна близост между него и Троянския препис на Александрията.[2]

Тук публикувам само 30 реда от началото на повестта,[3] които разказват за бягството на Нектонавт от Египет в Македония, за раздялата на цар Филип с Олимпиада и за тревогите ѝ по бездетството. В тоя пасаж се вижда явната близост, но и някои стилни различия между нашия и Троянския препис:

„И вика единъ билиберинъ, та си wбрасна брадата и мостаките и главата и са wблечи сос прости дрехи, та излези нощемъ и wтиде на Филиповото кале в Макидониѧта. И са направи врачъ дофторъ. И седеши на едно место въ калетѕ. И така катѕ пѕбегна Нетенавъ царъ, този часъ влезоха елриите в сарает мѕ и го нинамериха, ами салъ намериха кѕрѕната мѕ на столат мѕ и писаната книга н(а) софрат(а) мѕ и ѧ прочетѕха и многѕ плакаха заради Нетенева. И зеха изградиха единъ столпъ и мѕ излѧха лицетѕ на Нетенева и тѕриха мѕ кѕрѕната на главата и книгата мѕ въ раката мѕ. И подиръ тѕй влезе Дариѧ царъ въ Масаръ и го посвои и пакъ са варна на Персида. Ала Филипъ кралъ трагна да иде на войска и викна царицата си Wлинпиада и ре(че):Ази ща ида на войска, а па ти дица ни раждашъ, чи кога са варна, а като заварѧ бисъ рожба, ша си испадена wт моето црсто и веки да ни си сос мене. И са цалѕваха слатко. И wтиде Филипъ кралъ на войска сос войската си и царицата мѕ Wлимпиада wстана. И беши хѕбава бесъ край, ала беши ѧлова, та ни раждаши дица. Затова са чѕдеши, що да стори и биши грижна многw."

---

[1] Освен печатания новобългарски превод на Александрията през 1844 г. в Белград от Хр. П. Василев у нас са известни още 3 ръкописа на Александрията: един фрагментарен новобългарски превод от XIX в., описан от Б. Цонев, Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, т. II, София, 1923, стр. 438; втори — публикуван от проф. Л. Милетич, Една българска Александрия от 1810 г., Български старини, № XIII, 1936; трети — изследван от проф. К. Мирчев, Още една новобългарска Александрия от началото на XIX в., Годишник на Софийския университет, Ист.-филол. фак., т. XLIII, 1946—1947.

[2] К. Мирчев, посочената публикация.

[3] Текстът се намира на л. 4 и л. 5 според пагинацията или в същност на л. 2 и л. 3, според сегашното състояние на ръкописа.

II. С второто съчинение в сборника започва началото на втората книга, изпъстрена с множество начални букви и заглавия, изработени с киновар и украсени с неумели винетки. Насловът на л. 120 гласи: „Д8ми и причти чл҃вк8 тварде файдалиї, дет8 са исписани ѡ҃ много книги.“ След 5—6 нарисувани звездички заглавието продължава: „ѡ҃ д8мите на ст҃аго wц҃а нашего Їwанна Злат8wстагw казва заради клетва.“

След заглавието на около 9 страници са записани 30 различни по големина мъдри мисли. Някои от тях имат характер на народни пословици и поговорки.

На л. 124 с киновар отново е подчертано: „Д8ми пакъ за файда“, след което четем нови 14 мъдри мисли.

От л. 126 започват „Причти философски“, които са най-многобройни — 94, но затова пък някои от тях са съвсем къси и близки до народните пословици.

Между тия 138 мъдри мисли — притчи, пословици и кратки поуки — има някои особено интересни, свързани с просветителския дух през първата половина на Възраждането. Личи стремежът на книжовника да подбира народни пословици и след като им даде книжна форма, да ги нареди до избраните мисли и поучения от съчиненията на християнските проповедници. В някои от тях дори се чувствува ритъмът на народните песни, а при други са употребени и рими. Почти всички тия мъдри мисли представляват интерес, но тук ще посоча само няколко:

1. На л. 122 — Раз8мни чл҃вѣкъ да го оубикнешъ, защо по лесн8 тебе сос раз8мни да носишъ на рамото си идинъ камакъ голѧмъ, нежили сос л8ди вино да пїешъ.

2. На л. 123 — Койт8 са смей на сиромаха, той прогневѧва бога.

3. На л. 128 — Жина, дето нема срамъ, та е прилична на гозба, дето нема солъ.

4. На л. 129 — Жина х8бава и вино д8бро, тие са две слатки оутрови.

5. На л. 130 — По добрей в горито да жювейш сос люти звер8ви, нежили въ добра каща сос зла жина.

6. На л. 130 — Който за др8гиго трапъ ископава, wнъ себе си въ него закопава.

7. На л. 130 — Ни волкъ волка изида, ни змиѧ змиѧ изида, ни мечка мечка изида, каквото чл҃вѣкъ чл҃вѣка затрива.

8. На л. 132 — Лажлива дрожина като зимно сл҃нце, ѡ҃ една страна грей, а ѡ҃ др8га ст8деней.

9. На л. 133 — Чадо, да са тр8дишъ, да спичелишъ наоука д8де младеишъ, да не безъ риза оустареишъ.

По-голямата част от тия мъдри мисли Михаил Попович е преписал от твърде широко разпространените през XVIII в. и началото на XIX в. сборници със смесено съдържание. Въпреки че в запазените приписки не са посочени изворите, използувани от преписвача, връзката с традицията е явна. Може да се допусне обаче, като се имат пред вид творческите усилия на книжовника и по-специално двете оригинални негови стихотворения в сборника, че той е взел някои мъдри мисли — пословици и поговорки — не от други ръкописи, а направо от разговорната народна реч.

III. Във втората книга на л. 134 е поместено и едно стихотворение. За ръкописните сборници това не е ново явление. И в други ръкописи от XVIII и XIX в. откриваме подобни стихотворни усилия. Новото и значимото тук е това, че стихотворението е написано на новобългарски език, а не на черковнославянски, както е в другите известни подобни случаи.[1] В него се чувствува влиянието и ритъмът на народните песни. Самобитният стихотворец е положил усилия за редовно римуване на съседните стихове (а — а, б — б, в — в) и на места е употребил точни и звучни рими. До 1835 г., когато в същност е написано това стихотворение (както проличава от посочената по-горе приписка на л. 139), още нямаме подобна стихотворна проява на новобългарски език. Името на автора му, вероятно Михаил Попович, може и трябва да се нареди до имената на първите стихотворци.[2]

---

[1] Вж. Б. Цонев, Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София, София, 1910, ръкоп. № 267 (544), стр. 170—172, № 360 (615), стр. 400—402, № 361 (224), стр. 402—405.

[2] Това и още едно стихотворение на М. Попович, което се намира в края на сборника, са предмет на друго изследване.

Ѡ, сине мой, тебе пѫчавамъ,
богѫ тѧ врачавамъ —
богѫ да се боишъ,
на врата[2] си да стоишъ.
Люц(к)о да не гледашъ,
чюждо да не крадишъ,
да наѫчишъ книга,
да не имашъ брига.[3]
Жина да не гледашъ,
при неѧ да не седишъ —
веждите ѝ глатки,
дѫмите ѝ слатки,
ѿт оустата и метъ капи,
тебе за сръцето хапи.
Ѡ сине мой драгий,
ни ходи по технити праги!
Вино да не пиешъ,
много да не спавашъ,
праведно да ходишъ,
богѫ да ѡгодишъ!
Твърде рано ставай,
безъ церкова не ѡставай,
сос брата си да са смиришъ,
богѫ да се смилишъ!

IV. Четвъртото произведение в сборника представлява една молитва — възхвала към Богородица.

V. Слово поучение за Рождество Христово.

VI. Причти и дѫми ѿ пр҃рока Соломона и ѿ Їсѫса сина Сирахова, що са многѫ фаидалиї на секиѓѡ хрианина, за наѫка полза да приема ѿ нихъ, като ги чите.

На пет страници след тоя наслов пак са записани 16 мъдри мисли. Някои от тях са близки по характер с тия, що срещаме в началото на втората книга от сборника. По съдържание те са свързани с просветителските идеи на XIX в. В тях често се отправя призив към младите българи още от младини да залягат над науката, да се потрудят и научат някакъв занаят, за да бъдат самостоятелни и независими в живота. Някои от мъдрите мисли са отправени срещу леността, пиянството, разврата, а други имат определена социална насоченост от позициите на бедните селски маси. Ето няколко примера:

1. На л. 136 — Чадо, ѿ малакъ се вразоми на хитросъ за на подиръ, да намеришъ добрина за рабѫта си. Малко са потроди или поѫчи на некоѩ занаѧтъ, замъ напконъ за много време да имашъ да ѧдешъ ѿ свойта си пичала или стока.

2. На л. 137 — Ако щешъ, чл҃вѣче, да са ѡпазишъ ѿ жина лошава и кѫрва, а ти ниде хортѫва сос неѧ, нито гледай въ ѡчите нейни.

3. На л. 137 — Ленивъ чл҃вѣкъ е по-лошаво ѿ боленъ, защо болниѧтъ лижи и ни ѧде, а ленивиѧтъ хемъ лижи и пакъ ѧде и грехове прави винаги.

VII. Чудо на свети Николай.

VIII. Поучение против пиянството, озаглавено: Дѫми на ст҃аѓѡ Василїе за пиѧнство.

Краят на поучението: ... Пѣрва чаша за здрави на снага, а втора за сладост, а трета за висилба, а читверта за безѫмство, а дрѫги за деѧволски рабѫти и за кѫрварство.

IX. На гърба на л. 140 книжовникът е започнал един Разговорникъ греко-болгарскїй, написан на гръцки, а насреща няколко израза на български. На следващия лист е съставил таблица с турски буквени и числени знаци.

X. Кратка вечерна молитва (на гърба на л. 141 и началото на л. 142).

XI. На следващите три листа (142, 143 и 144) са записани няколко рецепти за лекуване на рани, гърлобол и далак в духа на народната медицина.

XII. Църковни песни за Рождество Христово.

XIII. Църковни песни за Богоявление.

XIV. Второто по големина произведение в сборника е широко разпространеното апокрифно сказание за апостол Павел. То обхваща над 60 страници (от л. 152 до л. 184). Преди общата подвързия вероятно е представлявало отделна книга. Озаглавено е: Сказание слово ст҃и а҃плъ Павелъ вознесенъ бистъ до т(р)ето н҃бо.

---

[1] в р а т а — вероятно е съкратено от „вярата". *На врата си да стоиш* може да се тълкува и като своеобразен поетичен израз — да бъдеш самостоятелен или да обичаш собствения си дом.

[2] б р и г а — грижа.

В началото на словото е залепено изображение на апостол Павел, а в самия текст — образ на Богородица с Христа.

XV. Слово на Йоан Златоуст за покаяние на душата и за милостивите хора.

XVI. Църковни песни, записани на гръцки език, но с кирилица. Под тях отново намираме името на Михаил Попов.

На л. 197 книжовникът е записал: „Сказаніе въ кратце стыхъ седми соборахъ вселенскихъ сѣлw полезно.“ По неизвестни причини листът е останал празен.

XVII. В сборника намираме и едно второ стихотворение, записано на листове 197 и 198. Над него неизвестна ръка от по-ново време е поставила заглавие с молив „Злощастна България“. Стихотворението има патриотични антигръцки елементи и вероятно е отглас от борбата за независима българска църква. В тая борба Михаил Попович, както ще видим по-сетне, взима активно участие. Ето и пълния текст на стихотворението:

Ахъ, временаго време,
несноснаго бреме!
Кой да призовѣ пророка Еримиѧ,
да оплачи горка Болгариѧ!
Чи е останала совсемъ в темноста,
ни познава w кого й пакоста.
W простота носи нисносни бремена,
никакъ ни познава златите си времена.
Плашима, лестима и посмеѧна,
памета й вовъ магла развеѧна.
Ах, ста правда, втря затрита,
самѳ w Болгариѧ совсем си скрита.
W, лѳча златозарнѣишего свѣта,
wгреи, блесни и распрасни мрачнаго навета!
Да знай всѧки да си дава wтвѣта
на тогози свѧтозлатаго вѣка.
W, Болгарио, препростаѧ и неочимаѧ,
w мѳдрихъ грековъ прелестима.
Что, Болгарио, не радишъ о оучение,
но всегда тлѣешъ въ моучение?
Wвори очи твои, w, Болгарио слепа,
да не ѩко древо изгоришъ во оганъ нема!

XVIII. Слово за добри и зли работи.

XIX. Слово поучение от Анастасий Синайски.

XX. Слово от Йоан Златоуст — поучение как да се стои в църква и как да се кръстят богомолците.

XXI. Слово от Патерика — поучение към ония, които напущат църквата, преди да е свършила литургията.

*

Откъм съдържание сборникът на Михаил Попович буди интерес само с някои от произведенията, включени в него. На първо място заслужават специално изследване преписът на Александрията и двете стихотворения. Въпреки че тоя севлиевски препис на Александрията води началото си от същия превод, от който е преписан и Троянският препис, стилистичните и други различия между тях говорят за известни отклонения и едно бъдещо проучване ще покаже доколко в случая може да се очертае самостоятелният облик на книжовника Михаил Попович.

Двете стихотворения са най-ценното в съдържанието на сборника и представляват известен интерес за нашата литературна история. Написани на говорим език, те свидетелствуват за интересни поетически завоевания в зората на новобългарската поезия. В първото от тях се чувствува благотворното влияние на фолклора, проявено в стихотворния размер и ритъма. Явно е школуването на Михаил Попович в народната песен. Такова влияние на народнопесенното ни творчество върху новобългарската поезия е зарегистрирано едва по-късно при Н. Геров, Д. Чинтулов, П. Р. Славейков и др.

Първото стихотворение на М. Попович, написано в края на 1835 г., е и първата известна досега проява от подобен род. Възрожденско-просветителските настроения в него и патриотично-гражданските чувства във второто стихотворение говорят за стихотворец, който има съзнание за задачите, които може и трябва да изпълнява поезията. А антигръцките тенденции в „Злощастна България“, патриотичният зов за осъзнаване и своеобразното припомняне на старата българска слава очертават Михаил Попович като ревностен последовател на Паисий Хилендарски. В стихотворенията му се чувствува и известна близост донякои от творбите на П. Р. Славейков.

В сборника представляват интерес и значителните фолклорни струи, проявени чувствително в съдържанието на някои от мъдрите мисли. Между всичките 154 „файдалии

дѫми“ има много народни пословици и поговорки, записани още през 1835 г. Интересът на Михаил Попович към такива мъдри мисли предшествува интереса на П. Р. Славейков, който няколко години по-сетне при учителските си скитания започва да събира и записва „избрани думи“ или „достопаметни изречения“[1].

По подобие на дамаскинарските сборници и в словата на Михаил Попович има явен стремеж за доближаване до слушателите от народните маси. И това той постига не само с употребата на говоримия език, но и с непосредността, с която поучава. В някои от словата, въпреки че се говори за далечни страни и градове, лъха близка родна атмосфера.

Ръкописът на Михаил Попович е ценен и с новобългарския си език. Макар че книжовникът като свещеник е ползувал черковнославянски език, в книжовните си занимания е употребявал преди всичко говоримия език. Могат да се направят специални езикови блюдения както върху оригиналните произведения и приписки, така и над преписите във връзка с въпроса за ролята на диалектите при формирането на нашия книжовен език.

Новооткритият ръкописен сборник, почти изцяло дело на Михаил Попович, разкрива пред нас интересен трудолюбив книжовник и самобитен стихотворец. Преписваческата му и книжовна дейност е подтикната от патриотично-просветителските тенденции през първата половина на XIX в. Специално изследване на отделни произведения от сборника и сравняване с техни преписи в по-ранни ръкописи ще покаже доколко Михаил Попович се придържа о текста, доколко преработва и добавя нещо свое с оглед на конкретната среда. Това ще спомогне и за по-релефно очертаване образа му като книжовник.

Михаил Попович е бил здраво свързан с вълненията на своето време. Един документ от 1861 г., който е и последното досега известно сведение за него, показва, че той не е стоял настрана от обществения живот у нас. Книжовникът е взел активно участие в борбата против гръцките владици, за което свидетелствува не само стихотворението му „Злощастна България“. В писмо-протест, изпратено от видни севлиевци през 1861 г. до Цариград, намираме и неговия печат и подпис — Хаджи Михал попа.[2]

Известните досега ръкописи от Севлиевско — от втората половина на XVIII и началото на XIX в., към които ще прибавим и Троянския препис на Александрията, направен от севлиевеца Пенчо Димов,[3] а и новонамерения ръкописен сборник на Михаил Попович — показват, че в тоя край през първата половина на Възраждането е съществувала книжовна школа, вероятно с център Севлиево. Неин представител е и неизвестният досега книжовник и стихотворец Михаил Попович.

---

[1] П. Р. Славейков, Български притчи (история на събирането им), Избрани произведения, т. II, София, 1956, стр. 62.

[2] Вж. Х. Вълчанов, Севлиево (1842—1942), ч. I, София, 1942, стр. 165—167.

[3] Вж. К. Мирчев, Още една новобългарска Александрия от началото на XIX в., Годишник на Софийския университет, Ист.-филол. фак., т. XIII, 1946—1947, стр. 11.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ · ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА
КНИГА XVI, 1965

РЪКОПИСНАТА СБИРКА НА НАЙДЕН ГЕРОВ

По случай 140 години от рождението му

Маньо Стоянов

Любители и събирачи на книги (ръкописи) у нас е имало през цялата епоха на турското робство, но те са били обикновено самите книжовници и са се съсредоточавали около църквите и манастирите. Едва през първата половина на XIX в., когато се засилва развитието на българската просвета и книжнина, се явяват и светски лица, обикновено учители, които се заемат да издирват и събират славянски ръкописи и да съставят свои лични сбирки. Така известният велешки учител Йордан Константинов-Джинот съобщава, че през 1853 г. притежавал 76 славянски ръкописа.[1] Сбирка от славянски ръкописи имал и пазарджишкият общественик и книжовник Стефан Захариев[2]. Също и Георги С. Раковски въпреки бурния си и скитнически живот е събирал български ръкописи.[3] Неговият приятел свищовецът Васил Манчов е притежавал сбирка от 25 славянски ръкописа.[4] От тези сбирки само Манчовата е постъпила в Народната библиотека в София. Какво е станало с другите, е неизвестно.

След Освобождението в Софийската народна библиотека, а и в другите библиотеки в страната са постъпвали на няколко пъти сбирки от ръкописи, събрани от отделни лица, като например от софийския митрополит Мелетий, Йоаким Груев, Ставри Георгиев, Тодор Недков[5] и др., но те не са били считани за отделни сбирки; на много от тези ръкописи никъде не е отбелязано и името на събирача им. В последно време в Софийската народна библиотека постъпи ръкописната сбирка на видния възрожденски деец Найден Геров, събирана в продължение на много години. Днес тя е единствената лична сбирка от славянски ръкописи у нас и като такава заслужава едно, макар и бегло проучване, каквото се предлага тук.

Нейното начало е поставил бащата на Найден Геров, известният копривщенски учител Хаджи Геро Добревич, обрисуван твърде преиначено от Любен Каравелов под името Хаджи Генчо в познатата му повест „Българи от старо време". Хаджи Геро е бил образован за времето си мъж, който е обичал да събира книги, ръкописни и печатни, а и сам е писал. В сбирката на сина му, която по-правилно е да носи името и на бащата, има един дамаскин, писан от самия него. „Сїѧ книга на Гера Добревичь самь ѧ писалъ" е отбелязано на корицата ѝ. Същият почерк на Хаджи Геро се среща и в друг ръкопис на сбирката. А че той е имал и печатани книги (руски издания), знаем не само от Каравеловата повест, но за това свидетелствува и един молитвеник (киевско издание), който, останал у наследници на негови роднини, в последно време също постъпи в Народната библиотека в София. Следователно Найден Геров още като дете е имал пред себе си макар и малка сбирка от ръко-

---

[1] Цариградски вестник, год. III, бр. 142, 10. X. 1853.

[2] За интересите на Ст. Захариев към българските старини вж. писмата му до Найден Геров в Из архивата на Н. Геров, София, кн. I, 1911, стр. 598—603.

[3] За Г. Раковски вж. Съчинения на Г. С. Раковски, ред. М. Арнаудов, София, 1922, стр. 715—723.

[4] М. Стоянов, Васил Манчов и неговият Опис на българските книги — в Известия на Народна библиотека „В. Коларов", т. VII (1961), стр. 145—159. В описа на ръкописите на библиотеката (от Б. Цонев) не е означено кои ръкописи са доставени от Манчов.

[5] За събирането на ръкописите в Софийската народна библиотека вж. Б. Цонев, Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, София, 1923, стр V, и В. Йорданов, История на Народната библиотека в София, София, 1930, стр. 91.

писни и печатни книги. Оттогава естествено у него се е зародила любовта към книгите и желанието да ги събира и пази.

През септември 1839 г. Геров заминава да се учи в Одеса. В списъка на книгите и вещите, които взема със себе си от Копривщица, стоят и „4 рукописни тетради": Пасхалната рука; Нарачна книжица за взаимноучителните училища; Посланник турский и Басни и житие Есопа.[1] Това са сигурно записки по уроците на Неофит Рилски, при когото Геров учи в Копривщица през 1837—1839 г. В Одеса Геров се запознава с известните там българи Н. Палаузов, Н. Тошкович, Д. Мутев и с В. Априлов, който по молба на баща му е негов настойник. Геров ще да му е говорил за ръкописни книги в Копривщица и Панагюрище, защото още на другата година (22 август 1840) Хаджи Геро изпраща на Априлов искани от него 9 ръкописа, получени от Панагюрище. Те били: 3 осмогласника, 2 минея, 1 литургия, 1 евангелие, 1 дамаскин и 1 псалтир.[2] Какво е направил Априлов с тези книги, е неизвестно. След смъртта му те са останали навярно в някоя от одеските библиотеки. На следната година (12 юли 1841) Геров получава от баща си „Софрониево тълкование" — негов (на баща му) препис на Неделника на Софроний Врачански.[3] Явно е, че старият Хаджи Геро продължава да събира и преписва книги.

Събирането на ръкописи Найден Геров е продължил и като учител първо в Копривщица, а от 1850 г. в Пловдив. В Пловдив, както е известно, той бърже се издига като смел защитник на българското образование и просвета и става известен на българските учители, свещеници и първенци из цялата област. Мнозина се обръщат към него за съвети, други му доставят материал за речника на българския език, върху който работи. Чрез тях той издирва и събира и ръкописи. Така на 18 март 1853 г. Дончо Дойчев му изпраща от Брестовица един дамаскин, писан през XVII в. в Копривщица.[4]

Есента на същата година (1853) почва Кримската война. Геров като руски поданик напуска Пловдив, заминава за Русия, библиотеката му обаче остава в Пловдив при брат му Константин, който го замества в училището. В списъка, оставен от Константин, са отбелязани и „8 стари рукописи български"[5]. За съжаление съставителят не е прибавил нищо повече за съдържанието или произхода на тези 8 ръкописа. След Кримската война, от 1857 до 1876 г., Геров, както е известно, е руски вицеконсул в Пловдив. Благодарение на високата си служба, пък и на авторитета му като български книжовник сега му се представят още по-широки възможности да издирва и събира ръкописи. Той е бил определен и за служебен доставчик на печатни богослужебни книги от Русия за българските църкви из цялата тракийска област.[6] Това му е давало най-сгодни случаи да научи къде какви стари ръкописни книги се намират и да прибира ценните. Освен това чрез съдействието на руското посолство в Цариград е получил от турските власти и специален ферман за свободно издирване и събиране на археологически и други старини из областта.[7]

Тези интереси на Геров към българските старини са били, разбира се, известни на образованите българи и те сами му се притичвали на помощ в издирването и събирането им. Така споменатият вече пазарджишки общественик Стефан Захариев му съобщава за разни надписи по църкви из пазарджишка околия,[8] батачани намерили някаква книга в едно черковище извън селото и понеже не могли да я разберат, препращат я на Геров да им я прочете и обясни.[9] Няколко ръкописа изпраща на Геров и неговият приятел, известният софийски учител Сава Филаретов.[10]

Игуменът на Осоговския манастир Аверкий Петров му изпраща Житието на свети Йоаким и рисунка на манастира, изработена от художника Станислав Доспевски, навярно

---

[1] Архив на Найден Геров в Български исторически архив (БИА) при Народната библиотека в София, фонд 22, арх. ед. 624.

[2] Пак там, арх. ед. 634. За отношението на Геров към Априлов вж. М. Арнаудов, В. Априлов, София, 1935, стр. 259—269.

[3] Из архивата на Н. Геров, ч. I, стр. 335.

[4] Из архива на Н. Геров, ч. II, стр. 218. Това е известният Копривщенски дамаскин, издаден от Л. Милетич в Български старини, т. II.

[5] Из архивата на Н. Геров, ч. I, стр. 446.

[6] Пак там, стр. 419.

[7] Архив на Н. Геров в БИА при Народната библиотека — София, фонд 22, арх. ед. 261, 402.

[8] Архив на Н. Геров в БИА, фонд 22, арх. ед. 138.

[9] Пак там, арх. ед. 35.

[10] За отношенията между Филаретов и Геров вж. писмата им в Из архивата на Н. Геров, ч. II, стр. 449—627.

по молба на самия Геров.[1] Към Геров като компетентно лице се обръщат и чуждестранни учени и книжовници с молби да им събере сведения за ръкописи, да им изпрати преписи от някои и пр. Така сръбският просветител Вук Караджич му иска статистически и етнографски сведения за много български градове,[2] руският славист Ал. Гилфердинг му иска „выписки из некоторых рукописей Рильского манастыря" и Геров му изпраща цял пакет.[3] Известният сляп руски книжовник Гр. Ширяев му иска преписи от жития на Кирил и Методий.[4]

Изобщо през това време, 1857—1876 г., Геров попълва своята сбирка с много и ценни ръкописи. За съжаление в тъй богатата му архива липсват повече сведения за състава на сбирката. При Освобождението тя едва ли ще да е броила повече от 30 ръкописа, колкото има и сега, защото след войната Геров, вече и застарял, работел изключително по подготовката за печат на своя Речник и не се е занимавал с издирване и събиране на нови ръкописи.

Зает прекомерно със служебни и други занятия, Геров въпреки интереса си към въпросите на българския език сам не е проучвал своята сбирка. Може би не се е считал за достатъчно подготвен. Не е давал и съобщения в пресата, каквито намираме от други, например от Йордан Константинов-Джинот. Въпреки това сбирката му не е била неизвестна и недостъпна за лица, интересуващи се от славянски ръкописи в България. Чуждестранни научни работници, фолклористи и старинари, като Стефан Веркович,[5] Огюст Дозон[6] и др., при минаване през Пловдив са се срещали с Геров и са преглеждали сбирката му от фолклорни материали и ръкописи. За Геровата ръкописна сбирка се е знаело и в Русия. Известният славист Вл. Ламански е получил от Геров копие от Чирпанската преработка на Паисиевата „История славеноболгарская", която се намира в сбирката му.[7] За тази преработка, а навярно и за други ръкописи у Геров знае и Марин Дринов.[8]

След Освобождението, особено през румелийско време, в Пловдив са пребивавали за по-дълго или по-кратко време мнозина руски публицисти и научни работници като В. Немирович-Данченко, Ал. Башмаков (Вещий Олег), В. Качановски, Т. Флорински и др. Те са се познавали с Геров и навярно са разглеждали ръкописната му сбирка, особено Башмаков, който е завеждал известно време Народната библиотека в града,[9] и Т. Флорински, който е проучвал нейните ръкописи и им е съставил кратък опис.[10] През 1892 г. част от ръкописите на Геровата сбирка са били представени на известното Пловдивско изложение. За това съобщава сам Геров, но казва само, че щял да изложи факсимиле от Реймското българско евангелие и някои други ръкописи, без да посочи кои.[11] Изложените ръкописи са били разгледани и от филолози, но не ми е известно някой да е дал по този повод съобщение за тях.

През 1896 г. сбирката на Геров е била разгледана от директора на Руския археологически институт в Цариград Феодор Успенски. За нея той споменава в бележката си „Изучение древностей Болгарии"[12], а в отчета си „Экскурсии по Болгарии" дава повече

---

[1] Архив Н. Геров, арх. ед. 233, 624.

[2] Из архивата на Н. Геров, кн. I, стр. 739.

[3] Архив на Н. Геров в БИА, фонд 22, арх. ед. 537, 569. Гилфердинг пише на Геров „Не знаю к кому обратиться в Болгарию кроме Вас с просьбою об отыскивании и доставке рукописей; а хотелось бы мне найти корреспондентов в разных местах ее. Не могли ли бы Вы поручить это дело своим знакомым." Срв. Ж. Въжарова, Руските учени и българските старини, София, 1960, стр. 98.

[4] Пак там, арх. ед. 5, 421.

[5] Из архивата на Н. Геров, ч. 1, стр. 394, 463.

[6] О. Дозон, Български народни песни. Chansons populaires bulgares inédites. Vienne, 1875, стр. XLIV.

[7] Срв. студията на Ламански „Болгарская словесность XVIII-го века", в Журнал Минист. нар. просвещения, 1869, сентябрь.

[8] Срв. известната му статия „Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му" в Периодично списание, кн. 4 (1871), стр. 3—26.

[9] Б. Дякович, Исторически преглед на Народната библиотека и на Музея в Пловдив ... — Училищен преглед, XI (1906), кн. 10, стр. 959 сл.

[10] Б. Цонев, Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека, София, 1920, стр. VII.

[11] Архив на Н. Геров в БИА при Народната библиотека, фонд 22, арх. ед. 155.

[12] Вж. архив на Успенски в Центр. госуд. истор. архив в Москва (ЦГИА), фонд 472, оп. 61/896, № 2, според Ж. Въжарова, Руските учени и българските старини, София, 1960, стр. 177.

сведения. „Третье место по значению [след Софийската и Рилската] принадлежит, пише той,[1] коллекции Герова. В этой коллекции не больше 30 рукописей, но между ними есть весьма важные. Такова триодь, написанная на пергаменте в 8 д. листа с записью „писа рабь божї Яковъ дїакъ". Эта рукопись представляет собой палимпсест. Нынешний текст писан диаконом Иаковом по более древнему тексту; этот последний в первой половине есть греческий, во второй же славянский — большой устав. Интересно также евангелие без начала, 16-го века, по записи на конце принадлежащее известному уже своими большими приписками на составленных им рукописях Радулу Грамматику; такова же минея, начинающаяся с февраля и заключающая, между прочим, службу Кириллу Философу. Обилие приписок в конце рукописей как Рыльского манастыря, так и собрания г. Герова, может дать материал для нескольких страниц по литературной истории Болгарии".

След смъртта на Геров (1900) ръкописната му сбирка заедно с библиотеката му преминали у неговия наследник, известния общественик Тодор Тодоров (негов зет), който я пренесъл в София, но изглежда не я предоставил за ползуване на интересуващите се, защото никой не я е проучвал. Проф. Беню Цонев, който точно по това време (след 1900 г.) съставя и публикува описи на почти всички сбирки от славянски ръкописи в България и дори на някои в чужбина (Загреб, Берлин), за Геровата сбирка не споменава нищо. Едва през 1945 г. тя бе прибрана от наследниците на Тодоров в Народната библиотека в София, инвентирана като отделна сбирка и включена в третия том на Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека.

*

По съдържание ръкописите на Геровата сбирка са религиозни — богослужебни книги: евангелия (8), минеи (3), октоиси (2) и по един апостол, псалтир, триод, пролог, служебник и молитвеник (канони), и религиозно-поучителни: дамаскини (6), сборници (2), жития (2), една граматика и два преписа на Паисиевата История. По време те са от XIII в. до началото на XIX в. Пергаментови са само тези от XIII в., всички останали са на хартия.

Ръкописите от XIII в. са две евангелия и един апостол:

1. Изборно евангелие (№ 842). Запазени са само 6 листа (24 × 16,5 см) от дебел, добре обработен пергамент, които съдържат четива от евангелието за м. септември и началото на м. октомври. Писмото е дребен устав, наклонен малко напред (по 28 реда на страница); някои букви са със старинно начертание, а началките са писани с киновар. На л. 1б има скромно изработена заставка — плетеница.

Езикът му е българска редакция с едноеров правопис и правилна замяна на носовките, среща се вокализация на еровете. Бележки няма.

2. Евангелие (№ 849). Съдържа 70 листа (20,5 × 15 см) с липси в началото и края. Подвързано е с дебели дъбови дъски, обвити с кожа, доста оръфана. Писмото е дребен устав, който на места се доближава до полуустав (до 22 реда на страница), със слято писане и черни разделителни точки; заглавията и началките са с червено мастило. Особеност е вписването на някои цифри в кръгчета. Има и скромна украса — плетени начални от червени и черни линии.

Редакцията е българска, отразени са и елементи от народния говор. Тъй носовките се заменят с чисти гласни: глеще (л. 1б, 6б и мн. др.), десеть (л. 16б), име (л. 48а), има подчертано йотуване на начални гласни: юже (вече) (л. 2а), признаци на депалатализация: молахѫ (л. 1б, 2а), волѫ (л. 8б) и пр. Едноеров правопис — само ь, малката и голяма носовка се употребяват безразборно.

По една неясна бележка на л. 57б може да се приеме, че ръкописът е от София; на л. 20б има подпис (скоропис): Никола Ганчов от Копривщица.

3. Апостолът (№ 880) е също изборен, съдържа 159 листа (16×12,5 см) с липси (по 1 лист) между л. 5 и 6, 24 и 25, 117 и 118. Пергаментът е груб, изцапан, прояден и оръфан по краищата на листата; подвързията (дъски с кожа) е също оръфана и проядена. Писмото е полууставно (от 16 до 20 реда на страница) с особено (старинно) начертание на някои букви — ѕ, ѧ, оу и др., употребява винаги обърнато оѵ; до л. 94 се редуват двама писачи, а от л. 95 започва да пише трета ръка. Във втората половина има и палимпсестни листа, по които личи добре първоначалният текст (гръцко и славянско уставно писмо). Има червенословни началки и няколко грубо изпълнени заставки-плетеници.

---

[1] Отчет о деятельности Русского археологического института в Константинополе в 1896 г. Приложение к IV тому Византийского временника, Спб., 1897, стр. 28.

Освен апостолските четива, наредени по недели и празници, ръкописът съдържа и месецеслов (л. 120—155), в който са дадени и славянските имена на месеците: руень (септември), листопадь (октомври), гроудень (ноември), стоудень (декември), сѣчень (февруари), сокхи (март), брѣзень (април), трѣвень (май), изокь (юни), чрьвень (юли), а на 14 февруари (л. 143б) тропарът на Кирил Философ: ѡ пелень прилежно прѣмдрости...

Редакцията е българска, в правописа няма единство. На гърба на вмъкнат в началото лист стои единствената бележка: Писа рабь божі Іаковь діакь; на втория форзац се чете: [се]лѡ Мошино.[1]

4. От XIV в. (втората половина) има само един ръкопис — един пролог (№ 1040) — разнебитен том, 189 листа (28×21,5 см), с липси в началото и края. Хартията е плътна и грапава с водни знаци от 1347 и 1356 г. Писмото е старинен среден устав, който от л. 95 минава в полуустав, може би от друга ръка (27—28 реда на страница); има сливане на думите и честа употреба на лигатури. На няколко места (л. 1б, 47б и др.) има заставки — плетеници от червени и черни линии. Редакцията е сръбска, също и правописът. Съдържа съвсем кратки жития, за славянски светци няма.

На л. 64б се чете бележка: Писа стоѧнъ ѡ трнъ седе на сти Никола wдеше на трне и тогаѧ сакаше мома ѡ село Севлаци. Явно е, че ръкописът е бил в Софийско и в Геровата сбирка е постъпил навярно чрез Сава Филаретов.

От XV в. има 4 ръкописа — два минея, един октоих и един триод.

5. Първият миней (№ 902) е за м. февруари и март, състои се от 210 листа (28 × 30 см) с липси извътре и в края; хартията е разнородна, също и водните знаци. Писмото е неправилен, разкривен полуустав (по 28 реда на страница), от л. 92 пише втора ръка по-красиво, думите са писани слято, но има разделителни точки, началките в червено (избледняло) мастило. В началото на месеците има заставки, изплетени от кръгове. Редакцията е смесена сръбско-българска, а правописът едноеров, ударенията неправилни.

На 14 февруари (л. 46а—50б) е дадена цяла служба на Кирил Философ, която редакционно съвпада напълно само с преписа в ръкоп. № 89 в Църковния историко-археологически музей при Светия Синод.[2] Според бележка на л. 142б ръкописът е бил в с. Сеславци, Софийско, и оттам е прибран от С. Филаретов.

6. Другият миней (№ 903) е празничен — за всички празници от септември до август, с кратки синаксари. Състои се от 243 листа (23,5×21 см) с някои липси и попълване от други ръкописи. Хартията е разнородна, подвързията (дъски с кожа) е украсена, но оръфана. Писмото е неправилен полуустав (по 23 реда на страница, към края в две колони) със сливане на думите и едри разделителни точки. Има заставки от преплетени линии. Редакцията е сръбска, правописът едноеров.

На 14 октомври (л. 20—24) е дадена службата на Петка Епиватска.

На л. 33а има бележка: Да се знае какѡ кѳпи Никола таѧ книга минеи и даде ѧ попѳ Пѳнѳ ѳ Комарица да слѳжи ѳ светаго Никола за нихна дѳша и за нихни родителе вечна имь паметь и кои се покѳси да ѧ изнесе да му е свети Никола сѳпротивник на страшномѳ сѳдѳ. На л. 221б са отбелязани имена, изглежда на длъжници, и е споменато село Грѳма — може би Гурмазово, Софийско.

Комарица е явно софийското село Кумарица, отгдето ще да е прибран ръкописът, навярно от С. Филаретов.

7. Октоихът (№ 925) е от първата половина на XV в., българска редакция. Съдържа 194 листа (29 × 22,5 см), с липси в началото (21 листа) и в края, подвързан е с дъски и орнаментована кожа. Писмото е неправилен среден полуустав (по 27 реда на страница) със сливане на думите и черни разделителни точки; заглавията и началките са с киновар, а по полетата има малки рисунки (рибки и други). Редакцията е българска, правописът двуеров, ь стои в краесловието; замяната на носовките е непоследователна.

Ръкописът е прибран от с. Брестовица, Пловдивско, гдето доскоро е имало и други ръкописни и старопечатни книги.

8. Триодът (№ 938) е от началото на XV в., съдържа 220 листа (28,5 × 19 см), с липси в началото (15 листа) и в края, дебела и грапава хартия с воден знак (два кръстосани

[1] Цитираната (на стр. 138) бележка на Успенски се отнася явно за този ръкопис, но неизвестно защо той го нарича триод и при това казва, че се бил състоял от 8 листа. Томът не личи да е разкъсван.

[2] За тази служба вж. Хр. Кодов, Една неизвестна служба на Кирил Философ, в „Хиляда и сто години славянска писменост 863—1963", София, 1963, стр. 295—304.

ключа) от 1401 г. Подвързията е от дъски с орнаментована кожа, пострадала от влага и червеи, по кориците отвътре има остатъци от прилепени пергаментови листа от началото на XIII в. Писмото е неправилен среден полуустав (по 28 реда на страница) със сливане на думите и червени разделителни точки. Има големи начални — композиции от линии и растителни елементи, а по полетата рибки и други знаци. Редакцията е българска с последователна постановка на носовките, правописът двуеров, ударението нередовно.

Най-много са ръкописите от XVI в. — 10 на брой: пет евангелия (четвероевангелия) и по един псалтир, миней, октоих, служебник и сборник. Всички са сръбска редакция.

9. Псалтирът (№ 834) съдържа 110 листа (19,5 × 13,5 см), с липси; хартията е плътна и грапава, с воден знак везни в кръг със звезда, непосочен у Брике. Подвързията (дъски с кожа) е била красиво орнаментована, но сега е разкъсана и оръфана. Писмото е среден неправилен полуустав (по 20 реда на страница) със сливане на думите и черни разделителни точки. Правописът едноеров сръбски.

Бележки на л. 26 (долу на полето): Да се знае кога е писал Тодръ той плацтлрь (= псалтир) писа аз Тодрь; на л. 110б: Да се знае како е оузель то ... лтрь ѡ Серафима Тодорь; на задната корица: Писах азъ този перо ... до тебе дедо и до теико да ми дадеш една на8сница да та поменувамъ.

10. Първото евангелие (№ 858) съдържа 187 листа (29 × 21 см), с липси в началото (16 листа), груба и дебела хартия с воден знак шапка — от 1521 г. От подвързията (дъски с орнаментована кожа) е запазена само задната корица. Писмото е среден неправилен устав, който на места минава в полуустав (от 26 до 32 реда на страниците), заглавията и началките са с киновар, има и големи, несполучливо изпълнени заставки — плетеници. Правописът е ресавски, ударението правилно.

На л. 187б стои следната полуизтъркана бележка: Да се знаетъ кога доходи азъ грѣшни Дамаскинъ ѡ стаа гора ѡ манастиръ ... стго ... Гевргіа въ манастиръ стго мнiка ϑewдра Тирона и ϑewдра Стратилата више села Перовщица въ място ремо пловивскои въ лѣ ,ѕсмѕ (1738).

Касае се за манастира Св. Теодор Тирон до с. Перущица, отгдето Геров е прибрал този, а навярно и други ръкописи.

11. Второто евангелие (№ 864) съдържа 284 листа (35,5 × 23,5 см), с липси, дебела и грапава хартия и воден знак търнокоп в кръг, непосочен у Брике и Лихачов; подвързия (дъски с орнаментована кожа) оръфана. Писмо неправилен устав (23 реда на страница) със сливане на думите и черни разделителни точки, заглавия в червено, от л. 259б пише друга ръка. Големи и хубави заставки-плетеници, и рисувани начални, оцветени черно и червено. Ресавски правопис с йотация, към края българска редакция с двуеров правопис.

12. Третото евангелие (№ 875) е откъм края на XVI в., съдържа 215 листа (30 × 21 см), разнородна хартия, на подвързията (дъски с кожа) хубави орнаменти. Писмото е едър полуустав (до 25 реда на страница) със сливане на думите и разделителни точки. Големи квадратни заставки-плетеници в началото на евангелията, има красиви начални, оцветени със злато. Двуеров правопис, редовно ударение.

Бележки:

На л. 99б и 100а: Азъ грешний Тодоръ писахъ това писмо (= приписката).

На л. 100а: ϑіодоръ даскала ѡ паразрьѵикь (sic) писа това писмо 8читель мой Iwань ерессъ лѣтw 1812 мцъ май день к амин.

По-долу: Да се знае ка[к]го повеза Станко сиа кнїга ... ѵ лїе даде за неа ,чн (198) аспри да работи за негова дша и за родители его.

На л. 215б (от друга ръка задрасквано): Сіе е[ванге]лие wстанало попа ѡ Караб8нарь хариза го сынму Iwанъ да сл8жи на свети Врачеве за бащина м8 д8ша, маичина м8 д8ша и за свое здравие сась чада егови.

Явно е, че евангелието е било в Пазарджик, а после в Кукленския манастир Св. Врачове, откъдето в Пловдивската народна библиотека са прибрани и други ръкописи.[1]

---

[1] М. Стоянов, Един български културен център в Родопите през турската епоха, в: Годишник на музеите в Пловдивски окръг, София, 1954, стр. 254—263.

13. Четвъртото евангелие (№ 873) е от 1572 г., българска редакция, сега съдържа 257 листа (30 × 21 см), в началото са откъснати 77 листа заедно с предната корица. Хартията е разнородна. Писмото е въздър правилен устав (по 20—21 ред на страница) със сливане на предлозите и големи разделителни точки (червени). Украсено е с многобройни големи началки (до 6 см височина), везбени заглавки, концовки и големи заставки — плетеници, от които е запазена само тази пред евангелието от Лука. Всички са оцветени, предимно в жълто и зелено.

Освен евангелския текст ръкописът съдържа Теофилактовите предговори, пасхални и други таблици, прокимени и месецослов, в който е посочен само един славянски светия — Симеон Сръбски. Има и множество бележки и приписки от преписвача поп Първан, илюстратора Радул Граматик и др.

На л. 70б: Тогда коги писа роу грамати сію тетр8ванге много мо била жа w влакое земле. Под него (избледняло): Моем8 прѣвъзлюбленo iw рау воево гн8 нашем8 снъ прѣдобраго iw Мирча воеводы.

На л. 73б: Да сь знаé коги é пóслалъ цр҃ь (отгоре:) Мехметь сїлна̀ склава̀ та é дошьль оу село̀ Маглишь мца генавр҃ïа г҃ї дн҃ь та зеха w Маглиш҃ и г҃ї ѩнїчерчета а склавъ рече на село де ви попо, а село ковладиса поповѐ рекоха бежаха на манастирѣ, склавь проводи кольчие и на манастиръ за попове, а попове тамъ не беха, нъ токо мона и еръмона Герьвасїе и монах Анастасїе и монах Богосло и мона Стефань та кал8гере избиха и мона плени. Тако да знаете братіе послеть коï доете, коги ч8ете склавь де їде, а вїе далече да бегате w сїлна склава, wти що сьпровоиле стра тиа брата. Под него: w w wкаѧни грѣшни вь лето ҂зр҃л҃а (1623) при митрополита трьновкиго Гаврила.

По-долу (от друга ръка): Тозй евваггѐлиа има на монащ҃р сфета Нико̀лае и коï йще на свади w този монащ҃р афwре́сам и д8сата и клавата месеца маіа ів в лето ҂зр҃ог (1665)... векил торноски митрополита кр҃ Герасим.

На л. 253а:... и азъ смѣреніе окаанна̀го и грѣшна̀го роу грамати снъ Драги w мънещи w съство Телорма близъ w Ро паза исписа сію стыю бжтвною кни тетр8е ѵлъ пръвѣе на на8чи за вѣра хр҃тіанска... И поше сіи сты и бжтвны кни глемыи тетр8еглъ мсца апри ке днъ, а съвръшише мца 18ліи г҃ї дн҃ь. И списа w битіе въ лѣто ҂зр҃ип (1572). Въ то̀ врѣме бѣше цр҃ъ Селим҃а на Влакое зѣмле Алеѯандр8 воевод. От друга ръка: Да се знае кога е ходи́ль цр҃ь тоурски да биѐ оурта̀ маѵарь въ лѣто ҂зр҃сѳ (1684) вь т8й врѣме бѣше върло соуша аминь.

На л. 254б:... сего радї тр8ди азь попь Пръва ктитw писа сію стыю бжтвноую книгоу, глемıи тетроуеуль... следват имена за помен. По-долу от друга ръка: w бытıа въ лѣ ҂зр҃мѳ (1634) повеза азь връбанъ граматникь w село ѩнина на казанлъшки кадалъкь сїе еглїе стм8 wц8 Никол8 за р҃ї апи, а мое wтьчъство w гра Трънова.

На л. 256а: Да се знаие како повеза сїа книга Стоѧнъ Пеwвь и Боичо Стоѧновь и мати его Петка и паки Стоѧнъ Боичовъ кога се сїе еглїе пор8шить да е повеже Стоѧнъ Боичовъ и бгъ да хи простить. аминь вь цр҃тво нбное въ вѣки аминь вь лѣ ҂зр҃мѳ (1634).

На л. 256б: Пїса азъ їермона̀хъ Валиа ко к8пи сїа тетроеглѐ w по Кр҃тъ w Влака земліѧ за а и с аре въ лѣт҃ зр҃ н г҃ї (1605) при wсвещенаго мїтрополита кр҃ Ерѣме́ трънокаго.

От друга ръка: Иги бежа ермонáхь Вьсилиа на загwре азъ титорь Пено копи сие тетроеиліе w Василиа за ѓас аспри. Бъ да прсти Пена вь вѣки вѣкомь. От друга ръка: Да се знае когда се промини црь т8рскы соултáнь Мѣхмѣть и стана соултань Сюлюмань в лѣто ѓзрґз (1689) а w ро Хва ѓахпи (1688) тога бѣхме на ѳы чрьвено.

На л. 257: Да са зае сїю книг8 глеми тетроіеглїе како са пор8шила та ѧ повеза Мирчо и Жѣло и wца его Станчо и Вало и матери его Станке, Добро, Мирчо, Р8со, Черно и бог да ги прости аминь въ црво нбсное.

На л. 257б: Да са знае сию книг8 какь бѣше са пор8шила помини ги рабы бжію Никола, Радо, Хрсто, Гето, Нокw, Пено, Стоѧне, Иwвко, Хрісто, Стоѧна, Овань, Неда, Керо, Пеко, Добро, Нидѣлко, Гето, Рачо, Цоно и др.

Както се вижда от бележките, евангелието е писано в Румъния и е било в Мъглиж и в Енина, отгдето Геров навярно го е прибрал. За него се отнася цитираната на стр. 6 бележка на Ф. Успенски.

14. Последното е в а н г е л и е (№ 878) е от края на XVI в., а може би и от началото на XVII в., съдържа 231 листа (31 × 21 см), с някои липси, хартията е дебела, но гладка, писмото неправилен малко наведен устав, гъсти редове (по 25 реда на страница). Украсено е с големи заставки — плетеници, правилни рисунки, сполучливо оцветени, има и хубави начални (високи до 6 см). Правописът е едноеров, ударението нередовно.

15. М и н е я т (№ 910) е от началото на XVI в., съдържа 222 листа (29 × 30 см), с много липси, хартията е различна, с водни знаци от 1518 и 1527 г.; на подвързията (дъски с кожа), проядена, има хубави орнаменти. Писмото е неправилен полуустав от разни ръце (по 30 реда на страница, в 2 колони), с много лигатури и надредни знаци. Съдържа само празничните служби от септември до февруари, без синаксари. Дадена е и служба на Петка Търновска (14 октомври).

16. О к т о и х ъ т (№ 931) е също от края на XVI в., съдържа 74 листа (30 × 20,5 см), с липси в началото и края, подвързията откъсната и томът разнебитен. Писмото е среден полуустав, неправилен (по 25—27 реда на страница, на 2 колони) с много съкращения и лигатури. Октоихът е въскресен — съдържа само служби за събота вечер и неделя сутрин.

17. С л у ж е б н и к ъ т (№ 951) е от втората половина на XVI в., съдържа 187 листа (21,5 × 15 см), с много липси, дебела и плътна хартия, от подвързията, която е била хубаво украсена, е останала само предната корица. Писмото е среден полуустав, много неправилен (20 реда на страница), с черни разделителни точки, удължаване на някои букви и много надредни знаци.

На л. 74а: Ведомо дека к8пи сиѧ кни[га] литрьгиѧ Стоио и Драга w Челwпечане и приложи ѧ 8 село Братінци 8 црьква стаго Нїкола и ко ѧ ще изне[се]тъ w тамъ да [е] проклет w триста и нї wци иже в Нїкеї.

18. С б о р н и к ъ т (№ 1049) е откъм края на XVI в., съдържа 134 листа (30×20,5 см). с много липси, хартията е дебела и грапава, според водния знак — от втората половина на XVI в., подвързията откъсната, томът разнебитен. Писмото е среден правилен полуустав (24—25 реда на страница) със сливане на думите и разделителни точки, съкращения и надредни знаци. Всяко слово започва с орнаментована началка. Съдържа слова от Йоан Златоуст, Атанасий Александрийски, Григорий Нисски, патриарх Филотей и др.

От XVII в. в сбирката има само два ръкописа: четириевангелие и Богородични канони

19. Е в а н г е л и е т о (№ 879), смесена българо-руска редакция, съдържа 218 листа (32 × 19,5 см), с много липси и откъсната подвързия. Хартията е плътна и гладка, с водни знаци (носорог ?, герб и пр.), които липсват у Брике и Лихачов. Писмото е уставно (по 17 реда на страница) със сливане на думите, черни разделителни точки и надредни знаци. Пред евангелията на Лука и Йоана големи заставки — плетеници. Правопис неправилен.

20. Б о г о р о д и ч н и т е к а н о н и (№ 992) са писани от известния карловски книжовник Аврам Димитриевич през 1666 г. Ръкописът съдържа 172 листа (21 × 15 см), с липса на 23 листа в началото; хартията е дебела и гладка. От подвързията (дъски с орнаментована кожа) е останала само задната корица. Писмото е правилен среден полуустав (по 22—26 реда на страница) с черни разделителни точки и надредни знаци.

В края на ръкописа, след текста, стои бележка (от ръката на писача с киновар): Р8ка грѣшна и бренна начрътавый сїю кнїг8 Аврамъ іерей Димитрїевичь ѡ wбластї пловдивскые ѡ село С8шица сварьши се въ лѣто ѕ҃род а ѡ рож хва ѕ҃аχаs (1666) мца юліа і҃. Отстрани друга ръка е прибавила (с черно мастило): Сега Фїлибѣ Карлов8.

Особено ценното в този ръкопис е украсата му. Тя е работа на самия преписвач поп Аврам Димитриевич, който е известен като един от най-добрите книжовни илюстратори от XVII в.[1] От него има запазени и други книги — служебник от 1656 г. в Софийската народна библиотека (№ 601), псалтир от 1669 г. в Зографския манастир, миней от 1660 и сборник от 1674 г., и двата в Пловдивската народна библиотека (№ 45 и 115). Те всички са украсени с най-голямо старание и вещина. Украсата в настоящия ръкопис обхваща заставки, началки и заглавки. Заставките са сложни композиции от пресичащи се кръгове от бели кантове с клоновидни допълнения от двете страни. Една от тях, вместо обичайната четириъгълна форма, е във вид на дъга, нещо, което рядко се среща. Началките са също плетеници, в които елементите на буквите са съчетани твърде умело с виещи се линии, а в други — с цветчета и листа. Всичко е оцветено — в заставките преобладава златото, синьото и моравото; някои от началките са само в киновар. Характерното за украсата на Димитриевич е фината линия, която сама, без излишна претрупаност, дава елегантност и живост на рисунката. ...

От XVIII в. има три дамаскина и една църковнославянска граматика.

21. Първият дамаскин (№ 1065) е малък, състои се от 34 листа (22×15 см), в началото и края липсват по няколко листа, подвързията е откъсната, хартията грапава, писмото среден нов полуустав, доста неправилен (по 17—22 реда на страница), без ударения и надредни знаци. Пред заглавията има несръчно изпълнени винетки в червено. Съдържа слово за Рождество Богородично (1—5б), житие на Преподобна Петка (л. 5б—14) и житие на Димитър Солунски (л. 15—34б).

22. Вторият дамаскин (№ 1069), който аз по местопроизхода му наричам Бельовски, е от 1776 г. и съдържа 173 листа (15,5×21,5 см), разнородна хартия, кожена подвързия с гравирани орнаменти. Писмото е средно между полуустав и скоропис (от 18 до 26 реда на страница), от две ръце. В заглавията има български думи с гръцко писмо, а в текста цитати от Библията на гръцки, срещат се и изрази като wсте пwбwлен (л. 32а), които дават основание да се приеме, че писачът е знаел много добре гръцки.

Началата на словата са украсени със заставки — плетеници; рисунки на цветя и човешки фигури има и по полетата. Съдържа неделни слова по календара. Езикът е подбалканско (панагюрско) наречие.

По ръкописа има много бележки:

На предната корица отвътре: Кефалино даскала Атанасъ ѡ Батк8нъ.

На предния форзац: Сеи дамаскинъ на имена абаѵиата лѣта: 00=1796.

Под него: *Гаια προηκαζνιτζα να ιμενα αμπατζιατα λετα*: аφчs. По-долу (с молив): Да се знае гуга изгоре черквата 8 Пазарчикъ на месецъ и8ния на 14 денъ в лето 1834 кога запостихме за Петровъденъ.

На л. 113б: Тоѧ дамаскинъ е на попъ Михаилъ Цветановъ ѡ Белюво.

На л. 172б: Писахъ сиа дамаскинъ ва лето ѡ сатворенїе мира ѕ҃сп҃д ѡ рwждество же пw плоти гда нашего Іс ха ѕ҃ѧѱos мцъ марьта s҃ ден. Писахъ азе грѣшнїи рабь Димитрїа сиѧ дамаскинъ и исътлък8вахь его ѡ бжестьвны книги цръковны ради п88ченїе 8 цркви правwславнымъ хрїстїане да ѡ злw ѡврат8тсе добраго дела да твор8тъ. Следва цитат от Библията на гръцки с превод на славянски.

На задната корица: Знатисе на заговелки петрови авг8ст8 беше х8бав8 времето 2 денъ г8рищина, 3 денъ половина беше горещена половина дашъ, 4 денъ беше горещина, 5 денъ беше ветаръ. Под него: Да се знае к8га мина визира та утиде 8 Софиѧ на месецъ априлиѧ 22 денъ: слънцето помръкна на 24 дена на 3 сахата през дена сенето 1788. Да се знае к8га изгоре г8лемиа ханъ на Пазаръчикъ влето 1832 на месецъ септевриа на 28 денъ и др.

---

[1] Срв. Н. Райнов, Орнамент и буква в славянските ръкописи на Народната библиотека в Пловдив. София, 1925, стр. 96—126.

23. Подобен е и д а м а с к и н № 1073. Той съдържа 295 листа (18×25 см), хартия плътна и гладка, подвързия от по-ново време, писмо полуустав (28—30 реда на страница) с удължаване на буквите, сливане на съюзите с думите и черни разделителни точки. Има и украса: много заставки — плетеници от пресечени кръгове и растителни елементи, различно оцветени, а също така и началки — плетеници и везани заглавия. Съдържа празнични слова, между тях и Житіе прпбние матере наше Петкы Тръновскые (л. 49б—64). В езика има елементи и от източни, и от западни наречия, правописът е смесен двуеров.

На л. 249б има бележка: Да се знае какъ приемамь господинъ Христо По[п] Марков. Исписахъ перо мастило дали перо не фели или р8ка трепери.

24. Г р а м а т и к а т а (№ 19/950) е препис на известната Църковнославянска граматика на Мелетий Смотрицки, направен от калоферския книжовник йеромонах Памво. Ръкописът съдържа 108 листа (22,5 × 16 см) от дебела, но гладка хартия с воден знак 3 полумесеца, подвързан е с кожа, по която са гравирани орнаменти, и е добре запазен. Писмото — полуустав, по 22 реда на страница в каре, е чисто и красиво. Преписът е направен навярно от печатано издание през 1788 г.,[1] както е отбелязано на л. 97а: 1788 лѣта септемвр҃а 2 исписахъ азъ Памв҃а їеромонах оу Калофер.

От Памво книгата е преминала навярно след смъртта му у неговия ученик калофереца Иван В. Шопов, известния първи български библиограф, който пък я е подарил на Н. Геров, както е отбелязал сам на предния форзац: Найдену Герову възнак памяти Иван Васильевъ шопъ.

От XIX в. са три дамаскина, един сборник, два преписа на Паисиевата История, и две жития (на Йоаким Осоговски и Климент Охридски).

25. Първият д а м а с к и н (№ 1078), който аз по името на притежателя му наричам Тороманski, съдържа 65 листа (16,5 × 21 см), дебела и груба, малко синкава (руска) хартия с воден знак от 1799 г.; от подвързията е останала само предната корица. Писмото е неправилен полуустав (до 23 реда на страница) с ударения. Съдържа слова на Василий Нови, Йоан Златоуст, Ефрем Сирин, Евсевий Самосатски, страдание на Харалампий и разказ за прекрасния Йосиф.

26. По-интересен е другият д а м а с к и н (№ 1074), писан от Геро Добревич. Той съдържа 64 изписани и 12 празни листа (15 × 22 см), хартията е дебела и жилава, а подвързията мека (само кожа), писмото е неправилен полуустав по 24 реда на страница. Има и опити за украса — везани заставки в черно и мораво. Съдържа слово от св. Ефрем за литургията, друго за преподобни Макарий, страдание на мъченик Харалампий, митарствата на Василий Нови и слово на Евсевий за Йоан Кръстител. Езикът е подбалканско копривщенско-панагюрско наречие с църковнославянизми, твърде сходен с езика на предишния дамаскин. Навярно и двата изхождат от един извод. На л. 50б има отпечатъци от метални печат с текст „Геρѡ Добре 1799“, а на уводния лист: Сі҃а книга на гера добревичь самь а҃ писаль.

27. Третият д а м а с к и н (№ 1081) е от 1821 г. Съдържа 73 листа + 3 празни (19,5 × 14,5 см) от тънка, но грапава хартия с водни знаци лъвче и 3 цилиндъра. Писан е от разни ръце, отначало с по-едър, после с по-дребен полуустав. Над заглавията на отделните слова има опити за украса — змееобразни винетки и в началото образа на Богородица — несполучливо рисуван и оцветен.

Според бележка (полуизтъркана) на л. 20б дамаскинът бил писан от някой Павле през 1817 г., но на л. 53б след текста на словото от ръката, която е писала словото, е отбелязано: Писана напреди писець биль лета ҂ѧѱз҃ф (1769) Стойко иерей, втори писець биль Димитрїа҃, трети писець биль много грешни Павле, писа тоизи дамаскин за д8ш8 полезн8ю спасенїе, втори писець быль на лета ҂ѧѡка (1821) Павель Поповичь. От тази бележка може да се приеме, че оригиналът е писан от Софроний Врачански (Стойко йерей) през 1769 г., а настоящият препис е направен от Павел Попович през 1821 г.

---

[1] Граматиката на Смотрицки, чието точно заглавие е „Грамататїкия славенски правилное синтагма“, е печатана за първи път през 1619 г. във Вилно и след това е преиздавана много пъти и е била широко разпространена (печатните издания и ръкописни преписи) и у нас. Срв. М. С т о я н о в, Материали за историята на българската библиография, I. Книга от библиотеката на Ив. В. Шопов, в: Годишник на Българския библиографски институт, IX (1962), стр. 145—148.

Дамаскинът съдържа слова за Богородица, Георги Победоносец, Димитрий Солунски, пророк Исая (от Иван Златоуст) и др., пророчество за Великата френска революция и пр. Езикът му е новобългарски (копривщенско-пирдопско наречие).

Отначало книгата е била на Сава Филаретов и от него е постъпила в сбирката на Геров.

28. Сборник от слова (№ 1078) също от началото на XIX в. Съдържа 89 листа (30,5 × 20 см) от долнокачествена хартия. В края липсват няколко листа. Писан е с възедър нов полуустав, доста неправилен, който към края преминава в скоропис (от друга ръка) — по 27 реда на страница. Заглавията и началките са с киновар; в началото има и една несполучливо изписана заставка — плетеница в черно и червено.

Сборникът съдържа обичайните за подобни съчинения слова и поучения за разни празници и светци; на л. 83а—89а има откъс от физиолога. В края и по кориците има разни драсканици, между които се чете: 1804 иѵлію 14...

Езикът е новобългарски (средногорско наречие) с църковнославянски и турски примеси.

29. Житието (засега в Български исторически архив при Народната библиотека, фонд 22, арх. ед. 624) има заглавие: Мц҃а авг8ста s҃ день житїе и жизнъ преподобнагѡ и бгноснагѡ wца нашегѡ Іѡакима Wсоговскагѡ ч8дотворца. Състои се от 16 листа (18 × 25 см), неподвързани, писмото е нов полуустав, който преминава в скоропис (по 19 реда на страница), с ударения; редакцията е църковнославянска.[1] На последния лист стои следната бележка (скоропис): Аще кто из православныхъ и хрїстолюбивыхъ хрїстїанъ сїю книжиц8 будетъ читати, то да изволитъ и сїе знати ибо я человѣкъ не8ченъ граматикы неучилсѧ, а по прошенію преподобнѣишаго проиг8мена Давида потр8дихся, ащели въ чесомъ ортографіи право не написалъ втомя прош8 бога ради мене простити и своимя богомъ просвѣщенни мя разумомъ мои погрѣшности поправити, а я за сїе до лице земли покланяюся.

30. Паисиевата История е Чирпанската преработка на монах Харитон от 1831 г. (№ 1/949). Съдържа 79 листа (20 × 24 см), дебела и груба хартия с воден знак герб с корона. Писмото е едър (на места и ситен) полуустав (по 21 реда на страница) с ударения, надредни и разделителни знаци, заглавия и начални букви с червено мастило. Подвързана е с картон, обвит с кожа, леко украсена. Езикът е смесен — новобългарски и църковнославянски. Съдържа съкратено обобщение на двата Паисиеви предговора, текста на Историята без послесловието, но с добавки: поучение за завистта (л. 68), статия за българското знаме (л. 69), списък на българските царе и на турските султани (л. 70а—71а), списък на градовете в четирите части на България (л. 71б—73б), кратка история заради болгарския род (л. 74а—75б) и Возбудение болгарскому народа к добродетели (л. 76б—77а).

Бележки: На л. 77б: Вѣстно 68ди ꙗкѡ тщанїемъ и иждивѣнїемъ Харїтѡна монаха бысть в' лѣто ѵ҃ сотворенїѧ мїра зтл҃ѳ, в' лѣто же ѵ҃ воплощенїѧ Хрства аѡла, внѣгда сдящ8 ми в Черпанъ градъ и по8чающ8 ми детей книжном8 чтенію преписасѧ сїѧ історїѧ трими писарѧми кромѣ четыринадесятых листъ. Ѡ Адама тпѕ кр8гѡве кр8г луны є҃, wсноване кн҃, законна фаска априлїѧ ні҃, паска же Христова априлїѧ ѳї҃, Петрова в недѣли, пасхална же литеръ ъ҃.

На задната корица: Неистово говорит премудрыи Соломонъ беззаконїе wпост8шитъ всю землю, ꙗкоже и wпост8шило во времѧ принагѡ Ноѧ и злодѣйство превратит престоли сылных. Аще бы ни было сїе беззаконіе и злодѣйство, ни бы wп8стѣла Болгарїѧ и не бы превратилися престоли краль и царей еѧ. Зриш ли беззаконіе и злодѣйство что содѣлали, камень на камень не wсталсѧ. Зрѧ Терново писах сїе. По-долу: Лѣтопись болгарскій заради болгарските народи. Който чите съ вниманїе да чите, да познай какво си имали болгарите цртво.

31. От Паисиевата История Геров си е приготвил и свой препис — 67 листа модерен скоропис с незначителни граматични и правописни отлики от оригинала, — който се намира в архива му (арх. ед. 602). Това е навярно копие от преписа, който, както вече споменахме, той е изпратил на руския славист Вл. Ламански и който Ламански е използувал за студията си „Болгарская словесность 18-го века". Този именно препис споменава и Марин Дринов в упоменатата негова студия „Отец Паисий, неговото време, него-

[1] Геровият препис на Житието на Йоаким Осоговски е преглеждан от проф. И. Иванов (в архива на Геров в БАН). Срв. книгата на Й. Иванов, Български старини из Македония, изд. 2, София, 1931, стр. 404.

вата история и учениците му“ (в Периодично списание), защото няма данни да е преглеждал лично ръкописната сбирка на Геров.

32. Между книжата на Геров в Български исторически архив (фонд 22, арх. ед. 602) се намира и един препис (24 листа, Геров автограф) от Теофилактовото житие на Климент Охридски: *Βίος καὶ πολιτεία, ὁμολογία καὶ μερικὴ θαυμάτων διήγησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος ἀρχιεπισκόπου Βουλγάρων. Συγγραφεὶς παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου καὶ ἀοιδίμου ἀρχιεπισκόπου τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς καὶ πάσης Βουλγαρίας κυρίου Θεοφυλάκτου τοῦ καὶ μαϊστορος τῶν ῥητόρων χρηματίσαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει.*

Преписът е направен по Московското издание на службата и житието на Климент: *Ἀκολουθία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Κλήμεντος Ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν. Νεωστὶ καινῳ τύπῳ ἐκδεδομένη ... Ἐν Μοσχοπόλει*, 1742, стр. 13—37.

Климентовото житие е превеждано на български още през 1858 г. от Партений Зографски (печатано в сп. „Български книжици“, год. I, кн. 1—10). Геров не е бил доволен от този превод и си е направил свой препис навярно с намерение да направи нов превод. Такъв в архивата му не се намира. Преписът му е неизвестен и на другите преводачи на житието (Д. Матов, Д. Ласков и Ал. Милев).

ДВЕ РЪКОПИСНИ КНИГИ

Ст. Кожухаров

При едно пътуване имах възможност да разгледам черквата „Св. Богородица" в с. Бобошево, Станкедимитровско, забележителен паметник на монументалната културна архитектура с дванадесет кубета, поддържани от десет каменни колони. Черквата е построена през 50-те години на XIX в. Силно впечатление правят със своя реализъм стенописите и иконите — дело на художници от самоковската и разложката школа. В библиотеката на черквата се пазят старопечатни книги (предимно руски издания от XVIII и XIX в.), изпъстрени със записки и летописни бележки от местно значение. Тук има и две ръкописни книги — евангелие и дамаскин, — донесени през миналия век от старинната черква „Св. Атанасий"[1]. В своите научни пътешествия Бобошево са посетили такива изтъкнати учени като Гилфердинг, Иречек, Й. Иванов, Г. Баласчев, Грабар и др., но ръкописните книги не са проучвани от никого. Единствено съобщение за тях са няколкото реда в книгата на Ив. Кепов „Миналото и сегашното на Бобошево" (София, 1935), където се дава опис на черковната библиотека. Той цитира и някои от приписките в дамаскина, но допуска грешки при разчитането им. Тук давам описание на ръкописите с оглед на съдържанието и палеографските особености. Преди това няколко думи за Бобошево.

Исторически сведения показват, че с. Бобошево с многото си черкви, с манастира „Св. Димитър" е било място, където през турското робство се пази книжовната традиция, преписват се книги, поддържа се будно националното съзнание и самочувствие на местното население, а в килийните училища със средствата на средновековната методика се подготвят духовници и даскали. В същност културната история на този край започва много по-рано. В Народното житие на Иван Рилски четем: „И въставь пѫстыножитель ѡць Іѡаннь и иде на мѣсто, идеже прьвѣе приѧть иночь[ство]о по планинѫ, имѧ еи Рѫень, въ мѣстѣ, зовомое скрыно"[2]. Като коментира този пасаж, Кепов стига до извода, че тук се съдържа указание за Бобошевския (Руенския) манастир „Св. Димитър", и допуска, че това е един от манастирите, които „княз Борис е издигнал след покръстването"[3]. По-късно, със затвърдяването на Рилския манастир като религиозно и книжовно средище, културното значение на Бобошевския манастир намалява. В първите десетилетия на турското робство манастирът е разрушаван. Възстановяват го през втората половина на XV в. Надпис от 1488 г. съобщава за изографисването на църквата.[4] Запазен е спомен, че „у манастиро имало ногу книги", че през 1878 г. селски първенци „продали на едного от руските офицери в селото манастирски книги от „заячка кожа". Несъмнено и в селото са се пазели ценни книжовни паметници. Един от внуците на даскал Йоан Христов си спомня пред историка на Бобошево, че дядо му имал „ногу и секакви книги... и таквия на заечка кожа, ама така се расипаа. Кой е знаял, оти че потребат?"[5]

Така поради невежество и немара към старините е разпиляна значителна ръкописна сбирка, а заедно с това ценен материал за историята на езика и литературата ни. Запазените ръкописи от манастира „Св. Димитър" са описани от Спространов в „Опис на ръкописите в библиотеката при Светия синод" (№ 27, 28, 125 и др.) и се пазят в Църковния историко-археологически музей (ЦИАМ).

---

[1] Сега книгите се намират в Софийската митрополия.

[2] Й. Иванов, Жития на св. Ив. Рилски, Год. на Соф. унив., Ист.-филол. фак., кн. XXXII, 1935, стр. 33.

[3] Ив. Кепов, Миналото и сегашното на Бобошево, стр. 170—171.

[4] Г. Д. Баласчев, Славянски надписи от Югозападна България, сп. Минало, год. II, кн. 7, София, 1913.

[5] Ив. Кепов, пос. съч., стр. 174, 222.

През време на робството с. Бобошево е имало особени привилегии. По турски документи е установено, че Мурад I обявил селото за хас — подарил го на дъщеря си Исмихан султан. Той издал ферман,[1] в който юридически се потвърждава привилегированото положение на селото.

Ферманът е опазвал с. Бобошево от произволите на турските власти. Тук наистина не са могли да се заселват турци. Чаушът и няколко заптиета са единствените представители на властта, а някои първенци дръзко влизат с конете си в двора на дупнишкия конак, когато отиват да се оплакват от заптиетата. Много големи били данъчните отстъпки, отразени и във ферманите на Махмуд II от 24. III. 1821 г., на Абдул Азис от 25. VIII. 1861 г. и др.[2] Тези политически и икономически привилегии са давали възможност на местното население да се развива сравнително свободно, да избегне турските и гръцките влияния,[3] създавали са условия по-будни българи да се отдават на книжовна работа, а преследваните от властта се спасявали, стъпвайки на „свещена земя".

Средище на книжовния живот в селото е била черквата „Св. Атанасий", при която функционирало килийно училище. Бележка в „Служебник" със служба и житие на Ив. Рилски дава указание, че в Бобошево е имало и книговезци: „Повезах сію книг8 азь много грѣшнїи попъ Атанасъ бобошевець, да служи оу с[вѧ]т[аго] w[т]ца Iwана за своѧ д[8]ша ѧѱѧѳ (1739 г.).[4]

Книжовната продукция е в духа на средновековната традиция — преписване на култова литература, съставяне на сборници без стремеж към нова мисъл, към оригинална писателска изява. Рядко някой дяк или писец ще остави името си. Така продължава до XIX в., когато последните даскали, свързани с килийната система на обучение, отбелязват имената си по полетата на дамаскина и други книги.

Пионери на новото училище са Николай Попфилипов и Тодор Ненов, учителствували за кратко време в Бобошево. Взаимоучителната метода, въведена от тях, се налага постепенно в борба с консерватизма и закостенялостта на килийното обучение. В Миней за месец юли (руско издание) на последния лист Тодор Ненов гордо отбелязва: „Първо въведох въ това село взаимна метода и затрих старата. 1861 март 1ий. Тодор Ненов М. Еленганин." Но едва през 1870—1871 г. при учителя Никола Чолаков окончателно се налага взаимната метода.

Изложеното дотук дава, макар и бегла представа за приемствеността на книжовните традиции в с. Бобошево, възникнали вероятно в епохата на Първата българска държава, оцелели през византийското и турското робство, изиграли несъмнено положителна роля в ония трудни времена.

От създаденото книжовно богатство при църквата „Св. Атанасий" до днес са запазени само споменатите два ръкописа. Кепов пише, че дамаскините са били два. Постарах се да открия следите на втория сборник, който е бил по-голям (338 листа), но не успях. Паметниците ще отбелязвам по мястото, където са намерени — Бобошевско евангелие и Бобошевски дамаскин. Цитати от текстовете привеждам без надредни знаци и с развързани титли.

БОБОШЕВСКО ЕВАНГЕЛИЕ

Бобошевското ръкописно евангелие е тетраевангелие от края на XVI или началото на XVII в., сръбска редакция, писмо полууставно, изписани листове 255 — в началото един и в края два листа без текст. Номерация няма, означени са колите — 33, от които 1, 32 и 33 имат по 6 листа, а останалите по 8.[5] Размерът на листовете е 29×19, на текста — 23,3×14. Писани са по 22 реда на страница. Текстът на отделните евангелия се предхожда от Теофилактовите предисловия. Дават се таблици за реда на четенията през отделните периоди на черковната година и съдържания на евангелията по глави.

---

[1] Оригиналът е загубен, но други фермани повтарят казаното в него.

[2] Д. Ихчиев, Турски документи в Рилския манастир, София, 1910, стр. 108—115, 194, 200.

[3] Ив. Кепов, Народописни, животописни и езикови материали от с. Бобошево, Дупнишко, СбНУНК, кн. XLII, София, 1936, стр. 26.

[4] Е. Спространов, Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир, стр. 23.

[5] У Ив. Кепов (стр. 204) са отбелязани 480 л. Може би той има пред вид друг ръкопис или е печатна грешка.

Ръкописът е оформен с художествен вкус. В началото на всяко евангелие има заставка. Първите букви са грижливо рисувани винетки. Прецизно и умело, с хармонично съчетаване на червени, жълти, зелени и кафяви тонове, са направени заставките към евангелията от Матей и Марко. Непохватно, очевидно от друга ръка, е нарисувана заставката към евангелието от Йоан.

Ръкописът е подвързан с дървени капаци, облечени в кожа, орнаментирана чрез пресуване. Има и закопчалки. На предната корица е закована сребърна плочка с елипсовидна форма, върху която е цезилирана сцената на разпятието, заобиколена с венец от растителни орнаменти. Изпълнението на фигурите показва твърде наивно виждане. Прави впечатление стремежът на неизвестния майстор да раздвижи сцената: Богородица протяга ръце към кръста, дава външен израз на скръбта си, а Йоан Богослов силно притиска ръце към гърдите си. В контраст с тях е неподвижният израз на мъртвия Христос.

В евангелието няма датирани съвременни приписки. На л. 256а, б има сметководни бележки — кой колко пари или аспри е дал. Почеркът е сходен с този на ръкописа.

Л. 256 а: Трѡнань и подружие его Петкана $\overline{\text{П}}$ (80) асп[ри]и паки Петкана $\overline{\text{і}}$ (10) аспри.

Л. 256 б: Деспоть Раличов $\overline{\text{S}}$ (6) пари све писа у $\overline{\text{стое}}$ ev[ан]г[е]лие $\overline{\text{л}}$. (30) и мати Стоѧна $\overline{\text{і}}$. (10) аспри.

Лозань Лещарь $\overline{\text{д}}$. [4] пари.

Цветань Митревь писа отца Митрете $\overline{\text{і}}$ (10) аспри.

Мати ѧна і. (10) и паки Цветан $\overline{\text{л}}$ (30).

Писа Станчѡ себе $\overline{\text{е}}$. [5] пари и стопаница Нераца $\overline{\text{е}}$ пари и сина Горчоте $\overline{\text{е}}$ пари.

Даде Стоян аспри $\overline{\text{па}}$ (81).
Писа Веслоте писа и Иѡвана.

Писа Спасе $\overline{\text{г}}$. аспри и сина Петрете $\overline{\text{г}}$.

Писа Никола себе $\overline{\text{г}}$. аспри и Мати $\overline{\text{г}}$ аспри.

Цветан $\overline{\text{г}}$. аспри и отца Крготе $\overline{\text{в}}$. пари.

Вероятно това са бележки на преписвача — каква сума е получил, за да препише евангелието. Напомнят за обширната записка в Протопопинския дамаскин.[1]

На л. 161а под текста: „Да се знае кога умре хаци попъ Никола на 1861 и син му Михалко на 1863-то иули 11. Бог да ги прости.“ Синът е бил учител в Бобошево и се е подписал в дамаскина.

Правописът в Бобошевското евангелие е двуеров: ъ предимно в предлози, ь в средата и края на думата. Носовките не се употребяват. ѫ се заменя с ѹ, ѧ — с є. В отделни случаи на мястото на ѫ стои ь (не имеше глъбыны земль 28б) — несъмнено указание, че преписвачът е българин; ѣ се заменя понякога с є; употребата на ы е неправилна. За о има и особен знак — двойно о — ѿ; s се заменя със з (съжизають 30б, звѣзда 7а, кнезь 20а); ѹ и ѕ се употребяват без правило, по-често ѹ.

Ударението не е прокарано последователно. Бележи се с акут и дуплекс (′,=). За междусловни знаци се употребяват точка, запетая и двоеточие. Използува spiritus lenis.

Покрай старинните форми и конструкции (ками 165б, дъщи 139а, мати 193б, чимь 15а) в текста се промъкват елементи на живата реч (оученици бо его ѡшли бѣхоу въ градъ да брашно коупеть 196б), появяват се и форми за сложно бъдеще време от свършени глаголи (не имате разумете 29а).

Евангелието е писано на грапава хартия със знак котва в кръг и звезда над нея.

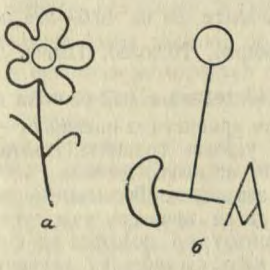
[1] Вж. Б. Цонев, Един важен дамаскин от XVI в., Год. на Соф. унив., Филол. фак. год. VIII—IX, 2.

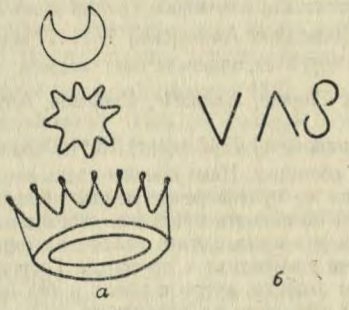
Обр. 1. Заставка към евангелието от Матей

БОБОШЕВСКИ ДАМАСКИН

Бобошевският дамаскин представя добре запазена книга с дъсчени капаци, подвързани с кожа. Чрез щемпели върху кожата е нанесена украса с орнаментен и сюжетен характер. Ръкописът ще е бил намесен в някаква криминална история, защото върху лицевата корица е залепено листче, на което пише: „Веществено доказателство по следствено дело № 80/91 година. Към № 1700." В 1935 г. листовете в сборника са били 186 (И в. К е п о в, стр. 204), но сега са останали 169, като не броя двата начални листа без текст. Пагинацията е твърде забъркана. От л. 1 до 50 се означават листовете. По този ред липсва ист 5. От л. 43 начева означаване на страниците и свършва с отбелязване на стр. 65. По-

Обр. 2

Обр. 3

добра ориентация дава номерирането на колите. При подвързването към книгата е прибавено от друг сборник словото за Михаил и Гавриил, от което са оцеляли само 4 листа. Подир тях следват 21 тетрадки по осем листа, номерирани на първата и последната страница под текста. От тринадесета тетрадка са изгубени два листа, а от двадесет и първа — последният лист. Неизписани са останали 24б, 77б и 169б, по които има приписки. Листовете посочвам, както следват сега в ръкописа.

Размерът на листовете е 29,5×20 см, а на текста 21,8×13. От 1а до 4б са писани по 33 реда, а от 5а до края по 26 реда на страница. Индивидуални различия в почерка сочат двама преписвачи: първият пише от 1а до 4б — дребен полуустав, а другият от 5а до края — по-едро, красиво полууставно писмо. Вторият преписвач е разчертавал страниците с остър предмет, за да получи еднакъв брой редове.

Писано е с черно мастило, на места избледняло до кафяво, но навсякъде текстът се чете ясно. Заглавията са изписани с киновар. Тук-там из текста се срещат червени букви и точки. Началната буква на всяко слово е рисувана с киновар в стила на по-ранните паметници. Несръчна ръка прави несполучлив опит върху началния л. 2б да изобрази стилизирани птици и животни в тератологически стил. В художествено отношение заглавките и рисунките не будят интерес. Тук няма грижливото, внимателно, понякога прецизно до педантизъм, нерядко издаващо опитната ръка на даровит миниатюрист, изписване на всяка чертица и причудливото комбиниране на растителни орнаменти, тератологически мотиви и човешки образи, характерно за по-старите ръкописи.

Бобошевският дамаскин е писан на дебела, жилава, сатинирана турска хартия. Листовете са набраздени хоризонтално. Отвесно се спускат линии през 3 см до седем на лист. Такава е турската хартия, употребявана през XVII и XVIII в. За това говорят и водните знаци — символични емблеми на Отоманската империя, съставени от елементи на мюсюлманската хералдика — полумесец, звезда, корона. Изключение представя воденият знак на двата начални листа, прибавени при подвързването — петлистно цвете с дръжка. В подръчната справочна литература този знак не фигурира. Тук даваме неговото начертание и контрамарка (обр. 1).

Върху изписаната хартия се различават четири знака, от които един не се намира в справочниците — седемлъчна корона, осмолъчна звезда и полумесец, разположени един над друг (обр. 2).

Останалите три знака — по-скоро варианти на един знак — са описани по турски документи от В. Николаев във „Водните знаци на Отоманската империя" — № 249, *а*, *б*, *в* от 1673 г., №_256, *а*, *б* от 1677 г. и № 258, *а*, *б* от 1677 г.

За историята на Бобошевския дамаскин разказват няколко приписки. На вътрешната страна на началната корица върху дъската пише: „Пописах азъ много грешнї Гїоргїѧ Ѧни[но]вичь ѡ Ћостендїл, бехь на Бобошево ѡ рож[дество] 1744 ѡ сат[ворение] 7250 ѓѧѵмд ѓзсн". Аналогично е съдържанието и на друга приписка: „Сїю книг8 гл[аголе]ми дамаскиїнь ва цръковь, иже ва с[ве]тихь ѡ[т]ца нашего: Ѳѳанасїа г[о]с[по]д[и]на, пописахъ ва лето 1744, м[есе]ца мар[та] в ѯе (25) ва велїа... Азь много грешнї дїакъ Гїѡргїа Ѧнинович, ѡ Ћостендїль, бехь ва Бобошево. Гиѡргїѧ дїакъ" (2а от началните листове без текст).[1] На последната страница на книгата от повредена приписка се разбират няколко думи: [пописахъ] азъ много грешнї дїакь Гїѡргї ѡ Ћостендилъ, бехь у Бобошево... с[ве]тителѧ г[осподн]ѧ Ѳѳана[сиѧ] 1744... м[е]сеца..." След като изброява няколко имена, същият Георги се подписва още веднаж само с инициалите си на 87б—88а под текста: „Хр[и]сто, Гїоргїе, Ѳѳанасїе, Стефанїе, Антонїе, Алеѯандрие, Николае, Панчо. Д[їакъ] Г[їоргї] Ѧ[нинович] 1743 м[арт] 13."[2] Означената тук 1743 година е най-ранната дата, отбелязана в сборника. Няма никакво съмнение, че цитираните приписки са писани от един човек.

Явява се противоречие между приписките, които указват годината, когато е писана книгата, и последната приписка, отбелязана една година по-рано. Приемам, че бележката от 1743 г. е писана, когато ръкописът още не е бил завършен. Възможно е да се предположи, че дамаскинът е по-стар, а Георги Янинович да се причисли към ония любители на кратки записки, които с повод и без повод се подписват по полетата на книгите, или пък началните думи на приписките да се възприемат като своеобразна встъпителна формула, след която следва увековечаване на средновековен сноб.

Тия предположения могат да бъдат продължени, но в нашия случай са излишни. Че Георги е преписвал сборника, се вижда от някои особености в графиката и фонетиката, общи за текста на бележките и дамаскина: полегнало на дясно ѳ, потъмняване на є>н, изясняване ъ>а дори в предлозите, графемния вариант на є — ѥ, появата на паразитен йот във формата „реікахъ" (в част от бележка на скъсания начален лист). Както вече се посочи, тези особености се откриват и в текста на дамаскина.

Друга бележка: „Сїю книг8, глаголеми дамаскинъ въ цр'ковъ, иже въ с[ве]тихъ ѡ[т]ца нашего Ѳѳанасия г[о]с[по]дина, пописахъ въ лето 1755, м[е]с[е]ца юни в ѓа, азъ многогрѣшни диѧкъ Христо Сапунциовик ѡ Оризари, Кочанско — бехъ във Бобошево, у прилепшїте" (2а от началните листове без текст). Тази фамилия е известна и от приписка в ръкописен Триод, намерен в манастира „Св. Димитър", където се споменава „Лазарь ѡ Бобошево Сапунджиювик[3]".

Б. Ст. Ангелов публикува приписка, според която в 1743 г. Йосиф Брадати пише книга в с. Оризаре, в дома на „Сапуџіа Атанасъ и Станъчо"[4]. Очевидно това е фамилия, която поддържа връзки с книжовници, излъчва просветени за времето си хора. Един от тях е Христо, чиято записка е копие от приписката на Георги Янинович и не се отнася до написването на разглежданията сборник. При това почеркът е съвсем необработен.

Още в 1894 г. Б. Цонев пише, че „Дамаскиновите слова са ядката на българската писменост през XVII и XVIII в., единствената наука, забава и поука на книжния българин от онова време."[5] Тази мисъл прекрасно се илюстрира от съдържанието на някои записки

---

[1] Ив. Кепов погрешно чете в първата бележка „Дамянович", а във втората „Ѧнинович" и заключава, че това са двама различни дяци (пос. съч., стр. 221).

[2] Вместо Гїоргїе Ив. Кепов чете Сипорие, вместо Панчо — Иоанна; не споменава и не развързва инициалите (стр. 221).

[3] Е. Спространов, Опис на ръкописите в библиотеката при Светия синод, София, 1900 г., стр. 120.

[4] Б. Ст. Ангелов, Съвременници на Паисий, София, 1963, стр. 31—32.

[5] Б. Цонев, Новобългарската писменост преди Паисия, сп. Български преглед, год. I, 1894, кн. VIII, стр. 30.

оставени от читатели. Словата са въздействували не само познавателно, но и естетически, възприемани са и като художествено четиво. На 2б от началните листове един йеромонах говори за голямата наслада, която изпитал при четенето на книгата: „Азъ Герасимъ много грѣшный и нѣдостойный прочтох сїѧ книга и обрѣтох много полѣзный рѣчь и много насладихъ паче меда и сота, месец марта: ден трина[десе]ти: сирѣчъ... 13. Азъ Герасимъ иеромонахъ". Анонимен читател на 3б пише: „И приѧхъ много польза и насладихсѧ". Това е не само оценка на съдържанието и обяснение на големия интерес към тоя вид литература, но и свидетелство за духовния кръгозор на българския книжовник в навечерието на нашето национално възраждане.

Подобни са оценките и през XIX в. „Сиѧ книга, гл[аголе]маѧ дамаскинъ, прочтохъ азъ многогрѣшнїй Iwаннъ даскалъ, родомъ Софиѧнлїѧ, оу село Бобошево и приях многу полза и насладихся паче меда и сота" (1б—4а под текста). Успоредно с този текст върви друга записка: „Сиѧ книга, гл[аголе]маѧ дамаскинъ, прочтохъ азъ многогрешний Іоанъ даскалъ, родомъ, Дупнїцали, у село Бобошево." На друго място той продължава: „Писахъ аз многогрешни Іоанъ даскалъ, родомъ ѡ Дупница, оу село Бобошево 1827, месецъ иулїи, 25 денъ, и прочтохъ и wбретохъ в немъ душеполезнаѧ" (77б). На същата страница той предава с кирилска транслитерация турския превод на пасхалния тропар и на ексапостилария за Успение.

Йоан Софиянли е оставил и други записки, от които може погрешно да се помисли, че е автор на ръкописа. На 24б той пише: „Сиѧ книга, гл[аголе]маѧ Дамаскинъ, писахъ азъ многогрѣшний Iwванъ даскалъ, родомъ Софиянли, въ село Бобошево, сене 1816, месеца августа, 20 денъ". Същата записка се повтаря и на 169а.

На л. 24б трети даскал пише: „Слово на сретение г[о]с[по]дне месецъ февруариа. Азъ писъцъ Михаилъ хаци попъ Николовичъ. В лето 1837 сене." В средата на листа с кирилска транслитерация е написан гръцкият текст на тропаря „Спаси господи": „Сосон кирие тон лаонсон..."

На 113б увековечава името си още един представител на интелигенцията: „Азъ писахъ Василия даскалъ 1863." Анонимен недоброжелател злорадо добавя: „и ти ли си даскалъ на свето за зара ти пуста даскале?"

Редица бележки от средата на XIX в. съобщават за смъртни случаи — „умре Михалко", „представи се Йованчо Митовъ Шарково момокъ от Драгоданъ" и пр. Изоставям ги като незначителни.

Дамаскиновото „Съкровище" съдържа 36 проповеди (27 оригинални и 9 преработки на произведения от други автори), но в нашите книгохранилища няма сборник, който да представя пълен превод. В това отношение Бобошевският дамаскин не прави изключение. Той е смесен сборник. Ето неговото съдържание:

1. Л. 1а. Дамаскїна инока иподїакона и ст8дїта. Повѣсть ѡ чести и ѡ чюдесих изьображенїа бывших ѡ прѣвелїкыхь чиноначелнїкъ Михаила и Гаврила.

Въ три чесды раздѣлѥна ѥс[ть] тварь б[о]жїа въса, бл[аго]с[ло]вьнїи хр[и]стїане. Въ мислъна, въ чюваставна и въ съставна. И чювставна оубо гл[аго]лѥть се, елика зрѣты се очима и емлютсе р8кама.

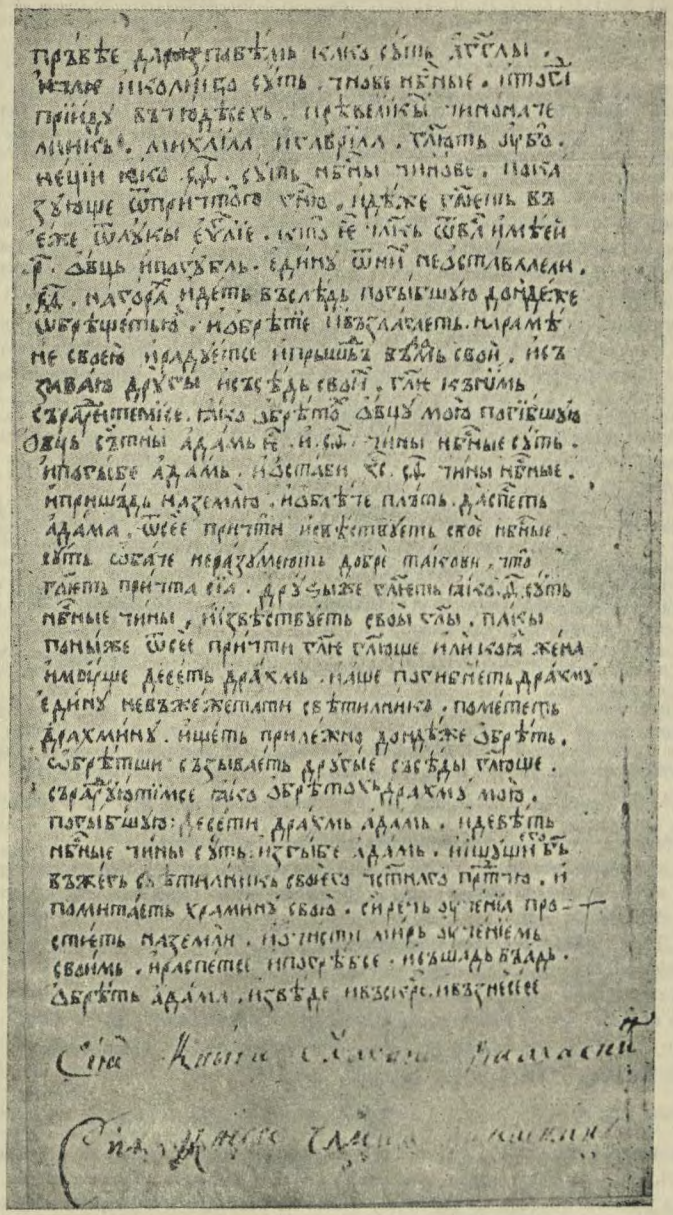
2. Л. 5а. Дамаскына инока. иподїакѡна и ст8дїта. Слово простїмь сказанїемь на с[ве]тое б[о]гоѧвленїе г[оспод]а нашего І[ису]с Х[рист]а.

Въсе дрьжїтель Б[огъ] много м[и]л[о]стївы. и създатель и творць, въсем8 мир8. Въ три чини оустрои творенїа своа въса, въ мисльна, въ чюваставна и вь съставна.

3. Л. 25а. Дамаскина инока иподїакона и ст8дита. Слово опщимь езикомь. на м. то д[ь]невное г[оспод]а нашето Іѵс[8с]а Х[ри]с[т]а сретенїе.

Въсако деѧнїе въсака вещь и дело бл[а]го. имать почьсть ѡ б[ог]а и ѡ ч[е]л[овѣ]кь. не тьчїю. ѡ любимихь дел8 ином8 нь и ѡ враждѣющихь чюдимо ес[ть] доброе дело.

4. Л. 43б. Дамаскїна инока иподиакона и ст8дїта. Слово общїмь езикомь ѡ причти Митара и Фарїсеа, приемле же сїе слово, о иже не ос8ждати и о смерени и исповѣданїи:

Обр. 4. Из словото за Михаил и Гавриил, л. 1б

Wнiи иже оузрѣть издалече краснїи перївори, бл[аго]с[ло]вины хр[и]стїане. видѣт же пъстрот8 и много лѣпот8. цвѣтовомь тогда же раз8меють. Бл[а]го оуханїе ихь. нь ли егда приближїт се близь цветомь и обим8ть их рукама своима.

5. л. 77а. Въ неделю мес8сн8ю дамаскїна инока иподїакона и ст8дїта. Слово общимь сказанїемь о скончанїем мира и о антїхристе и о второ пришаствїе г[оспод]а нашего І[ис8]с Х[ри]с[т]а. Прѣложї се ѿ слова, иже въ с[ве]тихь о[т]ца нашего Ипополїта папы римскаго намеснїка с[ве]тых ап[о]с[то]ль.

Wбичай им8ть царїе, бл[аго]с[ло]вини хр[и]стїане, егда хощеть поитїи на брань пръвеѥ посїлають своих ч[ь]л[овѣ]кь. поїти. въ градѣх въ нихже хотеть проїти и възвестити т8 жив8щїмь. ч(ь)л[овѣ]комь, ꙗко да изидеть въ сретенїе их. и въспрїим8ть ихь.

6. Л. 104а. Поучение за поста — няма начало.

7. Л. 110а. Въ неделю. г. с[ве]таго поста. Слово ч[е]стнѡмь дрѣвѡмь, ѡк8д8 зачех8 се. Поеть Мои сы с[ы]ныи іис[раи]л[е]вы. изведе ѿ чрѣмнаго мора. и пришъдшим же въ мерроу. и неможьх8 питы води горка бо бѣ сѣло. и възѕпи мѡѡси къ б[ог]8 гл[аголю]юще м[о]ле се о людехь.

8. Л. 119а. Въ срѣдѣ. е. неделю пос[та]. вечерь. Житїе и жизнь прѣподобнїе м[а]т[е]ре наше Марїе егѵптѣнины, съписанно Софронїемь, патриархомь іер[8]с[а]лимскиимь. Таинн8ю ц[а]р[с]к8ю таиты добро ѥс[ть]. дѣла же б[о]жїа проповѣдати славно. сице бо рѣче агг[е]ль къ ѳомиту. прѣпрославленемь о ѡслѣплѣнїа очїю прозрѣнїи. и по тѣх бѣдь ихже проїде избави се бл[а]гоч[е]стїемь.

9. Л. 140б. Слово изобразително же коупно и повѣстытелно, на б[о]ж[е]ственое бл[а]говѣщенїе, прѣбл[аго]с[ло]венїе вл[а]д[и]ч[и]це наше б[огороди]це и пр[и]сно д[ѣ]вы Марїе. Избрано ѿ различнихь писанїи вък8пе же и прѣложи се на опщїи езыкь, о иже въ инокохь мьншаго дамаскина монаха иподїакона и ст8дита, рекше тьщателa въ оучени. слов[о]а.

Wбычай им8ть царїе егда хотѣть. поити въ мѣсте. идѣже волеть. прьвѣе посилають сл8ги свое. бл[а]го оукрасити и оуготовати местаа оного. аще въ полате похожд8ть. аще въ цвѣтнице. тожде по[д]обне твореть. за не ѥлма ц[а]рїе с8ть.

10. Л. 156б. Дамаскына монаха иподїакона и ст8дита. Слово ѡбщыимь езикѡмь по въстани, Лазареве и на сретенїе Х[ри]с[то]во съ ваиемь, на цветоносїе слово.

Wбычаи имеють ц[а]рые и вѣлм8же, егда въсхощ8ть, оучрѣдити кого ѿ др8говъ. или своего. не прѣдстоеть сами сл8житы. нъ поставлꙗють своих чел[овѣ]цѣх и вѣрныихь. и прѣдстоеть трапезы онои.

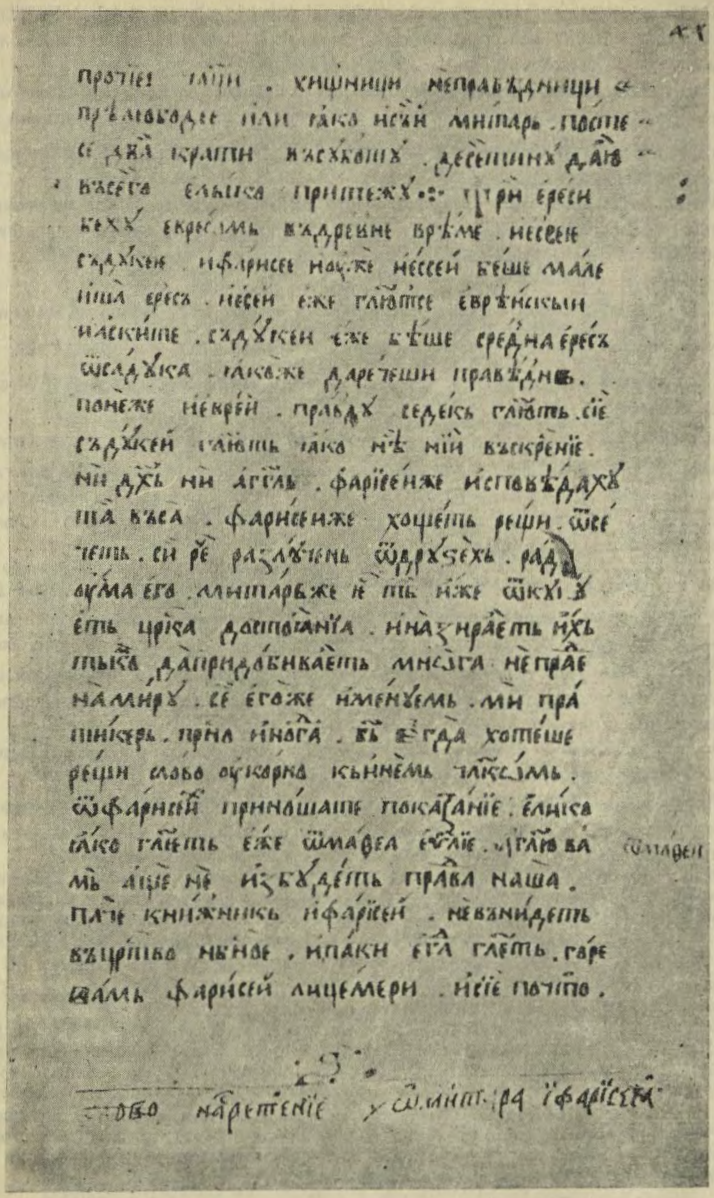
Както се вижда, сборникът съдържа осем Дамаскинови слова, едно житие и един апокрифен разказ. Словото за Михаил и Гавриил, взето от друг ръкопис и прибавено тук при подвързването на книгата, не е цяло. Запазени са само първите четири листа. Текстът на 4б завършва с думите: „ꙗко не пощеди с[ы]на своего възлюблѥнаго Исака пожрѣти ѡ любовь (*καὶ πῶς δεν ἐλυπηθῆς τὸν ἀγαπημένον σου υἱὸν διὰ τὴν ἀγάπην*).[1]

Словото за Сретение завършва без оригиналния край (*ἐπίλογος συμβολευτικός*). То е преписано от съкратен текст или преписвачът го е съкратил.

Текстът на словата за Богоявление, Благовещение и за митаря и фарисея е пълен. Двата изгубени листа от тетрадка 13 лишават словото за Второ пришествие от края на изложението и епилога, а Поучението за поста остава без начало. То започва с думите: ...п8тьшьствїа готовить се воини... (*στρατείας ἑτοιμασθῆτε οἱ στρατιῶται*). Изброените слова са едни от най-разпространените. Изключение представя словото за митаря и фарисея. В групата най-стари преписи, които възхождат към един общ превод, наричан „Средногорски“, към който принадлежи и разглежданият сборник, словото за митаря и фарисея не фигурира. За първи път то се явява в Бобошевския дамаскин.

---

[1] *Βίβλιον ὀνομαζόμενον Θησαυρος ὅπερ συνεγράψατο, ὁ ἐν Μοναχοῖς Δαμασκυνὸς ὁ ὑποδιάκονος καὶ στουδίτης ὁ θεσαλονικεὺς*, Венеция, 1664.

Обр. 5. Из словото за митаря и фарисея, л. 45а

Животът на Мария Египетска е бил любима тема на много автори. На нея Дамаскин Студит посвещава двадесет и седмото слово в своето „Съкровище“ (*Βίος καὶ πολιτεία τῆς ὁσίας Μαρίας τῆς αἰγυπτίας*). В нашия сборник е поместен пълният текст на житието, писано от ерусалимския патриарх Софроний — най-сполучливата в художествено отношение творба, посветена на Мария Египетска. Преписи от това житие има в Сборник № 101 от XVI в. в Пловдивската народна библиотека, в Тиквешкия ръкопис и др.

Интерес буди апокрифът за кръстното дърво с някои сюжетни подробности, които нямат точни съответствия в публикуваните варианти. В хода на изложението се въвеждат нови персонажи, коригират се характеристиките на познати герои, появяват се реалистични описания.

Образът на Соломон е цензуриран с оглед на официалната литература. Когато отива в Мера, за да види дървото, неговите съветници му внушават да го отсече за „грѣда цр[ь]кѡвна“. Есром — пазач на дървото — се противи, увещава го да не върши това. Соломон е озадачен, но нарежда да отсекат дървото. В други преписи е подчертана непреклонността и жестокостта му: „Соломон уби много и отсече дървото.“[1] Демоните от току-що цитирания апокриф тук са заменени със съветници.

Следващият момент — обковаването на дървото с железни обръчи и пренасянето му до Ерусалим — представя реалистична картина на убийствено тежък труд, който угнетява творческото начало и води до нравствено отчаяние: И бѣ тогда погнанїе хитрѫцѣмь и кѳзньцемь на покованїю дрѣвѳ сп[а]сенїа. Тоу бо бѣ видети хитрьце въсе. Ови родѳ творѣхѳ, друзы пръсть копахѳ ѡ земле, ини пескь копахѳ, а дрѳви обрѳчи ковахѳ. И беше тоуга велїа хитрьцем тогда ꙗко ѡврицати се им хитрости свое. И бѣше местото люто тако, ꙗко никако повѣсти и никако же понести, николико камень вргнѳти, нь въса влаченїемь, привлещи ихь на челѣхь обрѳчниих. И како хитрости прильгахѳ много рѳки. Такожде творѣще, проводише. з. леть, едва пренесаше дрѣво въ Їер[ѳ]с[а]лимь сь многомь трѳдомь“ (л. 116). Този непосилен труд остава напразен, защото дървото е ту късо, ту дълго, когато искат да го вградят.

Друг интересен епизод в развитието на разказа се случва по времето на Ирод. От Ерихон пристига някакъв човек на име Асон „съ женою своею Ароню“. Тя ражда син и „нарѣче име емѳ съпѳтникь“. Умирайки, Асон завещава на сина си да се разпне на кръст с Исус. В това време жена, обхванатa от някакъв бяс, възсяда дървото и му говори „яко ч[е]л[о]в[ѣ]кь ослѣту. Не лежи кладо, нъ въстанї и понеси ме в ц[а]рство неб[ес]ное.“ Един ангел я удря и тя оздравява. В други преписи тази жена е царицата Сивила.[2]

Краят на апокрифа напомня епилог на празнична проповед, подсказва, че апокрифът е използван и като проповед.

*

Проповедите на Дамаскин Студит са превеждани от гръцки език десет пъти на различни места.[3] Към кой превод принадлежи Бобошевският дамаскин?

Редица текстологически сравнения показват, че Бобошевският дамаскин е по-късен препис от т. нар. „средногорски“ превод, направен през втората половина на XVI в. и и послужил като основа за по-късни преписи и преработки. Терминът „средногорски“ е въведен от проф. Б. Цонев, който счита, че този „превод на Дамаскина Студита ще е произлязъл нейде в Средногорската област или около нея, понеже преписите от него се движат все около тази област, т. е. между Панагюрище и Етрополе“[4]. Д. Петканова, полемизирайки с мнението на Б. Цонев, твърди, че този превод е възникнал в Рилския манастир и затова „няма основание да се нарече „средногорски“. Аз го наричам „рилски“[5]. Аргументацията си Петканова изгражда върху наличието на два преписа, които се пазят в библиотеката на манастира, привежда и съображения за културно-историческата роля на Рилския манастир като книжовно средище.

---

[1] П. Динеков, К. Куев, Д. Петканова, Христоматия по старобългарска литература, стр. 128, София, 1961.

[2] П. Динеков и др. Христоматия..., стр. 128.

[3] История на българската литература, т. I, София, 1962, стр. 406.

[4] Б. Цонев, История на български език, т. I, стр. 229, София, 1940.

[5] Д. Петканова, Дамаскините в българската литература, София, 1965, стр. 48.

Твърдението на Петканова е приемливо, що се отнася до корекцията на термина „средногорски“[1]. В останалата си част то е вероятно само като предположение, защото докато не се открият преки указания, няма достатъчно основание да се локализира въпросният превод. Засега трябва да се задоволим с по-общото название „западнобългарски“, възприето от редица изследователи.[2] С. Б. Бернщейн, като съпоставя мненията на Б. Цонев, Л. Милетич и П. А. Лавров, стига до извода: „Да се определят точните граници на оная територия, на която за пръв път е било преведено на български език „Съкровище“ на Дамаскин Студит, разбира се, е невъзможно“[3] и приема, че първият превод е направен в средата на XVI в. в Западна България, където са били силни традициите на сръбската ортографична школа.

Кръгът на най-старите западнобългарски дамаскини, писани на архаичен език, е представен от редица преписи — Панагюрски, Еленски, Рилски № 78, Нежински, Ханджарски и др. Най-стар от тях според Б. Цонев е Панагюрският,[4] който съдържа осем Дамаскинови слова. Шест от тях — за Михаил и Гавриил, за Сретение, Второ пришествие, Благовещение, Цветница и Поучението за поста се намират и в Бобошевския. Още по-силно е съответствието между Бобошевския дамаскин и един голям сборник от XVII в., който се пази в Църковния историко-археологически музей под № 503. Тук съвпадат освен изброените шест произведения и словото за Богоявление.

Споменатият сборник, донесен в музея от църквата „Св. Архангел Михаил“ в с. Костенец, не е бил обект на специално изследване.[5] Той ще бъде разгледан на друго място. Тук, за да се види не само близостта, но и различията между тези преписи и принадлежността им към един първоначален превод, вземам за съпоставка началото на словото за Цветница.

Панагюрски сб., л. 21а, б	Бобошевски дам., 156б—157 а	Костенечки сб., л. 95 б—96 а
Дамаскїнаа инока	Дамаскына монаха	Дамаскына инока
иподїакона и ст8дита.	иподїакона и ст8дита	иподїакона и ст8дита
слово wбщим езыкwм	слово общымь езыкwмь.	слово wбщимъ езыкомь
по въстани Лазѣревѣ	по въстани, Лазареве	по въстани Лазаревѣ
на сретенїе х[христо]во	и на сретенїе х[ри]с[то]во	на срѣтенїе х[христо]во
съ ваїемь	съ ваиемь	съ Ваиемь
на цвѣтоносїе сло[в]о	на цветоносїе слово	----------
w. бл.	w[т]че бл[аго]с[ло]вы	о[т]ч[е] бл[аго]с[ло]ви].
wбичае имѣють	wбычаи имеють	wбычаи имоуть
ц[а]рїе и вельм8же,	ц[а]рые и вѣлм8же.	царїе и велможе.
егда въсхощ8т	егда въсхощ8ть	егда хотеть
8чрѣдити кого	оучрѣдити кого	кого оучрѣдити
т w друговъ	т w друговь.	любима др8га.
или своего.	или своего	или своего кого.
не прѣдстоют	не прѣдстоеть	не прѣдстоеть
сами посл8жити,	сами сл8житы	самы послоужити имь.
нъ поставлѣют	нъ поставлѧють	нъ поставлѧеть
своих	своих	своих
чл[овѣ]цѣх и вѣрних.	чл[овѣ]цѣх и вѣрныихь.	вѣрных чл[овѣ]кь.
и прѣдстоит	и прѣдстоеть	и послужеть
трапези wнои	трапезы оной.	трапезѣ тое.

[1] За условността на термина „средногорски“ вж. и Б. Велчева, Към установяване на взаимоотношенията и диалектната основа на новобългарските дамаскини, сп. Български език, год. XI, 1961, кн. 5—6, стр. 411—412.

[2] По аналогични съображения не възприема термина „рилски“ и П. Илиевски. За „средногорскиот“ превод на Дамаскинот вж. Македонски јазик, год. XI—XII, Скопје, 1960/61 г., кн. 1—2, стр. 65—66.

[3] С. Б. Бернщейн, К изучению редакций болгарских списков „Сокровища“ Дамаскина Студита, Сб. Езиковедски изследвания в чест на акад. Ст. Младенов, БАН, 1957 г., стр. 217.

[4] Б. Цонев, пос. съч., стр. 230.

[5] Б. Велчева в цитираното изследване използува за сравнение с други дамаскинови редакции словото за св. Николай от Костенечкия сборник.

сице	сице	сице
под[о]бнѣ ес[ть]	по[до]бно ѥс[ть]	подобнь ес[ть]
и д[ь]ньшьны д[ь]нь	и д[ь]ньшни д[ь]нъ.	и д[ь]ньшныѣи д[ь]нь
бл[аго]с[ло]вены	бл[аго]с[ло]веный	бл[аго]словенѣи
хр[и]стѣане.	хр[и]стѣане	хр[и]стѣане.
трапеза ес[ть]	трапеза ѥс[ть]	трапеза ес[ть]
настоещи праздныкь.	настоещи праздныкь.	настоещѣи праздникь.
и ц[а]рь трапези	и ц[а]рь трапези	ц[а]рь же трапезѣ
г[оспод]ь нашь	г[оспод]ъ нашь	г[оспод]ь нашь
і[ис8]с х[христо]с ес[ть]	і[ис8]с х[христо]с ѥс[ть].	і[ис8]с х[христо]с ес[ть].
мы же есми	ми же есми	мы же есмы
званни др8зи и свои	и звани др8зый. и свои	званны др8зы. и свои
великом8 ц[а]р8	великом8 ц[а]р8.	великом8 ц[а]р8
х[рист]8.	хр[ист]8.	х[рист]8.
азъ же смѣрени	ꙗ же смѣрени	азь же смѣренныи
рабь х[христо]вь.	рабь х[ри]с[то]вь.	рабь х[христо]вь,
сл8жебни и	сл8жьбныкь и	сл8га есмь и
свои стьвныи	свои ставни	своистьвнь
трапезы сеи.	трапези сѣи.	трапезѣ сее.
И прочее, х[христо]с	И прочее х[христо]с	Прочее х[христо]с
нас 8чреждаеть.	нас оучреждаеть.	оучрѣждаеть нас

Очевидно е, че и трите преписа възхождат към един първоначален превод, а разликите между тях показват не само отсъствието на единна правописна норма, но отразяват и специфичното за дамаскинарите свободно отношение към извода.

*

Когато се говори за дамаскините и се определя тяхното място и значение в историята на българския език и литература, освен литературните достойнства на Дамаскиновите слова неизбежно се подчертава като очебийно, ново явление техният народен, разговорен език. Тази преценка обхваща по-голямата част от сборниците. Най-старите преписи обаче показват, че първоначално Дамаскиновото „Съкровище“ е превеждано[1] на литературния черковен език през XVI—XVII в. с правописа на западнобългарската, или сръбско-българска редакция, „в която се отражават особеностите на преходните у-говори“[2]. Към такъв извод води и едно внимателно вглеждане в езика на Бобошевския дамаскин.

В Бобошевския дамаскин се забелязват три езикови пласта: 1) книжовният език, който служи за основа, 2) елементи на разговорната българска реч и 3) ограничен брой сърбизми. Към това трябва да се прибавят и няколко непреведени, транскрибирани гръцки думи.

Опора за такова деление дават фонетичните, граматическите и лексикалните особености на текста. Тук ще отбележа само някои особености в графиката и езика на Бобошевския дамаскин.

В разглеждания сборник са наблюдавани някои интересни от палеографско гледище лигатури. Обединяват се в графична цялост ф-ꙋ, ꙋ-ѣ, л-ꙋ, а-ꙋ, а-ю, ч-ц. Към отвесната

---

[1] Като най-ранни преводи се сочат Григориевият (Македонски) и Западнобългарският („средногорски“). За два превода говори още Лавров в книгата си „Дамаскин Студит...“ (Одесса, 1899, стр. 17—20, 22, 26 и нт.). По въпроса се изказва и проф. Б. Цонев в „История на българския език“ (т. I, София, 1919, стр. 229, 233—234). Той отнася Григориевия превод към края на XVII в. В последно време с тоя въпрос се занимава Д. Петканова. Според нея двата първи превода са от края на XVI в. (пос. съч., стр. 46). П. Илиевски посвети отделни статии на двата превода. В статията си „За македонскиот превод на дамаскинот (Македонски јазик, XI—XII, кн. 1—2, Скопје, 1960/961 г.) той оспорва мнението на Б. Цонев и смята, че Македонският превод е от втората половина на XVI в. (стр. 42—45).

[2] Б. Цонев, Ист. на бълг. ез., т. II, стр. 286, София, 1934 г. Вж. Лавров, цит. съч., стр. 3, 33, 63; Д-р Л. Милетич, Коприщенски дамаскин. Български старини, кн. II, стр. IX—X; Ю. Трифонов, Ритор Теофан и иподиакон Дамаскин Студит. Сп. БАН, 1950, стр. 1, 15, 16.

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

чертица на удължено над реда т се прилепват н, в, ь или ѧ. Трудности, свързани с набора, не дават възможност тези лигатури да бъдат илюстрирани с примери.

Преписвачът на разглеждания сборник използува прости и буквени титли. В единични
дїи дїи
случаи над реда се изнася цяла сричка: господь 105б, ра 148б. Някои букви имат по два и повече графични варианта. Буквата ѧ покрай обикновената си форма, понякога в началото или в края на думата, има начертание близко, на ж.

Б в отделни случаи се пише като ∞ (∞ѣжаше 36а). Този вариант на Б е наблюдаван в Тиквешкия сборник, откриваме го в Панагюрския (Дриновски) дамаскин и др.

Надредно ж понякога се явява като хоризонтална недоизписана осморка, пресечена от отвесна чертица. Същата графема се употребява и в Панагюрския дамаскин.

Звук ѡ се фиксира с няколко знака: ѡ, ѡ, ∞, ⊙, ⊙. Омега и омикрон се заместват без правило дори в една дума — канѡнь, каноньь 76б. Двойното ѡ (∞) е по-рядко използуван знак — двооихь 31а, обооихь 45б, вооинство 140б (намираме го и в Бобошевското евангелие). В различните форми на думата ѡко се пише ⊙. В кръга на буквата се нанасят до пет точки.

Ѵ има три варианта: ѕ и ѵ се заменят без правило, в началото на думата се предпочита ѵ. Твърде рядко се среща ꙋ.

Т най-често се пише с три отвесни чертици, но се среща и т. Последното в отделни случаи преминава в курсивно т, удължава се и излиза над реда. В Бобошевския дамаскин има неотбелязана досега графема за звук т — правоъгълник, пресечен от отвесна чертица. Този знак може да означава и ш, а когато средната чертица се удължи надолу, се получава щ.

Звук н се предава с н, ї, ы, ѷ без правило: тїронь — тѷрскии 167а, датї — зреты 27б, кыпрьскому — кѷпрьскому 67б, ѱ има ограничена употреба: ѱ8ете 62б, ѱ8юще 70б, ѱ8вати 56б.

ѯ и ѳ — само в чужди думи: паѯимаде 123а, алеѯандрїски 59а, ѳаворь 34а, назареѳь 152а.

Спорадично се появява пред или зад гласна паразитен йот (ι) — без звукова стойност. Привеждам само няколко примера: емцу 12 б, къ наıмь 27б, хоıждаше 159 б.

Срещат се съчетания, получени от свързването на ѥ с н, ѧ, ѡ.

Последните две особености могат да се тълкуват като влияние на гръцката графика, респективно като аналогия на дифтонгите αι, ει, οι. Подобно предположение се подкрепя и от наличието на друг един знак, отбелязван както в гръцката азбука — ε, който се явява понякога в средата или в края на думата: да исцѣлитε сε 69а, не прикоснетε сε 37а, иматε 66б.

Едно подробно проучване на всички ръкописи, намерени в с. Бобошево, може би ще даде основание да се говори за обособена ръкописна школа или ще разкрие връзки с други ръкописни школи.

Ударението в Бобошевския дамаскин е отбелязано твърде последователно, но не всякога е поставяно правилно. Нерядко върху една дума стоят две ударения. Използуват се acutus, gravis и duplex. Spiritus lenis редовно стои над началната гласна, а понякога и над гласна в средата на думата. Често се отбелязва знакът камора (ˆ).

Изпуснат еров знак се фиксира с паерчик (ʾ). В отделни случаи отляво или отдясно на графема за гласен звук преписвачът поставя горна точка.

От препинателните знаци твърде често се употребява точката, по-рядко — запетаята. Точка и запетая (;) служи и за въпросителен знак. Край на изречението се означава с точка, с двоеточие или с три точки (⁖), а в житието на Мария Египетска — и с кръстче. Цитатите се заграждат понякога с кавички.

Интересна особеност представя последователно прокараният стремеж на автора към разделно писане на сложните думи: въсѣ дръжитель 6а, ново разслънехъ 9а, пръво роднь 31а, въсе нощное 58а, благодаруте 44б. Противоположно явление представя графичното свързване на проклитиките и енклитиките с предходната или следващата дума.

Бобошевският дамаскин е двуеров паметник от западнобългарска редакция[1]. ъ се пише предимно в предлози, а в средата и края на думата се предпочита ь. Изясняването на

[1] Използувам термина „западнобългарска редакция", обоснован от проф. Стефан Младенов в „Из един западно-български апостол от XIV век" (Сп. БАН, кн. XXXVIII, стр. 124—129), където авторът ревизира обема на понятието „сръбска редакция".

еровете е твърде пъстро. Уеднаквени в един звук, те дават ѧ. В такива случаи за Георги Янинович е безразлично дали ще пише ъ, ь нли ѧ. Например пѣсакъ 70а, сань 106а, прѣльстнїкь-прѣласть 85б, одьждити — даждь 86а, полъзнїе — полазни 93а, ѡ дъщере 103а — дащерь 49б, тъщеславѣеши се — тащеславїе 62б и пр.

Тази замяна обхваща понякога и предлозите — ка намъ 28а, ка вамь 28а, ка евреѣѡмь 9б, — може да се наблюдава и в най-неочаквани позиции — аза же изберѣ 29а.

Друг път, в резултат от изясняването на ъ и ь в ѧ, на мястото на акцентувано етимологично ѧ стои еров знак[1]: въмь 9а, како — къко 65б, таинство — тьинство 11б, тъть 160б, дрьжьты 138а, тъмо 19а — тамо 6б, тъко 62б. Тази особеност П. Илиевски третира като затъмняване на ѧ под ударение, отнася я към фонетичните особености на Охридския говор.[2] В нашия случай замяната ѧ с ъ е само графична последица от изясняването на ъ и ь в ѧ, свойствено на пирдопския говор, широко разпространено в югозападните говори, към които принадлежи и кюстендилският, родният говор на Георги Янинович,[3] тълкувано и като сръбско влияние.

ь>є в коренни и суфиксни срички; жезлѡмь 16а, жезль 145а, весы 42б, паметозлобень 8а, старець 57б.

ѫ рефлектира в ѹ (ѳ): скѳдѣль 81б, сѳдїа 47б, сѳседа 96б. Спорадично се появява знакът ѫ с фонетична стойност ѹ(ю) в ирѫ 141б, ирїѫ 141 б, ермїѫ 149б, крьстите ѫ 55б и — ѧ в пророчицѫ 38б. Формите прѣстапи 56б, осаждаше 50б репрезентират изяснен секундарен ер от ѫ. Неизяснен секундарен ер замества ѫ в сьчець 18а, глъбока 134а, глъбокѳ 136б.

ѧ навсякъде се заменя с є: изначела 22а, клетвѳ 30б, идоше 60а.

Ѣ има звукова стойност є. Това обяснява честата им замяна: ѣ се пише на мястото на є и обратно — є на мястото на ѣ. Редица примери показват преход на ѣ в ѧ след затвърдели съгласни: само 113а, въсакь 102б, краплаше се 42б (редом с креплеше се 43а) въсако 140б.

Йотацията на гласните е отслабена: обоѳдѳ 94а, авленїе 94а, стоати 49а, коа 154а и др.

В Бобошевския дамаскин има примери, които, ако не са грешки, могат да се тълкуват като редукция на неударени гласни. В такъв случай следва да допуснем, че дамаскинът е преписван от извод, чийто автор произхожда от говорна област, която познава редукцията на вокалите.

Известна трудност представя опитът да се отделят примерите на редуцирано ѧ, отбелязано с еров знак, от случаите, когато имаме графична замяна ѧ — ъ (ь). Така е при мерр 115а, афоресахь 67б, оудобизнь 132а, дръжавь 89а и др.

є се редуцира в н: опиваим се 75а, гръдиливомѳ 48а, имѳже 128а, ижї 94а, въ ıѵ[ан]г[є]лїи 24а.

Редуцирано ѳ се бележи с ѳ: сѳдѳмь 141а, таковѳмѳ 149а, висѳтѳ 127а.

Консонантната система в разглеждания сборник пази характерните черти на книжовния език, отразява и някои особености на живата реч. На праславянските съчетания ti, dj съответствуват щ и жд: вождь 81а, пища 100а, нощи 36б, стижд8 се 128а.

В групите ръ, рь — лъ, ль еровата гласна винаги се намира след плавната: съврьшаеть 148а, мрьзость 88а, жрътве 48а, влькь 85а. Изключение прави думата стълпь 21б.

Епентетично ѧ се явява последователно: люблеше 48б, землю 3а, дивлѧше се 115б.

Твърде честа е употребата на африката ѕ: ѕвѣзди 47б, ѕвере 92б, дрѳѕѣмь 63а, съмвнеши 108а. Понякога ѕ се редува със з: книѕѣ 31а — книзѣ 20б, мнѡзи—мнози 161б.

---

[1] Аналогични факти проф. Б. Цонев наблюдава в Паисиевата История. Вж. Ист. на бълг. език, т. II, стр. 299.

[2] П. Илиевски, За македонскиот превод на дамаскинот, стр. 47.

[3] Й. Иванов, Критични бележки по фонетиката на Кюстендилския говор, СбНУНК, кн. X, 1894 г., стр. 349—350; Ст. Стойков, Българска диалектология, София, 1963 г., стр. 72, 97.

В текста на Бобошевския дамаскин е отразен характерният за български език процес на затвърдяване на консонантите. Много примери показват затвърдяването на ꙗ, ѧ, с и др.: земла 142б, сиждителa 3б, разарах8 се 141а, цара 26б, кл8чь 22б, въса 33а.

Действието на закона за асимилация по звучност се открива благодарение на фонетичното записване на някои думи: опщимь 25а, општи 140б, тешко 76б, слатки 134а. Ф минава във В при думата филосовы 28б.

Особеност на западните говори, отразена в ръкописа, е елизията на χ, която откриваме в следните примери: приодеще 9б, въсыщень 109б, патриарь 153а.

В Бобошевския дамаскин се пазят много черти на книжовния език — склонението, инфинитивът, причастията, степенуването и т. н. Твърде честа е употребата на дателен падеж с посесивно значение: кончина мир8 81а, царь въстоκ8 и запад8 28б, ⊙чи орл8 94б. Двойственото число се пази (ногама моима 21б, очима твоима 4а), но в редица случаи се измества от множествено число. Широко се използува конструкцията dativus absolutus: надеющ8 ми се 55б, кь мнѣ прїиде начанш8 ми ме҃анїе сътворити 137а. Същевременно може да се наблюдават редица отстъпки на живата разговорна реч. Отделни примери показват описване на инфинитива с помощта на съюза да, разпадане на склонението, членна форма, аналитично образуване на степените за сравнение и пр. Различни падежни форми се изместват от генерализирана форма. Ето няколко примера: възмеши един8 жена въ хотенїе 57а, о второ пришаствїе 77а, прѣступленїе ради 6а, седещ8 светом8 Iωанну съ клирось свои 59б.

Многосричните съществителни от мъжки род в им. пад. мн. ч. покрай старите окончания приемат окончанието — є, характерно за западните говори:[1] дароиадце 95б, мл[а]д[е]нце 37а, оубїице 141б, вѣлм8же 156б, старце 37а.

В израза: се очи на posѣ томь 82б намираме пример за склоняван член. В редица случаи постпозитивните показателни местоимения служат като детерминативи: показуеть ап[о]с[то]ль тъ 69а, оусладише се води тїе 110б, ев҃ан]г[е]лїсть съ не многословить 164а.

Членувани думи има няколко: и бѣше местото люто 116а, трет҃го 11а. аще есмь пророко 108а, тлькнувъ оубо р8кою вь двѣри дворо 121б, предпосла два воина въ Ерихонь сходиты града 12б.

Покрай стегнатите форми на степените за сравнение в Бобошевския дамаскин се настаняват и няколко аналитични форми: повише 93б, попремного 65б, пониже 34б, попрежде 73б. Новобългарската форма на местоимението за 2 л. мн. ч. се среща два пъти — вїе 64а, вїе хрїстїане 31б, а веднаж се явява и диалектната форма на мест. за 1 л. ед. ч. — ѧ же смѣрени рабь 156б.

Ново явление в развоя на сегашното време в българския език е появата на третото новобългарско *а*-спрежение. Тази съществена новост е засвидетелсвувана с няколко форми: законь не гледа 48б, кононисамь (=канонисамь) тех не причащати се 55б, послушамь азь вас 57а, д[ь]н[ь]сь извѣсти се адъ кого ожида 157б, понеже присѣва с[ве]та м҃-ца 74б. Поголям брой примери има за глаголи от първо спрежение без окончание ть в 3 л. ед. и мн. ч.: знамен8е 165б, обницае 107а, трѣб8е 121а; издьхн8 88б, гл[аголю 84б, въскрьсн8 97а. Ето и няколко типични западнобългарски глаголни форми за 1 л. мн. ч. сег. вр. с окончание — *мо*: празднуемо и трьжаствуемо 7б, имамо 57а.

Спомагателният глагол „быти“ е представен с няколко нови форми за 1 и 3 л. ед. ч.: азь не самь достоѧн 9б, не самь 44б, бою се и то е 49а, възможно лї е 105а. Засвидетелствуван е новобългарският начин за образуване на бъдеще време: и 8зре щ8ть его 98а они иже зрѣть, скрѣбѣ щеть 103б.

Спомена се за сръбски елементи в езика на дамаскина. Те се изчерпват с няколко форми и лексикални единици: Iωанна м[и]л[о]стивага 56а, изшьдьше ѡ҃ места онога 12б, пожды мене немощь'га 125б.

Това са някои от по-интересните особености, които характеризират езика на Бобошевския дамаскин. Редица езикови факти не са анализирани, защото целта на тази статия е да направи известни в науката два ценни паметника — Бобошевското евангелие и Бобошевския дамаскин, а не да даде изчерпателен езиков анализ.

---

[1] А. Т.-Балан, Западни български говори, Периодично списание, год. V, кн. XIX—XX, стр, 167—168; Ст. Стойков, Българска диалектология, София, 1962, стр. 94

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ · ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА
КНИГА XVI, 1965

К. ЖИНЗИФОВ И П. И. БАРТЕНЕВ

Л. С. Ерихонов

Ни в одной из работ, посвященных К. Жинзифову, не упоминается имя Петра Ивановича Бартенева. Нет этого имени и в опубликованных письмах Жинзифова. Между тем, как увидит читатель из приводимых ниже писем болгарского поэта и публициста к П. И. Бартеневу, последний играл заметную роль в жизни Жинзифова. Судя по письму, датированному 11 февраля 1861 года, знакомство болгарского студента с Бартеневым состоялось незадолго до этого, в конце 1860 или в начале 1861 года, и продолжалось несомненно до смерти Жинзифова. Хотя последнее письмо Жинзифова к Бартеневу помечено 1865 годом, известно, что до конца своей жизни (1877 г.), он сохранил связи с И. С. Аксаковым, с которым был очень близок и Бартенев.

П. И. Бартенев (1829—1912) — видный деятель русской культуры. В 1851 г. он окончил историко-филологический факультет Московского университета. С 1853 года начинается его деятельность ученого—историка, археографа и библиографа. С 1863 года им предпринимается издание журнала „Русский архив", выходившего под его редакцией пятьдесят лет. Его перу принадлежат многие исторические и библиографические сочинения. В 1859—1873 годах он состоял директором Чертковской библиотеки в Москве. В 1858 г. Бартенев явился одним из учредителей Московского славянского комитета. Впоследствии, в 1861 году, он вместе с Я. О. Орел-Ошмянцевым и И. А. Бессоновым вошел в комиссию Московского славянского комитета, которой было поручено ведать делами болгарских студентов—воспитанников комитета (Центральный государственный исторический архив Москвы, фонд Славянского комитета, ед. хр. 25, стр. 3—6).

К сожалению, до нас не дошли письма П. И. Бартенева к Жинзифову, но и письма последнего позволяют судить об отношении русского ученого к болгарскому студенту, а затем поэту и публицисту.

Жинзифов был близким человеком в семье Бартенева. Русский ученый проявлял интерес к его положению; он оказывал ему помощь и поддержку, доставлял ему репетиторство в домах своих знакомых, работу в Чертковской библиотеке; помогал в распространении „Братского труда", содействовал его научным и литературным занятиям; печатал его статьи в „Русском архиве".

Жинзифов делился с Бартеневым своими литературными и житейскими планами; подчеркивая свою симпатию к Бартеневу, он опубликовал большую статью в газете „День" о Миладиновых в форме письма к своему русскому другу; жене Бартенева Софье Даниловне им посвящено стихотворение „Разговор със слънцето". „Дом Аксакова и дом Бартенева, — пишет Жинзифов, — навсегда останутся в моей памяти."

Письма, помещаемые здесь, дают нам новый материал для биографии Жинзифова. Их автор говорит о своем отношении к отцу, к И. С. Аксакову, П. И. Бартеневу, Л. Каравелову, Каткову и другим лицам. Он высказывает свои взгляды по отдельным вопросам. Конечно, письма всегда отражают настроения, связанные с воздействием на автора тех или иных событий в данное время, поэтому надо учитывать в них случайный и преходящий элемент.

Письма показывают их автора в самый ответственный период его жизни, когда формировалось его мировоззрение. Это время — учение Жинзифова в Московском университете (1860—1864), сотрудничество его в газете „День" и повседневное общение с И. С. Аксаковым. Славянофильские идеи приводят молодого болгарина к отрицанию науки и искусства, к признанию вредности европейской образованности. Отсюда же мысли и о противоположности русского, славянского — Западу и, наконец, одобрительное отношение к „Взбаламученному морю" — пасквилю Писемского на революционную молодежь, защита реакционного произведения Кохановской, сотрудничавшей в „Дне", восхищение статьями Каткова

(письмо № 20). Правда, порой даже его коробило от беспардонности мракобеса Каткова. И тогда он возмущался, как это сделал по поводу одной из статей редактора „Русского вестника“ против Герцена (письмо № 10).

Другое, что проходит в письмах, это — патриотизм Жинзифова. Он заботится, чтобы никто не нанес ущерба болгарскому имени, даже те, с кем он близок (см. письмо № 2). Все свои помыслы, досуг и средства он отдает литературному делу, стараясь помочь созданию родной „книжнины“. Он использует свои связи, чтобы помочь на чужбине болгарским студентам. Здесь перед нами предстает облик благородного защитника своего народа, чем нам дорог и близок Жинзифов.

Письма №№ 1—27 извлечены публикатором из фонда П. И. Бартенева, хранящегося в Центральном государственном архиве литературы и искусства (Москва), фонд № 46, опись 1, ед. хр. 557, 558, 559. Они даются в современном правописании. Стиль автора не исправлялся. Многие слова, сокращенные в письмах, даются нами полностью, в квадратных скобках [ ] воспроизводятся опущенные части слова. То, что заключено в круглых скобках ( ), написано Жинзифовым. Письма снабжены моими примечаниями. При письмах находились в том же фонде: 1) обращение Жинзифова по поводу выхода его книги „Новоболгарский сборник“, вероятно, он направил его Бартеневу для ознакомления; 2) стихотворение „Разговор със слънцето“ (С. Д. Б.), т. е. с посвящением Софье Даниловне Бартеневой; видимо, поэтому для нее на полях стихотворения автор перевел на русский язык ряд болгарских слов; и в) письмо П. И. (ошибочно указано П. П.) Бартеневу от попечителя московского учебного округа от 10 мая 1861 о высылке ему десяти рублей для выдачи их К. И. Жинзифову за 10 экземпляров „Братского труда“, полученных при посредстве Бартенева.

Фотокопии писем и других названных здесь документов передаются публикатором в Государственную библиотеку „Кирил и Методий“ — София.

1

Милостивый Государь!
Петр Иванович!

Когда я собирался написать Вам несколько строк, я почувствовал какую-то детскую робость и застенчивость духа, но было и такое чувство, которое взяло верх над ними. Два раза я имел счастье быть в Вашем доме и уже осмеливаюсь беспокоить Вас, но будьте уверены, что обращаюсь к Вам откровенно и простодушно. Хотя правда, „бедность не порок“, но добывать себе насущный хлеб своими трудами и „в поте лица“ гораздо справедливее и доставляет человеку какое-то душевное наслаждение и успокаивает совесть. Посему, если явится случай узнать, что какая-то фамилия греческая (а также и русская) желает иметь учителя древнегреческого языка, а также новогреческого, то покорно прошу Вас рекомендовать меня. Когда Вы увидитесь с Иваном Серг[еевичем] Аксаковым[1], нельзя ли узнать у них (если только возможно), может быть, им знакома какая-нибудь греческая фамилия. Сверх того, я Вас прошу покорно не хлопотать обо мне нарочно, но если только представится удобный случай.

Засвидетельствуя Вам мое глубокое к Вам уважение, остаюсь
покорный слуга Ксенофонт Жинзифов

П. Вы желали иметь мой почерк.
Возвращаю вам книгу „Русская беседа“[2].
1861 февр[аль] 11

ед. хр. № 557, лист № 447

---

[1] Аксаков Иван Сергеевич (1823—1886) — публицист и поэт. Видный представитель славянофильства. В 1858—1878 г. — один из руководителей Московского славянского комитета. В 1858—1859 г. редактировал журнал „Русская беседа“ и газету „Парус“, в 1861—1865 — газету „День“, в 1867—1868 — газету „Москва“ и „Москвич“, в 1880—1886 — газету „Русь“. Стихи печатал в 40—50 годах. Известность получила поэма „Бродяга“ (1852) о трагической судьбе крепостного. В публицистике Аксаков отстаивал реакционные воззрения славянофилов и панславистов. За критику администрации справа газеты Аксакова подвергались репрессиям.

Жинзифов был деятельным сотрудником аксаковских газет („День“, „Москва“, „Москвич“), в которых он вел отдел славянских известий. До конца своих дней Жинзифов находился в близких отношениях с Аксаковым, был его идейным единомышленником.

[2] Русская беседа“ (1858—1860 гг.) — славянофильский журнал, официальный редактор А. И. Кошелев, фактически редактировался И. С. Аксаковым.

2

Я очень сожалею, Петр Иванович, зачем Вы не оставались вчера вечером подольше у Ивана Сергеевича, ибо я уверен, что Вы бы вывели меня и моего товарища от невозможного для меня затруднения, которое я должен был, скрепя сердце, встретить в присутствии 20 чел[овек], сидевших за ужином, где болгарское имя никогда еще не было опозорено так бесчеловечно, как теперь, и все же по милости Погодина[3], и. . . к несчастью того лица[4], перед именем которого, как Вам известно, я благоговею. Я не в состоянии описать Вам все то, что я вчера вечером должен был перечувствовать. Всю прошедшую ночь я провел как сумасшедший и теперь еще не успокоился. Вам случалось ли когда-нибудь видеть как выступают слезы на глазах не женщины, а мужчины? Я сегодня послал письмо Погодину, во что бы то ни стало избавить нас от этого незаслуженного нами позора, напечатать письмо в „Московских ведомостях" от своего имени, что в этом деле совершенно невольно страдает имя болгар[5]. В противном случае я сам непременно напечатаю и расскажу все, как было, хотя я этого не хотел. Но что же делать, когда иначе нельзя избавиться от позора? Вы бы меня чрезвычайно одолжили, если Вам возможно поехать к Погодину и наговорить ему, что он должен непременно взять назад у известного ему негодяя бумагу, скрепленную его подписью и подписью Аксакова, в силу которой он позорит нас. Вчера этот негодяй был у Кошелева[6] и у Ю. Ф. Самарина[7], а сегодня он собирался к Елагину[8]. Вчера за ужином и Кошелев, и Самарин объявили об этом всем присутствующим.

---

[3] Погодин Михаил Петрович (1800—1875) — академик, историк, писатель, публицист, один из руководителей Славянского комитета. Панславист. Знал многих воспитанников Славянского комитета, в частности К. Жинзифова.

[4] Здесь имеется в виду И. С. Аксаков, о своем уважении к которому не раз писал Жинзифов.

[5] В связи с инцидентом с Михайловичем Жинзифов обратился к Погодину со следующим письмом.

Многоуважаемый Михаил Петрович!

Наконец имя болгар уподоблено имени тех немцев или немецких мальчиков, которые со свойственным им настойчивостью и наглостью входят в дома и выпрашивают себе вспомоществование. . . Никогда болгарское имя не было так бесчеловечно опозорено, как теперь, а все же в силу той бумаги, которая скреплена Вашею подписью и Ивана Сергеевича Аксакова. Это для меня невыносимо и доводит меня до отчаяния. . . Если бы Вы были вчера вечером у Ивана Сергеевича, то Вы бы увидели, что я должен был вынести, скрепя сердце, в присутствии 20 человек. Известный вам негодяй Михайлович вчера являлся к Кошелеву с известной Вам бумагой, в силу которой он, разумеется, получил деньги, точно таким же образом он поступил и с Ю. Ф. Самариным. Сегодня он собирается быть у Елагина. Еще раз обращаюсь к Вам, убедительнейше прося Вас употребить зависящие от Вас средства, положить конец этому позорному делу. Если же нельзя будет взять у этого негодяя бумагу назад, то я Вас покорнейше прошу, если только Вы дорожите хоть сколько-нибудь болгарским именем, уничтожить силу той бумаги печатанием в Москов[ских] ведом[остях] коротенького объяснения от Вашего имени с непременным упоминанием, что этот Михайлович не болгарин, что здешние болгары не имели никаких сношений с ним и пр. В противном случае я принужден буду обратиться с письмом к редакт[ору] Моск[овских] ведом[остей] и объясню это дело, несмотря на то, что я не только глубоко уважаю Вас и Ивана Сергеевича, но и благоговею перед Вашим именем и именем Ивана Сергеевича. Мне необходим Ваш совет: что мне делать и как мне вывести болгарское имя от этого позора, ничем еще не заслуженного. Если Вы меня удостоите двумя словами в ответ на мое письмо, то покорнейше прошу Вашего сына принести мне Вашу записку в университет в понедельник.

Ваш покорный слуга Жинзифов

Адрес мой: у Арбатских ворот против церкви Бориса и Глеба, дом Осиповского. Перчаточный магазин Гаген. (Рукописный отдел Всесоюзной библиотеки им. В. И. Ленина, фонд 231, разд. II, папка 12, ед. хр. 11).

[6] Кошелев Александр Иванович (1806—1883) — публицист, славянофил.

[7] Самарин Юрий Федорович (1819—1875) — видный представитель славянофильства.

[8] Елагин — славянофильский деятель.

Само собой разумеется, что ни Кошелев, ни Самарин нисколько не виноваты, об этом и речи не может быть. Я сам принес это мое письмо к Вам, а сил не хватило зайти к Вам.

1861 дек[абрь] 7
Москва

Ваш
Жинзифов

ед. хр. № 557, лист № 324

3

Многоуважаемый Петр Иванович!

Вчера вечером у И. С. Акс[акова] г. Плещеев[9] мне говорил, что в „Русс[кой] реч[и]"[10] помещена прелюбопытная (странная) статья против меня и против „Дня". Если у вас есть 1-й № „Русской речи" и если она Вам не нужна, то покорно прошу Вас, передайте ее подателю этой записки, нужно отделать этого бессовестного господина Каравелова. Извините меня, что я так рано беспокою Вас. Все ли вы здоровы?

1862 ян[варь] 6

К вашим услугам
К. Жинзифов

ед. хр. № 557, лист № 333

4

Ἄνερ ἀγαθέ Петр Иванович!

Опять у меня не стало ненаписанных карточек, их у меня 800. Дело идет у меня удачно. Я начинаю соглашаться с Вами в том, что словарь выйдет не дрянной, хоть и с недостатками, но все-таки еще колеблюсь. Нет ли у Вас готовых карточек?

1862 янв[арь] 12, М[осква]

Вам признательный
К. Жинзифов

ед. хр. № 558, лист № 190

5

Καλοκἀγαθέ Петр Иванович!

Пишу к Вам под влиянием известного Вам настроения души моей, но сперва скажу Вам насчет Библиотеки[11], что она находится в том самом порядке, в каком Вы ее оставили, стало быть, Вам не о чем беспокоиться с этой стороны, потому что я думаю,

---

[9] Плещеев Александр Николаевич (1825—1893) — поэт. За участие в кружке М. В. Петрашевского был в 1849 г. сослан в Оренбургский край. По возвращении из ссылки в 1858 г. сотрудничал в „Современнике", а затем в „Отечественных записках". Добролюбов и Чернышевский, положительно оценивая демократическую направленность его творчества, отмечали его либеральные иллюзии.

[10] Газета „Русская речь" и „Московский вестник" выходила два раза в неделю в 1861 г. (104 номера) и в 1862 г. (только № 1). До № 39 редактором была Е. В. Салиас де Турнемир (Евгения Тур), с № 39 — Е. М. Федоров. У газеты не было четкого направления. В ней появлялись статьи против „Современника". Газета отстаивала свободу преподавания, женский труд. В ней выступали представители различных течений общественной мысли — революционные демократы (Н. А. Некрасов и В. А. Слепцов), славянофилы (Н. А. Попов), либералы (С. М. Соловьев). В „Русской речи" была напечатана замечательная статья Л. Каравелова „По поводу славянского отдела газеты „День", подписанная инициалом К. (см. в книге „Публицистиката на Любен Каравелов". София, 1958. Надо учитывать, что 1, 3, 4 и 5 примечания составителя книги к статье — ошибочны). Л. Каравелов остро критиковал славянофильское направление „Дня" в целом и, в частности, статью Жинзифова против Раковского по поводу переселения болгар в Россию. В „Русской речи..." фамилия Жинзифова была искажена из-за неправильного прочтения ее в рукописи Каравелова (букву И восприняли как Н, букву Ф как Е и Р, и в газете появилось — Жинзнеров). Хотя Жинзифов собирался выступить против Каравелова, ответной статьи не появилось.

[11] Чертковская библиотека в Москве была создана А. Д. Чертковым (1789—1858) — историком и археологом. В библиотеке Черткова находилось богатое собрание славянских рукописей. Директором Чертковской библиотеки в 1859—1873 г. был П. И. Бартенев. В

что Вы уверены в том, что я честно исполняю все, что Вы мне поручили. Вчера принесли пожарную трубу, которая поставлена, где следовало. Взявши расписку, я отдал принесшему трубу 30 р[ублей] с[еребром][12]. Ни один, ни другой из переплетчиков пока еще не явля[л]ся. Я обыкновенно встаю в 7 ч[асов] утра и с 8 до 2 постоянно нахожусь в Библ[иотеке], потом же, заперши окна и дверь, ухожу, а возвращаюсь в 16 веч[ера], по крайней мере эти два дня так. Разумеется, что окна отпираются только при хорошей погоде, которая вчера была непостоянна, как женщина образованного Парижа. А если Вы находите, что нужно мне побольше сидеть в Библ[иотеке], то, пожалуйста, Вы мне напишите. Итак, повторяю, будьте спокойны насчет Библиотеки, о которой я буду писать к Вам два раза в неделю. Теперь позвольте мне описать Вам в коротких словах, как провожу я остальную часть дня.

Выходя из великолепного дома, я отправляюсь обедать, а потом прогуливаюсь с намерением изучать „цивилизацию" 19 в[ека] и „прогресс" женщин. Наблюдая над разными явлениями городской жизни и рассуждая долго, я вывожу невольно заключение, что нет цивилиз[ации], нет прогрес[са], а есть,.. (сделайте филол[огический] переход буквы Ц в С и В в Ф), ужасно, но по-моему, это на самом деле так. Сижу я на скамейке, и вот приходят Гарибальди с петушиными перьями, другие с гусиными, другие с не знаю какими перьями разного цвета, доходящими до смешного, одетые в платье всевозможного покроя — произведение, доходящее до безобразия образованного Парижа. Вот две обхватили своими руками одного, а их головы-гарибальди опираются на грудь его; вот двое провожают под руку одну, которой говорят разные любезности; вот и мамен[ь]ки вывели своих дочерей воспользоваться свежим воздухом и строить воздушные замки, вот и красавица, захватившая своим кринолином целую скамейку, курит папиросу с улыбкой, в которой так и видна пошлость, а по другим приятность и любезность, вот к ней подходит ее знакомая и осведомляется насчет ее наряда, сколько стоит и у кого заказано, и в результате выходит, что оно — подарок милого и доброго NN; вот подальше стоит девица, конечно, не аристократка, но быть может самая невинная, но бедная, и начинает раздумывать, как бы ей достать платье подобного покроя, а тут подальше стоит злой искуситель, она к нему с робостью, а потом смелее и т. д. и т. д. Вот вам, г. г. прогрессисты, и уничтожение брака без влияния учения и теорий. Но зачем распространяться о том, что Вам известно? . . И как грустно мне, как тяжело на моей душе, видя что все эти бесчисленные гадости парижской прихоти проникают в массу невинного народа, который мало-помалу теряет свои прекрасные и невинные обычаи, в особенности в городах и причугунных деревнях, и, предаваясь всем этим „цивилизованным" мерзостям, он, сам не понимая как, теряет свой прежний глубокомысленный взгляд на брак и пошел в огромный воспитательный дом с „казенными мальчиками" — плод цивилизаций... Остальное в другой раз напишу Вам. — Моя казарма сыра так, что спички испортились, а стук колес образованных колясок заставляет человека ложиться в 3 ч[аса] ночи, впрочем, надобно привыкнуть, как Сократ привык носить одно и то же платье и зимою и летом.

О „Дне" пока ничего не знаю, разве только то, что напечатано в „С[еверной] почте"[13], которая просит читателей поправить ошибку первой статьи и читать наоборот, т. е., что „День" не запрещен, а только Аксаков не имеет права издавать его. (Вот как!) Сегодня вечером я думаю побывать у И[вана] Серг[еевича]. Прочтите „С[еверную] пчелу" 27 ч[исла] сего месяц[а] в отделе телеграмм под заглавием „Еще побег на англ[ийскую] выставку", дело идет о каком-то образованом сыне Воронежа.

Я Вас прошу поцеловать за меня милого Алешу[14]. Как мне жаль, что он меня позабудет. Передайте мой нижайший поклон τῇ σεμνῇ С[офье] Даниловне и С[аре] Ивановне. Еще поклон — кормилице. Вот, я думаю, для нее все на свете трын-трава. Что ска-

---

1862 году он привлекал к работе там Жинзифова. В 1873 г. сын собирателя Г. А. Чертков передал всю коллекцию на хранение в Румянцевский музей, а затем пожертвовал ее в Исторический музей (Москва), куда она поступила в 1883 г. Впоследствии книги отошли во Всесоюзную историческую библиотеку, а рукописи частью остались в Историческом музее, а частью переданы в Литературный музей Москвы.

[12] После проведения в России в 1839 г. денежной реформы, основной единицей расчета стал серебряный рубль.

[13] „Северная почта" — ежедневная газета, издававшаяся Министерством внутренних дел в Петербурге в 1862—1868 г.

[14] Алеша, Ваня, Сережа, Федя — дети П. И. Бартенева; Софья Даниловна — его жена; Сергей Иванович — брат; Сара Ивановна и Екатерина Ивановна — сестры; Петр Борисович Бланк — зять, муж Екатерины Ивановны.

зать маленькому Ване? То же самое, что я в прошлом году сказал милому Алеше, только с прибавкою, зачем я не могу взять его на моих руках и удалиться в какой-нибудь роще?..

Желаю Вам, что Вы сами себе желаете, остаюсь

1862 июнь 29, Москва

известный Вам
К. Жинзифов

ед. хр. № 557, листы № 391, 392

6

Второе мое письмо к Вам, *ἀγαθέ* Петр Иванович, я должен начать теми же словами, что и первое, т. е. Библиот[ека] все в том же порядке, в каком Вы ее оставили. Один из переплетчиков принес 12 книг, а другой пока еще не являлся. Столяр, которому Вы заказали столы, отказался, не знаю по какой причине, и поэтому вчера Яков нашел другого, который за ту же цену взялся сделать их; это — Ваше приказание, по словам Якова.

Вчера собралось общество врачей, которых я не видел, хотя я целый вечер просидел в нижней комн[ате] Библиот[еки], расхаживая взад и вперед, рассуждая „о жизни сего света", куря папиросу за папиросой. Прибавить ли еще то, что Якову и Ивану отдал мясячное жалованье? Вот и все. Ведь это достаточно для Вашего успокоения? В Москве все спокойно, пожаров нет. Итак, я Вам завидую, что Вы с[о] спокойствием можете насладиться деревенской жизнью среди семейства, между двумя ангельчиками. Вы не думайте, что это пустая фраза, нет. Я не могу найти на этом свете чище и невиннее мальчиков. Три года тому назад в гимназ[ии], помню, задали мне тему „Семейное счастье", на которую я написал свое рассуждение, которого нет теперь у меня, а то бы Вам его послал.

Вот уже шестой день, как я сижу в Библиот[еке], и до сих пор я еще не прочел ни одну книгу. Как и есть с утра до обеда я расхаживаю по комнате мерными шагами и думаю, думаю сам с собою и не могу добиться толку в этих нескольких тысячах книг, окружающих меня. Вопрос о пользе их при настоящих нравах наших или ваших, при настоящих условиях городской жизни, сильно встревожил меня, и, как ни ломаю свой ум и воображение об их полезности, в результате моем выходит что-то неопределенное, смутное, мнимая полезность, чтобы не сказать бесполезность. Я знаю, что вывод подобного рода, как мой, другому покажется выв[одом] сумасшедшего или человека неразвитого, тупого, и он посмеется надо мною и, быть может, пожалеет обо мне, что я, имея отроду 23 года, да вдобавок воспитанник университета, сужу так превратно о пользе наук. Что же делать мне, когда мой рассудок не видит пользы? О пользе наук писали, пишут и еще напишут целые книги; да что толку в них, когда на практике я не вижу, что наука вывела народы из грязи? Даже, напротив, именем науки ведут народ в какое-то болезненное, безвыходное состояние. Что толку в том, что целые тысячи книг находятся в Библиотеке, когда они доступны весьма немногим лицам?.. Ведь это — невежество, сумасшествие, скажут мне. Но, признаться Вам, я никому не осмелюсь сказать то, что пишу к Вам...

И как душно, как тяжело, нравственно тяжело в городе. Душа моя жаждет, что-то мне хочется, а сам я не знаю что. Город со своими черными-пречерными сторонами убийственно действует на меня. Светлые стороны не видны мне, оттого ли, что они для меня не доступны, или оттого, что я их не знаю? Жду-не дождусь пятницы, в которой я могу провести 2 и д[алее] час[а] у Ив[ана] Серг[еевича] с удовольствием, где я как будто совершенно перерождаюсь. И как я благодарю бога, что в этом многолюдном городе я знаком с двумя семействами (т. е. Ваше и Акс[аковых]), которые принимают меня с радушием; и как легко мне, как весело тогда.

Могу ли я быть спокоен в городе, постоянно сталкиваясь с явлениями следующего рода? Третьего дня я стою на бульваре с двумя знакомыми, из которых один был в студенческ[ом] платье. „Ведь ты знаешь, — говорю я ему, — что давно объявлено нам не носить больше студенч[еского] платья, зачем сталкиваться с полицией?" „Да что мне прикажешь делать, когда у меня кроме этого платья нет другого, а на нет и суда нет. Разве мне приятно сидеть в части?" „Ты, брат, переделай это студенч[еское] сюртучишко на венгерку до поры-до времени, пока как-нибудь достанешь деньги и сделаешь себе гражданское платье." „Легко сказать, — говорит мне другой, — и с венгеркой нельзя никуда появляться, если ты не желаешь, [чтобы] приня[ли] тебя за лакея. Скажут тебе, что ты или слуга, или жулик какой-нибудь. Ведь против моды не устоишь." Я напрасно спорил с ними, говоря, что это не стоит внимания. „Мы знаем, что это глупо и не обращаем внимания, да когда другие дорожат этим? Ты ходишь у Бар[теневых] и Аксак[овых] и думаешь, что все так

смотрят на платье, как они? Попробуй-ка явиться в этом своем сюртуке у кого-нибудь друг[ого], и они тебя примут за жулика", и пр. и пр. „Хороша наука", — говорю я сам себе.

И мы, Петр Иванович, говорим, что у народа много предрассудков и суеверий, а это разве не предрассудок, не суеверие хуже и гибельнее мужицкого? Хорошо образование. Когда он невежа, неотесанный, необразованный, находясь в хороводе с деревенск[ими] девицами, и в то же время он человек образованный, порядочный, умный, милый, и пр. и пр., когда он находится на балу и танцует мазурку? Это хуже суеверия мужицкого, хуже „мерзости" народа. Да, для меня душно в городе, особенно летом; меня спасает деревня, да вдобавок далеко, и очень далеко от чугунки.

Мысли подобного рода, и не одна, не две, а многое множество, меня тревожат, и я целые дни нянчусь с ними, ничего не делая для себя в Библиотеке. И как метко, как верно сказал Соломон после всевозможных наслаждений его — „суета сует, всяческ[ая] суета". [Оди]н мой товарищ за последнюю фразу мне заметил, что я скоро с ума сойду. — (До свидания, Петр Иванович, будьте счастливы, будьте спокойны.

Соф[ье] Данил[овне], Серг[ею] Иван[овичу] и милым Алеше и Ване повторяю то, что в перв[ом] моем письме сказал, то же и кормилице, т. е. для нее все трын-трава. — Остаюсь с искренним уважением)

К. Жинзифов

1862 июл[ь] 3-го, Москва

P. S. Сегодня приходил другой столяр, который взялся сделать столы [за] десять рублей, дешевле первого, который отказался.

ед. хр. № 557, листы № 405, 405

7

Все спокойно, многоуважаемый Петр Иванович, в Библиот[еке] все обстоит хорошо. Переплетчик Вес [фамилия не закончена] прислал с[о] слугою своим книги числом 200. Но так как он сам не явился, то я и не дал друг[их] книг без его расписки. От Голицына нет еще книг; общество врачей раскладывает какие-то свои книги, вот уже второй день. Итак, насчет Библиотеки мне нечего больше прибавить и будьте спокойны. „Сие мое письмо есть третье", вероятно, Вы уже получили два перв[ых] мои письма, одно в Вор[онеж], а другое в Лип[ецк].

Продолжаю свой фельетон [слово для меня неизвестное совершенно, и не стыдно мне, студенту, не знать этого слова?]. С чего же начать? Как хорошо, как метко, как верно древние греки умели выражаться; они сказали, что „*πᾶν μέτριον ἄριστον*", а все, что переходит эту границу, будь оно литература, искусство, поэзия, художество, музыка и пр[очее] — все дрянь, все чушь, все грязь. — Вы, должно быть, знаете, что мою волнующуюся душу смягчает музыка и живопись. Я каждый день останавливаюсь перед окнами Daziaro, где постоянно я встречаю толпу людей, любующихся на живопись; вздумалось мне сделать маленькое наблюдение. Тут была живопись нравственная в строгом смысле, и в то же время безнравственная в строгом смысле. Прекрасное изображение распятия Христова окружают картины „ле фет или фам [как по-французски?] космополит", и что же такое эти женщины космополитки? Это — женщины прекрасные, полунагие [в] разных положениях, и вбок, и на плечах, и полусидящие, и полупростершиеся, и всякая всячина. Проходит женщина или девушка, и она думает себе: „Как бы мне иметь такой сад с такою беседкой под тенью густых лип, раздеться и в одной рубашечке в жаркое летнее, несносное время просвежиться?..." Проходит молодой человек, который, может быть, нет, а думает он: „Как бы мне устроиться так, как на картине, со своею камелиею? Нужны деньги?" И потом размышления, планы, и достает он утонченным, образованным (не грубым, варварским, турецким) воровством деньги, и устраивает он себе живую картину. Но это еще ничего!

Вы, может быть, знаете, что есть маленькие четырехугольные ящики, немного продолговатые (ей-богу, не знаю названия их), в которых кладут картинки, а посредством двух увеличивающих стекол можно видеть картинку почти что в натуре? Этаких-то два ящика висели на окне у Doziara, их вышина только детям не доступна. Я взглянул, и что же видел? Разумеется, что „Les femmes cosmopolites" только в пренаглейшем виде. Посмотрю, говорю, что скажет кто-нибудь из народа. Взглянул мужик средних лет, плюнул совершенно хладнокровно, сказав „тьфу ты, дьявол", — и пошел. „Прекрасно, прекрасно",—подумал я, и весело мне, что мужик презрел этакую наглость. Проходят два парня, посмотрели, посмотрели, (за)смеялись и сказали: „А ведь этак можно в лесу"...—и прошли. Проходят две молоденькие, должно быть, швеи, остановились, посмотрели, посмеялись и сказали: „Ах, какая история", — опять взглянули и прошли. Вот идет и какая-то кормилица с ребенком на

руках, а впереди ее девушка лет 10 или 11. „Вот тебе раз! — думаю я, — взглянет, не взглянет." Ан нет, взглянула бедняжка; сначала покраснела, потом улыбнулась, потом на лице ее показалось какое-то удовольствие. „Ах, — говорит, — барышня!" „Что такое, няня?" — „Чудо что такое, — отвечает кормилица, — да нельзя мне тебя поднять, вырастешь, барышня, и увидишь." И прошла.

— Что же это такое? — Искусство, прекрасное художество на бумаге. Хорошо. — Что мне делать, пойду, говорю, в Алекс[андровский] сад, там музыка играет, авось я послушаю „Аскольдову могилу" или „Жизнь за царя"[15]. Иду. Вижу — гуляют разнообразные и однообразные дамы и джентльмены (опять не знаю, что это такое). Я прошел по тропинкам задней стороны. Вот только что вступила в сад молодая девушка, одетая в пестрой ситцев[ой] рубашке, в ситцев[ом] сараф[ане], с простым платком, имея что-то в руках. Смотрела она перед собой с пониженной головкой, невинная, прекрасная, скромная-прескромная (я готов дать свою голову на плаху, что это так). Вдруг, она едва сделала десять шагов, и будочник перед нею. „Прочь, — говорит, — не здесь тебе место", — схватил ее за руку, показал ей мостовую, — „вот тебе и дорога." Обернулась моя смертная русалка, не сказавши ничего, тихо, скромно, не оборачивая головы, пошла по мостовой. — „Господи, — говорю я, — что же это такое?". Чуть-чуть не заплакал. Чем же она ниже этой femme cosmopolits, чем же она не выше этой безнравственной, публичной женщины? Кто мне скажет, почему ее не пустили? И завязался между мною и моим товарищем спор об этом. Зачем меня пускают, а ее нет, а ведь я, быть может, самый безнравственный человек? Но я публично никого не трогаю, а разве она тронула бы? О нет... Продолжать ли мне об этом еще? Зачем? Ведь Вы это знаете лучше меня.

— Взволнованный душевно этими явлениями, я пошел к себе и взял Сократа, прочитал и стало мне легче, веселее, „и хочется, и плачется, и так легко, легко"... А почему нам не преподают Сократа? Беда только в том, что меня Сократ успокаивает, только когда он у меня на руках; вышел ли на улицу — опять тяжело. Итак, я заканчиваю, что человека может сделать счастливым: или строгий земледельческий быт с идиллиями Феокрита, или строгий просвещенный быт, которого народы никогда не достигнут, — я заснул.

От Вас я ничего не желаю, кроме коротенького письма, что все вы здоровы, что хорошо жить в деревне, что Алеша здоров, весел и прыгает, что Ваня растет и воркует... Кланяйтесь всем, как я Вам уже писал.

За сим честь имею подписаться
Вам известный
К. Жинзифов

1862 июль 6, Москва

ед. хр. № 557, листы № 402, 403

8

Москва, 13 июл[я] 1862

Письмо Ваше из Воронежа чрезвычайно обрадовало меня, и легче стало на моей душе, так легко, как когда человек получает новости от родных. Конечно, до сих пор милый Алеша уже совсем оправился и прибавлять, чтобы его берегли, „яко зеницу ока своего", я считаю лишним. — Вероятно, Вы уже находитесь в Лип[ецке], где Вы нашли два мои[х] письма, быть может, они Вам показались странными, т. е. такими, какие только может написать чудак, но прежде всего о Библиот[еке].

Я Вам уже писал, что первый столяр отказался и что нашелся другой, который взялся сделать шкафы и столы, первые за ту же самую цену, а втор[ые] [на] 50 к[опеек] дешевле, т. е. [на] 5 рубл[ей] дешевле, и будут доставлены к 15 авг[уста], даже раньше. В Библиот[еке] все обстоит хорошо в надлежащем порядке. Ложась поздно спать, т. е. в 3 ч[аса] ночи, потому что мною овладел опять тот же дух, который овладев[ал] мною и в прош[лом] год[у] в Семен[овке], я встаю в 8 ч[асов] утра и сижу в[о] дворце Креза до 3 ч[асов], иногда до 4 ч[асов] пополудни. Я не попробовал пожарную трубу, но она наполнена водою, а не лучше ли было бы, чтобы человек не был принуждаем употребить ее?.. Все спокойно, пожаров не слышно, и слава богу, так что Вы можете засыпать с полным спокойствием. Общество врачей уклало (уложило) свои книги. — Итак, о Библ[иотеке] больше нечего писать, а пойдем дальше, но с чего начать? У меня так много накопилось, что сразу нельзя передать все.

---

[15] „Аскольдова могила" и „Жизнь за царя" („Иван Сусанин") — оперы, первая — Верстовского, вторая — Глинки.

Вы спрашиваете, что я делаю? А я говорю Вам, что ничего не делаю, книг не читаю, очень мало мараю бумаги, работает только один ум мой и никак не могу угомонить его. Конечно, Вы уже заметили в моих пись[мах] чудовищную мысль о бесполез[ности] Библ[иотеки], ту же мысль я изложил в стихах, которые потом я уничтожил. Что же делать, видно это у меня скверный взгляд на настоящ[ий] порядок мира сего, недаром Лермонтов заставил Демона полюбить Тамару, но я не вижу, что Тамара победит и вразумит Демона к добру.

Да, Петр Иванович, наука ничего не сделала для человека, никакой пользы не принесла. Надобно ей дать другое направление, более духовное, соответственное назначению человека, а это настоящее стремление к материальному повалило его в гряз[ь]. Припомните передов[ую] стат[ью] „Дня" „Ложь в науке"... и проч. Да, нам нужен Сократ, и не один, но их несколько, чтобы учили человека "*τί ἀγαθόν, τί κακόν, τί τίμιον, τί ἄτιμον, τί ὠφελές, τί ἀνωφελές, τί ἀρετή*. . ." и проч. Но ведь это каждый знает? Каждый образованный человек преследует все безнравственное. Да так ли это? Но что Вы скажете мне, если завтра же удастся Вам видеть, что у меня качество, за которое Вы меня полюбили, притворное? А этакие явления сплошь да рядом.

Что мне за дело, что я окружен теперь 20 000 т[омов] книг, когда тюрьмы битком набиты за преступлен[ия] всевозможных подразделений. Что мне за дело, что закон преследует всякого безнравств[енного] человека, когда сущест[вует] Сибирь, каторжные дома и пр[очее]? Какая тут польза? Когда обольщение невинной девушки вы считаете безнравственностью, великим злом, а я же, основываясь на науке, считаю это делом природы, и совесть меня не мучит? Если это с возрастом человека становится необходимостью, то зло приходит от тех образованных предрассудков, которые хуже всякого фанатизма и неверия народного в явлениях природы, и влечет за собою другое, третье и т. д. зло.

Теорию мою о том, что науки ничего не сделали, я не могу вложить в один лист бумаги. Но Вы скажете мне, что это было и всегда будет? — В таком случае я еще смелее скажу, что наука не принесла существенной пользы, назначение которой (науки) преследовать зло, искоренять его, а этого она не достигла, и я прав в своем взгляде. Она сделала успех чисто внешний, чисто материальный, и этим она содействует падению духовного начала. На основе какой-то пошлой теории любви жена живет отдельно от мужа, и наоборот, а все это сопряжено с великолепными гостиницами (архитектура), с галереями, с платьями всевозможного вида и покроя, с духами, каретами и т. д. А ведь все это — наука, искусство, художество?.. Этим-то страдает Запад, этим заражены и мы, и еще с большим безобразием. Признаться мне Вам, назван[ия] „Европа", „европеец", „образованный" начинают становиться пошлыми. И мы, „образованные люди", смеемся над некоторыми худыми качествами народа? И если существует в народе плутовство, ложь, кража, обман и пр., то все ~~это~~ наука должна искоренить, чего я не вижу. — Но довольно, потому что так много мыслей нахлынуло у меня, а я сегодня встал позже обыкновенного, [и] письмо мое опоздает на почт[у]. Итак, об этом в другой раз.

Искренне благодарю Вас, что Вы меня заставили перебраться наверх, где, признаться Вам, мне лучше и легче, а то снова началас[ь] было головная боль. Комната до такой степени была сыра, так что диван начал портиться, и сам даже чувствовал, как сырость тянула с моего здоровья, и так уже расстроенного, несмотря на то, что тело мое с малолетства привыкло черстветь.

Недавно был у меня господин из Семеновки и рассказывал мне, каким образом распорядился Семеновским замком, как рыцарь сред[них] веков, т. е. какая комната служит у него гостиной, какая спальней, какая детской, где у него кабинет, какою комнат[ой] распоряжается его гувернантка и пр., как его английск[ая] ферма стоит ему 1500 руб[лей], и разные разности, и как его дети смеялись, читавши мою статью, и т. д. Прекрасно, говорю я себе, прекрасно, но это меня не тешит.

Напишите мне, пожалуйста, Петр Иванович, есть ли в Библ[иотеке] „История Сербии" Ранке, переведенная Вами, мне хочется перевести ее. — Алешу и Ваню „целувам в чело". *тіjн сеµнjн* Соф[ье] Дан[иловне] кланяюсь с глубоким и искренним почтением, также и С[аре] И[вановне]. — Кормилицу также приветствую и прошу не сплетничать (боюсь, рассердится). Ну, сорвалось, что писано — писано. Вам же желаю ото всей души *εὐδαιµονίαν*, а я с[о] своими черными днями и мыслями остаюсь

Ваш
К. Жинзифов

Виноват, смот[рите] на обор[оте]

„День" разрешен Самарину[16], и надеюсь сегодня вечером получить его, но вряд ли так, потому что Самарин отсутствует, а цензура упорствует и противится И[вану] С[ер-

[16] Речь идет о том, что дальнейшее издание „Дня" разрешалось при условии, что его редактором будет Ю. Ф. Самарин.

геевичу], который настаивал начать издание „Дня“ без Самарина, не знаю, что сделано, сегодня вечером узнаю. — Если Вы читаете газеты, то, конечно, Вам известно, в Болгар[ии] готовится восстание и что Раковский уже выступил с[о] своим отрядом на счет сербского правительства. Не придется ли нам бросить университет?...

По желанию Вашему с удовольствием посылаю Вам прибавочный лист... Они написаны в мае месяце. Со времени же моего пребыв[ания] в Библиот[еке] мало намарал и не окончено.

К. Ж.

ед. хр. № 557, листы № 398—399

9

1862, июл[ь] 24 Москва

По моему обыкновению, следовало бы написать Вам несколько страниц, но на сей раз ограничусь коротеньким письмом, потому что Ваше второе письмо из Вереб встревожило меня, и чуть было не телеграфировал Вам узнать о здоровье Алеши, которого Вы оставили у бабушки „может быть, на несколько месяцев“ [?]. Что это значит? Конечно, и бабушка любит его, но сильнее любовь матери. Я не понимаю, как Вы решились выехать без Алеши. Поэтому я Вас прошу и тысячу раз прошу, как только получите это шестое мое письмо, тотчас же написать мне: все ли вы здоровы и в особенности совершенно ли оправлен Алеша, если Вы желаете, чтобы я был покоен. По-моему, гораздо лучше бы было, если бы оставались в Воронеже до полного выздоровления Алеши и иметь его при себе, повторяю, что это для меня и удивительно, и непонятно. Судя по Вашему письму, на днях, быть может, получу другое Ваше письмо и тогда все узнаю.

Я перебрался наверх.

От Чугунова книги получены.

Столярная работа началась и будет готова к 10 ав[густа].

Письмо Ваше из Воронежа получено. А Вы поучили ли тоже письмо из Воронежа, присланное в Моск[ву], а мною же отосланное в Липецк?

В Библиот[еке] все в порядке.

Всем мой искренний поклон.

Прощайте, *ἀγαθὲ* Петр Иванович!

Ваш

(рука дрожит от маленькой лихорадки.) К. Жинзифов

ед. хр. № 557, лист № 395

10

1862, июль 31, Москва

На Ваше второе писмо, *ἀγαθέ* Петр Иванович, я Вам уже отвечал, и, по всей вероятности, Вы до сих пор уже получили его. Я уже Вам писал, что известие о болезни милого Алеши встревожило меня, и как-то пропала та охота писать к Вам длинные письма со всяким вздором по понятиям нашего века, но эти мои „вздоры“, передавая Вам, мне как-то легче становилось. Многое и очень многое накопилось у меня при досуге для передачи Вам, но нет у меня той охоты, потому что только тогда письма другого читаются с некоторою приятностью (если они заслуживают), когда дух человека покоен; а я не могу и представить себе, что Вы, оставивши Алешу у бабушки, совершенно спокойны. Но я сегодня, собираясь писать к Вам, опять прочитал второе Ваше письмо, и мои опасения насчет Алеши рассеялись, сказав себе, что если бы Алеша был в опасности (боже, сохрани), то наверно его отец и мать не оставляли бы его и не уезжали в Л[ипецк]. То же самое повторил мне и Иван Сергеевич, которому передал Ваш поклон.

Но я не знаю, почему мне не хочется передать Вам пропасть мыслей, накопившихся на досуге в моей голове; обо многом я рассуждал в продолжение этих двух недель, а, главное, о воспитании Алеши, но я не сообщу Вам это, пока не получу от Вас письмо, которое я жду с нетерпением. Да не покажется Вам дерзко с моей стороны, добрейший Петр Иванович, что предметом моих размышлений было воспитание Вашего сына. Но я найду еще время передать Вам письменно все, что я думаю об нем, потому что невозможно устно передать другому все, что хочется, да притом я и так нелюдим (понятно, не с Вами) и эта нелюдимость делает человека диким и простым, а простота хуже

воровства, как выразилась раз кормилица... но благодаря этой нелюдимости, этой неловкости сближаться с другими, я пока спасен от страстей, которые толкают в грязь человека и заставляют его пропасть без вести...

Ех, ти, младост, младост,
Вий години млади,
Минахте без радост,
Без веселби Лади,

т. е. эх ты, молодость, молодость, вы, молодые лета, прошли вы без радости, без веселия Лады. Лада — это богиня любви пастушеской, значит, чистой, невинной.

Я забыл было сказать Вам, что г. Катков[17] в последней книге (июльской) до ужаса разругал Герцена[18], как подтверждается изречение древних греков, что „πᾶν μέτριον ἄριστον", я читал ее, и жаль мне стало Герцена, неужели он заслуживает следующих названий: „жалкий ломака", „моветон не значит мошенник, а свободный артист еще не значит шулер, недоносок на всех поприщах" и „бойкий остряк и кривляка", „привередничающий, как беременная женщина", „дрянь человек", „бездушный фразер", „старая блудница", „от бесчестия ему одна оговорка — помешательство"..., и пр., и пр. Ведь это в сто раз хуже статейки в „Русской речи" против „Дня". Где же приличие? Когда литература ругается таким образом, что же остается частным людям? Да, мы (европейцы) идем вперед, как рак. Вот тебе раз! И в литературе злоупотребления. — Даже если и заслуживает этого Герцен, литература не должна выражаться подобным образом. Впрочем, быть может, люди, более сведущие в этом деле, чем я, скажут противное.

Лихорадка моя совершенно прошла. Это была маленькая простуда, потому что я на прошлой неделе ездил в Кутузово у А... на один день, а вечером ночевал в Каменке у товарищей, а так как был праздник, я подкутил немного, да притом у меня не было никакой завивки.

Библиотека все в том же порядке. Книги Голиц[ына] расклал в шкафах, которые оказались недостаточными, и один большой ящик остался нетронутым, а привезут еще. Куда же их девать! Или оставить их так до Вашего приезда? Принесли какие-то шкафы с минералами, их поставили в верхней комнате. Переплетчик продолжает брать книги и скоро окончит. На днях пошлю за шкаф[ами], которые заказаны. Кажется, „День" перейдет в руки Елагина или в руки прежнего же редактора, а всего вернее, кажется, что он совсем перестанет (не дай, боже). Это для славян убийственно.

Не забудьте передать мой поклон всем вашим; угомонилась кормилица, так ли присматривает за Ваней, как за Алеш[ей]...

От всей души желаю Вам здравствовать, я же по-прежнему остаюсь

Вам преданный
К. Жинзифов

Напишите мне, пожалуйста, все ли мои письма получены Вами; это письмо я считаю седьмым, если не осьмым.

ед. хр. № 557, лист № 393, 394

---

[17] Катков М. Н. (1818—1887) — русский реакционный публицист. Редактировал газету „Московские ведомости" (1850—1855, 1863—1887); являлся редактором-издателем еженедельной газеты „Современная летопись" (1861—1871), которая сперва (1861—1862) была приложением к журналу „Русский вестник", а с 1863 года к „Московским ведомостям". К. Жинзифов сотрудничал в „Московских ведомостях" (1866—1871) и в „Современной летописи" (1866—1870).

[18] Герцен Александр Иванович (1812—1870) — великий русский революционер, мыслитель, писатель, утопический социалист. Герцен призывал к крестьянскому восстанию против помещиков.

Преследуемый правительством, Герцен уехал в 1847 г. за границу, где находился до своей смерти. В 1853 г. создал в Лондоне „Вольную русскую типографию", в которой печатал сборники „Полярная звезда" (1855—1869) и газету „Колокол" (1857—1867).

Во время польского восстания 1863 года Герцен поддержал поляков в их борьбе за независимую Польшу и этим, как писал Ленин, „спас честь русской демократии".

Русская реакционная и либеральная печать вела бешеную травлю великого революционера за поддержку им поляков. Особенно неистовал в нападках на Герцена М. Н. Катков. Жинзифов в письме указывает на одну из подобных статей Каткова, опубликованную в журнале „Русский вестник" (VII—1862).

11

1862, август 24, Москва

Я получил два последних Ваши письма, из которых одно меня возрадовало известием об улучшении здоровья Алеши, а второе погрузило меня в разные печальные размышления. Я до сих пор не отвечал Вам, Петр Иванович, потому что полагал, что Вы 20 ч[исла] приед[ете] в М[оскву], письмо же мое не застало бы Вас там, я хотел было предупредить Вас по телеграфу не брать с собою мальчика, если он слишком слаб, но неимение 12 рубл[ей] для отправления телеграммы не осуществило мое желание.

Сегодня пятница — день, в который я получаю Ваши письма, но вот 12 часов, а почтальон не являлся. И так как Вы до сих пор не приехали, то я полагаю, что Вы отложили Ваш приезд, и поэтому я пишу Вам несколько строк. В Библ[иотеке] все в порядке, заказанные столы и шкафы принесены (не все еще). Голицын прислал около двух десят[ков] ящиков с книгами, их негде положить. Что с ними делать? Я не знаю, застанет ли мое письмо в Грязи, и поэтому я адресую на имя Вашего зятя с просьбой возвратить его назад в случае Вашего отъезда.

Я не знаю, Петр Иванович, что Вам больше писать. Чувствую всю тяжесть Вашего горя, и я ничем не могу помочь Вам, слова же не помогут болезни, но всевышний милостив: да будет его воля яко на небеси и на земли. Но Вы мужчина и должны быть мужественнее матери. Желание мое то же, что Ваше, и какая будет у нас радость, если исполнится наше желание. Я хочу думать, что оно исполнится, я хочу верить еще, что добро возьмет верх над злом, в противном же случае я не буду верить больше в добро на земле. Будьте же мужественны душою, утешайте и берегите мать младенцев, я на опыте видел, что значат слезы матери и материнское сердце. Бог Вам в помощь! Сделайте все, что зависит от Вас, и положитесь на милость всевышнего. Искренний поклон с душевным прискорбием Соф[ье] Дан[иловне] за это первое ее испытание в сей жизни. Поцелуй Ване, за которым кормилицу прошу ухаживать четырьмя глазами. — „День“ 28-го чис[ла] сего месяца выйдет под именем Самарина, работает же Аксаков.

Жду ответа. Преданный Вам
К. Жинзифов

Ваши приказания насчет
„грибов“ исполнены вовремя.

ед. хр. № 557, лист № 409

P. S. Рука трясется от радости. Что пишете, сделаю.

Сейчас только что получил Ваше веселое, утешительне письмо от 16 августа, добрейший Петр Иванович. Как мне жаль, что я не могу распространиться, потому что скоро 2 часа, а на почте не принимают. Час тому назад я писал Вам, адресуя на имя Вашего зятя.

Я всем доволен. Яков здоров, тоже и Иван. Была недавно Настя у них. — Слава и благодарение богу, что милый Алеша скоро совсем выздоровеет, уж как я поцелую его. Не испугается ли он, потому что у меня усы и целая борода. Рахманинов[19] не приехал еще, но будет, он нарочно назначен для „Дня“, даже ему препоручено было сперва почесть с[о] вниманием все вышедшие № „Дня“. Не знаю, как Вы сделаете на дор[огу] с Алешей, потому что он слаб, нет сомнения, что для него будет сделано все. Софье Даниловне от всей души благодарен и кланяюсь низко, только не по-парижски, скоро именины, ах, и мне будет лишняя рюмка водки. Ваню целую. Кормилицу прошу хорошо присматривать за детьми [в] дороге.

Ваш
24 августа, Москва, 1862 К. Жинзифов
„День“ выйдет 27 числ[а] авг[уста].

ед. хр. № 557, лист № 407

12

Без сомнения, Вы ждете от меня ответа насчет сделанного мне Вами предложения и поэтому спешу уведомить Вас, Петр Иванович, что, к моему несчастью, мне нельзя будет заниматься в Библиот[еке], итак, остается Вам отыскать другого способного человека. Вы,

---

[19] Рахманинов — цензор, которому было поручено осуществлять цензуру газеты „День“.

конечно, заметили, что я чрезвычайно обрадовался, когда Вы мне предложили работать в Библ[иотеке], и Вы желаете, и я желаю, но обстоятельства не желают. Лекции так распределены, что приходится мне посещать университет ежедневно, по крайней мере по два часа в день, и, следовательно, даром брать от Вас 20 р[ублей] в месяц, что и нехорошо. А как кстати было Ваше предложение, потому что я мог бы издать книжку, которую я состряпал летом, а то к чему мне лишние деньги?..

Итак, мне остается поблагодарить Вас за Ваше ко мне участие и любовь, Вы же предложите это место другому,

Кланяюсь С[офье] Д[аниловне] — С[аре] И[вановне] — кормилице, целую Алешу и Ваню, которых думаю видеть в следующ[ее] воскрес[енье].

Вам признат[ельный]

С[ентябрь] 2, 1862, М[осква] К. Жинзифов

ед. хр. 557, лист № 406

13

Ваш хороший знакомец и образованный человек, т. е. я, вчера вечером был у Вальгарда, с которым побеседовал не больше 20-ти минут. Так как Вам опять придется быть посредником между ними и мной, то я считаю, что необходимо и полезно для той и другой стороны сказать Вам следующее. Во-первых, он читал только первую половину Вашего реком[ендательного] письма; во-вторых, разговор шел большей частью о моем воспитании и знании. Я ему сказал всю правду, т. е. я до сих пор занимался с более взрослыми, что я не знаю ни аза из новых языков; относительно моего нравственного поведения я ссылался на Вас и на Аксакова, относительно знаний ссылался на некоторых из моих профес[соров], чтобы часть вечер[ов] пятниц и воскрес[енье] были моими и 4 час[а] ежедневно — посещать университет, да еще раз или два раза в месяц побывать в театре. На вопрос его „люблю ли я русский театр", у меня язык не вытерпел и я ему сказал, что я об итал[ьянской] опере не имею ни понятия. Ведь ему я сказал правду. На вопрос его „ходить ли мне к нему или жить в доме его", я отвечал, как он считает полезным для своих детей. О цене не было ни слова, а только мне показал детей (их трое) и что с ними придется заниматься по 6 ч[асов] в день. Вот и вся сущность моего разговора с г. Вальгардом. Сказав мне, что ему надобно повидаться с Вами, я распростился с ним.

Следовательно, если он явится к Вам, то я Вас прошу убедительно вот что. — Так как никто меня не знает так хорошо, как Вы, то я Вас прошу рассказать ему весь мой характер, все мои привычки, наклонности, образ мыслей, словом, весь мой нрав, разве только скрыть вино, впрочем, он сам увидит, что я из трезвых людей. Не могу скрыть от Вас, что я не могу ограничиться только одним формальным преподав[анием] уроков, а буду стараться по возможности развить в них мысль народности рус[ской], любовь к славянам, словом, быть может, они сделаются маленькими славянолюбцами. Я видел возраст детей и поэтому скажу Вам, что я смело берусь за это дело и не краснея буду преподавать им все нужное; что же касается математических наук, то я могу преподавать им все, что требуется до 6 к[ласса] гимназ[ии], т. е. первоначальную математику.

Итак, добрейший Петр Иванович, я желаю иметь это место по двум причинам. Во-первых, я хочу отказаться от [пособия] Славянского комитета не потому, что того требует моя гордость, нет, а потому что мысль, тревожащая мой дух в продолжение нескольких лет, исчезнет и заменится другою, более отрадной и спасительной. Я хочу сказать следующее. Мне было 17 лет, когда мой отец был принужден бросить свое семейство и оставить его на моих руках без ничего и я мог на родине не оставить без куска хлеба мать, сестру и мал[енького] брата. Теперь же скоро у меня стукнет 24-й год, и меня другой одевает, кормит и воспитывает, ведь, воля Ваша, но это немного тяжело, тем более что еще неизвестно, заслуживаю ли выдаваем[ого] мне пособия от Слав[янского] комит[ета]. Но это дело еще впереди, и если только обстоятельства мне позволят жить, то тогда убедятся мои благодетели: стоил ли я 1200 руб[лей] сер[ебром], которые потрат[или] для моего образования.

Во-вторых, мне необходимо сберечь какие-нибудь деньги на черный день, а этот черный день не за горами. Скоро мне придется прощаться с Москвою и уехать в Турцию, где у меня нет ничего. Отец мой постоянно твердил правило „если ты умный, то ты сам себе приобретешь деньги, средства для жизни, а если ты выйдешь негодяем, то нисколько не поможет тебе твое наследство, оставленное тебе мною." Такое и тому подобные правила, эпикуреизм и цинизм его, заставляли его не заботиться о завтрешнем дне. Так что не только меня он оставил нищим (я не краснею, говоря это Вам), но и все свое семейство,

а что печальнее, единственную свою дочь, мою же сестру... Таким образом, когда я уеду, мне необходимо иметь в кар[мане], кроме путевых издержек, еще, по крайней мере, 200 руб. сер. пока я там найду себе место или в случае опасности (которая с каждым годом в Турц[ии] увеличивается) я с ними мог бы бежать.

Как Вы видите, Петр Иван[ович], в этих коротких словах заключается единая [дальше залито чернилами]. Да кроме того мысль, что мы (болгары) не имеем литературы, убийственна для меня. Ну и буду издавать какую-нибудь „Краледворскую рукопись", какой-нибудь „Брат[ский] труд" на трудовые деньги. Понятно Вам теперь, почему я желаю найти себе место. Если Вы замечали, как дитя радуется, когда ему покупают игрушку или делают ему обновку, так и я вчера радовался при получении Вашей записки, хотя это признак не очень твердого характера. Ведь, это бывает, я думаю, со многими. Итак, распростившись с помещиком, я пошел прямо в театр, где смотрел „Дон-Жуана"[20] Пушкина, нехорошо выполненного актерами, да еще „Крестницу" — очень, очень милое произведение Плещеева. которого зрители вызывали 7 раз с продолжительными рукоплесканиями.

До свиданья, добрейший Петр Иванович, и будьте уверены в моей к Вам признательности.

1862, октя[брь] 18, Москва Вес Ваш К. Жинзифов

ед. хр. № 557, листы № 360—361

14[21]

Я готовлю для „Дня" жизнеописание Милад[иновых] в сокращенном виде, так что оно займет место в „Дне" не больше одного и 1/2 книж[ного] лист[а] газеты и едва ли не меньше. Не позволите ли мне, Петр Иванович, напечатать его в виде письма к Вам, т. е. (Письмо к Петру Ивановичу Бартеневу) после заглавия? Конечно, в воскресенье Вы мне скажете Ваше желание или нежелание. Наш Вельгард, если откажется, то большое спасибо*. С Вашими я увижусь в воскресенье и С[офье] Д[аниловне] желаю от всего сердца совершенного оправления, до воскресенья.

Ваш
Жинзифов

* Они завтра или послезавтра дадут мне окончательное решение.

ед. хр. № 558, лист № 246

15

Рассматривая 2-й выпуск Вашего „Русского архива", я в статье С. Соболевского[22] встретился с[о] словом *φιλόζοφος* — филозофос. Это слово принудило меня прочесть всю статью Соболевского. Прочитав ее, я пришел к следующему заключению: или г. Соболевский мало знаком с греческим языком, или он впал в невольную ошибку, опять же от незнания греческого языка, или же, наконец, это есть ошибка типограф[ии]. Объяснимся. Слово *φιλοζοφος* состоит из двух частей — из *φίλος* и *ζόφος*. Первая значит — друг, приятель, любитель (имя существит[ельное]) и т. д. Второе значит — мрак, темнота и пр., стало быть, *φίλοζοφος* значит любящий мрак, любитель мрака, темноты и пр. стало быть, поэтому выходит, что св. К. был *φιλόζοφος*, а г. Соболевский, без сомнения, хотел назвать (как и называется) св. К. любителем мудрости, премудрости, т. е. философом. Если так, то надобно писать *φιλόσοφος*, а не *φιλοζοφος*. Неужели г. С[оболевский] не мог задать себе вопрос: почему по-русски пишут философ, философия, а не филозоф, филозофия? Или, может быть, его обман[уло] француз[ское] слово philosophie.

---

[20] У Пушкина пьеса называется „Каменный гость".

[21] Письмо № 14 не датировано. Если иметь в виду, что оно написано после № 13 (18 октября 1862 г.), а статья о Миладиновых напечатана в ноябре, то письмо следует датировать октябрем 1862 г.

[22] Соболевский Сергей Александрович (1803—1870) — библиофил и библиограф, печатался в „Русском архиве". В 1862 году он опубликовал там исследование „Притчи св. Кирилла Философа". Письмо № 15 надо отнести к 1863 г., ибо тогда вышел № 2 „Р. а."

Вам ничего не стоит в след[ующем] № „Архива“ восстановить настоящий смысл слова, т. е. написать *φιλόσοφος*, а не *φιλόζοφος*. Это мне напоминает Костомарова, кот[орый], отвечая Погодину, назвал стихи Пушкина пошлыми. Притом же в словаре Косовича Вы тщетно будете искать слово *φιλό-ζοφος*.

Ваш
Жинзифов

ед. хр. 558, лист № 282

16

Сегодня я получил письмо из Одессы, которое я намерен прочесть Вам в воскресенье. Под влиянием этого письма, которое я прочел и И[вану] Сергеевичу, я решился опять побеспокоить Вас несколько длинным и, может быть, и странным письмом, а между тем многое накопилось в моей душе, которое считаю необходимым сообщить Вам, потому что, конечно, Вы уверены в моей к Вам откровенности. С тех пор, как я имел счастье познакомиться с Вами и вообще с Вашим домом, не раз я беспокоил Вас своими письмами, к которым да будет причислено и сие не последнее. Повторять ли мне, добрый Петр Иванович, то, что не раз я высказывал в прежних моих письмах, уверять ли Вас в том, что я люблю и уважаю вас всех от мала до велика, искренне и до глубины моей души я Вам благодарен за многое, которое я только чувствую, но высказать не умею? При наших теперешних отношениях, при нашем коротком знакомстве, видя, что Вы меня принимаете в Вашем доме не как знакомого, а как близкого родственника, без малейших опасений относительно моей честности и пр. и пр., все вышесказанное кажется лишним.

Однако я думаю, что Вам неизвестно одно обстоятельство. Это то, что я Вас боюсь, с первого раза моего вступления в Вашем доме я почувствовал какую-то боязнь, которая до сих пор не отказалась от меня. Но Вы не подумайте, именем любезного Алеши заклинаю Вас, что это обыкновенная боязнь, т. е. не принимайте это слово в дурном смысле, потому что эта моя боязнь не разрушающая, а, напротив, укрепляющая мою нравственность, и многие мои недостатки исчезли под Вашим влиянием. А именно я боюсь в том, заслуживаю ли я Вашего внимания? Не оскорбил ли и не оскорбляю ли чем-нибудь как Вас, так и душевно уважаемую мною С[офью] Д[аниловну]? Им я обязан через Вас передать мою глубокую признательность за некоторые чрезвычайно лестные и умные замечания и советы, данные мне...

Сегодня И[ван] Серг[еевич] по поводу одного моего выражения сказал мне, что я скорее воспитанник Ваш, а не другого. Так будьте же моим воспитателем, моим наставником. Представьте себе, что у Вас есть племянник, который нуждается в Ваших советах и наставлениях. Ведь Вам известно, что у нас существуют особенные отношения младшего к старшему, сына к отцу, племянника к дяде и т. д.

Я желаю узнать от Вас, гожусь ли я к чему-нибудь или я негодный человек и пропащий. Могу ли я и годен ли я быть знакомым и с другим домом, известным Вам (для моего развития), если представится случай, или нет? Вы не щадите меня, ради бога, но просто запросто браните меня, когда Вы замечаете, что я отступаю от прямой дороги обязанностей, и не думайте, ради бога, что рассержусь за Ваши замечания, да и вообще я не способен сердиться. Я убежден, что человека можно исправить, из нечестного сделать его честным, из злого сделать добрым и пр., пока он молод, а юношеский мой возраст еще не прошел. Я довольно дико смотрю на этот божий свет. Не можете ли Вы указать почвы, более для меня благоприятной, более крепкой?

Мне нужно работать и работать без отдыха, если я хочу успокоить мой раздраженный мозг, в котором вертятся разные черви. Нет ли в Вашей Библиотеке славянских книг, из которых можно будет извлекать разные сведения, неизвестные русской публике? Ведь я бы занялся этим делом нешуточно. Впрочем, и то сказать, у меня так много работы, так много, что можно и повредить себе. Однако ж, Петр Иванович, слову и конца нет, и поэтому остальное доскажу на словах когда-нибудь, потому что я странный человек, чуть ли не чудак в глазах других, но, оканчивая письмо, чувствую, что мне легче...

Весь Ваш
Жинзифов

1863 г[од], янв[арь] 25
Москва

ед. хр. № 557, лист № 172

17

Многоуважаемый Петр Иванович!

В Малом театре завтра вечером дают драму Островского „Грех да беда за кем не живет“[23]. Министерская ложа меня соблазнила... впрочем и без нее я завтра вечером пойду в театр! Сегодня я отдал Вашему Якову газету „Очерки“, которую мне вручил Аксаков. От всей души поклон от меня всем вашим. Завтра думаю зайти в Библиотеку.

Вам преданный
Р. Жинзифов

1863, апр[ель] 9
Москва

ед. хр. № 557, лист № 323

18

Веневский уезд
Село Васильевское
1863, мая 20

Именем всех святых небесных и двух полубогов земных прошу Вас, добрейший Петр Иванович, послать вложенное письмо как только можно скорее, т. е. немедленно, в Прагу г. Иезбера[24]. Вы сначала прочтите его, а потом запечатайте и отправьте. Дело вот в чем. При прощании с Вами, возвращаясь домой и развернув „Словенина“, я нашел письмо от Иезбера, которым он меня просит сделать для него перечень всех журналов и газет, издаваемых в Москве, для помещения в составляемом ими каталоге журналов и газет на всех славянских наречиях. Вот я, желая помочь чем-нибудь этому делу, составил, т. е. написал, названия газет московских, как Вы увидите в письме к нему; я уверен, что Вы не откажетесь дополнить пробелы, т. е. прибавить в моем письме к нему названия тех газет, которые я не помню, по образцу моему.

Ради бога, не осуждайте меня за то, что я увлекаюсь; разве нельзя жить увлечениями, тем более невинными? Ради бога, не пренебрегайте письмом к Иезбере, т. е. оно не будет лежать на столе, подобно письму к мадмуазель Гранжан, а буд[ет] отправлено непременно в свое время, я об этом не сомневаюсь. Ведь надобно же мне быть точным и усердным ко всякому, который мне сочувствует? А Иезбера, должно быть, преневинный человек, и не нужно нападать на него за предпринятое им мечтательное дело, которое я от всей души желаю ему, чтобы он продолжал успешно. Как Вы думаете? Итак, повторяя мою просьбу, Вы дополните пробелы в моем к Иезбере письме и с Яковом Вы отправите на почту. Я с нетерпением жду получения „Дня“, здесь еще не получен даже 19 №. О здешнем моем житье-бытье пока ни слова от меня; [к]онечно, я проживу прекрасно, да ничего не сделал из задуманного; напишу подробнее, когда будет готова моя статья для помещения в Вашем Архиве.

Искренний поклон всем вашим от мала до велика, а все-таки не приготов[ил] заметочки для С[ергея] Иван[овича].

Вам преданный
Жинзифов

ед. хр. № 557, лист № 227

19

Село Васильевское, июн[ь] 6, 1863

Вы мне, добрейший Петр Иванович, при нашем прощании сказали, что вскоре после моего отъезда из Москвы напишете княгине Чер[касской] несколько строк. Но с тех пор прошло уже несколько недель, а Вашего письма нет. Это обстоятельство навело на меня разные идеи, разумеется, не светлые, из которых главная та, что не случилось ли с Вами

---

[23] Пьеса А. Н. Островского называется „Грех да беда за кем не живут“. Впервые была поставлена на сцене в 1863 году.

[24] Ф. И. Иезбер — редактор чешской газеты „Словенин“, издававшейся в Праге. Жинзифов в 1863 году состоял с ним в переписке. Его стих. „Вдовица“ было напечатано в „Словенине“ (№ IV—1863). Два письма Жинзифова к Иезбере опубликованы в „Известия на Института за българска литература“, кн. VII, 1958.

[не дай бог] что-нибудь, нарушившее тишину и покой, веселость и довольство? Все ли здоровы? В особенности, здоровы ли дети, которые при малейшем непостоянстве погоды легко могут простудиться? Ибо погода, не знаю, как у вас, а у нас просто осенняя, с каждым днем меняющаяся, и я до сей поры еще не видел летнего теплого дня. Но все-таки, я не знаю почему, предчувствую, что все вы здоровы, что дети растут, хорошеют и веселеют, а так как нет Вашего письма, то я предполагаю, что вы живете не в Москве, а в деревне, и это меня как-то успокаивает, но я все-таки не могу молчать перед Вами и не дать Вам весточки о себе, хоть и не важной.

Но прежде чем я начну говорить о себе, то я хочу узнать: получили Вы мое письмо, в котором я вложил письмо для Иезберы, и дополнили Вы мой список московских газет и журналов по моему же образцу? Я не могу сомневаться, что моя просьба исполнена, но все-таки спокойнее душе человеческой, когда имеется известие о предмете, которым человек интересуется...

Ну, теперь о себе. Но что Вам сказать о себе? Не то ли, что делаю ли я глупости или нет? Да, делаю, ибо без них нельзя мне обойтись, а они приходят без моего ведома, без моего расчета и врасплох. Виноват ли я в этом? В особенности никак не могу удержаться от споров и нападков на что бы то ни было, кое мне не нравится и мне кажется зловредным, и никак не удержу своих рук, чтобы они не поднимались и не махали, когда заводится что-то.

Описывать Вам здешнюю ежедневную жизнь я не стану, ибо она однообразна, как вообще в деревне, хотя мои господа стараются как можно больше доставить мне удовольствия. Господа мои — люди добрые и прекрасные[25], об этом нечего и говорить, и старшая сестра умнее и ученее младшей. Страшных известий Вы, конечно, не можете ждать от меня, ибо неоткуда взять их, поэтому на сей раз довольствуйтесь детским моим письмом. Ложусь я в 12 ч. ноч[и], а когда у меня славянск[ие] газет[ы], то ложусь в 3 ч. утра, а встаю в 7 ч[асов]. В 8 час[ов] звонок меня зовет пить чай, и с девяти часов заниматься со старшим молодым графом, который своей ленью наводит на меня убийственную скуку. Юноша способен, но до невероятности ленив, и несмотря, что он совершенно отдан мне, под моим надзором, тем прискорбнее мне самому, что я не сделаю с ним ровно ничего, ни одной славянофильской мысли я не внушу ему, ибо юношу не интересует решительно ничего. Но все-таки я употреблю все зависящие от меня средства отвыкнуть его от лени, жертвуя даже своими занятиями; увидим, что будет, ибо жаль мне его доброй матери, которая чрезвычайно сокрушается о нем.

В 12 часов звонок опять зовет меня завтракать и в час опять заниматься с меньшими детьми, с которыми мне легче, и занимаюсь всегда в присутствии матери. В $1/2$ 5-го звонок опять зовет меня обедать, после чего можно гулять или ездить верхом. Опять звонок приглашает меня чай пить, а после чая час или $1\ 1/2$ ч. моим госпожам читаю из какой-нибудь книги...

Конечно, время проходит без особенной скуки, но все-таки в труде, а для собственных занятий нужно много времени. Вот в коротких словах ежедневная моя жизнь, о которой нечего распространяться, скажу только, что я совершенно доволен, и грех сказать противное, а они или оне довольны ли мною? Не знаю, и поэтому Вам остается узнать каким-нибудь особенным или косвенным образом... От чистого сердца поклон от меня С[офье] Данил[овне] и Сер[гею] Иван[овичу], братский поцелуй Алеше и Ване, поклон и кормилице. Жаль, что я детям в нынешнее лето не успею сделать кошельки шелковые на память. Когда Сер[гей] Ив[анович] напишет Вашей сестре Екат[ерине] Ив[ановне], то, конечно, они поклонятся им и Петр[у] Борисов[ичу] от моего лица.

Желаю Вам здравствовать.

Весь ваш
К. Жинзифов

А что 5-й выпуск Архива?

ед. хр. № 557, листы № 249, 250

20

Село Василье[в]ское 1863, июн[ь] 20-го

Немного поздно я принимаюсь за перо ответить на Ваше короткое, но многоговорящее письмо. Во-первых, добрейший Петр Иванович, я Вам очень и очень благодарен, что Вы так немедленно исполнили мою просьбу, отправив мое письмо к Иезберу, присовокупив

[25] В селе Васильевском находилось имение князя Черкасского, будущего руководителя гражданской администрации в освобожденной Болгарии. Черкасский был близок к славянофилам и связан дружбой с И. С. Аксаковым. Жинзифов летом 1863 г. состоял домашним учителем в семье Барановых, родственников Черкасских.

к нему, что следовало, и, вероятно, Вы заплатили за него на почте, ибо таким образом оно вернее достиг[нет] своего назначения. Из газет я узнал, что уже вышел 4-ый № „Словенина". О, как бы Вы обязали меня, если бы Вам можно будет достать его, а с Яковом послали бы его к Ивану Сергеевичу, а он вместе с „Днем" прислал бы ко мне. Благодарю Вас и за коротк[ие] московск[ие] извест[ия], а Вороп[онов ?][26] опять расхвалил Ваш Архив в „Голосе", который так прекрасно и так кстати отделан „Днем". Ваш Катков торжествует, и, должно быть, он находился на вершине своего счастья, удостоившись обеда в Англ[ийском] клубе[27]. Прекрасна его статья о Польше в „Рус[ском] вест[нике]", и вообще его статьи в настоящее время идут „как соль ко щам"... Теперь перехожу [к] переда[че] Вам много[го] и лишне[го], между которым, быть может, вкрадется нелишнее, т. е. вопреки совету, данному мне вашими домашними, не писать и не делать глупостей, я наделал уже кучу глупостей, и, если угодно вашим, пусть выслушают их, а если не угодно, то пусть уничтожат мое глупое письмо, но Вы своим письмом сказали мне, что ваши так и ждут описания моего житья-бытья. Итак, начинаю. Вы и все ваши уже знаете кое-ч[то] о нем из второго моего письма, поэтому нечего мне повторять сказанное, т. е. часы и звонки для чая, завтрака, обеда, опять чая — те же самые, и погода у нас та же самая, т. е. прескверная, что ни день, то и перемена.

Так как в продолжение двух и более недель главного моего хозяина, с которым Вы без сомнения виделись, не было при нас, то я имел некоторую возможность жить по возможности по моим понятиям, другими словами, я имел возможность нападать и возражать на все то, что мне казалось глупостью, внешнею полировкою, т. е. образованностью по нынешним понятиям, которые, сколько я понимаю, уже рушились, но все-таки не совершенно, еще не искоренились. Во-первых, меня бесит эта глупая привычка говорить на иностранном языке, и то не с иностранцами, а со своими, с домашними, с сестрою, с детьми и пр. без всякой необходимой надобности, так же иногда, говоря по-русски, приходится слушать, как известное лицо, коренное русское, затрудняется даже хуже меня при передачи мыслей и спрашивает, как по-русски перевести такое-то французское или немецк[ое] слово.

Еще существует какое-то невольное пренебрежение своим родным языком, какое-то неотчетливое, бессознательное хладнокровие к своему родному языку. Мои хозяева до того хохочут, когда я возражаю против всякой иностранной привычки — говорить или петь, или сидеть, или быть с распатланною головою по образу такого-то образованного общества. Ведь приехал же к нам какой-то знаменитый англичанин Л о н г[28] (по-моему, обыкновенный человек, как и все люди), и ему все позволяется, то есть он ест и пьет, как ему угодно, спит, как ему угодно, одет, как ему хочется, с г а л с т у к о м или без него, с рубашкою или без нее — все равно. А сделай кто-нибудь из нас тому подобное, т. е. явись к обеду без галстука, и то без всякого умышления, и бедный удостоится разных замечаний и пр. и пр... Меня тревожит мысль: почему этот англичанин говорит только на своем родном языке и заставляет трех из моих хозяев совершенно отказаться от своего? Почему этот мистер Лонг не выучился другому какому-нибудь европейскому языку, оставляя в стороне грубый, неотесанный наш мужицкий язык? Или, если он знает кроме своего английского и другие языки, известные и моим хозяевам, то почему этот господин Лонг и знать не хочет об них, и, хочешь-не хочешь, ты должен говорить с ним по-английски, конечно, зная его... Но что тут толковать об этом, пусть делает каждый, как ему заблагорассудится, а когда мне заблагорассудится не так, а иначе, то почему это будет глупостью? Все люди глупы, сказал грек, кто в большей, кто в меньшей степени, вот и вся разница между умными и глупыми людьми. — Уже заранее было приказано прислуге, что придет гость, что он англичанин, что он чистоплотный, чтобы не шумели, чтобы, чтобы... дорисуйте сами Вы остальное. Приехал он,.. но вот и вспомнил я в эту минуту Пальмерстона и Редклифа, и Турцию, и Сербию, и Черногорию, и его досадный ультиматум к нам, т. е. к вам, о Польше, и сердце мое кипит злостью, ненавистью, местью и гневом на всякого Л о н г а и п р о ч и х а н г л и ч а н. Черт бы их побрал, этих всех подлых и преподлых государственных мужей Англии, которые не что иное, как ханжи в отношении к политике, ханжи в дипломатии, ложнорелигиозные, ложнолиберальные, ложногуманные, ложночеловеколюбивые, ложносострадательные, до высшей степени эгоисты... Черт с ними, я не хочу писать вам о нашем англичанине, хотя он, я знаю, совершенно невинный в этом отношении...

---

[26] В о р о п о н о в — известный журналист в 60—70 гг.

[27] Английский клуб в Москве насчитывал в числе своих членов видных московских аристократов и крупных чиновников. М. Н. Катков также являлся членом этого клуба.

[28] Возможно, это — Альберт Лонго (1832—1901), с 1863 г. в Царьграде он издавал еженедельную газету „Зорница", в которой пропагандировалось протестантство.

Вы знаете, что теперь Петровский пост. При начале его был поднят вопрос об этом посте, и я как-то выразился в пользу поста, и поэтому мы пользуемся постной пищей по средам и по пятницам. Одна из здешних гувернанток, к несчастью русская, особа, для которой не могу найти определения, ибо она не то умная, не то что глупа, не то что хитра, не то что дура, одним словом, ни рыба ни мясо, ни к селу ни к городу, — удивилась, услышав мое согласие на постное кушанье и мою защиту относительно поста; но она успокоилась, узнав, что я сын священника, и таким образом, эта гувернантка, которая бог знает чему учит детей, т. е. она ничему не учит их, по моей милости ест постное два раза в неделю. Я вам уже писал, что мои хозяева — люди прекрасные, умные и даже ученые, в особенности младшая, которую я назвал старшею в первом письме моем к Вам. —

Есть у моей хозяйки прекрасные дети, из которых я до безумия полюбил самую меньшую дочь; ей никак не более трех лет, и что за прелесть девочка, у нее и глаза русские, и лоб русский, и нос русский, и рот русский, и брови русские — все прекрасно, ее зовут Женей (Евгенией — только это не русское), я ее зову русскою красавицею. Я с ней часто гуляю, т. е., когда мне очень грустно или скучно, тащу ее с собою в рощу и любуюсь ею, но тут-то я не раз задавал себе вопрос: кого я больше люблю, Алю или ее [Женю]? И внутренний голос говорит мне — и того и другого, и тот прекрасен, и эта красива, и тот невинный, и эта чиста, и думаю, думаю, наконец, заключаю свое рассуждение бог знает чем, т. е. вопросом: а что, если оба эти существа когда-нибудь обвенчаются? Итак, моя любимая мною Женя — невеста милого Алеши. А Ваня-то, Ваня, что делает он? Растет, цветет? Без сомнения, так. Но я, как вы видите, далеко ушел [с] этими детскими размышлениями.

Немногого недоставало для того, чтобы Вы в один прекрасный день видели меня в Москве, распростивши[мся] с моими предобрыми хозяевами. Дело в том, что я, как Вы уже знаете, недоволен своим старшим учеником. Недавно мне так было досадно на него за его небрежность к занятиям, что я ему объявил о моем выезде из их дома, если он не станет исполнять мои условия. То же самое я в тот же день сообщил и его матери, которая немного огорчилась, сказав мне, что я таким образом заставлю ее переписываться [с] Москв[ой] насчет учителя... Но я подумал и решил оставаться до конца условленного времени. Быть может, я нехорошо поступил этою моею выходкою, но что же делать, когда я не хочу лгать об чем бы то ни было. — Я видел ваш „Русский архив", перелистал его, но еще не читал, ибо времени нет. Читаете ли вы „Взбаламученное море"[29]? Несмотря на его цинизм, который не дает читать этот роман вслух перед другими, т. е. перед дамами, он на меня сделал грустное впечатление. Здесь иногда приезжают разные помещицы-красавицы, подходящие несколько к героиням „Взбаламученного моря". Я бы мог написать вам еще целый лист, но скоро час урока, а человек идет на почту, поэтому откладываю до другого раза.

Кланяюсь С[офье] Д[аниловне] и С[аре] И[вановне]. Ал[ешу] и Ван[ю] целую побратски, поклон и кормилице. И желая всем вам полного здоровья, остаюсь навсегда

Ваш

К. Жинзифов

ед. хр. № 557, листы № 243, 244

21

Вчера вечером я был у Ивана Сергеевича, и велели мне уведомить Вас, Петр Иванович, что гр. Блудов[30] желают видеть Вас как можно поскорее, т. е. не дожидаясь субботы, кажется, один из них болен; не понял хорошо, в чем дело, ибо я был занят своею статейкой; Иван Сергеевич сделал мне тихое и спокойное наставление и внушение насчет образа моей жизни; это все равно, что Петр Иванович.

Еще скажу Вам, что Ваш кум осведомлялся насчет крестника...

До свидания, П[етр] И[ванович], кланяюсь Вашим.

1863, сентября 19 Ваш

Москва К. Жинзифов

ед. хр. № 558, лист № 363

---

[29] „Взбаламученное море" (1863) — реакционный роман Писемского А. Ф. (1820—1881). В романе в пасквильном виде изображался революционный лагерь. У передовой общественности этот роман Писемского успеха не имел.

[30] Блудов Д. Н., граф (1785—1864) — видный чиновник и дипломат времен Александра I, Николая I и Александра II. Президент Академии наук (1855).

Я берусь за перо, Петр Иванович, чтобы набросать на бумаге несколько слов и, однако, не знаю, с чего начать и чем кончить, ибо у меня страшная головная боль, т. е. как обыкновенно бывает у меня, но начну как-нибудь, зная, что Вы не будете взыскательны относительно связи мыслей. — Все Ваши дома, начиная с самого старшего и до самого младшего, слава богу, здоровы как нельзя лучше; стало быть, о здоровье домашних Вам нечего беспокоиться, тем более, что Вы будете получать письма согласно данному мною Вам слову. — Я сегодня навещал Ваших два раза и вот каким образом: сегодня поутру мне надобно было зайти к Елагину, и от них только я узнал о смерти Веры Сергеевны[31], после чего я был у Аксак[овых] в 12 час[ов] на панихиде. Оттуда же я пригласил Станишева[32] поехать со мною и поесть блинков, но когда мы пришли в дом, уже было поздно, т. е. с блинами закончили уже.

Я обратился к С[офье] Д[аниловне] с вопросом, ездила ли она к Акс[аковым] на панихиду? Ответ был отрицательный, и, быть может, С[офья] Д[аниловна] не поехала бы, если бы я не стал настаивать... ну вот, видите, я начинаю врать, т. е. перепутывать, и все оттого, что мой мозг не в своем надлежащем положении... но вот как было дело: приехав к Вашим, я сказал С[офье] Д[аниловне], что так как Вы отсутствуете, то надо, чтобы С[офья] Д[аниловна] съездила к Акс[аковым] во время панихиды вместо Вас. С[офья] Д[аниловна], подумав немного, дала свое согласие, и вот я просидел около часу, потом отправился на урок, и в начале шестого час[а] я опять приехал к Вашим, а в $^1/_2$ 7-го я и С[офья] Д[аниловна] поехали к Акс[аковым], где и просидели панихиду и немедленно же возвратились назад.

Не хочу распростран[яться] об Аксак[овых], ибо мысли мои не в порядке в моей голове, да и притом же я бы ушел слишком далеко; скажу только, что Иван Сергеевич, слава богу, не упал духом (что хорошо), а почтенная старушка[33] чудо как усердно молилась, но все-таки заметно было, что[ли] очень тяжело на душе. Завтра поутру, т. е. в 10 ч[асов] будут хоронить бренное тело, и, разумеется, я поеду, но уже один, т. е. С[офья] Д[аниловна] останутся дома, как и следует, потому что погода очень дурна: дождик идет и, стало быть, уже чересчур сыро на дворе, и это-то обстоятельство, сверх головной боли, заставило меня остаться ночевать. Не хочу скрыть от Вас, что я чрезвычайно доволен, что С[офья] Д[аниловна] присутствовала на панихиде у Аксак[овых]. Не правда ли, что это очень хорошо сделано? Ведь старушка, как Вы уже знаете, очень любит всех Вас, а ведь, надо полагать, что для нее было бы очень огорчительно, если бы не видела С[офьи] Д[аниловны]... Что Кошелева, что ей написала покойница?

Вот это с моей стороны как-то нескромно, но ведь я пишу Вам, а не другому. Я буду навещать Ваших ежедневно и буду писать Вам как только можно почаще, хотя, строго говоря, и нечего писать. Вы, конечно, не забудете моей просьбы, т. е. хотя Вы и зайдете к Барановым, но мне как-то хочется напомнить Вам, чтобы Вы во что бы то ни стало выпросили для меня карточку Жени, которая так врезалась в моей памяти, что трудно мне будет позабыть ее. Я надеюсь, что ее просвещенные родители выслушают снисходительно мою просьбу. Не правда ли, Петр Иванович, что тут нет ничего предосудительного? Или, быть может, моя простая кровь не достойна смотреть на изображение графской крови?... Но пока довольно, ибо бумага уже кончилась, а в пятницу опять навещу Ваших, которые, повторяю, все, слава богу, здоровы, но вряд ли успею к блинам.

Прощайте. Будьте здоровы.

Ваш

1864, февр[аль] 26, среда вечер 10 ч[асов]

Жинзифов

Москва

ед. хр. № 557, лист № 17

---

[31] Вера Сергеевна Аксакова (1819—1864) — старшая дочь С. Т. Аксакова, сестра Ивана Сергеевича.

[32] К. Станишев, из Кукуша, в 1858 г. вместе с Жинзифовым поехал учиться в Россию. Закончил математический факультет Московского университета, женился на дочери известного писателя и ученого В. И. Даля. Преподавал в московских учебных заведениях, впоследствии был директором гимназии.

[33] Почтенная старушка, „Великая Аксакия", как ее называет Жинзифов, — мать И. С. и В. С. Аксаковых — Ольга Семеновна (1793—1878).

1864 год

Пятница/28 февр[аля], 2 ч[аса] пополудни, Москва

Я не знаю, успела ли крылатая молва долететь до Петербурга и сообщить Вам новую московскую новость, которая произвела разного шуму и толков в московских гостиных. Если Вы еще не узнали об этой новости, то позвольте мне передать ее Вам. В среду, т. е. 26 февр[аля], в Петровском парке происходила в 8 ч[асов] утра следующая сцена: соредактор „Московских ведомостей" и профессор Московск[ого] универс[итета] П. М. Леонтьев[34] имел поединок с г[осподином] Гончаровым. Поводом этого поединка была известная Вам история, напечатанная в „М[осковских] вед[омостях]" о Московской городской думе. Катков, не знаю чем и как оскорбленный, послал к Гончарову г. Щебальского вызвать первого на поединок; этот, с своей стороны, принял предложение; дрались же на пистолетах Гончаров и Леонтьев. Секундантом Леонтьева был Щебальский, а Гончарова — Пушкин (сын т. е. Пушкина).

Итак, в Петровском парке в 8 ч[асов] утра, отмерив 15 шагов расстояния, стали враги друг против друга. Стрелял первый Гончаров, которого выстрел вышел неверен, т. е. промахнулся; пришла очередь Леонтьева, которого оружие не выстрелило, т. е. пистолет осекся. В это время оба секунданта предложили враждующимся сторонам примириться; предложение было принято и тем и другим, и, таким образом, оба они остались в живых и возвратились восвояси невредимыми.

Вчера же Катков напечатал, что он совершенно удовлетворен, но не сказав, что и другая сторона удовлетворена, вследствие чего надо бы ожидать новое обвинение в московских газетах об истории Думы и досадного происшествия.

Может быть, поединок — дело хорошее, но, по-моему мнению, он — ясный признак и свидетельство того, что мы сами себя обманываем, говоря, что у нас (в Европе) есть просвещение. Какое тут просвещение, когда я решаюсь лишить жизни другого, лишь бы мне не сознаться в чем-нибудь... но я не хочу больше распространяться об этом, ибо я ушел бы слишком далеко, да притом же блин уже готов.

Но все-таки меня удивляет дружба Леонтьева и Каткова, она достойна или, лучше сказать, выше всякой похвалы и оценки. — Вчера мы похоронили бренное тело покойной Веры Сергеевны. Эта процессия тянулась с 10 ч[асов] ут[ра] до 3 час[ов] пополудни. О, если бы Вы видели с т а р у ш к у В е л и к у ю А к с а к и ю в церкви при последнем целовании с бесчувственным телом, то нельзя было не заплакать. Я провожал тело до самой гробницы.

[Здесь заканчивается письмо Жинзифова и дальше следует приписка С. Д. Бартеневой.]

ед. хр. 557, лист 14

24

1864, июнь 10, Москва

Желание иметь весточку о здоровье Вашем и всех Ваших, о том, как Вы можете, живете в неизвестной мне деревне, заставляет меня взяться за перо, добрейший Петр Иванович, и написать Вам несколько слов, да притом же об этом я, как Вам известно, испросил Вашего согласия. Я бы мог наполнить разными разностями (как я обыкновенно выражаюсь) целых два листа, но я не в веселом духе, и поэтому письмо мое будет не так длинно, да притом же я хочу, или лучше сказать, я силюсь отказаться от умственных глупостей...

Итак, во-первых, несколько прозаических строк. Живу я, Петр Иванович, в Москве, т. е. не в деревне, только квартиру переменил, и теперь мое Диогенское жилище (я сравниваю его с прошлогодним жилищем в Васильевской) находится на Спиридоновке в доме Клявезаль, рядом с жилищем предоброй матери предоброго сына — т. е. Аксаковых, которые сегодня перебрались в св[ою] дерев[ню] по железной дороге к Троицкой лавре (имя

---

[34] Леонтьев Павел Михайлович (1822—1874) — профессор классической филологии Московского университета, археолог, соредактор Каткова по „Московским ведомостям" с 1863 г., отъявленный реакционер. С 1868 г. был директором тогда открытого Лицея цесаревича Николая, основанного для подготовки преподавателей классических гимназий. Жинзифов преподавал в лицее.

деревни не припомню, но Вы знаете ее), и, разумеется, Иван Сергеевич часто будет возвращаться в Москву по делам „Дня". Хотя я часто виделся с Иваном Сергеевичем, но обедать к ним не ходил с известного Вам времени, и вот наша Великая Аксакия удивилась, так сказать, моему упорству, разумеется, как только узнал я, что мое отсутствие... нет, не то хотел сказать я, а вот что — как только узнал я, что Великая Акс[акия] уже духом бодрее и сравнительно немного веселее, третьего дня я обедал у них. Весело мне было смотреть на эту мать-старуху посреди четырех дочерей и сына молодца-богатыря, но зачем этот богатырь Русской мысли и Русского ума как-то не намерен оставить по себе такого же богатыря для Русской мысли и ума?..

Его добрейшая мать-старуха, которую я уважаю (да кто может или способен бы был не уважать ее) от всего сердца и души, велела мне ездить к ним в деревню как можно почаще, да вряд ли я поеду, впрочем, быть может, поеду раз или два, ибо в продолжение почти что 6 лет, с тех пор как я житель Москвы, я еще не сподобился видеть Троицкой лавры[35]. Что за ленивая, или справедливо сказать, что за странная натура у славянина вообще: он или остается равнодушен ко всему, в том числе и к тому, что для него родное и близко[е], или же он совершенно отдается чужому, заморскому, и вообще о своем и знать не хочет...

Если там в Вашей деревне получается „День", то Вы без сомнения прочли передовую статью Ивана Серг[еевича] о немцах, турках, греках, болгарах и проч. Как ни страшны для меня теперь и турки и греки, как ни слабыми кажутся мне и сами мои болгары, но меня что-то тянет туда, какой-то таинственный голос все твердит да твердит мне, что надо уехать на родину, несмотря на то, что я наперед знаю, какого рода жизнь дожидается там меня. Невольное ли это влечение, или голос совести и долга этого требует? Всего вероятнее второе. Так и быть. Как только сброшу с себя своего рода университетское иго, то в один из осенних ненастных дней скажу Вам прощайте...

Да, хотя и говорят, что будущее человека покрыто мраком неизвестности, но я предвижу, я наперед знаю свою будущую жизнь в Болгарии или в Македонии, потому что болгарская земля вся черна и вся наполнена „всякой мерзости" — плод долговечного ига — и то, что сказал знаменитый русский человек Хомяков[36] о России, то я скажу о Болгарии, разумеется, с известными изменениями, но ни на волос не изменяя мысль стихотв[орения] Хомякова.

Но кто нам даст очистительного елея? Но обо всем этом мы потолкуем еще вперед, или я Вам напишу в другой раз, потому что ведь не сейчас же я еду в Болгарию или в Валахию, а если уеду, то уеду осенью, а между тем мне предлагают место в Московской семинарии...

Вообще говоря, из нас должны ехать на родину трое: я, Каракановский[37] и Боньев[38]. Кстати, несколько слов о Боньеве. Вам известно, что Боньев воспитанник графа Уварова[39]. Вчера Боньев являлся к управляющему графа г. Лазаревскому с просьбой, чтобы Лазаревский выдал ему деньги в последний раз, т. е. деньги для отъезда. Лазаревский сказал, что он не может дать еще денег без разрешения графа; Боньев написал об этом графу и письмо для доставления отдал Лазаревскому, который сегодня идет к графу. Нет сомнения, что благородный граф прикажет Лазаревскому выдать Боньеву деньги в последний раз, сколько заблагорассудится графу.

Но я желал бы, Петр Иванович, чтобы Вы замолвили словцо графу об этом деле при удобном случае, потому что очень может быть, что граф забудет распорядиться об этом, а между тем Боньев не может обратиться к Славянскому комитету, потому что касса его у доброго Ивана Сергеевича почти что окончательно опорожнилась, между тем как Ивану Сергеевичу приходится двоих (Железкова и Христовича, окончивших курс в военном училище в Москве) отправить через неделю на Кавказ, другого (Каракановского) в конце

---

[35] Троицкая лавра, точнее Троице-Сергиева лавра, — древнейший русский монастырь, недалеко от Москвы, основан в 14 веке. (Ныне в г. Загорске Московской области.)

[36] Хомяков Алексей Степанович (1804—1860) — писатель и общественный деятель. Один из теоретиков славянофильства. Крупный помещик.

[37] Каракановский Васил (1840—1905) из Ловеча. Учился на медицинском факультете Московского университета одновременно с Жинзифовым. Затем работал врачом в русском посольстве в Константинополе.

[38] Боньев или Бонев К. закончил медицинский факультет Московского университета.

[39] Уваров Алексей Сергеевич (1825—1884) — граф, видный археолог. Был одним из основателей Русского археологического общества, Государственного исторического музея в Москве. Имел стипендиатов-болгар.

этого месяца — в Болгарию, а там через три месяца наступит очередь и мне; словом сказать, Иван Сергеевич решительно не может выдать денег последнему воспитаннику графа Уварова. Благородный граф, истративший слишком 5000 р[ублей] сер[ебром] для воспитания четырех болгар, без сомнения не откажет пожертвовать в последний раз каких-нибудь 150 или 200 р[ублей].

Из четырех питомцев графа один — Попович — находится в Болграде учителем болгарского и русского языков; другой — Камбуров — юноша с отличными способностями, в прошлом году окончил свою жизнь в Турине, куда был отправлен графом для излечения... Третий — Тодорович (Феодорович) год тому назад отправился в Болгарию, где потерпев разные гонения и неприятности, бежал в Болград же, где и занимает место учителя, разумеется, в болгарском училище; четвертый — это Боньев, которому наступает очередь уехать на родину... Итак, несмотря на то, что благородный граф прикажет Лазаревскому снабдить Боньева золотыми или серебряными бумажками, но все-таки Ваше слово не будет лишним в этом деле, при удобном только случае. В знак же благодарности и признательности как его питомцы, так и я сумеем сделать его имя известным среди болгар, больше нечем, Петр Иванович, выразить свою признательность русскому-славянину-графу... Но довольно об этом.

Скажите мне теперь, Петр Иванович, как живут-могут Ваши, т. е. Софья Даниловна, Алеша, Ваня и Сережа? Здоровы ли они и веселы? Без сомнения, и то, и другое. Слишком большое расстояние разделяет меня от Вас (пешком приехать невозможно, а верхом тоже нельзя), а то я бы посетил Вас, чтобы посмотреть, каковы у Вас графские чертоги и большие ли у Вас там рощи. Как бы я желал посмотреть на детей и играть вместе с ними. Ведь, если есть в мире что-нибудь чистое, невинное и святое — это дети. Я бы нянчился с ними, я бы мог отнимать Сережу у кормилицы и уходил бы далеко, далеко в глубь густой рощи и там бы предавался мистицизму и умственно превратился бы в ребенка, словом, я бы сделал с Сережей и с Ваней то, что я делаю с Алешей, и берег бы их лучше всякой няньки... Итак, искренний поклон от меня Вам и Софье Даниловне, братский поцелуй детской троице, а кормилицам строгий наказ: смотреть [за] детьми не двумя глазами, а четырьмя... Дай Вам бог всего лучшего. Прощайте, Петр Иванович, будьте здоровы, да будет над Вами благодать божья.

Ваш
К. Жинзифов

П. П. В прошлое воскресенье, 7 июня, в церкви Вдовьего дома освещено было брачное сочетание дочери Даля с Демидовым; шафером был Станишев.

ед. хр. № 557, листы № 50, 51

25

Москва, 26-го июня, 1864

Искренне ото всей души благодарю Вас, Петр Иванович, за Ваше ко мне письмо, которое доставило мне немалое удовольствие — словно получил письмо от родных. Радуюсь, что Вы и все Ваши пользуются полным и совершенным здоровьем, чего дай Вам бог и впредь до глубокой старости, и непременно даст Вам бог его. Я, слава богу, тоже здоров, припадки головной боли почти что совсем исчезли, и вот уже месяц как перестал глотать ежедневно почти по целой коробке пилюль; очень может быть, что голова перестала болеть и от того, что в продолжение целого месяца ничего не делал (приготовил только три статьи для „Дня"; вот страсть-то моя, словно блины пекутся у меня они) и вел жизнь сравнительно трезвую с прежней в умственном отношении и несколько похоже на азиатскую, т. е. несколько изнеженную; истребляю ежедневно по два и по три кувшина молока, обед у меня довольно хороший и опрятный, и пока гуляю сколько душе угодно, но странно, что ни разу не был в увеселительных местах, т. е. в разных эрмитажах с саксами, певицами, карликами и пр., и пр.

Но вот опять сегодня-завтра я волею-неволею должен сесть и по целым дням беспрерывно работать, а то иначе не успею выехать из Москвы. Даст бог, наступит и тот день, когда я должен буду проститься с Вами. Душа так и просит перемены жизни, что-то будет дальше? Что будет, то будет, от своей судьбы не уйдешь, говорит пословица или поговорка, хоть она и пахнет фатализмом... Вы говорите, что если бы мой почерк был разборчив, то Вы бы меня вызвали там для помощи, что и теперь Вы боитесь разных тонкостей: нет повода — говорите Вы. Разумеется, что я Вам весьма благодарен за то, что Вы еще раз хотите доказать мне делом Вашу любовь ко мне, как будто бы мало было доказательств с Вашей стороны, но, с другой стороны, признаться Вам, я очень рад тому, что не представляется Вам повода вызвать меня.

Я бы не приехал, Петр Иванович, во-первых, потому, что, садясь за графский стол рядом с немцами и французами, я не преминул бы задеть их за живое, чем причинил бы неудовольствие графам; во-вторых, и потому, что у меня и так много работы, для которой даже времени не достает; в-третьих, я бы, пожалуй, усвоил некоторые привычки из аристократической жизни, как в прошлом году, что и весьма не идет к бедному человеку; я едва отвык от княжеского стола, едва забыл его, свыкнуться же с графским столом и потом опять отвыкать, признаться, как-то не совсем приятно, а притом же в состоянии ли я являться ежедневно за графский стол в чистой белой сорочке? Если же Вы скажете, зато у меня в кармане было бы готовых несколько десятков руб[лей] сереб[ром], то я Вам скажу, что для меня все равно как с ними, так и без них, ибо они у меня через месяц или два ухнули бы все. Я не спорю, что неуменье дорожить деньгами дело скверное или черта осудительная, но дело в том, что 25 р. в месяц и 50 руб[лей] в мес[яц] оставляют в моем мозгу одинаковый отпечаток, если же судьбе угодно будет познакомить меня когда-нибудь, положим, с 2 000 или больше руб[лей] сер[ебром] ежегодного оклада, разумеете, подозреваю, что все так же я их не сберегу, а первым и непременным долгом моим будет — издавать свои или чужие книги, словом, помочь, чем только могу, зародышу нашей „книжнины", отсутствие которой меня с ума сводит.

Итак, чтобы не распространяться еще, о том, что нет повода вызвать меня, жалеть не стоит ни Вам, ни мне. А вот об чем нельзя не пожалеть и не позадуматься: у графа библиотекарь и доктор француз. Неужели святая Русь не родила еще ни одного библиотекаря и ни одного доктора, людей честных, трудолюбивых, знающих свое дело, словом, людей, достойных садиться за графский стол и заниматься добросовестно делами графа? А между тем, был у графа доктор француз, который занимался кормлением свиней, от которых сало продавал его же бывшим мужикам, и когда пришлось отправлять его назад во Францию на графский счет, увидев, что у доктора 7—8 сундуков добра, полюбопытствовали узнать заключавшееся в них добро, открыли сундуки и нашли в них разной величины и цвета бутылки. Правда ли это?

Впрочем, на святой Руси и цирюльники французы бывали докторами, а парикмахеры — домашними воспитателями детей. Что садовник, две немки [неразборчивое слово] садятся за графский стол — дело хорошее, гуманное, похвальное и т. д., и т. д., но что они немцы, а не русские — дело, по моему мнению, весьма прискорбное, доказывающее пренебрежение нашей народностью, чтобы не сказать — презрение к ней; могу себе представить, какого рода и вида жуки гнездятся у этого немца-садовника, зная, что рядом с ним сидит русский граф, и какими глазами первый смотрит на русского вообще, несмотря на то, что он, без сомнения, называет графа самым образованным и просвещенным человеком (в чем я не хочу сомневаться). Но довольно пока об этом — графу не нужно говорить ничего насчет Боньева (фраза вышла против языка, оставим и так), последнее пожертвование (100 рубл.) получено, но оно дало только возможность ему отделаться от кое-каких неизбежных должков, и только... Заклинаю Вас именем Вашей любви ко мне ничего не говорить графу об этом, ибо граф тут нисколько не виноват.

Странно только мне кажется, Петр Иванович, что ни одному из его воспитанников не удалось поблагодарить графа лично (я не думаю, чтобы графу это было противно), как ни старался Боньев уловить графа, когда он несколько дней тому назад был здесь, все же ему не удалось видеть его очи, но Боньев поблагодарил графа, как умел, письменно. Желательно узнать как-нибудь, дошло ли это письмо до графа или оно задержано известным лицом...

Ящик с сигарами Austria куплен у Юнкера, доставлен мною в Библиотеку, а когда Вы его получите, не могу знать, ибо он сегодня (сегодня пятница) пойдет в контору графа, дальше не знаю. Мне бы следовало купить сигар тотчас по получении Вашего письма (в среду), да что тут сделать, когда было затруднение в деньгах? Попрошу Пациентова возвратить мне стоимость сигар, ибо я брал взаймы...

Аксаковы все здоровы. Это мне говорил Иван Сергеевич, который приезжает по понедельникам, а уезжает по пятницам; передал ему Ваш поклон, а он передаст его Великой Аксакии. Если „День" скучен, то читайте „Голос" или „Петербургские ведомости", или же „Московские ведомости", неужели эти последние лучше „Дня"? Воля Ваша, а не трогайте моего „Дня". „День" не скучен, а серьезен, или он скучен потому, что серьезен и специален. Кстати о газетах: если там получается „Голос", то отыщите № 157 от 9 июня и про-

---

[40] Якушкин Павел Иванович (1820—1872) — этнограф и фольклорист революционно-демократического направления, подвергался царской администрацией репрессиям. Сотрудничал в „Современнике" и других журналах. Выступил с критикой Бессонова — как редактора фольклорных сборников Л. В. Киреевского — в газ. „Голос".

чтите заметку Якушкина[40]. Порядком достается в ней П. Бессонову[41], тут задет и Аксаков. Уж слишком заазартился Якушкин, но что, если все это правда? Бессонов что-то молчит или, может быть, еще не заметил заметки. Ну, вот и забыл спросить Аксакова, кто этот пишущий Ардалион Р... (не Рычков ли?). Кохановская[42] Вам не нравится, иначе Вы не спросили, все Вам отвечают „не дочли", это говорит в пользу изречения „привычка — вторая натура". Ведь Рой-Саввич[43] не то, что „Les Miserables"[44] или „Взбаламученное море", а общество взросло, читая им подобные романы. Впрочем, сказать Вам и то: я на стороне Рой-Саввича, так как вообще защищаю все, что русское.

Кажется, на все Вам ответил. Итак, большой поклон Софье Даниловне, Алеше, Ване и Сереже — братский поцелуй. Старая кормилица торжествует, коли так, пускай же она ухаживает за детьми, если хочет, чтобы я не ссорился с ней... Желаю Вам здравствовать Всем от мала до велика.

Ваш
К. Жинзифов

ед. хр. № 557, листы № 47, 48

26

1865, март 10, сел[о] Рогожка

Вероятно, Вы меня не упрекнете, Петр Иванович, за то, что я в течение четырех недель после моего отъезда из Москвы ничего не написал Вам о себе, т. е. о том, свыкся ли я со своим новым житием-бытием или нет. Решаясь же набросать Вам несколько слов на бумаге, во-первых, скажу Вам, что я, слава богу, телом совершенно здоров, но духом не бодр, во-вторых, скажу Вам откровенно, что здесь мне очень и даже очень скучно. Жизнь однообразная, одинокая, и это повторяется каждый божий день. Другими словами сказать, здесь мне хорошо, и до того хорошо, что лучше этого нельзя мне пожелать, разумеется, в известном отношении, но, в то же время и в известном же отношении мне слишком безрадостно. Мне здесь хорошо и привольно, так что мои господа люди прекрасные, люди добрейшие, словом, люди, каких я мало встречал в моей жизни. Они меня полюбили, и я при них не стесняюсь решительно ни в чем. Все, чего я пожелаю, все мне в ту же минуту доставляется, напр[имер], мне захотелось пить молоко, и вот я ежедневно пользуюсь им, чуть ли я не купаюсь в нем. Словом, что касается до обращения со мной, пищи, сна и проч., и проч. — всем этим чрезвычайно как доволен. Поэтому-то мне даже совестно и больно сознаться в том, что мне здесь скучно. Да, я хандрю и скучаю, подчас овладевает мною даже невыносимая тоска. И я жду-не дождусь весны, которая, обновив чересчур скучную теперь природу, быть может, оживит и меня и избавит меня от однообразной жизни.

Сегодня или завтра мои господа едут в Москву. Представьте же себе, какова будет моя жизнь, когда я останусь один с тремя неспособными учениками да с одною гувернанткою, которая то и дело все болтает, словно сорока. Впрочем, она меня иногда своей пустой и докучливой болтовней посвящает в генеалогические тайны „сильных мира сего" и вообще непростых смертных... Упомянув об учениках моих, с которыми я занимаюсь с 9 до 2 ч[асов] ежедневно и беспрерывно, скажу Вам, что они не дают надежды на успех, это меня сильно огорчает, тем более, видя, что их добрейшие родственники всеми силами стараются доставить им хорошее и серьезное образование. Но по всему видно, что ни один из них не будет тем, чем был их знаменитый дедушка[45]. (Что Погодин читает?)

Я буду очень доволен и рад, если мне удастся подвинуть их хоть сколько-нибудь вперед. Я употреблю для этого все зависящие от меня средства и исполню все свои обязанности к ним добросовестно. А там, что бог даст. Стало быть, все, окружающее меня, наводит на меня хандру и скуку, и это продолжится вплоть до мая месяца, если не больше.

---

[41] Бессонов Петр Алексеевич (1828—1898) — славист, литературовед, фольклорист. Им был издан среди других работ сборник „Болгарские песни" (1855). Примыкал к славянофилам.

[42] Кохановская (псевдоним Сохальской) — посредственная писательница славянофильского круга.

[43] Рой-Саввич — герой романа Кохановской.

[44] „Les Miserables" — „Отверженные" — роман Виктора Гюго.

[45] Карамзин Николай Михайлович (1766—1826) — известный историк и писатель.

Одни только серьезные занятия способны не давать мне скучать, но, к сожалению, у меня нет самых необходимых для этого пособий. Кстати, скажу Вам, здесь не дождаться от меня никаких карамзинских писем, ибо говорят, что их нет у них.

Но как бы то ни было, пора мне избрать другого рода жизнь, пора избрать и достать занятия более постоянные и более успокоительные. Неужели же я должен всю свою жизнь провести в чужих для меня домах? Неужели я, лишившись несчастной родины, должен буду отказаться от своих родителей? Но зачем мне писать это Вам? .. Не пора ли мне примириться со своею судьбою?...

Что Вы мне скажете о Ваших? По всей вероятности, Софья Даниловна с детьми теперь гостят у Бланковых. Я удивляюсь, как Вы решились отпустить их на такую дальнюю дорогу, если только дорога от Москвы до Липецка похожа на дорогу от Нижнего до села, в котором я сейчас живу. Я очень желал знать, благополучно ли они доехали. Как только Вы напишете им, то прошу Вас не забыть поклониться от меня Петру Борисовичу, Катерине Ивановне, Софье Даниловне и Саре Ивановне. Пошлите еще братский поцелуй Ване, Сереже и Феде. Поклонитесь от меня еще Вашему племяннику Ивану ... (прибавьте отчество, которого я не знаю).

Желаю Вам здравствовать

Ваш

К. Жинзифов

П. П. Когда Вы увидете Великую Аксакию и Ивана Сергеевича, то не премините передать им мой нижайший поклон. Что же Иван Сергеев[ич] ничего не печатает о славянском деле? Если Вам угодно, покажите Великой Аксакии план с моих палат. Из него Вы увидете, что я заперт как в клетке. Хорошо сделаете, если, увидевшись с Александром Николаев[ичем][46], постараетесь узнать, довольны ли они мною? И не забудьте написать мне об результате.

Тот же

ед. хр. № 559, листы № 140, 141

27

1865, июн[ь] 10, Арзамас, имен[ие] Карамзина

Письмо Ваше от 31 минувшего месяца я получил, и оно меня очень обрадовало. Извините меня, ради бога, что я своим молчанием, так сказать, заставил Вас, чтобы Вы первые написали мне. Признаюсь Вам откровенно, я решился было вовсе не писать Вам в течение этого лета; а это не потому, что я забыл Вас, а следуя Вашему совету. Совет Ваш (если Вы помните последние наши беседы в Москве) состоял в том, чтобы я не объяснялся с кем-нибудь об чем бы то ни было письменно, а устно, потому что у меня, по Вашим словам, необузданная фантазия. Я хотел было держаться этого правила и в отношении к Вам, но после Вашего дорогого для меня письма я нарушаю это правило, ибо письмо Ваше служит мне новым доказательством в том, что Вы не забыли и не разлюбили меня. Благодарю Вас!

Я, слава богу, здоров, чего от всей души желаю и Вам и всем вашим от мала до велика. До сих пор, слава богу, я с[о] своими добрейшими хозяевами в хороших отношениях, с той только разницей, что заранее нужно предугадывать почти что каждое желание моей барыни, что меня несколько и затрудняет, ибо я не могу скрывать того, что я чувствую... но я еще ничем не начудил им, если только не считать чудачеством то, что я имел маленькое столкновение с их преглупой гувернанткой-немкой, которая вздумала было сплетничать. Но после этого моя немка стала тише воды, ниже травы.

За исключением обязательных занятий, я почти что ничего не делаю, по временам только осмеливаюсь марать бумагу стихами. С 9 до 11 ч[асов] утра я занимаюсь с[о] старшим мальчиком, которого в авг[усте] мес[яце] отдают в военную гимназ[ию]. Читаем мы закон божий, русскую грамм[атику], арифмет[ику] и евангелие. Мальчик учится очень плохо. Здесь вовсе не виноват преподаватель; в этом родственники его убедились фактически. Дело в том, что они нашли за лучшее, чтобы старший из мальчиков учился у ихнего доктора, предоставив мне меньшего, которого надо было учить читать и писать и немного из арифм[етики]. Так и шло дело до первых чисел июн[я] мес[яца]. Но вот в одно прекрасное утро доктор объявил мне, что он ни за что не может учить мальчика, вследствие чего родственники пожелали, чтобы я снова занимался с[о] старшим мальчиком. Я не мог не согласиться на это, но зато я избавился от меньшего, который, к сожалению, слишком туп.

---

[46] Карамзин Александр Николаевич (1816—1888) — сын Николая Михайловича, поэт, один из основателей Московского славянского комитета, служил в гвардии. Жинзифов летом 1865 г. находился в его имении в качестве репетитора его детей.

Далее. С 12 ч[асов] до 2-х, иногда и больше, я занимаюсь с самой барыней. Читаем мы ежедневно библию; до сих пор мы прочитали: притчи Соломона; песнь песней — его же; премудрости Екклесиаста — его же; премудрости Иисуса Сирахова; книгу Товита; книгу Иудеев... Барыня моя читает, а я слушаю и объясняю то, чего она не понимает. Сверх того мы читаем и переводим псалмы Давида. Много темных и непонятных, по крайней мере для меня, текстов в псалтыре... Как Вам покажется все это? Скажу Вам при этом, что моей госпоже очень нравится то, что я охотно читаю свящ[енное] писание. Остальное время до 4-х ч[асов] я провожу с Александр[ом] Николаев[ичем] — читаем и переводим сербск[ую] книгу „Жизнь и нравы черногорцев". Вот Вам, добрейший Петр Иванович, в коротких словах обыкновенная ежедневная колея моей деревенской жизни. Несколько мелких подробностей Вы найдете ниже.

В настоящее время мои господа находятся в Москве. Они поехали в Моск[ву] встречать свою сестру и племянницу княжну Мещерскую из Питера и через несколько дней приедут в дерев[ню] все вместе. 22-хлетняя княжна слывет красавицей. Увидим. Вот беда-то мне. Опять мне приходится почаще надевать чистую рубашку...

Что касается погоды, то она в течение целого мая месяца была пренепостоянная: то дождь, то холодные ветры вместе и попеременно — словно осень. Только с 1-го июн[я] стали появляться хорошие и теплые дни, но жары еще нет. Хлеба здесь с и л ь н о пострадали: местами запахали посевы. Зачем это из Тамбовской губерн[ии] переселяются крестьяне в Томскую губерн[ию]? Недавно проехало через карамзинскую усадьбу более десятка семейств-переселенцев. — И наша губерния не обходится без пожаров: недавно в здешних окрестностях было два пожара.

А как жестоко ошибается тамошний „добродушный" [пр]едводитель Прибытков относительно Ивана Сергеевича. Кто позволяет себе отзываться об Ив[ане] Серг[еевиче] вроде отзыва и мнения Прибыткова, то он или совершенно ничего не понимает, не умеет отличать белого от черного, т. е. уж чересчур необразованный человек; или же, если он понимает, то он нарочно говорит неправду, небылицу, нелепицу, чтобы не сказать — клевещет. Неужели Вы поверите его словам? Конечно, нет. Но желал бы я знать, оставили ли Вы без возражения ошибочное и нелепое мнение Прибыткова или Вы доказали ему, что все сказанное им ничто иное, как вздор? Всякий, кто только знает Ив[ана] Серг[еевича], этого благороднейшего, добрейшего и честнейшего человека — должен ограждать его от подобных нелепых и ошибочных мнений. Этого требуют истина, справедливость, нравственность и пр., и пр. Я бы мог еще прибавить к этому, но, во-первых, Вы гораздо лучше меня знаете Ив[ана] Сер[геевича], во-вторых, хотя я и нахватался, более или менее, русского духа, но, как Вы знаете, я не из русских славян и поэтому я поставлю точку. —

Кланяюсь Петру Борисовичу и Екатерине Ивановне.

Я пробуду у Карамзиных до конца июл[я] мес[яца], но никак не дольше. До тех пор я успею еще разок переписаться с Вами.

Я забыл было передать Вам, что я недавно получил прелюбезное письмо из Воронежа от Хованского[47], который убедительно просит меня быть сотрудником его „Славянского вестника"[48]. Что за человек Хованский? Несмотря на то, что я его лично не знаю, я очень полюбил его за его бескорыстие. Не знаете ли Вы, Петр Иванович, есть ли в Воронеже классическ[ая] гимназия и можно ли будет мне попасть в нее? Прошу Вас, подумайте об этом.

Ваш
К. Жинзифов

---

[47] Хованский Алексей Андреевич (1814—1899) — педагог. Окончил курс саратовской духовной семинарии и преподавал русский язык в Воронежском кадетском корпусе. Занимался литературой и языками славянских стран. В 1861 году приступил к изданию в Воронеже „Филологических записок", которыми он занимался до конца жизни.

[48] „Славянский вестник" — один из отделов „Филологических записок" (1861—1917). В 1866 году в „Филологических записках" (IV—V выпуск) появились четыре болгарских сказки — „Два брата", „Сварливая жена", „Если судьба", „Сын прокармливает семейство" — с заметкой публикатора, подписанной инициалами „К. Ж.". Автор публикации Жинзифов уведомлял, что эти сказки из числа собранных К. Миладиновым, но не напечатанных им. К Жинзифову они попали от литературоведа Н. И. Стороженко. Редакция „Филологических записок" сообщила, что сказки поступили в журнал на болгарском языке и в русском переводе, но отсутствие необходимого шрифта не позволило ей дать их на языке оригинала. В следующем году в „Филологических записках" (выпуск I) была напечатана статья Л. Каравелова „Вук Стефанович Караджич" (см. в книге „Публицистиката на Любен Каравелов", цит. изд.).

Что мне Вам сказать, добрейшая Софья Даниловна, чтобы оправдать себя перед Вами за неисполнение своих обещаний? Больше ничего, как только просить Вас извинить меня и простить мне эту мою несообразность. Я совершенно согласен с Вами в том, что нехорошо забывать своих хороших знакомых, и, конечно, не мне забыть их. Признаюсь Вам откровенно: я до сих пор был не в духе и получение Вашего общего письма меня чрезвычайно обрадовало — словно я получил письмо от своих родных, тем более, что последнее время, когда Вас уже не было в Москве, Ваш Петр Иванович так распекал меня, так распекал, что если бы я мог подумать, что это он делает не из любви ко мне, то я бы принужден бы был полагать, что он начинает разлюблять меня...

Неужели я буду в состоянии позабыть дом, в котором я провел часть своего юношества, в котором я в течение стольких лет постоянно встречал радушный и непритворный прием? Никогда. Дом Аксакова и дом Бартенева навсегда останутся в моей памяти, где бы ни повела меня моя судьба. Из того, что я написал Петру Ивановичу выше, Вы уже знаете, что я поделываю здесь. К этому я прибавлю Вам еще и то, что я вот уже второй месяц, как я питаюсь исключительно одним только молоком — пью по 25 чайных стаканов в день, и я решительно не знаю, какой вкус имеют теперь хлеб, мясо, рыба и пр., и пр., словом сказать, за исключением молока, я решительно ничего не беру в рот, и это продолжится до конца июня мес[яца], после чего думаю опять привыкать к прежней пище. От употребления молока я почувствовал одну только перемену. Это то, что у меня перестала болеть голова.

Кланяюсь Сар[е] Ивановне и ото всей души благодарю за то, что она любит и помнит меня. Воздаю им, как и всем вашим, тем же. Не забудьте, прошу Вас, передать мой поклон Петру Борисовичу и Екатерине Ивановне... Поцелуйте, прошу Вас, за меня Ваню, Сережу и Федю. Да хранит и благословит их всех бог.

С нетерпением жду получить вашу карточку-группу. Благодарю Вас.

Будьте здоровы и веселы и не забывайте уважающего Вас

К. Ж.

ед. хр. № 559, лист № 226, 227

Новоболгарский сборник

Была пора, когда болгарское народное дерево выросло молодое, зеленое, распустило широкие ветви, вылистело, развило, завязало и дало плод... Была и такая пора, когда наше болгарское народное дерево было охвачено сильною холодною зимою, которая грозила ему совсем искоренить его, оледенив его корни.

... Но пришла пора, которая показывает нам, что от тяжелой зимы не все его корни замерзли, не все его силы были усыпленными. Мы думаем, что мы не ошиблись, сравнив наш народ с плодовитым деревом. И на самом деле, не точно ли так, как дерево, и он вырос, вылистил, расширился, завязал и дал первый человеческий плод? Не точно ли так его охватила тяжелая зима, грозя ему совершенным убиением?...

Но, братья, нужна вода, чистая вода, нужно солнце, теплое солнце, нужно семя, доброе семя для забытой болгарской нивы, нужно ободрить ее, нужно истребить вредную траву „трескоть", чтобы она дала плод... Только, братья, нужна вера, чистая вера, нужно согласие, твердое согласие, чтобы достигнуть общее желание. Желательно, чтобы каждый из молодых болгар, разъехавшихся по Европе,

Для общей матери, для Болгарии,
Для науки, ума, просвещения,
Для европейского учения,

помог бы, кто чем может, для умственного и нравственного развития нашего народа.

Это самое желание, братья болгары, заставило и меня издать в свет одну книгу под заглавием „Новоболгарский сборник". Но несносная, горькая бедность. Нет ни хлеба, а о серебре и золоте нечего и говорить. Что желать при такой горькой бедности? Другого не остается, как только обратиться ко всем родолюбивым болгарам с искренней просьбой помочь мне напечатать эту книгу. В этом „Сборнике", кроме других статей, войдет следующее: „Краледворская рукопись", перевод с чешского, „Дмитрий и Константин Миладиновы", „Велешанина", „Новоболгарские гусли" (стихотворения), переводы из малороссийского поэта Шевченко и др[угие]. Книга будет иметь не менее десяти печатных листов и, может быть, больше, цена ей назначена 1 р[убль] сер[ебром].

Итак, братья, я твердо надеюсь, что мой голос не будет „голосом вопиющего в пустыне". Спомоществование вместе с именами подписчиков могут быть высланы по следующему адресу: „Студенту Императорского Московского университета Жинзифову". Если до конца марта месяца наберется сотня подписчиков, то немедленно книга будет напечатана.

1863 февр[аль] 6, Москва.

ед. хр. № 558, лист № 410

СЪДЪРЖАНИЕ

Соня Баева — Някои моменти от развитието на сръбската литература и творчеството на Петко Славейков 3
Н. Д. Малярчук — Иван Франко — преводач на български народни песни . . 61
Йордан Иванов — Сарацинска (арабска) мисия на Кирил Философ 91
Константин Мечев — Към въпроса за авторството на пространните жития на Кирил и Методий 105

МАТЕРИАЛИ И НАУЧНИ СЪОБЩЕНИЯ

Бистра А. Цветкова — Сведения за едно старо книжовно средище в българските земи 125
Георги Данчев — Ръкописен сборник от началото на XIX в. 129
Маньо Стоянов — Ръкописната сбирка на Найден Геров. По случай 140 години от рождението му 135
Ст. Кожухаров — Две ръкописни книги 147
Л. С. Ерихонов — К. Жинзифов и П. И. Бартенев 163

ИЗВЕСТИЯ НА ИНСТИТУТА ЗА ЛИТЕРАТУРА, КН. XVI

*

Изд. редактор *Л. Цанева* Техн. редактор *Ил. Протич*

Коректор *Ел. Котева*

*

Дадена за набор на 25. III. 1965 г.
Подписана за печат на 16. VI. 1965 г.

Формат 71/100/16 Тираж 650
Печатни коли 12 Издателски коли 14,28
Цена 1,69 лв.

*

Набрана и отпечатана в печатницата на БАН
София, кв. Гео Милев, ул. 36
Поръчка № 604

Цена 1,69 лв.